

АЛБЕРТО
АНДЖЕЛА

IMPERIUM

ПЪТЕШЕСТВИЕТО
НА ЕДНА МОНЕТА ИЗ
РИМСКАТА
ИМПЕРИЯ

Colibri

АЛБЕРТО АНДЖЕЛА
IMPERIUM.
ПЪТЕШЕСТВИЕТО НА ЕДНА
МОНЕТА ИЗ РИМСКАТА
ИМПЕРИЯ

Превод: Юдит Филипова

chitanka.info

Алберто Анджела (1962) е италиански палеонтолог, журналист, документалист и блестящ популяризатор. От дете обикаля света с баща си, известния телевизионен журналист Пиеро Анджела, научава няколко европейски езика и придобива огромна космополитна култура. Автор е — съвместно с баща си и самостоятелно — на десетина научнопопулярни труда, сътрудничи на вестниците „Ла Stampa“, „Айроне“, „Епока“, води предаването „Одисей“ по италианската телевизия RAI.

След „Един ден в древен Рим“ (ИК „Колибри“, 2010), където разказва за живота на столицата на Римската империя по времето на Траян, Анджела ни предлага книга за самата огромна империя от същия период — II в. сл.Хр. Проследявайки пътешествието на една сестерция, която минава от ръка на ръка, авторът ни отвежда в Лондон и Париж, в Испания и Египет, в Индия и Месопотамия и, разбира се, в Рим, откъдето тръгва и където се завръща. Научаваме как са се секли монети, как се е добивало злато, как са се правили хирургически операции, какви вицове са си разправяли римляните, как са се забавлявали. Добиваме панорамен поглед върху необозримата територия, на която е протекла първата глобализация в историята на човечеството с единна валута, единен първи език — латински, но и запазени местни езици, с единни закони, но и запазени местни традиции. Запознаваме се с един свят по-жесток, но и в някои отношения по-справедлив от нашия. Ето как ни въвежда в него Анджела:

Погледнете някоя карта на Римската империя от времето на нейната най-голяма експанзия. Това, което поражда най-много, е обширността ѝ. Простира се от Шотландия до Кувейт, от Португалия до Армения.

Какъв е бил животът тогава? Какви хора са обитавали градовете ѝ? Как са успели римляните да създадат такава огромна държава, обединявайки толкова различни народи и страни? Целта ми е именно тази — да ви поведе на голямо

пътешествие из Римската империя и да се постарая да
отговоря на всичките ви въпроси.

На Моника, Алесандро и Рикардо. Защото най-хубавото пътешествие го правя всеки ден във вашите очи...

ВЪВЕДЕНИЕ

Погледнете карта на Римската империя от времето на нейната най-голяма експанзия. Това, което поразява най-много, е обширността ѝ. Простира се от Шотландия до Кувейт, от Португалия до Армения.

Какъв е бил животът тогава? Какви хора са обитавали градовете ѝ? Как са успели римляните да създадат такава огромна държава, обединявайки толкова различни народи и страни?

Целта ми е именно тази — да ви поведе на голямо пътешествие из Римската империя и да се постарая да отговоря на всичките ви въпроси.

Книгата, която държите в ръце, е нещо като продължение на предишната, „Един ден в Древен Рим“, в която се изследваше всекидневието на Вечния град, час по час, в един типичен ден — бях предложил той да е вторник по времето на император Траян.

Сега, в тази нова книга, си представете, че ставате на следващата сутрин, сряда, и заминавате на пътешествие — прекосявате цялата Римска империя и усещате атмосферата на местата, през които минавате. Долавяте миризмите в тесните улички на Александрия, парфюмите на знатните госпожи, излезли на разходка в Милано, чувате чукането в каменоделските работилници в Атина, наблюдавате оцветените щитове на легионерите, тръгнали на поход в Германия, рисунките по телата на варварите от най-северните предели на Шотландия...

Какъв разказвателен механизъм би могъл да се приложи, за да се предприеме такова пътешествие?

Помислих си за една монета. Една сестерция по-точно. Ако човек проследи пътя ѝ, докато преминава от ръка в ръка, на теория е възможно за няколко години (дори само за три) да достигне навсякъде в империята. И нещо още по-важно, ако последваме хората, които един след друг стават притежатели на монетата, можем да открием техните лица, техните усещания, техния свят, домовете им, начина им на живот, навиците им и правилата им на поведение.

Така ще преминем от ръцете на legioner в тези на земевладелец, от тези на роб в тези на хирург, който се опитва да спаси дете при много деликатна операция, от ръцете на богат търговец на *garum*^[1] (прочутия сос, толкова обичан от римляните) в тези на проститутка, от тези на певица, която рискува да умре при коработушение в Средиземно море, в тези на моряк... в тези на императора. И в много други.

Очевидно пътешествието е хипотетично, но напълно възможно. Хората, които ще срещнете, с малки изключения, действително са съществували в този период и почти винаги по тези места. Имената им са истински и те реално са изпълнявали посочените професии и занаяти. Това, което знаем за тях, е плод на дългогодишна изследователска работа върху надгробни паметници, надписи и древни текстове. На много от тях познаваме дори и лицата благодарение на художествените произведения, които са ги увековечили, като невероятната колекция на така наречените „портрети от Фаюм“^[2]. Намерени от археолозите в една област на Египет и произхождащи от първите векове след Христа, точно през периода на нашето пътешествие, те изглеждат като фотографии, направени от някой Оливиеро Тоскани^[3] на Античността. Били на обикновени хора, окачвали се в домовете и се поставяли след смъртта върху мумиите им. Точно от тях са вдъхновени много от персонажите в тази книга.

И точно техните лица, древни и същевременно близки, ще срещнем като чрез магия по улиците на един град, в сокаците на някое пристанище, или на корабния мостик. Искрата, която ще доловим в погледите им, ще ни разкрие малък отрязък от културата и ежедневието на епохата.

По същия начин всички реплики, които ще чуete да произнасят някои римляни, са в повечето случаи „оригинални“, произлизат от произведения на прочути латински автори като Марциал, Ювенал, Овидий...

Моето намерение бе да дам колкото се може по-вярна представа за епохата, за хората и за местата. Ако например в Лептис Магна в Северна Африка по времето на Траян не са съществували още големите терми (построени само няколко години след това от Адриан), няма да ги видите при обиколката, която ще направите в града, следвайки сестерцията.

Понякога стилът е твърде описателен, но всяко място, всеки климат, всеки паметник, всеки пейзаж, който ще откривате с четенето, е внимателно проучен в древните извори и археологическата документация, за да бъде представен в книгата така, както са го виждали и възприемали римляните. Ако има грешки, се извинявам на читателите.

Целта на тези страници всъщност е и да помогне на читателя да потъне в реалността на тогавашното всекидневие. Както и да запознае пристрастения към историята и археологията с онези детайли и с онази атмосфера, които книгите обикновено не описват, като миризмата на тълпата, отправяща се да гледа надбягванията на квадригите в Циркус Максимус, или арабските от светлина, проектирани от розозките, поставени на прозорците.

Имайки предвид, че не можем да знаем точно всичко онова, което се е случвало през малкото години на нашето пътешествие (което завършва в 117 г. сл.Хр.), се наложиха в някои редки случаи известни натъкмявания. Понякога един епизод се е случил в малко по-различен период от този, в който го поставям аз. Обаче е напълно вероятно да се е случил и тогава.

Изворите, които съм използвал, са от различно естество. Преди всичко това са античните автори. После археолозите, които често лично са ми разказвали за откритията си. След това учените, които със своите трудове и изследвания са дали изключително богати описания и тълкувания на тогавашния живот. Невъзможно е да бъдат изброени всички, но ще цитирам поне един от тях — професор Лайънъл Кесън^[4], голям изследовател на пътуванията.

Какво ще откриете с тази книга? Всичко онова, което се намира „зад кулисите“ на Римската империя.

Ще видите колко много светът на римляните прилича на нашия. Римляните успели да осъществят първата голяма глобализация в историята. В цялата империя се плащало с една и съща монета, имало един официален език (добавен към гръцкия в Изтока), почти всички знаели да четат, да пишат и да смятат, съществувал един-единствен набор от закони и имало свободно движение на стоките. Можели сте да седнете в кръчма в Александрия, в Лондон или в Рим и да си поръчате вино, произведено в Галия, или да си подправите обяда с олио, дошло от Испания. В съседния магазин сте можели да си купите туника от

лен, отгледан в Египет и изтъкан в Рим (както се случва с тениските днес) и т.н.

По пътищата бихте попаднали на мотели и автогрилове, както при нас, и бихте могли да наемете кола, за да се придвижите от един град в друг.

Общо взето, пътувайки из Римската империя, бихте имали усещането за нещо близко и познато...

Тогава имало проблеми, много подобни на нашите — увеличаване на разводите и голям спад на раждаемостта, задръстване на съдебната система заради прекаления брой дела, скандали, причинени от хора, които крадели обществени пари, отчитайки големи, но незавършени проекти, изсичането на огромни площи гори заради нуждата от дървен материал или „циментирането“ на части от крайбрежието с построяването на вили като за фараони... Освен това и тогава имало войни в... Ирак! Нахлуването на Траян в Месопотамия, тоест в същите географски области, където се намесиха две хиляди години по-късно силите на Коалицията, ни разкрива военни и геополитически проблеми, понякога учудващо сходни със съвременните.

Ако анализираме всички векове на отминалата история, това, което поразява най-много, всъщност е невероятната „модерност“ на античното общество. Каква е тайната му? Както ще видим, то успява да завладее тогавашния свят не само с оръжията, но и с инженерните си постижения (акведукти, терми, пътища, градове, снабдени с всякакви удобства).

Поразява и неговата историческа уникалност — никоя друга култура или цивилизация до модерната епоха не е могла да направи същото. Редно е да се запитаме дали онова общество е изпреварило времето си, или ние сме закъснели за нашето.

Пътешествието, което предстои, отразява един „магически момент“ от историята. За пръв и последен път Средиземноморският свят и Европа са били обединени. И това съвпада с първите четири века от християнската ера. Можело е да се пътува без граници (и без пирати или неприятели) от единия до другия край на империята. Веднага след това тази невероятна епоха завършва, за да не се повтори повече.

Най-накрая, в тази книга има едно действащо лице, без което нашето пътешествие щеше да бъде различно — Траян.

Историческите книги се спират малко на този император. Днес никой в Италия не дава име Траян на сина си (нещо, което се случва с много велики личности от миналото като Цезар, Август, Константин, Александър, дори Адриан, неговия приемник). А той е императорът от времето на най-голямото териториално разширение на Римската империя, времето на нейното процъфтяване, богатство, благополучие, „време на благодат“, непознати дотогава в римската история. Картите от годините на най-голямото ѝ могъщество, които виждате в книгите, са именно от периода на Траян.

Целта на настоящата книга е отново да хвърли светлина върху този персонаж, *optimus princeps*^[5], както бил наричан, и преди всичко върху невероятната епоха, в която е живял и управлявал.

Приятно пътешествие. Бъдете здрави.

Алберто Анджела

Рим, 9 ноември 2010 г.

---

[1] Популярна подправка, представляваща сос от осолена риба. — Б.пр. ↑

[2] Град и област в Среден Египет на 130 км западно от Кайро. — Б.пр. ↑

[3] Известен италиански фотограф, прочул се с рекламите на Бенетон. — Б.пр. ↑

[4] Лайънъл Кесън (1914–2009), американски учен, класик, почетен професор в Университета в Ню Йорк, специалист по морска история. Автор на 23 книги, посветени на историята на мореплаването и класическата литература. — Б.пр. ↑

[5] Най-добрият принцепс (лат.). — Б.пр. ↑

РИМ
КЪДЕТО ЗАПОЧВА ВСИЧКО

ИЗМЕТЪТ НА РИМСКОТО ОБЩЕСТВО

Тя върви бързо из сокаците, промушвайки се между хората. Забулила е лицето си, за да не бъде разпозната. Елегантна и изискана жена с благородни обноски. Пръстите на ръцете ѝ са дълги и тънки, с добре поддържани нокти. Ръце, които никога не са работили. Не е на мястото си тук, в Субура, народния квартал на Рим, където няма нито коприни, нито мрамори, а само глад и бедност.

С гъвкавостта на котка избягва контакта с хората, но не ѝ е лесно. Разминава се с беззъби месари, нарамили на раменете си говежди бутове, с дребни жени, дебели и нервни, които говорят високо, с обръснати роби, със съсухрени мъже с онази типична смрад на занемарената лична хигиена, с деца, които тичат. Трябва и да внимава къде стъпва. Пълни с нечистотии вади замърсяват уличката и от локвите пият вода рояци мухи, които босите крака на минувачите се мъчат напразно да прогонят.

Някакъв женски глас, писклив и възбуден, стига до нея отдясно. Отвъд тази порта явно има кавга. Няма време да надникне, защото пърхането на кокошка я кара да погледне на противоположната страна, където вижда дюкян с купчина дървени клетки, пълни с птици, от които се носи невъзможната да се обърка с друго миризма на курник.

Жената върви бързо, сякаш иска да бъде колкото се може по-кратко време на тази улица, и минава пред седнал старец. Той вдига глава, когато усеща не толкова милувката на туниката ѝ върху коляното си, колкото уханието на свежия парфюм, носещ се от нея. Напразно очите на мъжа, едното от които е побеляло, се опитват да видят тази „фея“... Здравото забелязва само ръба на воал да плува във въздуха и да се скрива зад завоя.

Стигнахме — точно това е мястото. „След като завиеш зад ъгъла, продължи по улицата надолу, но преди да отидеш до края ѝ, ще видиш параклисче — мъничко храмче, закачено на стената. Отсреща ще забележиш вход със стълбички, които слизат надолу. Там ще я намериш“, ѝ беше казала нейната стара акушерка.

Младата жена се колебае. Входът наистина е малък и тъмен. Стълбичките свършват в мрак... Оглежда се наоколо — вижда само стените на много високи сгради в пълна разруха, строени за обикновените хора от народа. Стените са олющени, с петна от влага и мръсотия, прозорците са със счупени панти, балконите изглеждат застрашени от срутване, виждат се висящи въжета... „Но как живеят хората така?“, пита се тя. И после: „Какво правя аз тук?“. Отговорът е пред нея, в онзи тъмен вход. Среца погледа на стара жена със смачкана туника и майчинска усмивка, която се показва от един прозорец и ѝ кима одобрително, сякаш е разбрала защо се намира там, и иска да ѝ вдъхне увереност. Кой знае колко такива е виждала да идват при нея.

Жената въздиша дълбоко и влиза. Почти веднага я блъсва острата миризма на нещо, което се готви или загаря, но не може да разбере какво. Усеща само атмосфера, която ѝ напомня за ада. Значи, точно това е мястото, което търси. Сърцето ѝ бие силно и ѝ се струва, че го чува в тишината и сумрака. Прави пак няколко крачки... Внезапно от тъмнината изплува лицето на жена. И тя подскача от уплаха.

Това е магьосницата.

„МАГЪОСНИЦАТА“ И МАГИЯТА

Видът ѝ е на жена от народа, дебела, едра, със занемарена коса, осеяна от бели косми. Поразяват черните ѝ проницателни очи и преди всичко погледът ѝ — решителен и уверен. „Всичко ли е в теб?“ Новодошлата ѝ подава навито на руло платно. Тя понечва да го вземе, после стиска ръцете ѝ и я привлича към себе си. „Мъртъв ли го искаш?“ Очите ѝ поглъщат тези на младата, която кима уплашено.

Магъосницата, вече осведомена, трябва да извърши ритуал, за да изчезне мъжът, за когото клиентката е омъжена по решение на родителите ѝ. Той е насилник, редовно я бие. А тя отдавна е намерила утеха в друг. Между двамата е пламнала голяма любов. Сега прибегва до магията, за да потърси разрешение на проблема си.

Магъосницата разгъва платното — вътре има косми и нокти от мъжа, които младата жена е донесла от къщи. Започва да подготвя ритуала. Ще трябва да направи статуетка от брашно тесто, като я напълни с „части“ от мъжа, който трябва да бъде поразен.

Естествено, най-напред иска да ѝ бъде заплатено. Младата жена изважда кожена кесийка с пари и я подава. Тя я отваря и поразтърсва, за да види съдържанието. Усмива се, парите са много. Обръща се и я скрива в малка люлка, закачена на тавана с ленти. В нея има момиченце, което спи. Магьосницата нежно го разлюлява. Сигурно е на трийсет и пет — четирийсет години, но повехналото ѝ тяло и занемареният ѝ вид я състаряват.

Мястото, където живее, е тъмно, мръсно. Светлината идва най-вече от запаленото огнище. Над него виси малка тенджера със странна смес, която ври. Тя издава острата миризма, която младата жена бе усетила на влизане. Вероятно е любовен еликсир или напитка, която магьосницата приготвя за някой клиент.

Такива тенджери, наречени *saccabus*, са типични инструменти на тези жени от простолудието, които приготвят както лекове от растения, така и, при нужда, магически питиета (ако искате, наречете ги „вещици“), както разказва и Вергилий. Тенджерата *saccabus* ще остане през годините свързана с образа им. Стереотипният образ на вещицата е на застаряла жена, която е загубила всякакво очарование (дори е направо грозна), не е богата, облечена е с извехтели дрехи, живее в бедни квартали, със сигурност не в палати, и приготвя отрови. Ето откъде започва всичко — от определен вид жени от простолудието, които във всички епохи (не само в римската) са се посвещавали на гадаене и врачуване, възползвайки се от доверчивостта на обикновените хора, от техните слабости и преди всичко от тяхното страдание.

Затова кесийките със сестерции, драхми, флоринти, шилинги или... евра, попаднали в техните ръце, в продължение на векове и хилядолетия са представлявали едни от най-противните и най-малко наказвани от властите обири. Така е и в Рим по времето на Траян.

Статуетката е готова. Прилича на мъж, виждат се дори гениталиите. Върху тялото жената издълбава в още мекото тесто магически думи, които вероятно само тя може да изтълкува. После, след цяла поредица от ритуали и заклинания, произнесени на глас, за да призове подземните божества, статуетката е поставена с главата надолу (в символична позиция) в оловен цилиндричен контейнер, който на свой ред е пхнат в други два по-големи. Тази „матрьошка“ за проклетия бива запечатана с восък, а отгоре ѝ магьосницата издълбава

с нож формули и свещени фигури на злото. После със запотено лице вдига контейнера високо, като го „сграбчва“ с върха на ноктите си. Рецитира пак някакви заклинания и накрая го подава на клиентката. „Върви, казва й, знаеш къде да го сложиш.“ Младата жена поема контейнера. Размерите му са колкото на голям буркан, но тежи много заради оловото. Увива го в парче плат и излиза, без да поглежда повече магьосницата. На улицата светлината е различна. Въпреки че в сокаците на Рим лъчите не докосват земята, тя разбира, че слънцето е преминало от другата страна на покривите. Кой знае колко време се е забавила с магьосницата...

Сега трябва да бърза.

ИЗВОРЪТ НА АННА ПЕРЕННА

На следващия ден жената, с извинението, че отива да посети някакъв роднина, излиза от града заедно със старата акушерка. Вървят по Фламиния^[1]. От дясната му страна се издигат жълтеникави зъбери, изцяло покрити с дървета. Това е *colle*, хълм, релеф, оцелял в модерната епоха и който днес подслонява квартала Париоли в Рим. Сега мястото е напълно урбанизирано, но ивица от тогавашната растителност все още съществува. Непокътната е в градския център и е един от многото зелени острови на столицата. Дърветата, които автомобилисти и пешеходци гледат разсеяно, в действителност са преки наследници на онези, които растели ведна от свещените гори през римската епоха.

Двете жени вървят по добре отъпкан път, който се отделя от Фламиния и води към вътрешна долинка на въпросния хълм. Свещената гора е навсякъде около тях. Мястото е много красиво. Съвсем тихо е и се чува пеенето на птичките. Напълно различно е от хаоса в Рим. Около долинката, между дърветата, се виждат пещери, посветени на нимфите. Тази гора е неприкосновена. Тежко на този, който отреже растение или отсече дърво. Тук горите са като храмове за римляните. Дори в незащитените области трябва да се внимава, преди да се посегне на тях. Римляните мислели, че под кората на дъбовете живеят нимфи и хамадриади, които са свързани с живота на растението. Затова трябвало жрец да извърши необходимите ритуали, за да ги накара да се отдалечат, преди дървото да бъде отсечено.

В центъра на долината, там, където тя се разширява в равна полянка, блика естествен извор. Около него е издигната голяма структура от тухли с централен басейн, който събира водата му, и други два странични, където вярващите докосват свещената течност.

Този извор е посветен на божество със странно име — Анна Перенна. Не става въпрос за личност, както името би могло да ни накара да мислим.

Това е божеството, отговорно за протичането на годината и за нейното непрекъснато обновяване. Неслучайно *Annare perennereque*

commode, тоест нещо като „Да изживееш прекрасна година от началото до края“, е едно от пожеланията, които римляните си отправят от време на време, и най-вече за Нова година.

Да, кога е Новата година за римляните? В императорската епоха тя е на първи януари. Докато през републиканската била на (прочутите) мартенски Иди^[2], тоест на 15 март. Хиляди хора идват да я празнуват тук, около свещения извор на Анна Перенна. Според древните автори сцените са били впечатляващи.

---

[1] Един от главните римски пътища, който водел на север, от Рим до Римини. Построен от консула Гай Фламиний през 220 г. пр.Хр. — Б. р. ↑

[2] Идите са петнайсетият ден на месеците март, май, юли и октомври и тринайсетият на останалите месеци. — Б.пр. ↑

НОВАТА ГОДИНА НА РИМЛЯНИТЕ — УДСТОК НА ДРЕВНОСТТА

И така, представете си, мъже и жени в дълга колона излизат от град Рим и идват тук, за да пируват, да пеят, да се забавляват. Масите се поставят покрай пътя Фламиния, но почти всички се излягат на тревата, като на колосален пикник. Пеят, танцуват, напиват се (някои наздравици се оказват невъзможни — купа вино за всяка година, която още искаш да живееш...). Всичко много напомня на нашата Нова година. Всъщност празнуването е дори по-крайно — прилича наистина на Октоберфест на Античността.

А в действителност е и нещо повече...

Ако вярваме на Овидий, празникът е много весел и с ясно изразен еротичен характер. Пие се и се прави секс. Овидий разказва, че жените разпускат косите си и запяват песни с неприкрити еротични намеци. Всъщност празникът има смисъл на инициация и много момичета загубват девствеността си точно на този ден. В атмосфера, напомняща Удсток, двойките се излягат на тревата или се подслоняват под импровизирани навеси, направени от клони, тръстики и тоги. Има учени, които смятат, че някои фрагменти от дърво, намерени в централния басейн на извора, са именно части от тези набързо сглобени навеси.

Изворот е открит по време на строежа на подземен паркинг и при разкопките, извършени от професор Марина Пираномонте от Археологическата дирекция на Рим, са се появили много предмети, хвърляни във водата като дарове. Например многобройни яйца (символ на плодородие и плодовитост), както и шишарки (символ на плодовитост, но и на непорочност). Намерени са и предмети, предизвикали любопитството на археолозите, които изобщо не са свързани с култа на Анна Перенна, а с магическите ритуали и магиите.

ПРЕДМЕТИ, СВЪРЗАНИ С МАГИЯ

От разкопките са излезли на бял свят един прекрасен *saccabus*, („тенджерата“ на вещиците) и поне петстотин монети, които римляните хвърляли на важни и свещени места, както мнозина правят и днес. И както и в нашето съвремие, те никога не са монети с голяма стойност — преди всичко асове, равни на четвърт сестерция (около 50 днешни евроцента).

Намерени са цели седемдесет светилника и което е странно, почти всичките нови. Защо в различните епохи да се носят дотам, извън Рим, толкова много нови лампи и после да се хвърлят в извора? Както Овидий, така и Апулей подробно описват ритуалите на магьосниците от Античността. Те почти винаги се изпълнявали нощем, следователно светилниците били съществен елемент било за маговете, било за клиентите. И се изисквало да бъдат нови. Твърде е вероятно откритите там да трябва да се свържат с някакъв ритуал за магия или чародейство, а не с култа на Анна Перенна. Още повече че шест от тях са запазили проклятие, издълбано върху оловото във вътрешната им част.

Въпросът с проклятията (*defixiones*) е интересен, защото в басейна са намерени общо двайсетина. Става въпрос за малки „листове“, пластинки от олово. Оловото е ковък метал и не се разяжда, ето защо бил предпочитан пред други материали. Върху малка и много фина пластинка се издълбават магически формули срещу някого, после пластинката се сгъва и се пъха в гроб, кладенец, река или извор (като този на Анна Перенна). Всъщност се смята, че тези места са в тясна връзка с реката от подземния свят или с подземните божества, които ще осъществят проклятието. Любопитното и до известна степен забавното е, че между формулите и магическите букви (*characteres*) се чете името на жертвата, повторено много пъти или допълнено с много подробности (живее еди-къде си, работи еди-какво си и т.н.), за да се „превиши дозата“ и за да не може подземното божество да обърка човека, поразявайки някой невинен. Малко като с наемните убийци.

Но кои били жертвите?

На едно от откритите *defixiones* например се вижда издълбана фигура на мъж и после името му (Сура) и неговата длъжност — може би съдия. Препоръчва се на подземните божества да му избодат очите, първо дясното и после лявото (!), защото: „Qui natus est da vulva maledicta...“^[1].

---

^[1] „Той е роден от прокълната утроба“ (лат.). — Б.пр. ↑

РИМСКИТЕ ВУДУ СТАТУЕТКИ

Това, с което се прочува откриването на извора на Анна Перенна, е намирането на седем (непокътнати) малки човешки фигурки, използвани за магически ритуали — еквивалента на кукличките вуду.

Точно това, което видяхме да извършва магьосницата.

Лабораторните анализи показват, че са изработени от брашно тесто и мляко. Само една е направена от восък. Виждат се добре очите, устата, гърдите или мъжкия полов орган, в зависимост от случая. Поне при една от тях краката са пречупени умишлено. Тези толкова деликатни статуетки са се запазили, защото, веднъж хвърлени, те всички са се разположили на дъното на басейна, където постепенно потънали в слой от глина. Тъй като в нея няма кислород, тя е попречила на бактериите да действат и да разрушат статуетките през вековете.

Контейнерите до един са от олово и са винаги три един в друг. Със сигурност повторението на числото три има магически смисъл. За „гръбначен стълб“ на статуетките служи кост, върху която в поне един от случаите са отбелязани латински букви. Това съвпада с препоръките на прочутите гръцки магически папируси, които описвали всичко това.

Наблюдавайки обаче статуетките, откриваме следи и от други ритуали. Върху една от тях са издълбани магически букви по тялото и дълбок отвор на главата. Лесно можем да си представим какъв е бил желаният ефект върху жертвата.

Статуетката, която изненадва най-много, е тази на човек, обвит от спиралата на голяма качулата змия, която го хапе по лицето. В помощ на „хватката“ на змията е поставена метална пластинка, която обгръща жертвата. Сякаш това не стига, втора метална пластинка с проклетия е закована върху тялото. Един от пироните пробива пъпа, другият стъпалата. Вероятно всичко това има символично значение.

Трябва да са били изключително много римляните, които са прибегвали до този вид практики. За това говори фактът, че контейнерите се произвеждали серийно. Следователно заинтересованите ги купували и ги носели на магьосниците. Общо

взето, зад тези предмети се криела процъфтяваща търговия и се въртели много пари.

Разучавайки начина на затваряне на един от контейнерите, запечатан със смола около „тапата“, изследователите забелязали пръстови отпечатьци. Предметът бил занесен на техниците от научната полиция и станало ясно, че ръката, затворила капака, е била малка, следователно на много млад човек или... на жена! Сякаш за да потвърди онова, което ни разказват древните за магьосниците.

ИЗПРАЩАНЕТО ПРИ ПОДЗЕМНИТЕ БОЖЕСТВА

Младата жена и старата акушерка се приближават до извора. Оглеждат се. Наоколо няма никого. С бързи движения акушерката развива парче платно, хваща цилиндричния контейнер и го хвърля високо над извора. Цилиндърът изчезва от погледа и след миг на очакване се чува как пада във водата. Двете жени се споглеждат и се усмихват...

Изворът на Анна Перенна продължава да бъде опорна точка на култа, свързан с плодовитостта, с благопожеланията, с празника на Нова година още дълго време, поне до III в. сл.Хр. После тази религиозна традиция постепенно се видоизменя и към IV-V в. е все повече „замърсявана“ от потайни практики с контейнери и проклетия, свързани с различни суеверия. Това деградиране се дължи на затварянето на извора (император Теодосий забранява езическите култове), но е и отражение на упадъка на ценностите в римското общество, вече близко до колапс.

Това не означава, че когато тук са празнували Нова година, хвърлянето на оловен цилиндър със статуетка не се е случвало. Ние в нашата история само изпреварихме малко времената. Било е възможно и дори вероятно.

Сега двете жени се отдалечават от извора. Тяхната „мисия“ е изпълнена. На дъното на централния басейн, между яйцата и шишарките, в една тъмна обвивка се съдържа искане за смърт. Мъжът, който трябва да бъде поразен, спокойно язди коня си, пътувайки по работа, без да подозира нищо.

Но за двете жени това е само въпрос на време. Те нямат съмнения. И тази нощ, възползвайки се от отсъствието на мъжа си, съпругата отново ще се срещне със своя любим.

ЦВЕТОВЕТЕ НА НОЩТА

Цветът на нощта е този, който се отразява в нейните очи. Лъчите на луната преминават през рогозката на прозореца, като рисуват върху пода елегантни пъстроцветни арабески. Те са като тъмен бръшлян, който пълзи в къщата, качва се върху леглото, протяга се върху възглавниците и обгръща голото ѝ тяло, гали гърдите и лицето ѝ. Изглежда така, сякаш лъчите и сенките се гонят върху кожата ѝ. В едно островче от светлина изплуват плътните ѝ устни, които очертават върху лицето ѝ сладка усмивка. В друга ивица светлина се появяват очите ѝ, лешниково зелени. През деня те привличат погледи и желания, а сега, огрени от луната, приличат на две звезди, които блестят в безкрая на Вселената. Но погледът на жената се губи другаде, в безкрая на чувствата ѝ.

Нещо малко проблясва в средата на гърдите ѝ и привлича погледа ни. Проблясваща като диамант капка пот си проправя път върху кожата ѝ, следвайки последните трепети на една любовна нощ. После, когато най-сетне мускулите се отпускат като оставени на свобода платна, капката изчезва в устните на мъжа...

След дълга нежна прегръдка той се изправя и прекосява малкия хол. Луната сякаш си играе с мускулите му, с раменете и бедрата му, извайвайки ги със светлина на всяка крачка. След като стига до отсрещната страна, мъжът излиза на обширна тераса и се подпира с две ръце на дървения парапет. Гръдният му кош се разширява като мях. В тази гореща лятна нощ изглежда, че въздухът не достига.

След малко чува тихите стъпки на жената и усеща допира на тялото ѝ. За щастие, на тази тераса — сградата се намира на върха на хълма Квиринал — винаги има лек бриз. Остават така, мълчаливи и прегърнати, да наблюдават грандиозната гледка, която се разкрива пред очите им — една от най-красивите в историята на цивилизацията: град Рим в апогея на своя разцвет и на могъществото си.

В тази нощ на пълнолуние изглежда, че Вечният град няма граници — простира се, докдето стига погледът, после изчезва в тъмнината. Най-близките сгради се виждат добре. Това са огромни

insulae, подобни на нашите жилищни блокове, с бели стени и керемидени покриви. Ясно се забелязват прозорците с отворени заради жегата капаци. Открояват се и очертанията на балконите, някои украсени със саксии, както е обичайно и за нашите градове. Има и закрити с рогозки балкони, подобни на тези, които се виждат днес в Индия. Приличат на шкафове, закачени на стените.

Вътре, зад прозорците, има само тъмнина и спящи хора. Но тук-там светлината на запалена лампа разкрива остатъци от всекидневието, които не дават знак, че ще изгаснат с нощта. Блестящите точки на лампите и факлите обсипват Рим със звезди, като превръщат потъналия в мрака град в истинска галактика.

Тишината е поразителна. През деня този град с над един милион жители е огласян от всякакви шумове. През нощта е много различно. На някои улички и площадчета тишината е абсолютна и се нарушава само от ромона на водата от обществена чешма, от лая на куче в далечината или от гласовете на участниците в някаква кавга...

Разбира се, нощта е и времето на доставките на стоки в магазините, в дюкяните, в термите... и шумът на каруците, ругатните на този, който ги кара, на този, който не дава предимство на кръстовищата, или на този, който не е получил доставката навреме, прорязват като светкавици улиците и кварталите. Но в сравнение с деня, през нощта Рим си възвръща цялото очарование. Същото, което човек усеща и днес, когато се разхожда нощем по улиците му.

Оттук горе, от Квиринала (наречен така заради храм, посветен на Квирин, предримско божество), на светлината на луната могат да се различат тъмните масиви на някои от седемте хълма, но и познатите очертания на Колизеума.

Двамата си шепнат любовни слова с допрени една до друга глави. Погледът им е прикован в гигантския амфитеатър, който се откроява на фона на небето, постепенно изсветляващо от настъпващата зора. Бялата маса на мрамора, факлите и полилеите, окачени на дъгите на арките му, изпълват полезрението им. Погълнати са от своя разговор и не знаят, че малко по-нататък, там, където се забелязват някакви светлини, се случва нещо, което ще ни даде възможност да направим необичайно пътешествие и да достигнем до най-отдалечените краища на Римската империя. А и до най-величествените. Случва се на

страховито място, в сърцето на истински ад, разположен недалеч от Колизеума. Монетният двор.

РАЖДАНЕТО НА СЕСТЕРЦИЯТА

Горещината е потискаща — ако навън не се диша, тук сякаш влизаме в някаква пещ. И цветът на помещенията е подобаващ. Светлината на лампите ги облива, като им придава жълто-оранжева тоналност. Вниманието ни е привлечено от дълга стена и от тежка порта с розетки. На много места мазилката е паднала и върху обелената повърхност пробягват тъмни сенки. Появяват се и изчезват. Понякога изглеждат така, сякаш танцуват френетичен танц. После пак изчезват. Те са светлинното ехо на нещо, което се случва в голямата зала отвъд стената. Да, но какво?

Преминаваме през вратата. Звукът на силни и тежки удари оглася въздуха и нахлува в ушите ни. Мощни удари с металическо кънтене. Обръщаме се и пред очите ни се появява сцена, достойна за „Ад“ на Данте — потни полуголи мъже са събрани на групи, на равномерно разстояние една от друга. Над главите им виждаме тежки чукове, които се вдигат, за да се стоварят с трясък. Тук се раждат сестерциите, които циркулират из империята. И не само те — в зависимост от периодите на годината се раждат и сребърни монети (денариите), и златни (ауреите) и по-малките, от бронз (дипондии) и мед (аса, семиси).

Според строгата монетарна система, въведена от император Август и създала базата на търговията в Римската империя, един аурей (златна монета) отговаря на:

- 25 денарии (сребърни монети)
- 100 сестерции (бронзови монети)
- 200 дипондии (бронзови монети)
- 400 аса (медни монети)
- 800 семиси (медни монети).

Приближаваме се до група мъже, работниците от монетния двор. Поразява ни една подробност — те са роби. Част са от така наречената *familia monetalis*, семейството на монетните майстори. В зависимост от периода произвеждат сребро или дори злато. Това е операция, която

изисква голямо внимание от страна на зорко наблюдаващата ги охрана. В края на смяната работниците са подложени на старателно претърсване, един по един, за да се избегнат кражби. Сандалите им биват изчетквани, косите и устата изследвани и т.н. Дори подът е снабден с решетки, за да се събира всеки паднал фрагмент.

Сега изсичат сестерции и можем да видим как се раждат те. Първата стъпка е да се направят пръчки от бронз.

В съседно помещение има малки леярни, където металите се загряват до невероятна температура. Сега ковачът взима с дълги щипки потата от пещта и я изсипва в калъп от огнеупорна глина. Бронзът се превърнал в гъста пареща течност, която изчезва в калъпа. От отвора излиза облак дим и ковачът притваря очи, възпалени от работата, която няма край. Лицето му е червено, може би по-червено от косата му. Ще трябва да чака да се охлади металът. През това време друг роб отваря вече изстинали блокове глина и изважда необработените пръчки бронз.

После със специални скалпели те ще бъдат нарязани на парчета точно както се прави със салам. Всяко резенче ще се превърне в една сестерция. Естествено, ще трябва да бъдат обрязани по шаблон, за да им се придаде съвършена кръгла форма. На практика това е необработена монета, върху която няма надписи и фигури.

Тя ще бъде внимателно претеглена. Това е изключително важна подробност, защото стойността ѝ съответства не на вида ѝ, а на тежестта ѝ (това важи както за златото, така и за бронза на сестерцията, за среброто на денария и т.н.).

Накрая монетата ще бъде нагрята отново и ще бъде занесена на хората, които ще отпечатаат върху нея лицето на императора от едната страна и останалите надписи и фигури от другата (ези и тура).

В момента сме близо точно до тези хора. Те всички са нервни и измъчени от непосилните смени и от пазачите, които се държат като истински надзиратели всеки път, когато някой сгреши.

Един от робите се приближава, хванал е с клещи горещото колелце и го поставя на малка кръгла наковалня. Не където и да е, а точно в центъра, върху калъпа, тоест върху издълбаната фигура на императора. Когато бъде нанесен ударът, този калъп ще отпечата лицето върху едната страна на бъдещата монета. А от другата страна как ще се изработи? Лесно, по същия начин. Всъщност, докато единият роб я държи здраво в центъра на наковалнята, втори поставя върху нея

метален цилиндър с различен щемпел, за обратната страна. Тогава всичко е готово за удара. Трети роб вдига чука, тежък ковашки чук.

Тримата мъже се поглеждат в очите за част от секундата. Робът, който замахва, грамаден келт с червена коса, разцепва въздуха със страхотен удар. Другите двама затварят очи. Сириецът прави гримаса и толкова силно присвива черните си очи, че те изчезват сред бръчките на лицето му. А върху лицето на африканеца проблясват стиснатите му бели зъби.

Ударът е толкова силен, че подът с решетките потреперва. За миг всички се обръщат, даже и пазачите от близката група. Толкова могъщ удар не е обичаен. Ушите на сириец а бучат, по ръцете му сякаш лазят мравки. Но благодари на боговете, че гигантът е попаднал в целта. Иначе би размазал ръцете му. Африканецът мълчи. Келтът с червените коси ги наблюдава доволен. Неочаквано едно толкова обикновено в тази среда действие го е превърнало в център на вниманието. Всички гледат монетата. Отговорникът за изсичането ѝ я взима с щипките. Той е дебел мъж с къдрава брада. Оглежда я. Ударът е бил съвършен. Лицето на императора е добре разположено в средата. Надписите се четат. Има само един дефект — от едната страна е пресечена от резка. Никой няма вина. Калъпът е „изморен“, както се казва, отпечата е прекалено много сестерции, може би вече е счупен. Мъжът я поглежда за последен път и я хвърля в сандъка, в който се намират току-що изсечените монети. После изкрещява на тримата роби да продължат незабавно работата. Те хвърлят последен поглед, инстинктивен, към сестерцията, която се приземява при близначките си, и възобновяват ударите. Този път те не са толкова силни.

Току-що разтопеният бронз има цвета на златото. И монетата с резката блести като жива. Върху повърхността ѝ се отразяват като върху древно огледало фигурите на робите, които продължават да изсичат пари...

Това е сестерцията, която ще ни заведе на обиколка в Римската империя. И отвъд нея. Никой тук, в монетния двор, не си го представя, но това ще бъде невероятно пътешествие.

ЛОНДОН
ИЗОБРЕТЕНИЯТА НА РИМЛЯНИТЕ

ЗОРАТА НА ЕДНО ДЪЛГО ПЪТЕШЕСТВИЕ

Войникът изсвирва с уста. Едрите бели коне започват да теглят плътните въжета, завързани за големите пръстени на две тежки дървени крила на порта. Пантите, неизползвани от дълго време, първо изскърцват, после изхвърлят малки фонтанчета прах, най-накрая отстъпват с продължителен металически стон.

Крилата на вратата се отварят бавно като ръцете на още спящ гигант. Слънцето съучастнически разпръсква черните сенки върху покритите с лишей стени на укреплението. На неприятния шум от отварянето на портата пригласят сухите, типично военни заповеди, произнесени на латински със силен германски акцент. Всъщност малкото укрепление е заето от подразделение на помощни войници тунгри^[1]. Те идват от териториите на север от Ардените, от племе на вече от поколения „романизиран“ гали.

Тежките крила не са още напълно отворени, когато една *turma*, тоест отряд от трийсет конници, излиза в галоп. Това са военните куриери. На хълбоците на всички коне висят големи вързопи, в които има току-що изсечени монети. Ще ги занесат до най-отдалечените северни части на империята — укрепления, столици на провинции, седалища на управители, важни градове за икономиката на империята, стратегически предни постове...

Такава е практиката — всеки път, когато бъде изсечена нова партида монети, тя трябва да бъде изпратена веднага до четирите краища на империята. В епоха, в която няма телевизия, радио или телефон, парите не са само икономически инструмент. Те са и средство за пропаганда и информация. Монетата дори представлява истинска реч на императора с лозунгите и целите (вече постигнати) на програмата му...

Всъщност от едната страна е неговото лице в профил. Император Траян е сериозен, с лавров венец, главата е обърната надясно, както е прието. Възвишеното послание към поданиците му е успокоително — човекът, който притежава най-голямата власт в империята (единственият на доживотна длъжност), вярва в класическите

ценности, той е войник, „син“ на сената, избран е за наследник от император Нерва и държи на традицията и приемствеността.

От другата страна на монетата има постигната цел. Понякога това е монументална постройка, издигната в полза на римския народ (Циркус Максимус, новото пристанище в Остия, колосален мост на река Дунав, голям акведукт за Рим, форум в центъра на града и т.н.), понякога е военна победа и изобразява народ, като например този на Дакия (бъдещата Румъния), представен от победен воин.

Друг път върху монетата е изобразено божество с много точна символика (Изобилието, Провидението, Съгласието и т.н.), за да подчертае, че то е благосклонно към императора.

Всяко завоевание, нова монументална постройка, назначение или приветствие трябва да стигне до ушите на всички поданици на империята, както това става днес чрез новините по радиото, разпространявани от даден режим. Монетата изпълнява точно тази функция. Чрез нея човекът с най-голяма власт се обръща към подчинените си.

Можете да си представите колко важно е всичко това, когато поредният император дойде на власт. Само за няколко часа новите монети с неговия лик вече са произведени серийно, за да бъдат разпратени навсякъде. Случва се просто да променят лицето на предишния, току-що погребан владетел, както и неговият щемпел (в нещо като „фотошоп“ на Античността). Почти винаги обаче се захващат за работа истински гении на гравирването, които много бързо изработват калъп с профила на новия император, така че всички да разберат какво е неговото лице. По този начин изкачването му на власт става официално.

Значението на образа за политика не е модерно откритие. Римляните са били сред първите, които са разбрали ефикасността му и са го използвали в голям мащаб. Тъй като не е имало телевизия и вестници, те са си служели с всички налични тогава „медии“ — от монетите до статуите, от надписите върху каменни плочи и постройки до барелефите, изваяни върху паметниците, и т.н.

При нормални обстоятелства като тези, в които се намираме сега, сестерцията се изработва много внимателно и е гордост за монетния двор. Този малък шедьовър, „клонирен“ стотици хиляди пъти, е готов да бъде разпространен в цялата империя. Парите, които проследяваме,

както казахме, са малка мостра на „пропагандната“ употреба, подобна на хвърлянето на позиви.

Другите хиляди монети близначки ще следват по-обикновен път. От монетния двор те ще бъдат предадени на хазната и оттам ще започнат да циркулират най-вече в Рим, преминавайки от ръка в ръка по пазарите, в дюкяните, в гостилниците. После ще достигнат навсякъде, следвайки потоците на търговията, на пътуванията, на курсовете на корабите и т.н. Ще допринесат за разпространението им и сарафите и фигури като *argentarius*, „живият“ вариант в Античността на нашите банки.

Естествено, не всички ще пътешестват по един и същи начин. Сребърните ще бъдат най-бързите. Тъй като имат голяма стойност и са дребни, те са идеални при пътуване. Ще бъдат достатъчни малко на брой, за да има човек солидна сума, която няма да заема много място и да тежи (като днешните банкноти от 50 и 100 евро).

А златните ще стигнат още по-далеч, защото този метал се търси и се приема по цялата планета. Археолозите са открили римски златни монети дори в делтата на Меконг, във Виетнам, както и в северната част на Афганистан. Римляните не са достигнали чак дотам, но техните пари — да, занесени от местни търговци.

Друго е положението със сестерциите. Те ще бъдат използвани преди всичко около мястото на техния произход, като се има предвид малката им стойност. Но някои ще пътешестват много като тази, която следваме сега.

Турмата на конниците пътува вече доста дни. Преминала е Алпите, пресякла е Галия, прекосила е Ламанша върху плавателни съдове. После е слязла на сушата в Дубрис (днес Дувър) в Британия и е прекарала нощта в малко укрепление навътре в сушата. То не е свикнало на такъв вид посещения (чухме шумовете, които причини отварянето на голямата порта, свидетелстващи, че това се случва рядко). По пътя си, винаги щом е пристигала във важен град или крепост, турмата предавала, според нарежданията, малко количество монети на управителите или на висшите функционери и отново е поемала на път.

Сега конниците с развяващи се червени плащове отново галопират — насочили са се на север. Крайната им цел е границата на империята, това, което днес наричаме Адриановия вал. Впоследствие

тя ще се измести по-нататък, ще се построи втора стена, валът на Антоний Пий. Но преди границата ги чака важен етап — Лондон.

Войникът от помощните войски на охранителната кула на укреплението, което току-що са напуснали, присвива очи, за да ги проследи, докато се отдалечават все повече. Отрядът конници се е превърнал в малък цветен облак, който се плъзга по пътя от фин чакъл.

Когато изчезва зад хоризонта, мъжът вдига поглед и изучава другите облаци, в небето. Те се движат бързо и ниско, сякаш искат да догонят куриерите. Натезали са от дъжд и не обещават нищо добро. Мъжът нагласява шлема на главата си и прави гримаса. Да, в Британия времето не се променя никога. И лете, и зиме е все така дъждовно...

---

[1] Племя, обитавало белгийската част на Галия. — Б.пр. ↑

ЛОНДОН, ЕДНО РИМСКО ИЗОБРЕТЕНИЕ

Отрядът конници е яздил в продължение на часове, като е срещал по пътя си малки коли на търговци и групи хора, тръгнали пеша. Войниците са предусетили, че селището е близо, от техния брой, който постепенно се е увеличавал. После са се появили първите дървени къщи, основно колиби, разпръснати тук-там покрай пътя. След няколко минути тези жилища са започнали да се съгъстват все повече, докато са се подредили едно до друго от двете страни. Продължавайки по този градски „булевард“, конниците са очаквали да стигнат до центъра и, разбира се, до форума. Но ги очаква изненада. Всички са спрели и гледат смаяни. Пътят е свършил и пред тях тече огромна река. Това е Темза. Отвъд нея, на отсрещния бряг е Лондон.

Наистина е неузнаваем в началото на втори век след Христа. Има размерите на малко градче. Никой не си представя какво ще възникне тук след две хиляди години.

Вече има обаче нещо, заради което прилича на модерния Лондон — дълъг мост над Темза, с централна част, която се вдига, за да пусне корабите да минат. Той е истински предшественик на Лондон Бридж и това, което изненадва, е, че се намира на почти същото място, както са установили преди няколко години английските археолози. За разлика от модерните съоръжения от този вид, той не е от желязо, а от дърво. И сега трийсетте конници преминават по него.

Копитата на конете на цяла турма в движение карат моста да резонира като гигантски барабан, който привлича вниманието на рибарите на брега и на моряците върху закотвените кораби. Мнозина се спират да гледат червените наметала на войниците. Изненадани са обаче и конниците — никой от тях не е бил тук преди и те продължават да се взират в приближаващия се град.

Всеки момент ще стъпим на брега, там, където в бъдеще ще възникне лондонското Сити, но наистина изглежда, че сме на друг континент. Не се виждат високи постройки, само ниски дървени къщи. Небостъргачите, които в модерната епоха ще се полюляват в небето, са още много далеч... И не само те — местата, където в бъдеще ще

възникнат символите на града като Бъкингамския дворец, Уестминстърското абатство със своя Биг Бен, дори Даунинг Стрийт 10, резиденцията на английския премиер, са още в откритото поле, пресечено от малки рекички. Същото е и с туристическите обекти, като площада Трафалгар, Хародс, Пикадили Съркъс или Риджънт Стрийт...

Лондон или Лондиниум, както го наричали, е наистина римско „изобретение“. Преди идването на легионите тук е имало само поле и малки островчета от пясък, които изплували на повърхността от Темза.

Не можем да изключим възможността там да е имало някакво струпване на колиби, каквито от време на време се виждат по бреговете на големите реки. Но едно е сигурно — римляните са били тези, които са взели решение за основаването на Лондон. Защо?

Оттук, от средата на моста, се разбира главната причина. В тази отсечка Темза се стеснява (улеснявайки построяването на мост), но продължава да е достатъчно дълбока, за да позволи на товарните кораби да акостират на бреговете ѝ. Градът притежава дълъг кей, където са хвърлили котва много транспортни плавателни съдове, големи и малки. Има и платноходи.

На този кей се извършват разнообразни дейности и кипи трескава активност — от един кораб се разтоварват амфори с вино, идващи от Италия, от друг, току-що пристигнал от Галия, съдове от фина сигилатна керамика^[1] с ярък червен цвят, с релефни фигури и украси, които да бъдат използвани по време на важните вечери. Освен това забелязваме много други стоки като ленени платове и туники от Египет, крехки стъклени стомни, изработени от стъклодувите в Германия, малки амфорки с *garum*, идващи от Южна Испания...

Любопитно е, че няма складове с големи размери (археолозите ще открият само два по цялото протежение на пристанището). Това означава, че стоките не били складирани, а веднага поемали нанякъде. Общо взето, дългите кейове на Лондон съответствали на летище с товари в непрекъснато движение към вътрешността.

Всички тези признаци ни говорят за град, който се развива много бързо, в типичния римски стил, със сигурност не в келтски. Но ни показват и нещо друго — Лондон е роден от нищото не от военни, а изключително от търговски съображения. В действителност археолозите не са намерили следи от лагер на легионери, който да

служи като ядро за появата на селището, както често се е случвало другаде.

Общо взето, парите, включително сестерциите, са били тези, които са предопределили раждането на Лондон. И наистина той се намира на много подходящо място, там, където идват по море всякакви стоки от империята, които после се разпространяват по пътищата из цяла Британия. От своя страна Британия изнася много неща — роби, ловни кучета, минерали...

Любопитно е наистина, че Лондон се е появил по търговски причини и че ядрото му е било изградено на същото място, на което сега се издига прочутото Сити, финансовото сърце на Лондон и Великобритания. Общо взето, изглежда, че икономическият дух на града е съществувал още от самото начало.

---

[1] Фина керамика, разпространена в Римската империя. Характеризира се с релефни декорации и много често е имала и печат на производителя, откъдето и името ѝ (*sigillum* — малка фигура, печат). — Б.пр. ↑

„ПАНЕЛНИТЕ“ КЪЩИ НА ЛОНДОН

Прекосяхме моста и заедно с турмата навлизаме в града. Това, което поражда най-вече, е, че Лондон има селски, твърде безличен облик. Жилищата са дървени и ниски, най-много двуетажни. Улиците са кални през зимата и прашни през лятото. По тях минават коне, пешеходци, карети... Много сме далеч от градовете от мрамор и тухли в средиземноморския свят. Тук зиданите сгради са рядкост.

Конниците минават покрай къща в строеж и с учудване забелязват, че в голямата си част тя е „сглобяема“. Лондиниум е изграден по наистина „модерен“ начин. Почти всяка сграда има рамка от дъбови греди, които съвършено се свързват помежду си. Те са изработени другаде, пренесени са тук и работниците трябва само да ги сглобят на място.

Системата е проста. Виждали ли сте някога как се прави дървена стълба, от онези с колчетата, които се използваха едно време? Има две дълги греди с много дупки, където да се пъхнат колчетата и всичко си пасва идеално.

Е, добре, стените на къщите на Лондиниум имат подобна структура. Работниците поставят хоризонтално на земята една гредка с множество предварително направени отвори, пъхат в тях по-фини греди и на върха „затварят“ всичко с друга гредка с много дупки.

Всяка стена напомня огромна бояджийска стълба, легнала странично на земята. Като се свържат различни рамки от този тип, се получава „скелетът“ на къщата. Тогава стените се изпълват с тухли от кал или с хоризонтални дървени летви (получава се нещо като шведска стена във физкултурен салон), върху които се оплитат снопове пръчки, като тук-там се оставят отвори за прозорците и вратите. Една „ръка“ мазилка — и готово.

Системата за захващане на гредите е наистина находчива. Някои от тях се поставят по диагонал, което увеличава плътността на стената и прави структурата на къщата много стабилна.

Най-накрая върху къщата, като в играта „Лего“, но от дърво, се изгражда обширен покрив с много покривни сглобове. По-голямата

част от кварталите на тогавашния Лондон, създаден от римляните, са построени точно в този стил „Икеа“. Но не само строителството на Лондиниум поражда трийсетте конници, идващи от Рим. Поразяват ги и неговите жители.

Хората излизат от къщите си, за да видят войниците с пурпурни мантии. Чертите им са като на келти. Светли лица с лунички, коси руси или с меденочервен цвят. Много рядко се срещат тъмни кожи и къдрици, обикновено на роби, търговци или войници. Точно обратното на онова, което се вижда в средиземноморските градове на империята. Което е естествено, но в книгите не може да се прочете, а тук е така очевидно...

МЛАДЕЖ НА ОСЕМДЕСЕТ ГОДИНИ С ТРАГЕДИЯ ЗАД ГЪРБА СИ

Лондон е много млад град — на по-малко от осемдесет години е! Учудващо е колко късно Британия става част от Римската империя. Когато Христос бил разпънат на кръста, тя е била все още голям остров отвъд границите на империята. Трябвало е да се изчакат още десет години, за да реши Клавдий да я нападне, през 43 г. сл.Хр. След това легионите и римските търговци постепенно се разпространили из страната.

Лондон бил създаден малко по-късно (останките от дървен канал за оттичане на водата покрай римска улица сочат като дата на неговото появяване 47 г. сл.Хр.). Необходимо било обаче да притежаваш голяма смелост, за да живееш по онези времена в *City*. Това било зона, граничеща с владенията на много враждебни племена. Малко повече от десет години след основаването си Лондон бил напълно изравнен със земята от жена на име Бодика. Тя предвождала войската на племе, което се опълчило срещу римляните.

Било 60 г. сл.Хр. и както разказва самият Тацит, въстаниците били разрушили вече един град, Камулодунум (днешния Колчестър), разбили един легион и се насочвали към Лондон. Изпратените да защитават града легионери били прекалено малко, за да спрат многобройния неприятел. Затова решили да пожертват града и да спасят провинцията — избрали стратегическото оттегляне. Тацит продължава така: „Непреклонен пред молбите и протестите (римският пълководец Светоний), дал нареждане за тръгване. На жителите било позволено да го последват. Онези, които останали, предимно жени, старци или хора, твърде привързани към мястото, били избити от неприятеля“ (*Анали*, XIV, 33).

Римляните не карали да ги чакат дълго за ответния удар. В голяма битка легионите на Светоний помели разбунтувалите се племена и изглежда, че Бодика се самоубила, като погълнала отрова. Тацит говори за 70 000 загинали въстаници — истинска хекатомба.

Така че градът Лондон, който сега разглеждаме заедно с конниците, въпреки че е съвсем млад, вече е бил възстановяван.

СРЕЩА С УПРАВИТЕЛЯ

След като е преминала през града, турмата е пристигнала при двореца на управителя, преториума, който гледа към Темза. На намиращия се отсреща площад войниците са се строили с обичайната педантична точност, типична за сбор в казармата — оформили са три редици по десет души със съответните командващи в страни, декурионите.

Според рационалния дух на римското класическо военно дело първият избран декурион командва другите двама. И точно той сега заедно със своя заместник, грамаден рус батав^[1] (тоест „холандец“), се отправят към входа на сградата, където стоят мирно двама стражи. След като се е представил, той поверява на отговорника на стражите запечатан свитък, който да занесе на управителя. Докато очаква да бъде приет от неговия щаб, разглежда двореца, който далеч не е в тон с простотата на града.

Обърнатата към бреговете на Темза внушителна сграда е изградена на много нива, с дълги колониади, ниши, басейни и тераси. От мястото, където се намира, декурионът успява да обгърне с поглед само едно крило, но трябва да има и друго, симетрично, на противоположната страна. Той забелязва капители, колони и статуи от бял мрамор, идващ от най-известните кариери на Средиземноморието. Представя си разходите, направени, за да се построи толкова красива сграда на толкова отдалечено място.

Виждал е подобен дворец само в Колония (днес Кьолн), когато е служил в Германия. Бил е дворецът на местния управител и се е издигал над Рейн... „Същият архитект или същото желание да смайва?“, мисли си...

На лицето му се изписва усмивка. Но ето че размислите му са прекъснати от един мъж зад гърба му, който поздравява, като удря крак в земята. Изтракването на металните бутони по подметките на сандалите му издава военния му произход. Декурионът се обръща и поглежда войника със сините си очи. Войникът, който е от личната охрана на управителя, го кани да го последва.

След като преминават през тежка дъбова врата, двамата прекосяват поредица от елегантни зали и малки дворове. Стъпките им отекват в празните помещения, украсени само със статуи на императори с малки фонтани. В други стаи е настанен персоналът на администрацията, служители със свитъци пред себе си.

Декурионът върви до телохранителя на губернатора — неприятно му е да бъде зад него, дори и заради следата от парфюм, която оставя. Войник, който си слага парфюм, означава единствено, че е оглупял от живота в двореца. Явно времето на Бодика е отминало! Лондон вече е спокоен град.

Двамата се качват по широка стълба. При приближаването им стражите на върха застават мирно. Отвъд стълбата започва голяма градина, заобиколена от изящна колонада. На око е дълга сигурно около 40 метра и широка 20. В центъра ѝ има голям басейн със заоблени ръбове. Декурионът забелязва статуи, от които блика вода, храсти, малки, добре поддържани плетове и големи ниши, в които са приютени нимфеуми. Истински рай в сравнение с видяното при преминаването през града.

Телохранителят му прави знак да спре. Пред тях стои обърнат с гръб човек. Наблюдава Темза, опрял ръцете си на перилата на балкон. Погледът му се е спрял на кораб, който пристига в пристанището. С вдигнати платна. Въздиша, после се обръща и извиква: „Какво се говори в Рим?“.

Хубав мъж е, със загар, с прошарени и необичайно дълги коси за поста, който заема. Очите му са издължени, дълбоки, с прекрасен син цвят. Но онова, което поражда, е усмивката му — открита, искрена, с бръчици покрай устните и с ослепително бели зъби. Той е Марк Апий Брадуа, назначен отскоро на длъжността управител. На нас ни напомня актьора Рекс Харисън (папа Юлий II във филма „Агония и екстаз“ — филм за Микеланджело, чийто образ бе пресъздаден от Чарлтън Хестън). Декурионът е изненадан и малко изплашен от фамилиарността на управител, когото вижда за първи път. Добре знае, че хората като него могат да бъдат фалшиви и коравосърдечни. Но към този мъж изпитва инстинктивна симпатия.

Управителят Апий Брадуа е пристигнал наскоро в Лондон. Загарът му е от отминалите години, които е прекарал на друго назначение по бреговете на Средиземно море. И цялата му носталгия по топлия климат е събрана в погледа, който отправя към пристигащия в пристанището платноход.

Взира се втренчено в декуриона и после вдига ръка — между пръстите си стиска блестяща монета. Това е една от сестерциите, които турмата е донесла дотук. Даже... това е точно нашата сестерция!

Откъде я има?

Върху мраморна маса под колонадата декурионът вижда една от отворените торби с други монети. Управителят е наредил да му донесат предназначенията за него пари, без да изчака протокола на предаването. Има тази власт.

Декурионът е изненадан и малко засегнат. Разбира, че именно благодарение на тази способност да изненадва и да изпреварва действията на противника Марк Апий Брадуа се е изкачил толкова високо по стълбицата на властта.

Управителят усеща неговото неудобство, щрака с пръсти и дава знак да донесат две купи с вино. Сега сме извън протокола. По време на тази необичайна и твърде неофициална среща управителят разпитва декуриона за Рим, за двореца, за някои важни личности, но и за атмосферата на малките улички, в Циркус Максимус и по пътя, по който е дошъл дотук. Докато разговарят, върти сестерцията между пръстите си, поднася я често към лицето си и инстинктивно я докосва до устните си.

Накрая поглежда втренчено декуриона в очите, разтваря дланта му, поставя там сестерцията и отново я затваря. Лицето му се огрява от широка „средиземноморска“ усмивка, снежнобелите му зъби проблясват. „Като спомен за нашата среща“, казва. После се обръща и продължава да гледа кораба. Сега платната му са напълно прибрани и разтоварването вече е започнало.

Декурионът си тръгва, придружен от същия напарфюмиран телохранител. Преди да излезе от градината, хвърля разсеян поглед към сестерцията, която държи в ръката си. Тежи прекалено много за бронзова монета. Тогава вижда, че управителят му е дал и един сребърен медал със символа на победата. Поредната изненада на този човек. Декурионът се усмихва и слиза по стълбите.

---

[1] Германско племе. — Б.пр. ↑

КОГАТО ЛОНДОНСКОТО CITY Е БИЛО ГРАД ОТ FAR WEST

Трийсетте конници са намерили подслон в укреплението на Лондиниум в северната част на града. Неговото предназначение в този спокоен период е не толкова да защитава територията, колкото най-вече да осигурява място за пребиваване на войските.

Сега за всички следва заслужена обиколка на термите. Те са една от малкото големи постройки в града и съвсем близо до брега на Темза, в долината на преториума, където стана срещата с управителя.

Най-приятно тук е по обяд, когато водата е най-топла. След смеховете в басейните и ритуалните масажи много войници се отправят към бордеите на града в търсене на удоволствия. А главният декурион заедно с колегите си обикаля из бъдещото Сити. След разкоша на преториума и съвършенството на хидравличната технология на термите градът изглежда обикновен и безличен. Напомня изключително много градовете от... Далечния запад.

Това не е случаен пример — както на американския континент европейските пионери са продължавали експанзията си на запад, така и римляните в Европа са се разселвали в тази посока. И Британия е била една от целите от „Далечния“ запад... римският *Far West*.

Както първите европейци внесли в земите на индианците технологии, начини на застрояване и стилове на живот, типични за западната култура на осемнайсети — деветнайсети век, така и римляните наложили собствената си цивилизация в земите на галите, британите и германите. Като, общо взето, и проблемите, и решенията им били доста подобни.

Лондиниум от епохата на Траян напомня с много от детайлите си на онези градчета от Далечния запад. Освен къщите, предимно от дърво, плод на много опростено строителство, тук има магазини, в които се продава всичко. Точно като в селищата на пионерите. Има и странноприемници, където клиентът може да се уедини с някое от сервиращите в *saloon*-а момичета. Забелязват се и обори и налбанти, бръснари, способни при нужда да вадят зъби, и дори и някой друг келт

— „индианец“, който пресича улицата с типичните „символи“ на своята култура — татуировки и украшения на племето, вместо туника дълга риза и панталони на карета в шотландски стил.

Странно е да се помисли, че тук след почти две хиляди години ще се срещат бизнесмени с бомбета, по улиците ще се движат прочутите черни таксита, червените двуетажни автобуси и ролс-ройсове на bankerите... Всичко това под сянката на небостъргачи от бетон и стъкло...

Засега стъклото тук е още рядкост. Въпреки че Лондон е станал столицата на Британия, тоест на една от четирийсетте провинции на империята на Траян, прозорците от стъкло са още лукс, който само малцина могат да си позволят. По тези отдалечени области то е все още скъпоценно.

РАЗХОДКА ИЗ CITY — НАЙ-ДРЕВНАТА ПЕРАЛНЯ?

Един от тримата декуриони се е спрял да купи прекрасна огърлица с форма на подкова, характерна за келтските воители. Показал му я е амбулантен търговец заедно с други украшения от бронз и желязо, между които красива прегъната кама. Всички тези предмети са типични за келтско мъжко погребение, очевидно ограбено. Сабите и мечовете на мъртъвците били прегъвани, за да не могат да се използват.

Докато чакат, другите двама декуриони надничат през една откритата врата, от която идва странен шум — плискане на вода, скърцане на желязо и дърво. Всичко е скрито в мрак, ясно е само, че помещението е голямо. Скоро очите свикват с тъмнината и забелязват от едната страна много малки вани, а от другата — мъже, които вървят като в забавен кадър на мъждивата светлина на лампи. Това са роби. Крачат бавно в две големи дървени колела, като хамстери в клетки, само че диаметърът на колелата им е три метра.

Като се въртят, тези колела задвижват други, по-малки, които теглят нагоре дълги вериги с ведре, пълни с вода. По този начин водата се изтегля от дълбоки пет метра кладенци. Движението не престава никога, защото веригите, като тези на велосипедите, образуват пръстен. Той продължава да се върти до безкрайност... Но с каква цел?

Това се питат и декурионите, които са се спрели на прага на странното помещение.

После едно дете роб почтително иска разрешение да мине. В ръцете си крепи малка планина от дрехи за пране. Двамата го проследяват с поглед и наблюдават движенията му. Детето изпразва своя товар в една от ваните. Така декурионите разбират, че пред тях се намира огромна пералня. Никой от тях не е виждал такова нещо. Дори в модерната епоха това място предизвиква голямо любопитство.

Когато през септември 2001 г. английски археолози известиха за странната находка на този обект, мнозина го определиха като „най-старата пералня в историята“, заемаща твърде много място, разбира се,

но в състояние да задоволи нуждите на хиляди лондончани от римската епоха.

Не всички обаче са съгласни. Всъщност какъв е бил смисълът да се изобретява „пералня“ по време, когато е имало хиляди роби, готови да извършват същата работа? В крайна сметка и днес, въпреки че има електричество почти навсякъде по света, по бреговете на много реки в Индия и Пакистан могат да се видят стотици перачи, които по цял ден бият дрехите под слънцето. Чувал съм, че ако попитате някого от тях какво мисли за пералните, той ще ви отговори, повдигайки рамене, че са уреди без бъдеще...

Следователно не може да се изключи, че това странно място е за щавене на кожи, каквито има днес в Маракеш. Да не отсъждаме прибързано. Защото според най-новата хипотеза хидравличното колело може би е имало друга цел — да снабдява града с вода. От мястото, където се намираме, не можем да разберем това. Много е тъмно и сме много далеч. Знаем единствено, че става въпрос за невероятна технологична структура.

СЪВРЕМЕННИТЕ ИЗОБРЕТЕНИЯ? В ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ ТЕ СА РИМСКА ИДЕЯ...

Идеята за пералнята обаче е въодушевяваща. Колко изобретения, които считаме за модерни, са всъщност дело на римляните?

Те са изключително много — от буквите, които използваме в компютрите си, до редица закони, регулиращи нашата юриспруденция. Невъзможно е да ги опишем всичките.

Но ето някои, които ще ви изненадат: бикините, чорапите, суровата шунка, сачмените лагери, свещите, макарата, стъклените топчета за игра, мортаделата и колбасите за барбекю, луканката (*lucanica*), ножиците, отоплението на стаите (терми), изборните плакати, пресата за грозде, сладкишите, които се ядат на карнавала (*frictiliae*), бетонът, канализационните тръби, машините за коса, увеличителната леща.

Дори имената на дните от седмицата, които са свързани със седемте планети, вече известни в Античността, са рожба на римската система — Луна за понеделник, Марс за вторник, Меркурий за сряда, Юпитер за четвъртък, Венера за петък. Събота и неделя са християнска модификация (все пак решението неделя да е празничен ден е взето от римските императори). Някога тези два дни били посветени на Сатурн и Слънцето. На английски това се е запазило в *Saturday* за събота и *Sunday* за неделя.

Трябва да се каже обаче, че някои от тези изобретения не са дори и римски. В действителност за тях се е загатнало в още по-древни времена. Но римляните са ги възприели, преобразували и направили много по-ефикасни, такива, каквито ги употребяваме и днес.

Такива са например лещите за очилата. Още в древността гърците са познавали лещите, но са ги използвали преди всичко за запалване на огън. Римляните са били първите, които са започнали да ги употребяват, за да виждат по-добре. Плиний Стари твърди, че Нерон носел вдлъбнат скъпоценен камък (може би смарагд), за да вижда по-добре гладиаторите на арената. Мнозина са мислели, че така коригира късогледството си. Макар ползата от лещите да е била известна на

римляните, ще трябва да се чака повече от хиляда години, за да се видят първите очила. Те ще се появят в края на 1200 г., през Средновековието, и ще са... италианско изобретение.

Сред изобретенията на римляните, които използваме и днес, има не само предмети, а и много разпространени суеверия. Например да не се разсипва сол на масата (те биха добавили и зехтин). Причината всъщност е от практическо естество — по времето на римляните солта е била доста скъпа стока.

РОБЪТ, КОЙТО СИ КУПИ ЛИЧЕН РОБ

Колко са жителите на Лондиниум? Трудно е да се направи сметка. Изчислено е обаче, че в 60 г. сл.Хр. са били от 5000 до 10 000. Сега, по времето на Траян, би трябвало да се доближават до 20 000. Но това е народ от Третия свят — много деца и малко стари хора.

Всъщност в Лондон от римската епоха, както в много други градове на империята, може би половината от родените деца са умирали, преди да достигнат до зряла възраст. И само четвърт от жителите са доживявали до старостта. Като под „старост“ не разбирайте нещо кой знае какво — за римляните да се надхвърлят четирийсетте, означавало да се влезе в третата възраст.

Тримата декуриони продължават разходката. Но биват блъснати от двама души, които се държат за ръка и се смеят. Тя е почти момиченце. Наистина са необичайна двойка. При блъскането отнякъде изпада покрита с восък дъсчица. Един от декурионите я взима и я отваря. После я показва на другарите си и произнася на висок глас имената, които прочита: Вевет и Фортуната. Двамата се обръщат учудени и изплашено се отдръпват от тримата войници.

Това, което е паднало, е договор за придобиване... на момиче! Тя е робиня и човекът, който я държи за ръка, току-що я е купил.

Дъсчицата ще бъде намерена от археолозите, които ще я датират между 80 и 120 г. сл.Хр., следователно точно нашия период. Тя ще предизвика голяма изненада сред учените. В договора пише, че Вевет, човекът, който държи момичето за ръка, е придобил Фортуната за 600 денария (според нашите изчисления 4800 евро).

Но пише и друго любопитно нещо. Вевет също е роб, „асистент“ на някой си Монтан. Който пък е роб на императора (тоест работи в някаква обществена структура, в администрацията, като работник и т.н.). Затова изненадващото в този документ е, че показва три различни нива на робство, като ни позволява да си дадем сметка колко сложен и разчленен е бил тогавашният свят.

Всъщност, както ще разберем в това наше пътешествие, съществуват много категории роби — от най-унижените и

малтретираните, които работят на полето, до тези, към които се отнасяли много добре, защото били образовани, и им се поверявали специални функции в администрацията или в къщите на властимащите.

Явно последните (в случая Монтан) могат да решат да имат помощници (Веет), които понякога успяват да спестят средства, за да придобият собствена робиня (Фортуната).

Не знаем за какво ще използва робинята, но искаме да си представим, че като се има предвид дадената сума, това е щастливият край на любовна история — робът най-сетне е могъл да прегърне любимата жена, откупвайки я от нейния господар. И такива неща се случват в римската епоха...

„ПОКАЖИ МУ СРЕДЕН ПРЪСТ, СЕСТИЛЕ!“

Декурионите дават дъсчицата на двойката и се отклоняват от главната улица, за да навлязат в по-малка. Ароматът на току-що изпечен хляб ги привлича като невидим магнит. Като отместват една врата, направена от три дъски и придържана от две дъбови летви, заковани напречно, пред тях се открива сцена, обичайна за всичките римски градове — задната част на пекарна. Върху масите едни роби въртят на ръка малки мелнички за брашно. Други оформят хлябове във вид на плътни дискове с дълбоки лъчеобразни бразди (това са бъдещите предварително нарязани „филии“).

В един ъгъл двама роби пресяват брашното, като създават удивителен ефект. Летящото във въздуха брашно преминава през сноповете лъчи, които идват от високо разположените прозорчета, точно както пушекът едно време в кината, когато още беше позволено да се пуши в тях. Всички роби са покрити от глава до пети с това неосезаемо бяло брашно. Но са и много потни, тъй като в единия край на голямата стая в две фурни непрекъснато се пекат хлябове, които после се подреждат на клатушкащите се рафтове.

Продажбата се извършва в дъното на къщата. Декурионите са отворили вратата от задната страна на дюкяна, откъм малката уличка.

От мястото, на което се намираме, погледът ни обхваща цялата постройка. Разбираме, че в някои квартали на Лондон къщите често са разположени в редица, опрени една до друга, като предната им част гледа към една улица, а задната — към друга.

Декурионите си купуват питки и се отдалечават, наслаждавайки се на аромата на току-що изпечения хляб. Когато излизат, затварят вратата на дюкяна. За тях това е нещо обичайно, за нас обаче е много любопитно.

Забелязахте ли? Римските врати се отварят винаги към вътрешността на къщата, никога навън, към улицата. Защо?

Причината е проста — иначе би се използвала част от обществената територия за частни цели. Когато площта пред входа на къщата се използва за движението на портата, тя се смята за

„открадната“ от колектива... Само римски богаташ или властимащ може да си го позволи. Останалите — не.

Това правило е преминало през вековете и е достигнало и до нас. Същото се случва и на нашите изходи от дома — от вратите на апартаментите до портите на кооперациите. Проверете. Вижте как е във вашата къща...

Нормативите за сигурност започнаха да преобръщат това правило — в много заведения и обществени сгради портите, снабдени с дръжки против паника, се отварят навън, за да позволят бързо излизане в случай на критични обстоятелства. Всъщност онази стара традиция е предизвикала не малко трагедии, като не е позволявала на тълпата, натискаща към изхода, да отвори вратата и да се спаси.

Сред толкова многото запазени до днес наследства от римляните има и едно друго, вулгарно, което може би ще ви изненада.

Тримата декуриони сега са стигнали пред амфитеатъра на Лондон. Той е една от гордостите на града. След сутрешните борби с животни, след екзекуциите на престъпниците по обяд, в този момент вероятно се сражават гладиаторите. Отвътре се разнасят виковете на зрителите. Но шумът е много по-малък от онзи, който тримата мъже са свикнали да чуват в Рим. В Колизеума могат да влязат от 50 000 до 70 000 зрители. А тук, едва 6000 души — десет пъти по-малко. Освен това, амфитеатърът е все още от дърво. Ще трябва да се чака император Адриан, за да се изгради друг, от бетон.

Като свиват зад ъгъла, тримата стават свидетели на някаква свада. Един мъж отвежда своя приятел, като го отделя от друг, който не спира да го засипва с обиди. И му казва: „Присмей му се на този, който те нарече педераст, Сестиле, и му покажи среден пръст“.

Приятелят му се подчинява и като се обръща към противника си, го заплюва и му показва среден пръст. Избухва кавга, една от многото, които ежедневно могат да се видят по лондонските сокаци.

Декурионите се отдалечават, не желаят да бъдат замесвани.

Тази сцена обаче беше много интересна за нас. Открихме, че един от най-обидните жестове днес, вдигнатият среден пръст, не е плод на модерната вулгарност, а е много по-древен — вече е бил използван от римляните... Разбираме го от самия Марциал в неговите „Епиграми“.

Настигахме тримата декуриони. Току-що са завили зад ъгъла и са тръгнали по декуманус^[1], една от главните улици на бъдещото лондонско Сити. Изгубваме се заедно с тях в тълпата на „лондончаните“.

---

[1] Римляните наричали така главната градска улица, ориентирана от изток на запад, а другата главна улица, ориентирана от север на юг, наричали кардо. Там, където двете се пресичали, построявали форума. — Б.пр. ↑

ДРЕВНИЯТ ПРАЗНИК НА ОЧИЩЕНИЕТО

Турмата отново е тръгнала по своя маршрут към най-северните предели на империята. Това означава още доста дни пътуване. Дестинацията — Виндоланда (днешният Честърхолм), е една от най-крайните крепости на защитната римска система, опора на онова, което ще се превърне в Адриановия вал. Ще навлезем във все още гореща гранична зона, където често има сблъсъци с племената отвъд границата, населяващи Каледония, днешната Шотландия, останала извън пределите на империята.

Конниците са превъзбудени от тази перспектива и държат очите си широко отворени. Но още няма нужда — въпреки че градовете, вилите на богатите и къщите на бедните са все по-нарядко, в тази област на Британия упражняваният от Рим контрол е много силен.

С минаването на дните времето е станало по-сурово и е започнало да застудява през нощта. Най-високите места са вече целите покрити със сняг. Плътни сиви облаци непрекъснато забулват небето като зимен кожух. Дъждът се изсипва всеки ден върху конниците и студеният вятър превръща капките в ледени игли, които карат ръцете и лицата да премръзват.

Турмата преминава през град Линдум (днешен Линкълн), после през Еборакум (сега Йорк), където е разположен цял легион, *Legio VI Victrix*^[1], като навсякъде оставя част от новите сестерции. След като преспят в града, войниците се качват на конете, за да продължат пътя си.

Остава им още една последна нощ, преди да достигнат до крайната цел. Решават да я прекарат в малкото градче Катарактониум (днешния Кетерик в Северен Йоркшър), което се издига до военно укрепление.

Войниците се разпръсват в уличките, таверните и публичните домове на градчето, а тримата декуриони са поканени от техен колега да присъстват на празника на приближаващото се лято, честван от местните племена. Това е времето между пролетното равноденствие и лятното слънцестоене, около първи май.

Слънцето е залязло и малката група войници върви в редица през още покритото със сняг поле. Лятото категорично закъснява по тези ширини. Дърветата в горите изглеждат още изпаднали в зимно вцепенение.

Спират се на върха на хълм, където се събират много хора, идващи от близките селища. С тях е и добитъкът им. Мнозина са голи до кръста въпреки студа. Декурионите стоят настрана, но наблюдават сцената с голямо любопитство.

В центъра има голям куп дърва и клони, към които се насочват всички, сякаш са привлечени от него. Лампите със зехтин и факлите изпълват тъмнината с множество малки проблясъци, които танцуват като светулки в мрака. Същото се случва по върховете на други хълмове. Сцената притежава неописуемо очарование. В свежия и кристален нощен въздух хълмовете сякаш са увенчани с корони от светлини, които се съревновават с обсипаното със звезди небе.

Внезапно всички замлъкват. Един мъж говори. Той е друидът^[2]. Говори на своя си език. В полумрака на нощта всички лица са обърнати към този възрастен мъж, който накъсва изреченията с много паузи.

Римляните не разбират нито дума, но осезаемо усещат тържествеността на момента. Техният придружител обяснява, че това е празникът на пречистването, честван, за да бъде добър идващият сезон. Обяснява и че жрецът ще запали голяма клада и ще накара символично добитъкът да мине през нея, за да го „пречисти“. После ще дойде ред и на другите участници.

Друидът наблюдава хълмовете наоколо. На един гори факла, която ритмично се движи. Това е сигналът. Той посочва с възлестия си пръст купчината дърва и произнася свещени думи. Голи до кръста млади хора се приближават до кладата и я запалват. На светлината на факлите римляните забелязват елегантните татуировки, които обвиват телата им като бръшлян.

Настъпва моментът — огънят се издига, обгръща купа дърва и придобива формата на пламтяща катедрала. Декурионите гледат тълпата, с разпалването на огъня лицата на хората се забелязват все по-ясно. Погледите на всички са напрегнати.

Започват да бутат животните пред себе си, за да ги накарат да минат покрай кладата. Не е лесно, разбираемо е, че са уплашени. Над гърбовете им символично прекарват факлите.

Началникът на декурионите наблюдава другите хълмове. Те горят като вулкани и снегът отразява блясъка на огньовете в нощта. Сякаш целият свят е в пламъци. От всички хълмове се разнасят викове и възгласи. Това е истински празник, който сега, след тържественото начало, се превръща в голяма колективна еуфория. Зимата е зад гърбовете им, пред тях е сезонът на реколтата.

„Ритуал за плодородие“, си мисли един от декурионите. Още не е изрекъл това наум, когато от основата на хълма изникват още факли, носени от голи млади хора. Мускулите им сякаш „кипят“ под кожата. Всички крещат. Между тях има и много момичета, и те без дрехи, които тичат, размахвайки факлите. Върху кожата им се забелязват ритуални рисунки. Носят само кожени обувки с връзки. Телата им, сияещи на светлината, приличат на живи пламъци и отправят предизвикателство към студа и снега.

Когато стигат на върха, те повличат със себе си хората, за да ги накарат да преминат с тичане, един след друг, през малки огньове, запалени в снега. Това е част от ритуала — трябва да прескочиш огъня, за да се пречистиш. Най-възрастните и децата символично минават под факлите им.

Малка група младежи се откъсва и се затичва към римляните. Води ги момиче с дълги коси, които галят раменете й... Зад нея има друга девойка, с широки бедра, която не е толкова пъргава. Гърдите им танцуват при всяка стъпка. Факлите осветяват телата им с червеникава светлина, която омекотява формите.

Когато достига на няколко метра от римляните, момичето изкрещява нещо, като отваря широко уста, сякаш иска да ги ухапе. Гледа ги втренчено един кратък миг, усмихва се и после замахва с факлата като със сабя в тяхна посока, преди да се обърне и да изчезне в тъмнината.

Пламъците на факлата минават пред очите им като огнено знаме. Когато отново свикват с тъмнината, групата на младежите е пак сред своите хора и побутва със смях тези, които се колебаят да прескочат огъня.

Чрез „захапката“ на момичето културата на подчинените от римляните племена сякаш е „изръмжала“ на декурионите. Империята е победила със силата на оръжието, но тук побеждават все още живите традиции.

Колко далеч изглежда Рим в тези части на империята...

Традицията да се палят огньове на хълмове и възвишения се е запазила и в модерната епоха. Още се срещат следи от този древен обичай в много местни празници. Включително и у нас, в някои долини в Северна Италия. Трудно е обаче да се установи доколко те пряко произлизат от древните обичаи за пречистване. Може би трябва да се свързват и с някои по-нови влияния и празници за благополучие през идващото годишно време (при които се „изгаря“ всичко старо или символично — настъпващият лош сезон). Като много от тях се честват в средата на лятото.

---

[1] VI Легион Победоносец, основан от Октавиан през 41 г. пр.Хр.
— Б.пр. ↑

[2] Друидите са жреческо съсловие у келтите с голямо влияние в
Галия, Британия и Ирландия. — Б.пр. ↑

СБОГУВАНЕ И ЗАМИНАВАНЕ

С утрото небето постепенно е изсветляло, но плътната покривка от сиви облаци придава на всичко студен металически цвят. Включително и на една малка дървена колиба с покрити с мускус стени.

После на хоризонта се появява слънцето. Отначало то е като цепнатина в стена, лъчите му прекосяват студения въздух, разсичат ледения вятър и кацат върху покрива на колибата като уморени птици. След това полека-лека се плъзгат върху вратата ѝ, милват я, като че ли искат да почукат.

Невероятно е как окраската на вратата се променя на слънчевата светлина. Сякаш се съживява. От черна тя става по-светла, докато накрая приема цвета на дървото.

Сега слънцето е огнена сияйна топка, „подпряна“ на хоризонта. След малко ще изчезне, погълнато от плътните сиви облаци, които като че ли вечно присъстват по тези места.

В този момент вратата се отваря широко. Излиза началникът на декурионите. Той държи голям кожен колан и готов да бъде употребен меч. Оглежда се, после успокоен обръща лицето си към слънцето и примижава, наслаждавайки се на този магически момент, който скоро ще отmine.

Той не е сам. От вратата излиза жена, увита в топла завивка на големи цветни карета. Пристъпва с белите си крака и се приближава към декуриона. Мъжът се обръща и с ръката си притиска нежно момичето към себе си. Тя го гледа, усмихвайки се, с лице, опряно на гърдите му. Това е девойката от предишната нощ, онази, която искаше да „ухапе“ римляните... Явно декурионът е останал дълго време на онова място и двамата са се възползвали от бъркотията на празника...

Сега обаче е време да отиде на сбора на турмата извън укреплението на Катарактониум. Страстна прегръдка предшества раздялата на двамата. Знаят, че е трудно да се видят отново. Декурионът тръгва към мястото на сбора. Спира се, обръща се назад, очите му се впиват втренчено в очите на жената за последен път и

лицето му се озарява от усмивка. По бузите на младата жена се стичат сълзи и тя притиска силно завивката около себе си.

Това, което двамата не знаят, е, че част от декуриона ще остане там... След девет месеца тя ще роди син, който след време ще заприлича на баща си по двете лукави гънки отстрани на устата. Същите, които сега обрамчват усмивката му. Декурионът примигва и отново поема към мястото на сбора.

Докато върви, усеща в малката кесийка, която е закачена на колана му, нещо, което го удря по хълбока. Смятал е, че тя е празна. Пъха ръката си вътре и напипва подарената му от управителя сестерция. Поглежда я, усмихва се и я стиска, преди да продължи.

Когато пристига на площада, огромният му рус помощник вече е оседдал коня и го чака, застанал мирно. Потвърждава му, че другите двама декуриони са взели вече последния товар от сестерции, оставен за по-сигурно в укреплението.

За няколко минути турмата се събира напълно. Някои войници кашлят. Друг си издухва носа с ръка. Студът и дъждът през тези дни не са останали без последствия. Но не само климатът е виновен. Лицето на един е подуте вследствие на някакво сбиване. Друг мрачно изтрезнява от паметно напиване. Мнозина ще си спомнят за този престой в Катарактониум.

Декурионът се усмихва, но знае, че сега ще трябва да държи очите си широко отворени заради опасността от нападения. Поглежда своите хора, после поема дълбоко въздух и издава заповед за потегляне. Турмата се придвижва бавно по главния път, като военните знаци и знамена се виждат добре и привличат любопитни погледи.

После за няколко минути излиза от градчето и следвайки пътя, достига до върха на хълм. Едни замъглени от сълзи очи, очите на момичето, следят турмата, докато и последната пурпурна мантия не изчезва отвъд възвишението.

ВИНДОЛАНДА

Походът е протекъл под знака на тревогата — и най-малкият шум е бил повод за безпокойство, особено когато са пресичали гористите области, но сега целта на дългото пътешествие е вече близо. Крепостта се появява на хоризонта, дълга линия от кули и покриви, която сякаш плува под завивка от огромни сиви и бели облаци. Всички гори наоколо са били изсечени, има само трева с наситено зелен цвят. Снегът покрива още много места от пейзажа, сякаш не иска да приеме, че студеният сезон е отминал.

Близо до крепостта, от едната страна е разположено малко селище, което подслонява семействата на военните. Официално войниците не могат да се женят преди края на службата (която продължава двама и пет години!), но връзките се създават неизбежно, преди всичко по такива диви места, където се стои с години. Раждат се деца и те дават живот на „спонтанни“ семейства. За тях администрацията си затваря очите.

Турмата се представя на входа на крепостта и главният декурион показва своите акредитивни писма на началника на поста. Трябва да се спазят процедурите, преди колоната да влезе. Той използва това, за да разгледа граничната крепост. Стените са дървени и не са много високи (около шест метра), но в случай на нападение са трудни за превземане, защото навсякъде минава дълбок ров, който увеличава височината им. Освен това отгоре са покрити с плътен слой земя и трева, за да издържат на атаки с огън. Интересно е да се отбележи, че още в римската епоха съществуват бойници, като в средновековните замъци (освен ако не би било по-правилно да се каже обратното...).

Върху стените се издигат гладки дървени кули. Приличат на арматурни конструкции, които завършват с квадратна тераса — там войниците стоят на стража. Разположени са на равни разстояния една от друга и дистанцията не е случайна. Тя съответства на радиуса на хвърляне на римска военна машина, така че в случай на атака една кула да може да пази другата.

Планът на крепостта е квадратен, заетата повърхност отговаря на около четири футболни игрища. От мястото, където се намира началникът на декурионите, могат да се видят покривите на спалните помещения, на оборите, на всички постройки, от които е съставена тази голяма гранична „казарма“.

Последно любопитно нещо — крепостта има четири входа, по един на всяка страна. Лесно се разбира къде са те и отдалече, защото на всеки от тях има винаги чифт „стражеви“ кули. Това може да се види и днес в много градове, построени по римски план. Включително и в самия Рим. Главните входове покрай защитните стени са винаги разпознаваеми по две кръгли кули, които се извисяват като часовои. Така например започва прочутата улица „Венето“ от портата „Пинчана“. Две цилиндрични кули показват, че оттам е тръгвал древният път Салария, който после се е слял с новия Салария.

Пускат главния декурион и неговите конници да влязат. След като скача от коня и дава нареждане на войниците си да се отправят към запазените за тях помещения, той с другите двама ще трябва да предаде сестерциите. Тримата тръгват по главната улица заедно с мълчаливия батавски гигант, който носи последната торба сестерции без всякакво усилие, все едно че е пълна със сухи листа.

Крепостта прилича на малък военен град, пълен с живот. Минава човек на кон, отговарящ за оборите. От отворените врати на спалните помещения се чува смях. Няколко войници, облежнати на дървените колони на навес, слушат други, които обясняват и показват с жестове някакво военно действие, в което са участвали. След толкова дни в доспехи началникът на декурионите най-накрая среща групи войници в „градско облекло“. Никакви метални ризници и шлемове, само туника и колан, от който, естествено, висят, както го изисква уставът, мечът и камата, готови да бъдат използвани (все пак се намираме в оперативна зона).

Докато минава, чува необичайни имена. Имена, които правят впечатление и на нас, защото са „чужди“, със сигурност не са латински. Някои имат германски произход — *Butimas* (първата част на

името означава „плячка“), *Vatto*, *Chnisso*, *Chrautti*, *Gambax* (от древногерманското *gambax*, „силен“) и после *Hvepnus*, *Hvete*...

Други пък са типично келтски — *Troucisso*, *Catussa*, *Caledus*, *Uxperus*, *Acranius*, *Cessaucius*, *Varcenus*, *Viriocius*...

Всички тези имена са намерени от археолозите в крепостта Виндоланда.

Всъщност тя, след дълго пребиваване на батавски (холандски) войници, сега е заета от първата кохорта на тунгрите (идващи от северната част на Ардените). Това уточнение е важно. Тези войници не са легионери, а произхождат от етноси, покорени от римляните преди поколения. От тези народи, сега верни на империята, е поискано да изпратят сили, които да подкрепят легионерите. Обикновено те са ръководени не от някой римлянин, а от човек от тяхното племе със знатен произход. Следователно това са много компактни части от културна и лингвистична гледна точка, които се сражават за каузата на Рим. И са готови да се жертват за нея. В действителност крепостите с легионерите са много по-назад от първата линия. По този начин именно въпросните „колониални“ войски на Рим са тези, които поемат първия сблъсък с врага било при сражение (в първата бойна редица са именно те), било в крепостите покрай границата. „Митичните“ легионери са готови да се намесят, но в някой следващ момент.

Така е организирана войската на Рим.

След завършване на военната служба наградата за тези помощни войници (така били наричани, за разлика от легионерите) била парче земя, разрешението да официализират връзката си с жената, с която живеят (и евентуалните деца), и преди всичко римското гражданство, най-желаната компенсация. От този момент те нямало да бъдат повече романизирани бивши варвари, а пълноправни граждани на Рим и на империята, като същото важало и за техните деца. Това „златно възнаграждение“ карало мнозина от тези войници да стискат зъби и да издържат докрай. Стига да успеят — на първа линия, видяхме го, смъртта е ежедневие.

Крепостта има много „квартири“ — ниски постройки, измазани с бяла боя с дълга тъмнозелена лента, която опасва цялата основа. Това са спалните помещения на войниците, на техните центуриони и командири. Но служат и за конете на едно отделение войници от първата кохорта на вардулите, племе с испански произход. Както се

вижда, граничните крепости приютяват истински римски „чуждестранни легиони“.

САНДАЛИ И ЧОРАПИ ОТ ПРЕДИ ПОЧТИ ДВЕ ХИЛЯДИ ГОДИНИ

Срещата с командващия крепостта е била вълнуваща и сърдечна. Той е говорил на началника на декурионите със своя типичен батавски акцент, северен и малко провлечен. И не е могъл да не поклати глава, когато е видял торбата със сестерциите, поставена върху масата му. Практичен човек е и смята за истинско разхищение на военна енергия използването на цяла турма, за да донесе до крепостта обикновените монети... Но се е усмихнал, когато е видял новото завоевание на императора, изобразено на гърба на сестерциите. Още една победа за Рим... Като добър военен вижда Траян като равен на себе си, тоест човек, който е свикнал с войската. И както той, така и другите войници изпитват към него безкрайно уважение.

Преди дни е пристигнала вестта, че малка група каледони^[1] са се промъкнали в римските линии. Намерили били и следи от колата им в снега, но после ги изгубили при една река. „Те са демони, които идват от студа — казва командващият. — Движат се с изненадваща бързина в непроходими места и после внезапно нападат нашите постове в тил.“ Сигурният начин да бъдат спрени би била дълга стена от единия до другия бряг с крепости на определени интервали. „Това е единствената система. Всички тези, които са тук, са убедени в това. Биха се избегнали набезите в територията и би се контролирал по-добре трафикът на стоките...“

Това виждане ще бъде прието след съвсем малко години от следващия император, Адриан, който ще поръча да се вдигне една-единствена стена, висока шест метра, широка два-три и дълга... 180 километра! Тя ще пресича цялата северна част на Британия, от Ирландско до Северно море. Истинска европейска „китайска стена“ с кули за стражи на всеки 500 метра и малки укрепления, разположени на всеки километър и половина, за охрана на входовете — същински филтър за преминаване на стоки и хора.

Успоредно на вала откъм страната на варварите ще бъде издълбан дълбок три метра ров, за да спира набезите на неприятелите.

Откъм романизираната страна ще минава път за свързка между укрепленията и, нещо твърде любопитно — друг дълбок защитен ров, укрепен с насип. Той е доказателство за съществуващите опасения, че атаките могат да дойдат и от „приятелската“ територия.

Многобройни други големи крепости (като тази във Виндоланда) ще поддържат Адриановия вал като овчарски кучета пазачи, готови да нападнат.

Съоръжението ще бъде построено изключително добре — голяма част от тази дълга каменна змия се вижда и днес.

Излизайки от стаята на командващия, която гледа към централния двор на главния щаб, декурионът присъства на сцена „извън протокола“. Момченце с дълги руси коси и големи примигващи очи тича към командващия и вика „Тате, тате...“.

Една робиня напразно се опитва да го спре, но детето е по-бързо. Изключително ловко изкачва трите стъпала, които водят към дървената колонада. Там се намират двамата мъже и то се хвърля в прегръдката на баща си. Той го притиска и казва: „Ето го моя малък Ахил, готов да се сражава“.

Декурионът забелязва, че обувките на малкия имат бутони под подметката точно като тези на легионерите. Забелязва и дебелите чорапи на детето с ярки цветове. Тук почти всички войници носят дебели чорапи в сандалите (*caligae*).

Днес подобна комбинация (която някои модни къщи като „Бърбъри“, „Живанши“ и „Диор“ наложиха в последно време) може да ни накара да се намръщим. Но достатъчно е човек да се озове тук, в студените дни, за да възприеме модата *Socks & Sandals*, както мнозина днес я наричат с презрение (или *udones et caligae*^[2], за да го кажем по римски).

Появява се и съпругата на командващия, елегантна жена с изискани маниери, почти със сигурност произлизаща от знатно семейство. Дава няколко свои писма на секретаря на мъжа си, който кима — ще се погрижи за изпращането им. Да поддържаш кореспонденция може да изглежда банално, но за археолозите е било истинска манна заради сведенията, които са съдържали писмата. Както ще видим след малко.

Декурионът се сбогува с командващия. Разликата в чина на двамата е огромна, подобна на тази между генерал и ефрейтор... И все пак поздравът, въпреки че е по войнишки, е много сърдечен.

После се отправя към помещението, което дели с другите двама декуриони. Виждаме, че бърза. Усетил е студът и влажността да навлизат в крепостта и в костите му. Може би истинският неприятел на римските войници е климатът — той ги атакува всеки ден. И не само тях. Атакува и постройките.

Тази крепост е все още дървена. Само след няколко години ще бъде заменена с по-малка, от камък. Сградите също не издържат дълго на влагата на въздуха и на терена. Със сигурност по-малко от десет години. Така всеки път когато се събори една постройка или се променя някой ъгъл от крепостта, всичко, и развалините, и боклуците се покриват със слой от непромокаема глина и после се строи отгоре.

Този слой глина „задушават“ терена — без кислород бактериите не могат да действат и да унищожат предметите в него. Така те са се запазили от голямата влага на слоевете.

Резултатът е, че археолозите и доброволците от организацията *Vindolanda Trust*, водени от неуморния Робин Бърли, са извадили от терена през последните четирийсет години хиляди недокоснати находки, спали под земята почти две хилядолетия.

Много от тях са изложени днес в местния музей и тяхната уникалност е превърнала обекта във Виндоланда в един от най-интересните от римския свят.

Намерени са предмети от всякакъв вид: от златни монети с изображението на Траян до ценни пръстени с гравирани печати. Но и прости и вълнуващи пръстени, един от които — малък, от бронз, носи надпис MATRI PATRI („На мама и тати“).

Невъзможно е да се опишат всички находки. Да започнем от гребена в неговия плосък калъф от кожа (същия като тези, които много мъже носят в джоба си) и стигнем до кухненските съдове, пристигнали от Франция повредени и никога неизползвани. Да не говорим за фрагментите от амфори за вино, за една стъклена купа с биещи се гладиатори, за медальон с двойка римляни, които се целуват (точно като на кориците на клюкарските списания), за някои оброчни олтари.

Освен това са намерени над две хиляди (!) сандали и обувки от всякакъв тип. Те са невероятно запазени — виждат се връзките и декорациите. Така се разбира, че по време на службата войниците често са носели боти до средата на глезените (предшественици на нашите войнишки „кубинки“). Много от тези боти са имали метални бутони под подметката, за да не се изхабяват и за да се осигури по-голямо сцепление с терена (подобни на онези, които могат да се видят на подметките на обувките от марката *Tod's*).

От обекта са изскочили дори три четвърти вълнени войнишки чорапи.

Но най-интересната находка е една детска обувчица, и тя с бутони (и малък дървен меч). Намерена е в къщата на командващия на крепостта, Флавий Цериал. Може би е била на сина му.

Освен това е излязла на бял свят и странна перука, направена от дълги и тъмни растителни влакна (възможно е да е служела за покриване на главата на жена, за да се използва като „мрежа“ против насекоми, но не е много сигурно). Вероятно е принадлежала на съпругата на командващия, Лепидина.

За тази двойка, Флавий Цериал и Лепидина, научаваме много благодарение на откритията на археолозите. Живели са тук в крепостта десет-дванайсет години преди нашето идване и сега са някъде из империята. Знаем, че имат поне две деца — изследователите са намерили погребани под тяхната къща повече от една обувка за две- и десетгодишно дете. Не са могли да бъдат на едно и също дете, което израства, защото семейството е останало само четири години в крепостта. (Това е периодът преди цялата кохорта батави, командвана от Цериал, да бъде изпратена в Дакия след завладяването ѝ от Траян. Изглежда, че това заминаване е предизвикало дезертирането на много войници, които не са искали да изоставят без подкрепа създадените от тях „спонтанни“ семейства.)

Но най-пълните сведения за тази двойка идват от писмата, които са получавали и изпращали.

---

[1] Племя от Каледония, днешна Шотландия. — Б.пр. ↑

[2] Чорапи и сандали. — Б.пр. ↑

„ИЗПРАТИ МИ ДВА ЧИФТА ГАЩИ“... ПИСМА ОТ ГРАНИЦАТА НА ИМПЕРИЯТА

Обектът във Виндоланда е влязъл в историята на археологията заради почти двете хиляди писма и документи, намерени от изследователите.

Те описват много живо и картинно живота по границите на империята, като ни дават сведения за военната римска машина от снабдяването на войските до списъците и цените на палатките, колите, облеклото. Разкрива се дори едно престъпление, може би случай на корупция вътре в крепостта, при което виновникът е бил депортиран, окован във вериги... Наказание за много тежко провинение.

Що се отнася до командващия, писмата и различните документи, изпратени или получени от него, е трябвало да бъдат унищожени. Неговите помощници запалили огън, за да ги изгорят, но изпратена от провидението буря изгасила пламъците и позволила писмените свидетелства да се запазят.

Преди всичко на какво са пишели римляните? Върху дървени таблички с издигнати краища и покрити с восък в средата, за да се „дълбае“ по него с дълго метално писало. Или върху тънки „картончета“, дебели само милиметър и половина, издялани от стеблата на елши или брези. За тези картончета, дълги 18 и широки 9 сантиметра, използвали мастило. Писалките представлявали цилиндърчета от дърво с размери на цигара, на върха на които имало навит метален пръстен с острие, издадено напред като заострен нокът. Това била много ефикасна система. Съвременни модерни експерименти са доказали, че потапяйки само веднъж писалката, можели да се напишат спокойно три или четири думи.

Още по-впечатляващ е фактът, че дървените цилиндърчета често са пробити по дължина, и това навява на мисълта, че е можело теоретически да бъдат използвани като нашите автоматични писалки с малко мастило във вътрешността (по този въпрос няма сигурност). Общо са били намерени повече от двеста писалки.

Интересна е системата на „сгъване“ на римско писмо. Не съществували пликове. Табличките и „картончета“ били поставяни в редица като плочките на домино и свързвани една с друга посредством връвчица и дупки. В повечето случаи били две и се прихлупвали една върху друга като менюто в ресторант. Можели обаче да бъдат и повече и тогава били нагъвани, както се прави с картите на пътищата.

Върху първата страница се пишело името на получателя, както правим ние върху плика на писмото.

Тези изключително крехки писма са се запазили по някакво чудо през вековете благодарение на влажния и лишен от кислород терен, както и на това, че в момента на откриването били на шест до осем метра дълбочина. Отначало археолозите не разбирали какво представляват. Написаното в някои случаи изглеждало прекалено избеляло. Като използвали инфрачервени лъчи, успели да разчетат напълно всички текстове. Често писмата съдържали няколко реда, но е невъзможно да се предаде всичко, което е написано.

Ето обаче какво си споделяли на границата на империята:

Отчет за 15 април на IX кохорта на батавите: всички са присъстващи, екипировката им е изрядна!

Изпращам ти няколко чифта чорапи, два чифта сандали и два чифта гащи.

Британците нямат въоръжение, имат добра конница, която обаче не си служи със сабята. Тези нещастни „британчета“ не умеят дори да мятат копие от коня.

Мъжете нямат вече бира. Моля те да наредиш някой да отиде да вземе от другата.

Благодаря за чудесната отпуската, която ми даде възможност да прекарам.

Споделям с теб, че се радвам на прекрасно здраве и се надявам, че същото се отнася и до теб, мързеливецо. Не си ми пратил и едно писмо!

(Писмо, изпратено от войника Солеми до негов приятел войник на име Парис.)

Но най-вълнуваща е може би поканата за рождения ден на Сулпиция, жена на командващ крепост, до Лепидина, съпругата на Цериал. Това е най-древното познато писмо, написано от една жена до друга.

Сулпиция Севера изпраща поздрави на своята Лепидина! Третия ден преди септемврийските Иди (11 септември), сестро, за деня на моя празник, рождения ми ден, те каня сърдечно при нас, за да направиш с твоето присъствие моя ден още по-щастлив, ако дойдеш (?).

Поздрави твоя Цериал. Моят Елий и синчето ни го поздравяват. Чакам те, сестрице! Бъди ми добре, сестрице, скъпа моя душице, така както аз се надявам да съм добре, сбогом.

За Сулпиция Лепидина, (съпруга) на Цериал, от страна на Севера.

За да завършим, на гърба на едно писмо са намерени и домашните на сина на командващия Цериал! Разчита се едно изречение от „Енеида“ на Вергилий (IX, 473), което неговият учител, „учен“ роб в къщата (вероятно на име Примигений), му е диктувал. И се откриват грешки на ученика. Лесно е да си представим гласа на роба, който произнася бавно:

Interea pavidam volitans pennata per urbem nuntia Fama ruit matrisque adlabitur auris Euryali.

(Тоест, преведено: „Междувременно Мълвата, перната вестителка, летейки из града, всява страх, стига до ушите на майката на Евриал“.) Днес, от дистанцията на почти две хиляди години, можем да открием какво е написал ученикът:

„Interea pavidam volitans pennata p'ubem...“.

Момчето е написало „p'“, вместо „per“ и „ubem“, вместо „urbem“...

Не можем да не изпитаме симпатия към това дете, което е трябвало да учи „Енеида“ на толкова отдалечено и загубено място. Но не можем и да не оценим усилията, които родителят е полагал, за да му

даде въпреки всичко добро образование, макар и да се е намирал на края на познатия тогава свят!

Всичко това е все още под пода на преториума, къщата на командващия, която нашият декурион току-що е напуснал. Сега, поизмръзнал, ще поиска може би да се изкъпе в термите, които се намират извън крепостта. От друга страна, заслужава малко отпускане след всички тези дни на напрежение. И освен това, хайде да се обзаложим! Това са термите, които се намират в най-северната част на цялата империя. Нещо, което има да разказва при завръщането си в Рим.

За да разбере на какво разстояние се намира постройката, началникът на декурионите се качва на защитната стена на крепостта. Но когато се изкачва по стълбите и стига на върха, леден вятър смразява лицето му и го принуждава да се прикрие зад бойница. Двама младежи на стража го наблюдават вкочанени, като очите им сълзят от студа. Той хвърля поглед навън. На няколко десетки метра от стените на крепостта група войници се обучават да си служат със *scorpio*^[1], нещо като огромен арбалет с триножник. Мишената е череп на крава. Намира се на около седемдесет метра.

Стрелата полита, свистейки във въздуха, и улучва черепа, вече пробит от много удари. Точността на тези оръжия е впечатляваща, както ще открием в следващите глави. Докато, подканени от центуриона, заетите с оръжието го зареждат отново, декурионът забелязва нещо в далечния ров. Това е тяло на човек. Разбира, че трябва да е един от каледоните, които са атакували мястото за пренощуване (*mansio*). Чул е, че войниците заловили воин, успял да избяга от мястото на нападението. Били го разпитвали, измъчвали и убили. Сега тялото му лежи в онзи далечен ров...

Началникът на декурионите не знае, но след много векове, при археологическите разкопки ще бъдат намерени два черепа — на крава, надупчена от удари, и на младеж на двайсет-трийсет години с явни следи от... различен вид удари.

Декурионът поглежда на север, към територията на каледоните. Ниските хълмове се нижат един след друг, докато изчезнат зад хоризонта сред петна от сняг и гори. Там долу вече не е Римската империя. Тук свършва познатият свят. Той е пристигнал наистина до най-отдалечените предели.

Внезапно от света на варварите нахлува леден вятър. Връхлетява като плесница върху лицето му. Декурионът инстинктивно прави крачка назад. После присвива очи и отправя предизвикателна гримаса към онзи хоризонт.

Това наистина е проклето място, мисли си той — далеч от топлината на Рим и Средиземно море, далеч от градовете, от жителите на империята, които дори не знаят, че тук има крепости и войници. Това е място, на което съществува само омразното население отвъд границата и... омразният климат.

Обръща се и слиза бързо по стълбите, за да отиде в термите. Последният белег на римската цивилизация по тези места. Отвъд е само нищото.

---

[1] Скорпион (лат.) — бойна машина за хвърляне на камъни и стрели. — Б.пр. ↑

ПАРИЖ

КОГАТО Е БИЛ ПО-МАЛЪК ОТ ПОМПЕЙ

Нашата монета е подновила своето пътешествие в Римската империя. Преминала е в други ръце по банален начин — когато декурионът се съблича в термите на Виндоланда и припряно навива на руло дрехите си, изгаряйки от желание за една хубава баня, кесийката, закачена за колана му, се обръща, сестерцията пада и се плъзга на дъното на малка ниша с номер, която служи за шкафче в съблекалнята...

В продължение на много дни никой не я забелязва. След това друг клиент на термите, минавайки оттам с лампа в ръка, вижда, че вътре в нишата нещо проблясва.

Сега монетата се намира в кесийката на търговец на вино, който е доставил няколко амфори на границата на империята и се връща обратно. Британия е вече зад гърба му, монетата се е завърнала на континента и продължава по голям път в Лугдунската провинция, в сърцето на страната, днес наречена Франция.

Търговецът е яхнал коня си заедно със своя доверен роб. Двамата от часове се придвижват бавно под плющия дъжд.

Как се предпазват римляните от дъжда? Ако си мислите, че чадърите са съвременно изобретение, бъркате. Съществували са още тогава! Че и преди това.

Археолозите са намерили някои дори в гробниците на етруските.

Били са малко по-различни от нашите, нямали нито тънки метални спици, нито пружини. Напомняли са обаче много на „китайските“ с плътни и твърди пръчки. Дотук приликите с нашия свят. Защото употребата им била по-различна. Етруският образец, съхраняван в музея на Вила Джулия в Рим например, е от слонова кост. Това означава, че е бил използван от богати хора, истински символ на благосъстоянието на аристокрацията.

Изненадата е, че тези чадъри служели за предпазване не от дъжда, а... от слънцето. Знатните жени, за да не почерняват, се

разхождали с тях точно както се правело в Европа през осемнайсети, през деветнайсети и в началото на дваисети век. И както се прави и днес в Далечния изток. Всъщност тяхното име било *umbrella*, от *umbra* (сянка), а и днес все още не се наричат „пазеши от дъжд“.

Щом чадърите са се използвали за предпазване от слънцето, как са се пазели римляните от дъжда? С друго от тези „изобретения“, които смятаме, че са модерни — пончото, непромокаемото наметало!

Двамата на коня и някои от срещнатите от тях пешеходци наистина са наметнати с пончо (*paenula*) от кожа, обработена с мазнина, която я прави непромокаема. Други пък като легионерите носят модели от варена, степана вълна, напоена със зехтин, за да възпрепятства проникването на водата.

За наметалото винаги има прикачена качулка, често островърха. Така че, когато вали, римляните приличат на малки движещи се „пирамиди“ с лице, което се показва от кръгъл отвор, и са доста подобни на облечените като бутилки хора пред супермаркетите...

СКЕЛЕТЪТ НА РИМСКАТА ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

Никой от двамата мъже на коня не си дава сметка, че пътят от чакъл или натрошени камъни, по който вървят от часове, ще остане в историята на човечеството като един от неговите най-големи шедьоври. Всъщност той е част от онази невероятна мрежа от пътища, която обгръща империята.

Когато се задава въпросът кой е най-значимият паметник, построен от римляните, мисълта инстинктивно се отправя към Колизеума, към Циркус Максимус, към термите на Каракала.

Всъщност това са... пътищата. Те са и най-трайният паметник, който са ни оставили. Покриват над 80 000 километра. С други думи, построените от римляните пътища са могли да обиколят Земята два пъти... Което дава представа за тяхната изключителност. Защо римляните са създали толкова широка мрежа за сухоземни връзки? Първоначалната цел била от военно естество — трябвало да се даде възможност на легионите да пристигат бързо навсякъде по територията на империята, за да посрещат всяка евентуална заплаха. В този смисъл можем да смятаме римските пътища за истинските самолетоносачи на Античността...

В продължение на векове те имали точно тази функция. Но почти едновременно с това започнали да ги използват и за други цели, преди всичко икономически — да обслужват преминаващите по тях търговци, стоки и сестерции. А после и културни, тъй като позволявали движението върху повече континенти на хора и на идеи, на художествени стилове и на моди, на вести и на знания, на закони и на религии.

Така римската цивилизация успяла да се разпростре и да пусне корени навсякъде по света, но и също (заедно с навигацията, тоест с морските „пътища“) да възприеме идеи, стилове на живот и продукти на други култури, създавайки многолико, мултиетническо и динамично общество, каквото едва сега сме в състояние да изградим отново. В този смисъл пътищата са били най-напред мускулите на римската

цивилизация, после са станали нейната кръвоносна система и накрая нейната нервна система...

Без тях (и навигацията) първата глобализация в историята, извършена от римляните, нямаше да се осъществи. Може би щеше да се ограничи до крайбрежието, като финикийците, като егейските култури или гърците. Но нямаше да свърже десетки милиони хора с един и същ език, един и същ набор от закони, един и същ начин на обличане, хранене и живеене... И днес ние нямаше да бъдем такива, каквито сме.

МАГИСТРАЛИТЕ НА ДРЕВНОСТТА

Но какво е било специалното на римските пътища?

Това, което учудва най-много, е, че концепцията на римляните за тях е невероятно подобна на нашата.

Доказателството е пред очите ни всеки ден. Ние не го забелязваме, но в града продължаваме да използваме римските пътища, за да отидем на работа, в центъра, за да заведем децата на училище, за да пазаруваме, а също и да излезем сред природата или в отпуск. Понякога асфалтът просто е покрил древната отсечка, направена от римските инженери, или минава успоредно до нея.

Достатъчно е да споменем прочутите консулски пътища като Фламиния, Касия, Апия, Салария, Аурелия...

Освен това съществува и цяла мрежа от по-малки връзки между селищата, която и до днес не е променена. Това показва колко правилно са проектирали римляните. Техните нужди са били подобни на нашите, защото и светът им е бил подобен на нашия...

Ако се вгледате в някой от консулските пътища като Апия, който е прав в продължение на километри, ще си дадете сметка, че римските инженери вече са били възприели модерната концепция за магистрала. А тя е артерия, която пресича територията по права линия, оставя встрани по-малките центрове и не се спира пред пречки като долини, планини, скали. Преодолява ги по ефектен начин (докато преди това съоръжението се е съобразявало с терена, заобикаляло е пресечените местности, следвало е хребетите и т.н.).

Всъщност, когато римляните трябвало да построят важен за легионите и икономиката път, те не се приспособявали към природата, а нея приспособявали към своите нужди. Събаряли цели крайбрежни хребети (като „Отрязъка“ при Терачина — огромна част от скала, разрушена с кирки по нареждане на Траян, за да може да премине оттам Апия). Прокопавали тунели (като галерията при Фурло в областта Марке по заповед на император Веспасиан, където и днес могат да се видят следите от римските „скалпели“). Изсичали пътища

и арки направо върху скалистите склонове на планините (като в Донац в областта Вале д'Аоста)...

Все в планините римляните строели пътища, които преминавали превали на почти 2500 метра надморска височина (като този при Гран Сан Бернардо), използвани после в продължение на векове за каруците преди появата на автомобилите. Виадукти, арки, мостове позволявали да се преминава относително бързо през долините и превалите, запазвайки наклон максимум от 8–9 процента (само в изключителни случаи се стигало до 10–12 процента.)

Поради това пътищата, построени от римляните (това никога не се изтъква достатъчно), са представлявали истинска революция — те обединили Европа със стабилна, устойчива мрежа, „изобретение“, което е останало дори в езиците. На латински език пътят се наричал *via strata*, тоест път, застлан с плочки, откъдето на италиански има две думи — *via* и *strada*, на английски думата е *street*, на немски — *Straße*.

ТАЙНИТЕ НА РИМСКИТЕ ПЪТИЩА

Когато наблюдаваме древен път в Рим или на някой археологически обект, се питаме как е възможно да е още непокътнат след почти две хиляди години, докато нашите, без редовна поддръжка, се разбиват веднага. Питали са се това и през Средновековието, когато продължавали да използват римски мостове и пътища, наричайки ги „пътеки на гигантите“ или „мостове и пътища на дявола“...

Тайната е в тяхната структура — замислени са още от началото да издържат дълго.

Двамата пътници с нашата сестерция могат да видят това със собствените си очи. Вече не вали. Но пътят не се е превърнал в блато и не се виждат локви — водата не се е задържала, вътрешната структура на пътя ѝ е позволила да се оттече, като по нашите магистрали. Как е възможно?

Нашите познати сега преминават през място, където тече работа по поддръжката. Пътят е „отворен“, като при хирургическа операция, и пътниците се спират с любопитство да видят неговата анатомия.

Обобщено и схематично може да се каже, че когато се строи път, се изкопава голям ров, широк от четири до шест метра и дълбок до два метра. Прилича на дълъг канал, който пресича полето.

После ровът се изпълва с три слоя камъни. На дъното се слагат големи и закръглени, отгоре пласт от обли речни камъни със средни размери, най-накрая се нанася повърхностният слой от чакъл, смесен с глина (която не трябва да идва от местността, нещо, на което римляните особено държат). Употребата на вар, като се започне повече или по-малко от епохата, за която говорим, осигурява по-голяма якост.

Това наслаяване на камъни, от по-големи и груби до по-фини, е истинската тайна на римските пътища. Дъждовната вода минава през тях като през филтър, който ѝ пречи да се застоява.

Но не се свършва с това. Накрая всичко се покрива от последен слой от големи камъни (плочи), разположени като плочките на черупката на костенурка. Те образуват „наметалото на пътя“. На нас, които ги гледаме днес, ни се струва, че са тънки плоски плочи,

наредени една срещу друга. Всъщност те са много плътни, става въпрос за истински блокове камък, квадратни, подобни на големи кубове. Тежестта и масата им осигуряват стабилността на съоръжението.

Разположени са така, че настилната изглежда малко издута, като гръб на магаре. Това позволява на дъждовната вода, която още не е отведена от поставените на слоеве камъни, да се оттича встрани (точно както става на нашите улици).

В действителност това описание на структурата на римски път представлява, така да се каже, „идеалният случай“. На практика римските инженери си имат работа с толкова различни геологически почви, че се налага всеки път да променят начина на строежа. И именно това голямо (и сложно) разнообразие от решения показва невероятната им компетентност.

Когато условията го позволяват, пътищата имат широчина от около четири метра, което дава възможност на две каруци да се разминат. Отстрани са разположени тротоарите, широки три метра, за да могат пешеходците свободно да се движат. Става ясно, че доста рисунки или филми правят грешка, когато показват хора, които вървят по средата на улицата. Много по-удобен е равният и издигнат тротоар, отколкото „изпъкналата“ улица. Ако освен това поискате от един „модерен“ легионер (от така наречените *реенактори*, които се занимават с експериментална археология, като се обличат и живеят като войници и хора от миналото) да върви по покрита с плочки улица, каквито има в Рим, Остия или Помпей, много ще го затрудните. Защо? Военните му *caligae* с метални бутони ще се пързаят, все едно че върви върху лед...

Оттук заключението, че при наличието на пътища, покрити с плочи, легионите вървели строени по тротоарите. Но това не е всичко. Има едни малки подробности, за които никога не се говори. Бордюрът на тротоарите е направен обикновено от дълги правоъгълни камъни, поставени в индианска нишка, както и при нашите. Но има една разлика — на равни интервали от по няколко метра стърчи малък стълб (*gomphus*). Като ограничителен камък. За какво може да служи? За да слезе човек от коня. Или за да се качи. В епоха, в която не съществуват още стремената, тези стълбове са равностойни на трамплин. Помагат и на този, който трябва да слезе от кола.

Практичният дух на римляните се проявява и в други детайли. Любопитно е например, че в равнината пътищата обикновено са леко издигнати, за да могат да бъдат разпознати под снега. А и да бъдат защитени от водата. В областта Венето те са „повдигнати“ с четири до седем метра над нивото на полето и са построени върху насипи, широки 36 метра. Освен това тенденцията е да се строят по склоновете на хълмовете, а не в най-ниската част на долината, за да се избегне заливането им от реките, а и за да осигурят благоприятна позиция в случай на вражеско нападение. В планините пък върху настилката често се издълбават „коловози“, подобни на дълги каналчета, така че колелата да влизат в тях и колите да не могат да излязат от пътя и да паднат в долината...

А вярно ли е, че по римските пътища не е имало дупки като по днешните?

В действителност качеството им не навсякъде е едно и също. Ако в Италия за всеки път има *curator*, инспектор, назначен да се грижи за неговата поддръжка с екип от охранители и наблюдатели, в провинциите нещата са различни. Там за доброто функциониране и състояние на пътищата се грижат местните общности по нареждане на проконсула. А те, вече задушени от данъците, невинаги го правят както трябва и още по-малко в кратки срокове. Следователно на някои места в империята дупките или техните антични еквиваленти са съществували, и още как... Поредната прилика с днешната действителност, макар и по напълно различни причини.

Друг мит, който трябва да бъде развенчан, е, че всички римски пътища са покрити с базалтови плочки в стила на древна Апия... Изобщо не е така. Всъщност срещате такова покритие само по главните артерии на градовете (не по второстепенните). Извън населените центрове павирането продължава само за малко и после изчезва, отстъпвайки място на финия чакъл. Причината е, че плочките са прекалено скъпи... Междуградският път притежава всички „дренажни“ слоеве в дълбочина, но не е покрит с каменни плочи и се смята за *glarea strata* — път, покрит с чакъл. Нещо любопитно — тези артерии били доста прашни, до такава степен, че много латински автори се оплаквали от тях (Цицерон говори открито за *aestuosa et pulverulenta via*^[1] (Att. V, 14, 1). Превръщали се в истински „кошмар“ в участъците с тунели, както свидетелства Сенека, когато описва своето

преминаване на *Crypta Neapolitana*, тунела, който свързва Неапол с Поцуоли (Epist. V, 57, 1–2).

Това обаче, което е винаги налице и което е от основно значение за пътниците, са милиарните камъни. Те представляват цилиндрични камъни, поставени, както подсказва името, на „хиляда крачки“ разстояние един от друг, тоест на една римска миля (1478,5 метра).

Като направим сметка, една крачка от около метър и половина може да изглежда твърде голяма, само че за римляните краят на „крачката“ настъпва в момента, в който същият крак докосва земята за втори път, завършвайки цикъла на вървене. Следователно в действителност става дума за „двойна“ крачка (точно както удря крак взвод, когато марширува).

Милиарните камъни са истинските „спидометри“ на пътниците. Върху тях се издълбава броят на изминатите от града мили, а понякога и други данни, например колко остава до крайната цел или до някоя важна местност покрай пътя, или пък имената на магистратите, които са се погрижили за ремонта на съоръженията, и т.н.

За отправна точка на тази безкрайна пътна мрежа е *milliarium aureum* — колона, покрита с позлатен бронз. Поставена е от Август в единия край на римския форум и върху нея са гравирани разстоянията между Рим и най-важните градове на империята.

Любопитно е, че част от концепцията, според която римският форум стои в „центъра“ на консулските пътища, е останала и до днес. Ако минавате по улица „Касия“ и се отдалечите от центъра на Рим, ще прочетете върху мраморните табели с името на улицата, че номерацията на къщите започва от Кампидольо^[2], тоест мястото, което някога е било сърцето на Рим, близо до форума...

---

[1] Нажежен и пращен път (лат.). — Б.пр. ↑

[2] На италиански: Капитолийският хълм. — Б.пр. ↑

КОГАТО ПАРИЖ Е БИЛ ПО-МАЛЪК ОТ ПОМПЕЙ

Вече не вали. Двамата мъже на коня се движат бавно по път, покрай който минава дълъг акведукт. През арките му могат да се видят надгробните камъни на некропол, белег, че селището е наблизко. Гробищата са винаги малко извън града. В края на пътя се появяват първите къщи. Скоро двамата се озовават сред шумната тълпа на главната улица в центъра. Но за какъв център става въпрос?

Погледът ни попада на надпис на входа на гостилница. Заедно с цените е дадено и името на заведението и рисунка: „При петела на Лутеция“. Следователно се намираме в Лутеция Паризиорум, в бъдещия Париж!

Той е неразпознаваем. Представлява безлично селище с може би 8000–10 000 хиляди жители.

По-малък е от Помпей, който е наброявал около 20 000 души. Площта, която заема, е колкото на сегашния Латински квартал в Париж.

Поразява това, че бъдещата столица на *grandeur française*^[1] е голяма колкото общината Ветрала^[2] и че е три пъти по-малка от градчето Бусто Арсицио^[3] или Пинероло^[4]!

Или че днес Бари има два пъти повече жители (и море, както се казва). Но така е в римската епоха...

Сега минаваме по *cardo maximus*, главната улица, разположена в посока север-юг, която французите ще нарекат Рю дьо Сен Жак, пренебрегвайки истинския ѝ произход. Къщите са ниски и имат най-много два етажа.

Любопитно е да се потърсят и да се разпознаят в римския град белезите на бъдещата модерна столица. Има много изненади. Преди всичко сега градът не е столица, а само едно от градчетата на провинцията. Столицата е Лион (*Lugdunum*), много по-голям град, може би най-големият на запад от Алпите. Париж ще получи сегашното си наименование едва към края на Римската епоха и ще стане столица след четири века, в 508 г., при франките, които ще дадат своето име и на цялата държава (Франция). Въпреки че тези варвари са

поставили началото на първата династия крале, чудно е, че французите, открай време горди със своя галски произход (до такава степен, че определят всякаква римска находка на тяхната територия като „гало-римска“), са запазили името на един германски народ нашественик...

Продължаваме нашата разходка из града. Минаваме на кон близо до едно „бистро“ на Лутеция, всъщност това е *porina*, барче таверна, каквито могат да се видят навсякъде из империята.

Долавяме пътьом разговор между няколко прави мъже с керамични чаши с бяло вино в ръце, популярното *blanc*, което се поръчва днес на бара...

„Преди малко Гелиан, глашатаят на търга, продаваше момиче с не много добра репутация, една от публичния дом. Тъй като офертите бяха доста ниски, той се стараеше да убеди всички, че момичето е девствено, и взе да го притиска към себе си, докато то, за да се включи в играта, се правеше, че се дърпа. И той го целуна един, два, три, четири пъти... Искате ли да знаете какво спечели от тези целувки? Този, който преди това предлагаше 600 сестерции, си промени намерението!“ Приятелите му избухват в смях.

Не знаем дали историята му е вярна, или просто цитира известна шега от „Епиграмите“ на Марциал и я представя за своя.

Наблюдаваме другите клиенти. Лицата са на келти и на търговци, слезли от корабите на брега на Сена. На практика тук ситуацията много напомня тази в Лондон. Париж също е „изобретен“ от римляните.

В тази област първоначално живеело племето (вероятно номадско) паризии, принадлежащо към галите сенони. По време на кампанията за превземане на различните региони на Галия през 52 г. пр.Хр. легионерите на Юлий Цезар победили военствените паризии и цялата област на бъдещата френска столица паднала в ръцете на римляните. Няколко десетилетия след това бил основан град, наречен *Lutetia Parisiorum* („Лутеция на паризиите“). Реката позволявала да се доставят необходимите стоки и да се превозват войниците. А по средата на Сена имало два острова, които улеснявали преминаването ѝ и които сигурно много напомняли на римляните за остров Тиберина в Рим.

Така бил създаден Париж от римляните — отчасти на левия бряг на Сена (на Рив гош) и отчасти на главния остров, бъдещия Ил дьо ла Сите.

Сега, по времето на Траян, въпреки че е малък, Париж има всички типични белези на римски град. Удивително е, като си помисли човек, че там, където се намира форумът, ще се издигнат дворците на днешната улица „Суфло“ и че при двете терми на Лутеция ще се тълпят туристи, току-що слезли от метрото между булевардите „Сен Мишел“ и „Сен Жермен“, или ще се възхищават на великолепните сгради на Колеж дьо Франс...

А какво има в римската епоха на мястото на катедралата „Нотр Дам“? Можем да го видим с очите си. За кратко време прекосихме целия град и пристигнахме на бреговете на Сена, при бъдещия Пти Пон. На това място всеки в съвременната епоха се радва на романтичния изглед към парижките мостове, към *bouquinistes* (книжарите антиквари покрай Сена) и в дъното — към внушителните очертания на катедралата. А в римската епоха?

Никакви букинисти, само стоки, търговци и роби, заети да разтоварват корабите, закрепени за малките дървени кейове, забити в калните брегове на Сена.

Никакви *bateaux mouches* с туристи^[5], виждат се само плавателни съдове, пълни с бъчви вино, амфори и дори роби за продан, пленени отвъд границите.

И преди всичко никаква „Нотр Дам“. Ще бъде построена след повече от хиляда години! На нейното място сега има внушителен храм, посветен на Юпитер, с колонади и фризове от позлатен бронз. Този остров в някакъв смисъл е Капитолийският хълм на Париж. След храма на Юпитер тук ще бъдат издигнати християнска базилика, после романска църква и най-накрая голямата катедрала. Сакралността на мястото, пожелана от римляните, се предава като щафета през вековете, докато се стигне до архитектурната приказка на „Нотр Дам“. Обаче никой днес не си дава сметка за това.

Всичко изглежда така различно в римската епоха... или може би не. Романтичното очарование на Париж вече съществува — двама влюбени, тя руса и пищна, той висок и с „келтски“ външен вид, са се облегли на парапета на моста, който пресича Сена, и страстно се целуват. Това е античната версия на прочутата „целувка“ на Робер

Доано^[6], на която днес човек може да се възхити на много парижки постери и картички...

Продължаваме нататък. Двамата мъже, господарят и робът, трябва да стигнат до крайния етап на своето пътуване, за да организират друга сделка с вино. Те са се отправили към областта, която произвежда едно от най-реномираните вина в северната част на империята. То се приготвя по бреговете на река Мозел.

---

[1] Френското величие (от фр.). — Б.пр. ↑

[2] Малко градче в Централна Италия, близо до Витербо. — Б.пр. ↑

[3] Малък град близо до Милано. — Б.пр. ↑

[4] Малко градче близо до Торино. — Б.пр. ↑

[5] Екскурзионни корабчета по Сена (от фр.). — Б.пр. ↑

[6] Известен френски фотограф (1912–1994). — Б.пр. ↑

ТРИР
ПРОИЗВОДСТВОТО НА НЕКТАРА НА
БОГОВЕТЕ

ВИНОТО НА СЕВЕРА

След няколко дни път и дъжд пристигаме в Августа Треверорум, съвременния Трир. Понастоящем приятен немски град на границата с Люксембург.

Той и до днес ни изненадва — никой не очаква да намери толкова много римски следи в Северна Европа. Целият е осеян с терми, мостове, амфитеатри, циркове за надбягване с колесници... Има и огромна базилика (където е седял император Константин). Трябва да е изненадвал и този, който пътувайки с дни през планини, гори и езера, изведнъж се е озовавал пред голям град, богат и „римски“, толкова на север, в територии с много студен климат.

Но има и друг „паметник“, който не сме срещнали още и който ще се запази дори по-дълго и по-добре от селището и неговите постройки, стигайки непокътнат до нас. Това е винарството.

Двамата пристигат в късния следобед, съсипани от пътуването. Оставят конете в обор, като плащат „пренощуването“ на животните с няколко монети, между които е и нашата сестерция. Така тя преминава в други ръце. Няма да видим повече двамата мъже, те ще се изгубят в ежедневната история на империята.

Сестерцията пък ще остане за кратко в новия собственик. В същия обор на следващия ден влиза много добре облечен млад човек. Оставил е за малко коня си, за да хапне набързо в града. Конят е прекрасен, мощен и бърз, еквивалентът на... спортна кола. Затова го е „паркирал“ в сигурен и охраняем „гараж“. Когато се е върнал, е платил с един денарий и е получил като ресто няколко сестерции, сред които и нашата.

Конят, прекрасната изработка на дрехите и денариите разкриват, че младежът е от висшите слоеве на обществото... Всъщност той е син на собственик на лозя. И се е отправил точно към семейното земеделско стопанство. За нас това е истински късмет — сега ни очаква виното на Мозел...

За час конят ни отвежда в лозарския център. Пътят върви покрай река Мозел. Тя тече величествено между хълмовете и гористите

планини, извивайки се в широки меандри. Прилича на гигантска заспала змия. Гледката е красива, от тези, които отморяват духа. Но най-много впечатляват ширналите се лозя, които, докъдето стига погледът, покриват облите склонове и се спускат почти до самата река.

Днес все още е така. И ако сега ние можем да вкусим реномирани вина, идващи от тази област, дължим го именно на римляните, които са съумели да оценят потенциала на тези хълмове и са дали невероятен тласък на производството на вино.

Политиката им спрямо тази напитка е наистина любопитна. В продължение на няколко века те са имали абсолютен монопол. Виното се харесвало преди всичко на келтските народи от Севера (те вече го познавали благодарение на етруските), които навлизали в римската орбита след завоеванията, започнати от Юлий Цезар. Харесвало се дотолкова, че търговците на роби купували мъже и жени срещу амфори с вино. Самите варвари пленявали други варвари от близките области, за да ги продават на търговците. Напитката следвала легионите като вярно куче и пристигала навсякъде, където възниквали нови селища. Тя била едно от необходимите горива в ежедневието.

Виното тогава, както и днес, било много търсено. И колонистите, и покорените народи високо ценели „нектара на боговете“. Можете да си представите товарите от амфори, които тръгвали от Италия към Севера на борда на корабите. На кейовете на пристанищата се виждали колони от амфори, строени като войници, готови да поемат по пътя си. Най-хубавите от тях, тези, които са изложени в музеите, „моделите“ Дресел 1 и 2, съвършено изваяни и с удължено гърло, са точно от този период на завоевания и експанзия. Когато ги гледаш, все едно виждаш „фотография“ на епохата. Може да се твърди със сигурност, че са произведени няколко десетилетия преди раждането на Христос, че са били изработвани (единствено) в работилниците на Кампания и са били пълни с вино от лозята, които се простирали горе-долу от южната част на Лациум до Неапол. С тези амфори се изнасяло и прочутото вино фалернум, толкова възпявано от древните автори. Амфорите стигали навсякъде по Средиземноморието, преди всичко в областите на Галия. Не всички обаче пристигали където трябва. Голяма част от останките на претърпелите корабокрушение кораби на дъното на Средиземно море в северозападната му част са точно от този период на историята — колонизацията на Севера.

Римските администратори били наясно с печалбите от този „бизнес“. Затова забранили със закон отглеждането на грозде в новите територии, принуждавайки местното население да използва скъпия внос.

Впоследствие, с разрастването на империята, започнала политика на „отстъпки“, но за дълъг период от време единствените, на които било разрешено да отглеждат лозя, били войниците от легионите. Тяхното присъствие покрай границите (*limites*) довело до „делокализация“ на производството, още повече че самите те били големи консуматори. С лозарство нерядко се занимавали ветераните, които получавали в тези гранични области терени за обработка като награда за военната си служба.

Накрая производството било разрешено и на частни лица и се създали големи обработваеми площи като тези, които разглеждаме сега.

Лозята покриват всеки метър по склоновете на хълмовете върху двата бряга на реката. Но как успяват да правят вино толкова на север в империята и каква е производствената им технология?

Местността около град Трир е уникална и защото разкопките и археологическите находки са позволили да се възстановят етапите и процесите на производството, което крие много изненади.

КАК РИМЛЯНИТЕ ПРОИЗВЕЖДАТ НЕКТАРА НА БОГОВЕТЕ

Младежът непрекъснато среща и задминава дървени каруци с четири колела, теглени от волове и натоварени с грозде. Много са стопанствата, които произвеждат вино в тази област.

Сега е периодът на гроздобера, покрай редиците лози се виждат много роби с кошове на гърбовете, пълни с чепки. Тези лозя ще бъдат възпети след няколко поколения от поета Децим Магн Авзоний.

Интересно е, че редовете на насажденията са много различни от нашите. Филизите не се разпростират на десетки метри по телове. Всъщност редовете са съставени от много „дръвчета“, които слизат в индианска нишка по склона и имат любопитна форма — филизите са навити и сгънати така, че да образуват цифрата 8, висока колкото човек. Това е гениално разрешение. По този начин на ограничено пространство се нагъват около себе си твърде дълги разклонения. Чепките зреят от двете страни на осмицата, като някои са красиво обрамчени от двата пръстена, които я съставляват.

Синът на собственика стига до голяма дървена порта. Конят му нетърпеливо рие пръстта. Още отдалече са видели хубавия бял жребец, белег за богатството на семейството. Един роб веднага отваря портата и поздравява почтително. Младежът не отговаря на поздрава му, а продължава в галоп по нанагорнището до ниска сграда, където се извършва мачкането на гроздето. При неговото пристигане група роби, които се движат в индианска нишка, се спират, поставят кошовете на земята и навеждат глави в знак на уважение. Те са потни и полуголи, кожата им е лепкава от смолата, изтекла от отрязаните чепки. Младежът строго им нарежда да не се спират, после влиза в сградата, изблъсквайки грубо застаналия на входа роб. Вътрешността на сградата се състои само от просторна зала. Можем да я сравним с промишлен хангар. Робите един след друг изсипват тежките кошове в голяма вана. През тези дни ще донесат тонове грозде и без прекъсване ще ги изсипват в нея.

Други роби, *calcatores*, тъпчат зърната. Те са абсолютно голи и потни. Работата е убийствена, налага се да „маршируват“ с часове, да мачкат до безкрайност гроздето сред рояци оси, които жият, и надзиратели, които крещят. За да облекчат труда си, пеят песни от родните си страни, а за да не губят равновесие, се подпират на странни бастуни, подобни на патерици. Без да спират работата си, разбира се...

Всичко се случва пред бдителния поглед на две божества, изрисувани на стените и много почитани по тези места — Суцелус, с галски произход, покровител на производителите на вино от Мозел, често представян с чепки, бъчви и преси за грозде. И Бакх, със средиземноморски произход, който закриля пиячите на вино.

Гроздовият сок излиза изобилно от няколко отвора с форма на лъвска уста и се излива във вана с по-малки размери, поставена пониско. Кошници, изплетени от пръчки, поемат течността и служат за филтър, като задържат люспи и умрели оси. Тези насекоми, привлечени от захарта на гроздето, са действително навсякъде и са истинско изтезание за робите.

Сокът, който преминава през кошниците, изпълва полека-лека по-малката вана. Оттам внимателно се изчерпва на равни интервали и се прелива в малки амфори.

Като в някаква безкрайна поточна линия други роби пхат пръти в дръжките на амфорите и ги носят в двора на стопанството. Там изсипват гроздовия сок в големи керамични делви, които се показват от земята. Тези делви, наречени *dolia*, имат размерите на пералня. В тях сокът ще узрее и ще ферментира. *Dolium* е римският съд за отлежаване на виното. Но галите са изобретили друг, алтернативен и много ефикасен — бъчвата! Римляните веднага го възприемат и за кратко време го разпространяват в много области на империята. Бъчвата ще продължи да се използва през вековете, та чак до наши дни.

Тук се използват и двата съда. Други роби изсипват гроздовия сок в големи бъчви, поставени в редица.

Тези стопанства, както всички в империята, прилагат много модерни подходи за оптимизиране на „продуктивността“. Трябва да се получи максимална печалба, като се „изстиска“ докрай нейния източник... С други думи, гроздето. На практика след първото тъпчене с крака смачканото зърно може да даде още много сок. И това

римляните го знаят много добре. Но как да се направи? С една гигантска преса — *torculum*.

В центъра на сградата е поставена огромна „лешникотрошачка“. Тя представлява грамадна греда, дълга дванайсет метра, направена от един-единствен дъбов ствол.

И сега ще видим как действа. Няколко роби завършват приготвянията.

Месестата част и люспите (тоест джибрите), останали след мачкането, са киснали няколко дни. Това ги прави по-меки, „водни“ и следователно по-лесни за изстискване.

Всичко после е било събрано и поставено под гредата в нещо като дървена вана с много отвори точно в средата. Голямата греда ще служи като лост, притискайки месестата част и люспите.

На пръв поглед самата тежест на това огромно дърво е в състояние хубаво да ги изстиска... Но това не е достатъчно. Римляните са успели да придадат на *torculum* невиджана в цялата Античност сила с гениално решение.

От едната страна гредата е закрепена за стената, а от другата има огромен дървен винт, който слиза до земята и е закрепен към внушителен каменен блок, тежащ един тон. Въртенето на този винт приближава дървото към каменния блок, като той притиска с изключително голяма сила джибрите.

Когато всичко е готово, се дава знак и двама снажни роби се приближават към дървените лостове, пъхнати във винта, така че да образуват кръст, и започват бавно да ги въртят.

Цялата структура силно скърца. При всяко завъртане винтът навлиза вътре в голямата греда, която постепенно слиза и се превръща в безмилостна преса. Тя стрива месестата част и люспите и ги изстиска до последната капка. Дървото стана впечатляващо и всички присъстващи могат да видят течността, която блика от отворите на дървената вана, стичайки се в друга вана, която я събира.

Този последен сок ще отиде в *dolia* и в бъчвите, както онзи от първото изцеждане.

Синът на собственика гледа с удовлетворение захарния „петрол“, който неспирно се стича от *torculum*. Той няма как да знае, но това изобретение, „пресата за грозде“, ще остане непроменено до XIX в.,

когато винтът ще бъде от желязо (сега се използват хидравлични преси).

На този етап какво ще се случи с гроздовия сок? Ще бъде оставен десетина дни да ферментира (ширата ще започне буквално да „ври“). После ще се запечатат големите делви с керамични капаци и ще започне зреенето, което ще трае месеци или години. В Античността всъщност „ново“ вино не съществува, цени се повече отлежалото, което да е поне на няколко години. А понякога дори на четирийсет... Естествено, това е на теория. Практиката я създават собствениците на лозарските стопанства, които на всяка цена трябва да продадат виното си колкото се може по-рано, за да имат печалба, даже и още след година. Тук им идва на помощ римската система за дистрибуция, която е твърде бавна. От прибирането на стоката в складовете и пренасянето ѝ на етапи по пътища и кораби (които заради опасните бури не могат да прекосяват моретата в продължение на половин година) минават месеци или години, преди амфората да бъде отворена и виното да бъде сипано в чашите...

След пресата това, което остава от последното изстискване, е органична смес, която не се хвърля. Изсушена и направена на питчици, тя ще бъде използвана за „подпалки“ в къщите и кухните... Нищо не се разхищава. Истинско „екологично“ рециклиране...

Излизаме от сградата на *torculum*, наречена *torcularium*, и пред нас отново се простира панорамата на лозята. Какви са сортовете, които римляните отглеждат тук при река Мозел? Археолозите са проучили въпроса, като са анализирали семената грозде, открити при разкопките. Разбрало се е, че става дума за нещо средно между диви и култивирани сортове, селектирани така, че да могат да издържат на климатичните условия в Северна Европа. Вероятно пътят на разпространението е вървял успоредно на река Рона, минавайки през земеделските стопанства, разположени в областта на Лион. Оттам сортовете са „мигрирали“ на север, достигайки до тази зона.

На бреговете на Мозел се произвежда бяло вино, но има нещо любопитно — тук-там настъпваме костилки от череши. Какво правят те в стопанство, в което се отглежда грозде? Археолозите също са намерили костилки от череши, както и къпини и плодчета на бъз. Те се добавят, за да боядисат виното в червено. И това не се е смятало за фалшификация...

Така, както не се е смятало за фалшификация добавянето на мед с цел захарите, ферментирайки, да увеличат градусите. Това има две предимства за римляните — от една страна, виното се харесва повече, защото е по-силно и повече опиянява, от друга, качеството му не се влошава по време на дългото транспортиране в най-отдалечените области на империята (високият алкохолен градус спира действието на микроорганизмите и виното не се разваля).

Това обаче, което изобщо не се е харесвало, е... опушването на виното, типично за Нарбонска Галия. При тази технология то остарява по-бързо, но има неприятен привкус на пушек, както отбелязва Марциал. Нека си го кажем, през онази епоха вината са много по-различни от нашите. Често имат консистенция на меласа, през зимата се разреждат с вряща вода, през лятото — с ледена. Да не говорим за подправките, които се добавят...

Освен това фактът, че се пресоват зърната, без да се отделят от чепката, тоест от клончетата, на които са закачени, прави вкуса на напитката твърде горчив. Затова често виното се оставя да престои в големи оловни контейнери, като дори се добавят оловни парчета или прах, за да го подсладят. Естествено, римляните не познавали вредите, причинявани от този метал. Отравянето с олово — сатурнизмът, предизвиква анемия, жълтеница, конвулсии, мозъчен оток и после смърт...

Във връзка с това трябва да се отвори малка скоба. Често се говори, че причината за падането на Римската империя е отравяне с оловото, от което се правели тръбите за питейна вода в градовете. В действителност това е колкото разпространена, толкова и невярна теза. Не трябва да се изключва, че оловото е взело жертви (както впрочем се случва и днес). Но то не е било поглъщано в толкова големи количества и повсеместно, че да отслаби и покоси цяла една империя, от управляващата класа, преминавайки през войската и стигайки най-накрая до народа. Дори тежки епидемии, като ужасната „чума“, убили и императори като Марк Аврелий, не са довели до такива последствия...

Въпреки всичко виното се харесва. И то много, ако се съди по пълните с бъчви лодки, които плават нагоре и надолу по река Мозел

пред очите ни. По пътищата също се разминават каруци, натоварени с бъчви. Виното от областта на Мозел се изнася в цялата империя. Въобще тази зона е истинско Елдорадо на божествената напитка..., което обогатява толкова много фамилии.

Интересно е, че археолозите са открили много стомни и купи, използвани на пировете в областта на Мозел. Те са изработени от тъмна керамика, много ценена, със светли декорации и красноречиви надписи. Става въпрос за наздравници, които се произнасят на банкетите, гравирани върху купите, сякаш са гласовете на пируващите, превърнати във „фосили“. Те са били посветени на чествания, на любимата, на живота... или на домакина, за да не разрежда виното с прекалено много вода (но как да го обвинява човек, след като то често е силно като концентрат!).

Една от тези фрази е стигнала до наши дни. Когато германец вдига чашата и казва *Prosit*, в действителност той говори на латински. Който и да е римлянин от епохата, която изследваме, би го разбрал веднага. *Prosit* означава всъщност „Да ти е полезно“, тоест „Наздраве“. В това пожелание, в този жест се крие цял един свят. Светът на виното в римската епоха...

КОГАТО МЪРТВИТЕ ВИ ГОВОРЯТ — SPOON RIVER^[1] НА ИМПЕРИЯТА

Младежът на кон се връща в Трир. И тук като навсякъде пътищата, които водят към подстъпите на града, в случая голям център на Севера, са превърнати в алеи между гробове. Това е истински град на мъртвите. Както отляво, така и отдясно от тревата изникват надгробни камъни, саркофази, паметници, мавзолеи... Навсякъде се четат имена, виждат се бюстове и статуи, които ви наблюдават строго. Сякаш присъствате на парад на войска от мъртвци. И нашият поглед неизбежно пада върху надписите. Те са ценен източник на информация.

Така откриваме, че римляните не живеят дълго. Повечето паметници са на хора, които днес бихме определили като „млади“. Има много юноши, още повече деца. Много са и зрелите хора, починали още преди да побелеят. Статистиката е безмилостна — в Римската империя мъжете живеят средно четирийсет и една години, жените — двайсет и девет. Краткостта на живота е следствие преди всичко на високата детска смъртност. Голямата разлика в продължителността на живота на мъжете и жените се дължала на факта, че жените започвали да раждат още в най-млада възраст (понякога преди да навършат четиринайсет години) и често умирали по време или веднага след раждането.

Все пак трябва да се уточни, че става въпрос за усреднени данни. То е както когато кажат, че всички изяждат по половин пиле в неделя, а после се разбира, че богатият изяжда едно цяло, а бедният нито едно. Но статистиката, както вече е отбелязал с чувство за хумор поетът Трилуса^[2], раздава и на двамата по половин пиле...

По същия начин не всеки римлянин пада бездиханен, когато навърши четирийсет и една. Това е „статистическа“ възраст. Някои живеят дълго. Но са малко. Тези данни ни говорят всъщност, че по улиците в Римската империя изобилстват децата, а старите хора се

срещат рядко. Същото се случва днес в Близкия изток или в страните от Третия свят...

Съществуват обаче и изключения. В римско гробище на бедни хора, открито във Ватикана, ми се случи да видя надпис, изчукан върху камъка в чест на починалия на име Абаскант, умрял на... деветдесет години! Тоест той е живял двойно и повече от средния римлянин. В онази епоха трябва да са го смятали за безсмъртен...

Това, което поражда, е, че чрез надписите върху надгробните паметници римляните се стремят да осъществят „диалог“ с живите. Докато върху нашите гробове в съвременната епоха четем почти винаги обръщение към мъртвия, при римляните е обратното — погребаният е този, който споделя с нас нещо.

Самото разположение на гробищата поражда подобно желание за общуване. Некрополите, за разлика от днес, не са оградени и отделени от света на живите, а са част от него. Гробовете са струпани покрай най-използваните пътища за влизане в градовете. Следователно е естествено да се осъществи диалог между мъртвите и живите. И той няма да бъде между починалия и неговите роднини, а между починалия и хората, които минават покрай гроба му.

В някакъв смисъл мъртвите са като тези възрастни хора с благ нрав, които срещате по малките улички, седнали пред входовете на къщите си. Ако минете близо до тях, със сигурност ще ви кажат нещо.

Освен това римляните имат и друго основание да „хуманизират“ гробовете. Те вярват, че след смъртта душата на починалия броди около своя гроб, тъй като не съществува отвъден свят (рай, ад или чистилице). В краен случай има само сив свят (Ад), където душите, студени и бледи, блуждаят без памет в полумрак (както пише в VI книга на „Енеида“, която разказва за слизането на Еней в света на мъртвите). Елисейските полета били само за малцина заслужили, извършители на велики дела, които щели да имат щастието да срещнат достойните хора от миналото (герои и други подобни).

Следователно епитафиите често дават сведения и за характера на починалия. Понякога той е романтичен, понякога саркастичен, понякога надарен с чувство за хумор, който преодолява вековете и разсмява и нас.

Ето някои от епитафиите, които са открити от археолозите на различни места в империята, много от които са събрани от Лидия

Сторони Мадзолани^[3].

Възхвала на живота

Бани, вино и Венера разрушават телата ни. Но баните, виното и Венера правят живота.

Гробът на човек, който е работил много...

Тук лежа аз, Лемиз. Само смъртта ме освободи от работата.

Тъй или иначе от нея не може да се избяга

Хей, ти, минувачо, ела. Почини си малко. Клатиш глава, не искаш? Но все някога ще трябва да се върнеш тук.

Ето тук твоето убежище. Дошъл съм в него без желание, но по необходимост.

Страннико, страннико — това, което си, бях и аз. Това, което съм сега, ще бъдеш и ти.

Вие, които сте още живи, възползвайте се от живота

Тук са костите на Прима Помпеа. Съдбата обещава много на мнозина, но никога не спазва обещанията си.

Живей ден за ден, час за час. Тъй като нищо не ни принадлежи.

До осемнайсет години живях колкото можех по-добре, харесван от баща си и от всичките приятели. Шегувай се, забавлявай се, това те съветвам. Тук цари вечен мраз.

Ти, който ще прочетеш това, живей здрав и нека да обичаш и да е споделена любовта ти, докато дойде твоят час. Всичко най-добро на добрите хора.

Вън от играта съм

Избягах, вън съм. Надежда, Късмет, поздравявам ви. Нямам вече какво да дяля с вас. Вземете на подбив някой друг.

Смъртта има своите предимства

Сега костите ми — това, което остава от един човек — почиват в мир. Не ме плаши мисълта, че няма да има какво да ям, и съм защитен от подагра. Нито ще ми се случи вече да съм гарант на заем. Ползвам се завинаги от безплатен подслон.

Опит да се разбере смисълът на живота и смъртта

Ние не бяхме нищо и бяхме смъртни. Ти, който четеш, размисли — от нищото се сгромолясваме отново в нищото.

Какво сме ние? За какво говорим? Какво в крайна сметка е нашето съществуване? Преди миг човекът живееше заедно с нас, сега вече го няма. Остава само един камък, едно име и никаква следа. Е, та какво е животът? Не си струва да се мъчиш да го разбереш.

Животът е хубаво нещо, животът е лошо нещо? Смъртта не е нито едното, нито другото. Размисли и кажи кое от двете ти е по-изгодно.

Да си отидеш с ведрост

След като прекарах достойна старост, натежал от годините, бях извикан при боговете. Деца, за какво плачете?

Отнесе ме Слънцето.

Изчезнали внезапно

На Гай Тадий Север на 35 години, грабнат от разбойници.

На Филомен и Евтихия, които заедно си легнаха да спят здрави и бяха намерени бездиханни, единият в прегръдките на другия.

Смърт при раждане

Причина за смъртта ми беше раждането и извършената жестокост. Но ти престани да плачеш, мой обичан съпруге, и запази любовта си за нашия син. Тъй като моят дух е вече сред звездите на небето.

(Рустецея Матрона, живя дваисет и пет години)

Лошото здравеопазване преди две хиляди години

Тук почива Ефезия, добра майка, добра съпруга. Умря от злокачествена треска, която ѝ предизвикаха лекарите, и опроверга техните очаквания. За това престъпление... има само една утеха — фактът, че умря толкова мила жена, мисля, че се случи, защото изглежда по-подходяща за компания на боговете.

Смъртта на един „кентавър“

Аз, Флор, лежа тук, момче кочияш. Пожелах да карам бързо и бързо пропаднах в царството на сенките.

Стига вече...

Бях оплаквана достатъчно, хубаво е, че скръбта има край, след като веднъж умрем, риданията не помагат.

Необикновена с чувството си за хумор е епитафията на актьор, който бил играл много пъти тази роля (да умира)... Думите му го правят много симпатичен и изпитваме желание (неосъществимо) да се запознаем с него:

Тук е погребан Либурн, изкусен в рецитацията, който живя горе-долу сто години. Умирах много пъти! Но така, никога. На вас там горе ви пожелавам добро здраве.

Нещо, което изненадва върху надгробните камъни на римляните, е продължителността на живота на погребания. Уточнена е по почти кошмарен начин и в някои случаи, освен годините, месеците, дните, са написани дори часовете! Сякаш са искали да отброят всяка „капка“ изживян живот:

Калист живя шестнайсет години, три месеца, шест часа. Трябваше да се омъжи на 15 октомври. Умря на 11.

Откриват се и много любопитни неща. На някои гробове е добавено предупреждение към невъзпитания пътник да не ходи тук по нужда, като покойникът се обръща към него с думата *cacator* (дрисльо)...

Луций Цецилий, бивш роб на Гай Луций Флор, живя шестнайсет години и седем месеца... Който ака или пишка

върху този гроб, да му се разгневят боговете, небесни и подземни.

Всъщност точно защото са малко посещавани места и с много паметници, зад които да се скрие човек, гробищата често служат на пътниците за тоалетни.

И не само за това. Лесно е да срещнат тук и проститутки, които упражняват занаята си. Причината е проста — точно както се случва и днес, това са пътища в покрайнините, посещавани преди всичко от тръгнали по работа мъже, които лесно могат да се усамотят между гробовете...

---

[1] Антологията *Spoon River* е сборник от малки стихотворения в свободна форма от Едгар Лий Мастърс. Първото стихотворение е въведение, всяко следващо е епитафия на мъртъв гражданин, който разказва за себе си. — Б.пр. ↑

[2] Трилуса е анаграма от презимето на Карло Алберто Салустри, италиански поет от първата половина на двайсети век. — Б.пр. ↑

[3] Lidia Storoni Mazzolani (a cura di), *Iscrizioni funerary romane*, Rizzoli, Milano, 2005. — Б.а. ↑

НЕБОСТЪРГАЧИ ЗА МЪРТВИТЕ (ЗА БОГАТИТЕ МЪРТЪВЦИ)

В гробищата опознаваме „пряко“ хората, които са живели в миналото. Хора обикновени, разбира се, но също и преди всичко от семейства, които имат повече възможности. Можем да си дадем сметка за това, като продължим да се разхождаме из некропола на Трир.

Тук се издигат и внушителни гробници, които се извисяват като небостъргачи. Някои приличат на квадратни кули, които завършват с остър връх и са високи до двацет и три метра (Игел, община в Трир). Като живи богатите са имали по-големи и по-хубави къщи — същото се случва и след смъртта. Днес можем да се възхитим на тези гробници в Археологическия музей на Трир (*Rheinisches Landesmuseum*). Много от тях са от III в., но с основание можем да си представим, че и през II в. са съществували подобни.

Понякога са истински шедьоври. С много изваяни сцени, които представят починалите като живи, заети с ежедневната си работа. Занимания, които никога не са избрани случайно — става дума за сцени, символизиращи социалното им положение.

Най-учудващ е стремежът да „се разкаже“ как семейството е забогатяло, като понякога са изобразени по малко просташки начин цели купчини монети. Вижда се родоначалникът, седнал на маса с клиентите, и слугите, които носят пълни с монети торби и ги изсипват пред него. Починалият записва внимателно всичките си печалби в голяма счетоводна книга.

Понякога на една от страните на гробницата е изобразена съпругата, седнала на плетен от пръчки стол с висока облегалка (абсолютно същия като нашите), докато робините я решат внимателно. Другаде се виждат децата, на които учител преподава езици и други дисциплини (всички богати знаели латински и гръцки, освен местния език).

Всички тези сцени са изрисувани с цветове в стил наив — синьо, червено, жълто, зелено — и може да се види всеки детайл.

Не липсва, разбира се, планината от изваяни амфори, които често служат за покривало на надгробния паметник. Подредени са една върху друга, като портокалите на пазара. Така е забогатял починалият, с търговия с вино. Забелязваме също необикновен детайл — всички амфори са „облечени“ в преплетена слама, от която се показват само гърлата и дръжките им. Очевидно това е начин да се избегне счупването им по време на транспортирането. Но ние не можем да не си помислим за нашите шишета вино. Те са предпазени по същия начин. Може би на масата, без да си даваме сметка, сме имали пред очите си много древен обичай, който е достигнал до нас от времето на римляните... истинска археологическа находка!

ДА УБИЕШ БАЩА СИ?

Една друга гробница покрай пътя е наистина зрелищна. Има формата на римски плавателен съд, който пори водата и на чийто нос има два илюминатора. Отпред, както при викингите, се издига главата на дракон. Отзад, върху „накъдрената“ кърма, се подава глава на мечка. Забелязват се и много гребци и в центъра на плавателния съд — пет огромни бъчви... Починалият е седнал в лодката и сочи с ръка към тях, сякаш иска да каже: „Вижте колко вино успях да продам... представете си колко съм забогатял“. Никой днес не би позволил да го изобразят така на гроба му, но в епоха, в която единствените неща от значение са били парите и социалното положение, този избор е нормален.

Така че можете да си представите какви мисли минават през главата на момчето на коня. В толкова конкурентно общество, което се интересува единствено от „банковата сметка“, синовете на богатите са в неизгодно положение. Докато бащата е жив, те са под неговата закрила, но и в неговата власт, и не могат нито да управляват, нито дори да разполагат със собствени средства. Нещо естествено, ако са още млади. Ситуацията обаче става деликатна и смущаваща, ако дълголетният баща продължава да държи юздите на имуществото, а синовете започват да побеляват. Докато бащата е жив, положението ще остане непроменено.

Следователно няма защо да се изненадваме, когато разберем, че някои синове са се опитвали да убият бащите си. Понякога причината са дълговете. Да убиеш баща си, заплащайки на наемен убиец или с отрова, означава най-сетне да отвориш сандъка със семейните ценности и да се разплатиш с кредиторите си.

С тези мотиви Македон, мъж, живял по времето на Веспасиан, оправдал убийството на баща си. Това престъпление предизвикало голям скандал и сенатът гласувал закон (*Senatus consultum Macedonianum*), който забранявал на когото и да било да дава заем на хора, все още зависими от бащите си.

Какво очаквало син, убил баща си? Ужасно наказание. Виновникът бил затварян в чувал със змия, петел, маймуна и куче,

всичките живи. След това отворът се зашивал и чувалът бил хвърлян в реката.

Това наказание било прилагано изключително често в Рим. Има сведения за изпълнението му от времето на Константин и Клавдий, който, според Сенека, „зашил в чувала“ за няколко години повече отцеубийци от всички свои предшественици.

ЛЕДЕНОТО ВИНО

Сега младежът влиза в града. Той не го знае, но в бъдеще мястото, където се намира, ще бъде фотографирано от хиляди туристи, дошли от всички краища на света, за да се възхищават на римските останки в Трир. Може би в този град са били направени най-впечатляващите находки, които могат да се срещнат толкова на север в Европа. Специално внимание заслужава входната порта. Нарича се *Porta Nigra*, тоест „Черната порта“. Съставена е от две кули, съответно на три и четири етажа, с безкрайно много колони и отвори. Вълнуващо е днес да минеш под нея и да си представиш колко римляни са правили това през вековете. Но не и нашият конник. Внушителната порта ще бъде построена няколко поколения след неговото.

Тя е толкова огромна, че през Средновековието ще бъде трансформирана в долната си част в църква, а в горната — в манастир. После оттам ще мине Наполеон и ще премахне всички покривни и архитектурни елементи, свързани с религията, за да се вижда римската *Porta Nigra* такава, каквато е и днес. Изглежда странно как някои места се вписват не един път в сюжета на историята. В Трир ще се роди Свети Амброзий, чийто баща е бил префект на преториума. И на няколко десетки метра от *Porta Nigra*, но много векове по-късно, ще се роди Карл Маркс... Неговата къща — днес тя все още може да се види — е една от многото покрай пътя, който започва от голямата порта. Сега улицата е осеяна с магазини, ресторанти и сладкарници за сладолед. А в римската епоха?

Пътят съществува още по времето на Траян и ние преминаваме по него на кон. Струва ни се, че виждаме същите неща — дюкяни, магазини и заведения, в които може да се яде и да се пие. Нищо не се променя с минаването на времето.

Нашият младеж слиза пред една *porina*^[1]. След като връзва коня, сяда на една от масите, поставени на тротоара (по това време вече има маси навън) и поръчва... вино, разбира се. „Нека да е ледено“, добавя.

Днес ние бихме му сервирали бутилка бяло вино от хладилника. А по времето на римляните какво са правили? Сега ще разберем.

Поръчката пристига веднага. Момичето зад тезгяха измъква от един шкаф малко лед и го слага във вътрешността на бронзова цедка, натъпквайки го така, сякаш е топка сладолед. После вдига стомна и сипва отгоре вино. Ледът приема цвета на „нектара на боговете“ и след няколко мига от отворите на цедката излиза охладеното вино, почти ледено, и изпълва хубава керамична купа. После добавя няколко подправки. Движенията на девойката са бързи, сигурни и много елегантни.

Поставена върху поднос, купата студено вино преминава между масите. Много клиенти забелязват мургавата млада жена, дребна, с любезни обноски и издължени очи, която се движи с учудваща лекота. Внимателно се приближава до седналия младеж, който се взира с невиждащ поглед в минаващите хора.

Той вдига поглед най-напред към купата и после към келнерката. Очите ѝ се усмихват, пълни с живот.

Младежът изважда почти механично нашата сестерция, без да откъсва поглед от лицето ѝ, и я поставя на подноса. Това е хубав бакшиш и е неговият начин да ѝ каже, че е поразен от красотата ѝ.

Тя стисва в ръка сестерцията и се усмихва. Двамата се гледат все по-настойчиво.

---

[1] Кръчма (лат.). — Б.пр. ↑

БЪРЗО КЪМ ГРАНИЦАТА НА СВЕТА

На съседната маса един мъж наблюдава сцената с крайчеца на окото си и се усмихва. Той е висок, рус, със светли очи. Без съмнение е северняк. Късата му брада издава и професията му — вероятно е военен.

Всъщност брадата не е модерна по времето на Траян. Така е от поколения наред. Римският мъж ходи винаги добре избръснат по примера на императора.

Нещата ще се променят, когато следващият, Адриан, ще носи брада, въвеждайки мода, която ще трае дълго.

В епохата, в която се намираме, мъжът с брада е или в траур, или е съден (пуснал я е, за да умилостиви съдиите), или е варварин, или... е военен.

Трудно е да се бръснеш всеки ден, когато си в поход или на война. Затова легионерите, както и служещите в помощните войски, са освободени от задължението да бъдат „перфектно обръснати“.

Младият военен прави знак на келнерката, че иска да плати обяда, който е консумирал. И като ресто получава... нашата сестерция!

После става и се отправя към коня си. Къде ще отидем сега? Скоро ще научим. Хвърляме последен поглед към двамата, които са все още заедно, и ги оставяме зад гърба си. Как ще свърши тяхната история? Кой знае... Няма време да го разберем, нашата монета отново тръгва на път.

Военният се е отправил към границата на империята покрай Рейн. Той е центурион. Допреди няколко дни е бил в отпуск, но е призован много бързо да се присъедини отново към центурията си, основна единица в легиона, състояща се от осемдесет души. Предполага, че се подготвя нещо — вероятно военна операция, за да се отговори на някакво критично обстоятелство край границата.

Нашата монета преминава от северната граница в Шотландия към западната, покрай Рейн, която може би е още по-неспокойна. Всъщност отвъд голямата река живеят варварски племена, вероятно по-опасни — германите.

Докато се придвижва, на центуриона му става все по-ясно, че операцията ще е важна. По дългия път, който води към Рейн, среща много отделения и военни части, често многобройни (*vexillationes*), изпратени от други легиони или гранични крепости. Някои са в поход от доста дни. Виждат се военните знаци и знамена, които *signiferi*-те^[1] държат високо в първата редица.

Така центурионът открива, че всички главни легиони от Севера са изпратили подкрепления, като VIII Августа, разквартируван в Аргенторате (*Argentoratae*), днешен Страсбург. Този легион е основан от Август и се е отличил в много битки, преди всичко в тази при Акциум срещу Марк Антоний и Клеопатра...

Или I Минервия, разквартируван в Бона (*Bonna*), днешен Бон, с богинята Минерва, която добре се вижда върху военните знаци. Той е същият, който се е сблъсквал с варварите даки само няколко години преди това. Сраженията при превземането на Дакия (днешна Румъния), дело на Траян, са били страшни и кървави.

Всички са професионални войници, способни да убият човешко същество по най-бърз начин, за няколко секунди. Защото така са научени. Сега маршируват безмълвно към новата мисия с тежката екипировка и вирнатите копия. Чува се само равномерен метален шум. Хоровото звънтене на оръжията и на доспехите, отекващо при всяка тяхна стъпка... Чува се отдалече, като барабанене, което предизвестява пристигането им.

Някои групи пеят военни песни, за да са по-ритмични стъпките им, като самите командващи дават тон.

Центурионът поздравява колегите си по пътя, но не задава въпроси. От начина, по който маршируват в непрекъснат и поддържан ритъм, става ясно, че нареждането е да пристигнат за кратко време...

Наистина е впечатляващо да се види скоростта, с която успяват да се придвижват. Тренирани са да изминават 36 километра (20 римски мили) за само пет часа! И го правят с 30 килограма на гърба си.

Всеки е подготвен да си носи екипировката — доспехи, оръжия, прибори за готвене, инструменти за копаене, дори два заострени кола за защитната дървена ограда на военния лагер. Във вражеската територия, когато завърши походът, трябва веднага да се изгради такъв.

Това означава да се изкопае много дълъг окоп около лагера, с цялостна дължина три километра, дълбок от един до три метра (според степента на опасност) и широк също толкова, после с пръстта от изкопа да се издигне отстрани на рова насип, върху който да се наредят малките заострени колове. След това във вътрешната част на този периметър трябва да се издигнат палатки за 6000 войници... (Палатките са от козя кожа — затова римлянинът казва, че е свикан не под знамената, *a sub pellibus*, тоест под кожата.)

Крайният резултат е четириъгълник със страна от почти осемстотин метра, с гъсто подредени палатки, разделени на „квартали“ с главни улици, генерален щаб и т.н.

Знаете ли колко време им трябва, за да построят този голям военен лагер? Само два часа!

И това е така, защото всеки от тези 5000 или 6000 войници от един легион знае точно какво трябва да направи и го прави бързо и навреме.

Така става ясно защо легионите от поколения са непобедими. В епоха, в която в случай на война съществува обичай да се събират бързо колкото се може повече воители и се разчита само на масата и на насилието (така правят по-голямата част от варварите), римляните са създали постоянна войска от професионалисти.

Войска, която непрекъснато тренира. Всъщност и в мир легионерите имат три похода по 36 километра на месец с 30 килограма на раменете си. И това през всичките двайсет — двайсет и пет години от службата им!

Естествено... никакви маратонки и удобни преходи в градските паркове. Вървят, обути в *caligae*, по разкопани пътища или в полето, в убийствена жегата през лятото, под дъжда през есента или в пронизващия студ през зимата...

Ясно е, че подвижността на легионите е по-голяма от тази на който и да е неприятел. Те не само знаят как най-удачно да се разположат в битката и къде да поразят с меч тялото на врага. Те представляват съвършена военна машина, в която дисциплината, бързината, обучението и способността да се приспособяват към всяко положение са истинската тайна на победите.

В това отношение не можем да не ги сравняваме с модерните войски. В действителност те са античната версия на съвременния

начин на мислене, при който организацията, стратегията и технологията са ключовите фактори във всяко сражение.

Да се стане легионер, не е лесно, в началото подборът е строг. Обучението е много тежко. Донякъде като във всички днешни елитни части, от морската пехота до специалните войски. Свикнали сме да гледаме във филмите, преди всичко в американските, новобранци, изтезавани от садистични сержанти, истински главорези... На легионерите им е дори по-тежко. Центурионите са още по-неумолими и бият новобранците (така както и утвърдените легионери) с тежък възлест бастун от маслина... В случай на голям пропуск (като например заспиване по време на пост в неприятелска територия) се предвижда смърт от удари с бастун, нанесени от бойните другари.

Обучението включва бягане, скок (понякога плуване) и езда.

Новобранците се тренират да се сражават, като използват методите на гладиаторите. Върху кол, забит в земята, се учат да поразяват тясна и дълга мишена. Всъщност всички удари, нанесени по линията на тялото на противника, която тръгва от челото, минава през носа, гърлото, гръдния кош, корема и стига до срамната кост, в реалността имат сериозни последствия, често смъртоносни. Първоначално се обучават дълго време с тежки дървени оръжия. Дори щитовете, изплетени от пръчки, тежат двойно. Така придобиват сила. После, когато се премине през това ниво (винаги има по-висши военни, седнали по трибуните, които наблюдават тренировките), се отива към истински оръжия, които със сигурност ще бъдат много по-леки от първите. И следователно ударите ще бъдат убийствени.

Според сведение от римската епоха „тренировките са сражения без кръв, а сраженията — тренировки с кръв...“.

---

[1] Знаменосци (лат.). — Б.пр. ↑

**ОТВЪД РЕЙН
СРАЖЕНИЕТО СРЕЩУ ВАРВАРИТЕ**

РИМСКО „ЛЕТИЩЕ“

Центурионът на кон достига най-сетне до Могонциак(*Mogontiacum*), днешния Майнц. Пред очите му величествено тече Рейн. Градът е възникнал на неговите брегове и представлява голямо речно пристанище.

Има един факт, който поразява. Забелязахте ли? Почти всички големи градове на Римската империя се намират край река или на морето.

В съвременната епоха не е така. Връзката с големите водни потоци не е съществена. В древността обаче — да. Водата е основна съставна част на значимите градски центрове. Било защото реката доставя необходим елемент за ежедневиия живот и за всички занаятчийски и производствени дейности, било защото е идеално средство за транспорт в континента.

В древността реката е еквивалентът на модерните въздушни линии. По нея пътуват хора и стоки в по-големи количества и по-бързо, отколкото по пътищата, където превозните средства имат малка вместимост и са бавни.

Следователно Могонциак е истинско „летище“ на Античността, прародител на сегашното Франкфурт на Майн, каквито са и Лондон или Париж, през които преминахме („Хийтроу“ и „Шарл дьо Гол“). Многото плавателни съдове, които нашият центурион наблюдава покрай кейовете, се равняват на самолетите на нашите летища. С една разлика обаче...

Могонциак е и военен град, една от главните гранични опори на Римската империя. Между различните „граждански самолети“ се забелязват и много „изстребител“ и „военнотранспортни самолети“.

Всъщност Могонциак е едно от пристанищата на *classis Germanica* — флота на Рейн.

Римляните имат два вида флот — морски и речен, като вторият е не по-малко важен. На практика Рейн и Дунав не само имат стратегическо значение за търговията, те представляват и граници,

което обяснява присъствието на леки и бързи патрулни плавателни съдове.

Именно тях наблюдава сега отблизо нашият центурион, докато преминава с коня си по изключително дългия кей.

В този момент се приближава една либурна (*Liburna*), която прави голям завой, за да се привърже за кея. Това е транспортен кораб с изящна форма, дълъг двайсетина метра, с нисък нос (подобен на „ютия“), порещ водата, и с кърма, снабдена с елегантна оцветена дървена извивка, напомняща масур, която се извисява нагоре в небето.

Голямото ѝ квадратно платно е сгънато. *Либурната* се задвижва от няколко военни, които управляват греблата в съвършен синхрон. Отдалече плавателният съд прилича на стоножка, която се плъзга по водата. Чува се рязка заповед и дългите над четири метра гребла с лекота се прибират във вътрешността на плавателния съд. *Либурната*, маневрирана внимателно от кормчията, седнал в разположена на кърмата „колиба“, се приближава плавно до кея. Двама военни слизат със скок и завързват бързо въжетата за дървените кнехтове.

Сякаш недоволен от това, че дългото пътуване по Рейн е свършило, плавателният съд се движи бавно странично и издава продължителни скрибуцания между опънатите си въжета. После се предава и се „намества“ до кея.

Военните стават от местата си и събират екипировката си, оръжията, копията и даже лъковете, идеални за поразяване на врага на брега. Завършили са патрулирането си по реката и сега слизат по мостче отстрани на кораба.

Центурионът забелязва на носа „артилерията“ *либурната* — истински топ от онази епоха. Това е *scorpio* — голям „арбалет“ с триножник, какъвто видяхме във Виндоланда в Шотландия. Само че този модел е малко по-различен. Зарежда се чрез снабден с манивела странен механизъм, който задвижва нещо като „велосипедна верига“, способна да опъне здравето въже, мятащо стрелите. Прилича на творение на Леонардо да Винчи.

Невероятно е, все едно че наблюдаваме съвременен стражеви кораб с малко оръдие на носа.

Погледът на центуриона се отправя към другите закотвени плавателни съдове. Кипи трескава работа. Товарят се екипировки, палатки, хранителни припаси... Наистина предстои нещо голямо.

Докато мисли за всичко това, центурионът пришпорва коня си към крепостта на града, където е седалището на неговия легион — XXII Примигения. За няколко мига изчезва в тълпата, пробивайки си път между военните и цивилните, които носят торби и сандъци на пристанището.

Междувременно по реката преминават бързо два изключително леки римски кораба. Приличат на викингските дракари — имат гребла, много кръгли щитове на бордовете, а на носа — драконова глава, протегната напред.

Тези лесноподвижни плавателни съдове, които патрулират по Рейн, са истинските „изтребители“ на онази епоха. На светлината на залеза техните пъстри корпуси оставят две съвсем ясни следи. Приличат на комети, които се плъзгат безшумно по златистата повърхност на реката.

Зад двата кораба, отвъд брега, се простира територия с гъсти гори и войнствени племена, които живеят още в желязната епоха и са готови да ви направят на парчета, ако им дадете възможност.

УМЕЛАТА СТРАТЕГИЯ ПО ГРАНИЦИТЕ НА РИМСКАТА ИМПЕРИЯ

Как най-добре би могла да се опази граница в римската империя? Ще се помъчим да разберем, защото и това е римско „изобретение“.

Очевидно решенията са се променяли според вида на терена и през различните епохи. Общо взето, бихме могли да кажем, че границата не е както в модерната епоха, очертана линия върху карта, така че „от едната страна си в една държава, от другата — в друга“...

В действителност тя представлява обширна териториална ивица с пътища и крепости, вътре в която се движи войската.

Би било подходящо да я сравним с нашата кожа — тя не е просто ципа, а е изградена от слоеве, които взаимно си помагат. В най-външната част (епидермиса) има клетки, които могат да бъдат жертвани и които понасят първия сблъсък с неприятелите ни (бактерии, одрасквания и т.н.). Следва жива, много плътна структура с кръвоносни съдове и лимфи, които пренасят навсякъде по малко „войски“ (противотела, бели кръвни телца и др.) и „хранителни припаси“ (мазнини, захари, кислород...).

Същото се случва в известен смисъл с римската граница. Тази ивица територия, както и кожата, се състои от вътрешни елементи, разположени на различни разстояния. Носещата колона е път, по който, като по кръвоносните съдове и лимфите, се придвижват войските и военната техника, преди да поемат по второстепенните артерии и да достигат до стратегически разположените фортове, крепости и кули.

Римляните винаги избират някаква физическа бариера, покрай която да минава пътят — планина или река (в нашия случай Рейн). Ако такава липсва, построяват я, като изкуствената стена на Адриановия вал.

Замисълът е прост. Отвъд физическата бариера (например Рейн), във вражеската територия има предни постове, наблюдателни кули и малки укрепления, заети не от римски, а от съюзнически войски (така наречените „помощни“). Те са „мъртвата кожа“ на империята, защото

лесно могат да бъдат пожертвани, доколкото не са римски. Те ще понесат първия сблъсък с врага, като дадат сигнал за опасността и започнат да се сражават.

Отсам бариерата, в приятелската територия, се намират други укрепления с по-многобройни и организирани войски, а на още по-изтеглена навътре позиция са разположени укрепленията с легионите. Общо взето, легионерите винаги са на известна дистанция от истинската граница, никога не са на най-предната линия. Логиката е неприятелят да се сблъска най-напред с неелитни войски и после, ако се налага, с най-добрите войници на Рим, каймака на римската армия.

Все едно във футболен мач най-добрият играч да не е в центъра, а в отбрана. По този начин атакуващият противник трябва да преодолее всички други и чак тогава, ако успее, да се озове пред най-добрия...

Очевидно подобна структура на границата невинаги е възможна. В пустините на Азия и Африка например се предпочита укрепленията да се разположат само в оазисите и в градовете, тоест там, където има вода, или по местата с развит търговски обмен.

Отвъд тази военна граница има друга, която бихме могли да определим като „дипломатическа“. Римската империя никога не свършва съвсем рязко (от сорта на „добрите са отсам ивицата на крепостите и пътищата, лошите са от другата страна“). Всъщност зад границите се намират страните буфери, „клиенти“ на Рим. Често те са такива въпреки волята си, просто защото се намират съвсем близо до легиона и съгласието им е изтръгнато чрез дипломатически и военен натиск.

Отвъд тези страни има и друг пояс на сигурност, съставен от народи и племена, върху които се оказва не толкова директно, но винаги ефикасно влияние. По този повод трябва да се каже, че много пъти Рим си е купувал подчинението на външните народи и племена със злато. И винаги е съумявал да поражда раздори и завист между тях. Давал е привилегии на едни за сметка на други, така че да не могат да се обединят и да се превърнат в сила, на която да е невъзможно да се противостои или която да е в състояние да нападне империята („Divide et impera“)^[1].

---

[1] Разделяй и владей (лат.). — Б.пр. ↑

XXII ЛЕГИОН ПРИМИГЕНИЯ НА ПОХОД СРЕЩУ ВРАГА

Нашата монета заедно с други в чантичката на центуриона е скрита в основата на дърво, под един извит като дъга корен. Той не иска тя да попада в ръцете на врага, в случай че го убият или пленят. Така правят много други войници. Това се е превърнало в нещо като заклинание против уроки. Сега центурионът заедно със своите хора се движи още от разсъмване във вражеската територия.

Става дума за важна „полицейска“ акция отвъд границата, която обаче не ще остави следи, защото до нас няма да достигнат писмени свидетелства за нея.

Били са необходими два дни, за да се стигне дотук. Хората, екипажът и конете са били превозени, като са се използвали всички плавателни съдове — от леките либурни до широките и поемащи голям товар салове (които, както археолозите са открили, са били „тировете“ на онова време, много разпространени по бреговете на Рейн), използвани в случая като средство за десант. Последвал е дълъг поход в буферната територия. Докато се е стигнало до нейните граници. На практика фитилът, който е предизвикал намесата на римляните, е било разрушаването на някои наблюдателни кули и на два предни поста от помощни войски от страна на мощен контингент варвари от германското племе хати.

Те са див и войнствен народ, главно действащо лице в предишните десетилетия на ожесточени сблъсъци с Рим и на опустошителни набези. Империята отдавна се опитва да ги включи в орбитата си. Но винаги ѝ е било трудно да сключи с тях трайни споразумения. В този случай те вероятно ще искат да се възползват от обстоятелството, че император Траян е ангажиран в далечните войни в Месопотамия. Необходимо е да се отблъсне офанзивата им, преди идеята за слабостта на Рим да се разпространи и сред други групи.

Сега срещу тях се движи цял легион с подкрепления. XXII Примигения, буквално „посветен на богинята Фортуна (Примигения)“, е основан от император Калигула преди по-малко от осемдесет години,

през 39 г. сл.Хр. Не за първи път се сблъсква с варварите хати, правил го е често и винаги е побеждавал. Познат е като легион от „сурови воители“, свикнали да се сражават срещу най-отявлените и „изпечени“ неприятели на империята.

Разбира се, имало е и години, които трябва да се забравят, когато в братоубийствените битки срещу други легиони, подкрепили провала на Нерон, XXII легион е избирал грешната страна... Но впоследствие са му прощавали. Той е бил единственият легион в Германия, устоял на атаките на неприятеля по време на въстанието на батавите през 70 г. сл.Хр. После допринесъл за поражението на узурпатора Сатурнин (Луций Антоний Сатурнин) през 89 г. сл.Хр. Така си заслужил благодарността на император Домициан, който го удостоил с титлата *Pia Fidelis (Domitiana)*, тоест „лоялен“ и „верен“.

Когато погледне тези хора, човек вижда уверени погледи и стегнати тела, от години привикнали с живота на границата, както свидетелстват и белезите на мнозина от тях. Но преди всичко забелязва тяхната решителност на професионални воители и нетърпението им да участват в голяма операция срещу заклетите им врагове.

Римската колона се движи с часове в равнинна територия. Хълмовете са все по-редки и в далечината се забелязват очертанията на гъсти и тъмни гори. Оттам, според разказите на оцелелите, са изскочили ордите на варварите и пак там са изчезнали като змиорки в скалите.

Легионерите се придвижват в строго определен ред. На предната линия е винаги конницата, която като рояк пчели проправя пътя и го „разминира“ от евентуалните засади. Следват отделенията на леко въоръжените помощни войници, после идва корпусът на легиона с неговите кохорти, с обоза и военната техника.

Нашият центурион, Тит Алфий Магн (от Бонония, днешна Болоня), е близо до челото на легиона и налага на своите хора ритъм на придвижването.

Войниците внимателно оглеждат околностите, за да са готови в случай на засада.

От време на време центурионът се обръща и наблюдава дългата римска колона. Забелязва и белия кон на командващия — легата,

решителен и достоен за доверие човек, когото много уважава.

Между себе си и него вижда символите на легиона, козирог и Херкулес, на върха на много емблеми и знамена, които се поклащат над шлемовете на войниците.

Да не говорим за златния орел, „духът“ на легиона, издигнат в първата кохорта на върха на дълъг прът. Да се носи орелът е чест и тя се полага на *aquilifer*^[1], войник, чийто шлем се подава от зиналото гърло на кожата на лъв, обгръщаща раменете му като наметало. Да се загуби този символ в битка е най-голямото безчестие, той е повече от знаме. Той е духът на легиона и е почитан като истинско божество. Ако бъде пленен или унищожен, целият легион ще бъде зачеркнат.

Също толкова важен е златният лик на императора, поставен в ниша на върха на пилон. Той сякаш символизира пряката връзка между държавния глава и войниците.

В тази гора от копия и символи се извисяват и други странни знаци. Всяка центурия има много дълги копия, върху които са разположени вертикално кръгли златни пластини и един полумесец.

Не е съвсем ясно какво представляват, може би кампаниите (пластинките) и прекосените морета или реки (полумесецът). Фактът е, че никога не са повече от шест, следователно имат друг смисъл, който не познаваме. На върха се виждат, в зависимост от случая, позлатени лаврови венци, което като че ли символизира отворена за поздрав длан (лоялност). Всеки, който носи тези знаци (*signifer*), е покрит с кожа от мечка или вълк, чиято озъбена муцуна служи за обвивка на шлема.

---

[1] Букв. „който носи орела“ (лат.). — Б.пр. ↑

ЛЕГИОНЪТ В ЧИСЛА

Тук е добре да обясним накратко някои термини, които всички сме чували. Какво представлява кохортата? Какво е центурията?

Да тръгнем от едно необичайно място — от спалното помещение в римска крепост. Във всяка стая имало по осем войници, които представлявали основната войскова единица. Ето как от тях се стигало до един легион:

- 8 души съставлявали едно „спално помещение“ (*contubernium*);

- 10 „спални помещения“, тоест 80 души, образували една центурия;

- 6 центурии съставлявали една кохорта;

- 10 кохорти били един легион.

Изглежда просто, но в действителност не всички кохорти са еднакви. Така че, простете ми, но ако искаме да бъдем точни, всеки легион се състои от:

- 9 нормални кохорти от по 6 центурии = 480 души;

- една „специална“ кохорта (първа кохорта) от 800 души, образувана от 5 „двойни“ центурии по 160 човека;

- 120 конници;

общо 5240 души.

Всяка центурия е под командването на центурион. Като Тит Алфий Магн, който сега с удар на бастуна повдига смъкналия се твърде ниско щит на един разсеян легионер.

Истината е, че идеята за осемте души, които представляват „градивната единица“ на легиона, е гениална (дори в поход редиците са образувани от по осем войника). И това е една от тайните на римската армия — тези мъже живеят години наред рамо до рамо, свързани са и в битката и това допринася за единението им по време на сражение.

ВРАГ НА ХОРИЗОНТА!

Нашият центурион е сред първите, които забелязват прахта, която се вдига зад един хълм и постепенно се извисява в небето. Неприятелят се придвижва срещу легиона!

Някои конници от предната линия потвърждават новината.

Малко след това командващият легиона се отделя от колоната и се качва на хълма заедно с ескорта от войници и със своите „маршали“.

От върха картината е впечатляваща. Хатите се намират още на доста километри разстояние, но са събрали нови подкрепления, сега са няколко хиляди. Вървят право напред, дръзки, като огромна изгладняла акула. Нека не забравяме, че това е тяхна територия и римляните не са добре дошли.

Всички мъже от XXII легион, изпратените от VIII Августа, от I Минервия и помощните войски не откъсват поглед от фигурата на легата на кон, който дава заповеди с пестеливи жестове. Някои командващи се връщат в частите си в галоп. Нарезждането е да се изкачат на хълма и да се разположат на другия му склон, срещу врага. Битката ще се състои там. Там ще чакаме, няма да вървим срещу тях.

Това е типичното поведение на римските главнокомандващи — винаги да избират мястото за битката. И да я започват само ако са заели по-благоприятната позиция. Всъщност този склон е важен от стратегическа гледна точка — оттук римляните по-успешно ще обстрелват вражеската войска. Освен това слънцето им е зад гърба, така то ще свети в очите на противника.

От много места в колоната се чуват свирене на рокове и кратки заповеди. Знамената се обръщат настрани, в посока към хълма. Бързо, но в пълен ред, войниците започват да се изкачват. За няколко минути превалят хълма и се разполагат на другия склон.

На върха остават колите от обоза, охранявани от няколко центурии от помощните войски и от легионерите от VIII Августа, които тутакси започват да копаят дълбок ров. Екипировката е много

важна и трябва да бъде защитена. Близо до върха на хълма бързо се сглобява и военната техника.

Това са скорпионите (*scorpiones*) и техните по-големи „близнаци“ балистите^[1] (*ballistae*). На нас ни напомнят на арбалет с триножник. Всеки легион има на разположение поне шейсет (по един на центурия). Но в този случай са повече, тъй като към тях се добавят необичайни *scorpiones*, монтирани върху малки коли, теглени от два коня. Те са предшествениците на бойните коли и са били използвани и при покоряването на Дакия преди няколко години. Вътре в колата има двама мъже, единият се прицелва и изпраща стрелите („артилеристът“), а другият зарежда отново механизма посредством любопитна система от лостове, които дърпат назад въжето и го опъват. Бойните стрели са дълги 60 сантиметра, имат желязно острие и са дяволски точни. Хората, които ги употребяват, могат дори да избират кого да поразят в близките 100 метра и да го повалят...

Тези оръжия имат впечатляваща сила. Известен е случаят с варварския вожд от племето готи, уцелен от такава стрела, която преминала през ризницата му, през тялото му, отново през ризницата му и го заковала за едно дърво.

Като се прицелят нависоко, така че стрелите да опишат парабола, дистанцията се увеличава до 400 метра и повече, а произведените изстрели могат да достигнат до три-четири в минута. Очевидно точността е по-малка, но върху неприятеля всяка минута се изсипва дъжд от 240 стрели, способни да пробиват шлемове, въоръжения, черепи, тела.

Легионерите се разполагат в редици под линията на бойните машини. Тук е и нашият центурион. Той стои заедно със своите хора веднага зад първата линия, която е съставена, както винаги, от помощни войници.

Фронтът на римската войска се състои от много видове помощни войници.

Тези пред центурията на Магн са рети^[2], тоест жители на днешна Бавария и на други региони около дъгата на Алпите в Централна Европа. На знамената е отбелязано, че става въпрос за II Кохорта, следователно тези войници идват от укреплението на Заалбург, на един ден път от мястото, на което се намираме. Техният

символ е мечка, замахваща с лапата си, и червен полумесец (*lunula*) върху големите овални жълти щитове.

Нашият центурион внимателно ги оглежда. Трябва да се каже, че са много различни от неговите легионери. Последните носят типичната ризница на ленти, туника, която покрива бедрата като поличка, и правоъгълен щит. И преди всичко са римски граждани. Тези — не. Носят доспехи, изплетени от железни нишки, къси панталони и овални щитове. И най-вече са бивши варвари, подчинени народи, изключително полезни, ако, както в този случай, става въпрос за германи с мощна физика.

Така че след малко варварите хати ще влязат в битка срещу бившите варвари, помощната войска на баварците... Ще бъде братоубийствен сблъсък.

Римляните са доста прагматични, използват военните способности на своите бивши неприятели, като ги поставят на първа линия. Разбира се, голямата награда, както сме имали възможност да кажем, е придобиването на римско гражданство. Ако я доживеят... като се има предвид, че винаги са в първите редици!

Заплатата им също е смешно малка. Те рискуват много повече от „колегите си“ легионери, но възнаграждението им е три пъти по-ниско... (и четирийсет пъти по-ниско от това на римските центуриони, които ги командват).

Магн наблюдава неприятелите, които се приближават. Може би са два или три пъти по-многобройни от тях. Още са далеч, но той все пак пристяга връзките на шлема си и разклаща глава, за да провери стабилността му. Връзките са толкова стегнати, че се отбелязват на врата му.

С тези си движения привлича вниманието на някои свои войници. Всъщност шлемът на центуриона се разпознава много лесно, защото има голям гребен от пера на орел. Той е поставен напречно и прилича на ветрило. Причината е проста — така войниците могат лесно да го забелязват в битката.

---

[1] Обсадна машина за хвърляне на камъни. — Б.пр. ↑

[2] Племя от района на Източните Алпи, между Рейн и Дунав. — Б.пр. ↑

ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА ВОЙНА ПРЕДИ СРАЖЕНИЕТО

Хатите са още далече, но вече се чува металическият шум на оръжията и доспехите им. Те са хиляди въоръжени до зъби варвари, които се приближават с намерението да направят римляните на парчета. Нормално е за римския войник да изпитва малко страх...

Командващите легионите знаят, че това е много деликатен момент — психологическият аспект е изключително важен. Затова, докато центурионите продължават да дават нареждания на легионерите и помощните войници с пресипналите си гласове, пред войската внезапно се появява легатът на кон, без придружители (умишлена маневра) и произнася кратка реч. Подбира думите си и ги изрича бавно и отчетливо, така че да го чуят до върха на хълма. След като е наблегнал на големите способности на войниците пред него, той иска от тях да победят... Това е прочутото *adlocutio*. Всеки главнокомандващ трябва да произнесе реч преди битка, за да вдъхне кураж на войниците си и да ги увери, че е до тях и заедно с тях.

Магн, свикнал с речите на своите главнокомандващи, дори не слуша думите, а гледа „маршалите“ на легата, застанали в страни. Така наречените трибуни. Които изобщо не му харесват. Всъщност те не са военни, а... политици, изпратени от сената или от коннишкото съсловие. Не произлизат от войската и имат малки познания за нея. Той знае много повече как да се държи в битка, отколкото всички тези мъже взети заедно. Но те са му началници и трябва да им се подчинява.

След речта на легата войниците надават силни викове и започват да удрят с копията по щитовете.

Врагът е вече все по-близо и това, което вижда, не е голям хълм, а безкрайна стълба от шарени щитове, от която идва равномерен и вледеняващ шум от копия, които сякаш искат да кажат: „Ние сме тук, чакаме ви, за да ви направим на пух и прах...“.

Започнала е психологическата война, която предхожда всяка битка. Хатите се разполагат срещу легиона и отговарят с хорова песен, която разказва за подвизите на най-храбрия техен герой. Тя е

неразбираема, защото е „деформирана“ от гласовете на хиляди хора — напомня много на хоровете, които се чуват на стадиона. Целта е да ги сплоти и да им даде кураж.

После преминават към по-мрачна песен, предназначена този път да всее по-голям страх в противника. Общо взето, използват я като оръжие, като снаряд, който поражда врага в дълбочина. Тацит нарича тази песен *barditus*^[1] (от нея по-късно произлиза думата *barrito* — рев на слон) и обяснява: „По особен начин съчетават контрастиращи помежду си и синкопирани ноти... Вдигат всички щитове пред устата си, за да кънти звукът и да става по-силен и по-дълбок“.

Освен театралния ефект, резултатът според някои експерти е много по-сложен. Създава се звукова вълна от ниски тонове, които въздействат върху симпатиковата нервна система на противника. Тя командва инстинктивните реакции при критични обстоятелства като страха или бягството, предизвиквайки ускоряване на пулса, разширяване на зениците, намаляване на слюноотделянето и т.н.

Естествено, германите не познават всички тези физиологични детайли. Знаят само, че действайки така, плашат врага и увеличават безпокойството му.

Разбрали са, както казва Тацит, че според това дали *barditus* звучи добре, или зле, могат да предвидят изхода от битката.

Към този звук, предвещаващ смърт, се прибавя и друго. И то с психологически ефект. Много от знамената на хатите и на немалко други варвари представляват глави на вълк или дракон със зейнала пасть. Те са от извит метал (наподобяващ „цев“) и завършват с дълга опашка от много лека развяваща се тъкан, подобна на вентилационна тръба. Тези глави се поставят на върха на дълги пръти. Като се насочи прътът и се „улови“ вятърът, те започват да издават звука, който се получава при духане в бутилка. Резултатът е дълго виене като на глутница вълци. Когато срещу вас има стотици или хиляди такива инструменти, ефектът е наистина впечатляващ.

Дълго време трае този психологически сблъсък, който предхожда сражението.

---

[1] Бойна песен на древните германи. — Б.пр. ↑

ДА УБИЕШ, ЗА ДА СТАНЕШ МЪЖ

За римляните хатите са едно от най-трудните за побеждаване германски племена. Както казва Тацит, те са много силни физически, крайно решителни, хитри и много умели в боя. Не се сражават на коне, винаги ги предвождат водачи, избрани от общността, които те следват много дисциплинирано.

Това описание сякаш се отнася за отряд командоси. Но в този народ има и нещо друго впечатляващо. Магн вече може да го види с просто око. Той забелязва, че в първата редица има брадати воители с дълги коси. Не всички обаче са такива. Защо? Отговорът ни дава отново Тацит: „Веднага щом възмъжеят, хатите си пускат коси и бради и чак след като убият враг се избръсват... Правят го над окървавения труп и едва тогава решават, че са заплатили цената за своето раждане и са достойни за родината и за родителите си“.

Тацит твърди също, че сражението се започва от воините с брада и дълги коси, които винаги образуват първата линия.

СРАЖЕНИЕТО ЗАПОЧВА

Сега хатите са много близо и са се събрали в плътна маса, която надава викове и пее химни. Окуражават се. Това е прелюдията към атаката. Римляните го знаят. Много ръце, мокри от пот, стискат копията, много гърла са пресъхнали...

Масата на хатите се разлюлява многократно. Тя наистина е огромна, покрива цялата тревиста равнина пред римляните, сякаш е жива гора...

Внезапно атаката започва. С продължителен вик хиляди германи се устремяват напред, саби проблясват на слънцето, шарени щитове се движат ритмично, дълги копия се насочват към линията на врага.

Сега са може би на 300–400 метра. Но римляните още не реагират. Легатът избира подходящия момент. Когато той настъпва, издава толкова чаканата заповед. Тя се повтаря няколко пъти от командващите отделните части. Роговете, големи колкото колелата на велосипед, също многократно изсвирват сигнала за атака. Това са радиостанциите на Античността. От хълма *scorpiones* и балистите изстрелват десетки дълги стрели. Те минават със свистене над главата на центуриона Магн. Прилича на звука, издаван от рояк разгневени стършели. За няколко секунди стигат над варварите и пикират надолу. Това е истинска сеч, много хора изчезват, сякаш засмукани от земята, като оставят дупки в напредващата орда. Но атаката не спира. Стрелите продължават да летят. Гледката е впечатляваща. Хатите са толкова компактни, че почти всеки изстрел уцелва някого.

Ново изсвирване на рогове. Нови рояци стрели от римските редици. Идват откъм сирийските стрелци (други помощни войски на легиона). Техните лъкове са сложни, те са най-мощните в империята. Ако *scorpiones* и балистите са оръдията на Античността, тези лъкове са картечниците.

Центурионът и войниците му чуват ръмженето на стрелите от *scorpiones* и балистите и свистенето на стрелите на лъковете. При всяко прелитане падат поразени хати. Изстрелите са точни, помага и липсата на вятър. Сирийските стрелци са сред най-ценените. Техните

части лесно се разпознават на хълма. Имат конусовидни заострени шлемове и дълги до земята облекла.

Но това не е всичко.

Сега в небето се е добавил и друг шум. Той е предизвикан от „куршумите“, изстрелвани от прашкарите от Балеарите. И те са част от помощните войски на легиона. Римляните винаги са възприемали оръжията и техниките на най-опасните неприятели, които са срещали. Тези прашкари са наистина смъртоносни. На островите си свалят с прашките дори летящи птици. Следователно за тях е детска игра да улучат човешко същество. Способни са да уцелят челото на неприятел и на 100 метра. Всички са добре подбрани стрелци и всеки техен удар съответства на изстрел на снайпер. Невероятно е — завъртат едва два пъти прашката във въздуха и „куршумът“ им полита с поразяваща скорост. Когато уцели тялото на противника, често навлиза надълбоко и ръбовете на кожата се затварят, като изключително затрудняват изваждането.

Тези „куршуми“ имат формата и големината на жълъд и са от олово. Всъщност те са топчета, направени по много прост начин — като се капе разтопено олово в малки форми или в дупката от пъхнат пръст в пясъка.

Понякога войниците пишат върху тях обидни или подигравателни думи по адрес на неприятеля. Едно прочуто изречение се чете върху куршум, използван по време на Гражданската война и запазен в Гражданските музеи на Реджо Емилия. Войник на Марк Антоний е издълбал върху него много красноречиво послание, адресирано до Октавиан: *PETE CULUM OCTAVIANI*^[1].

Много са поразените хати, но ордата не спира да напредва. Грубата сила е в основата на стратегията на много германски народи. Ударната вълна, която помита всичко — такъв е духът на щурмовете. А после, в момента на срещата, всеки за себе си. Води се индивидуално сражение.

Диаметрално противоположна е римската стратегия. Войниците се бият в групи. Побеждават, защото са обединени и се сражават „в хор“.

Неприятелят се приближава. Магн дава нареждане на своите четири реда легионери да се приготвят за бой.

Войниците хващат копията, които ще хвърлят постепенно — първата линия, после втората, третата и накрая четвъртата, като в смъртоносна „вълна“.

Центурионът дава знак с вик. От първата линия тръгва първият откос на *pila*^[2]. После се включват втората, третата и четвъртата линия. За няколко секунди само от неговия сектор са хвърлени 80 *pila*, които се изсипват над неприятеля и пробождат тела и щитове. Истинска сеч.

Pilum наистина е смъртоносно оръжие, усъвършенствано от римляните с течение на времето. То не е обикновено копие, то е *high tech* оръжие. Има дълга дървена дръжка и много дълъг и тънък железен прът, който завършва не с връх във формата на листо, а с голям заострен конус. В центъра топка от желязо или бронз придава на оръжието значителна маса, която увеличава ефекта на удара.

Хатите вдигат щитовете, за да се предпазят от срещата с *pila*. Това обаче е безполезно.

Ако острието уцели някого, цялото копие преминава през него. Ако пък удари щита, го пробожда — отваря голяма дупка, през която тънкият метален прът продължава пътя си, докато порази човека. Или се спира и се сгъва. Всъщност прътът е от меко желязо, което се огъва лесно (съществуват дори и дървени, направени така, че да се счупват при сблъсъка и вече да не са твърди, а да се „клатят“, окачени на дръжката). Целта е варваринът да не може да ги мята обратно към римляните и преди всичко да трябва да захвърли щита си, станал много тежък от прегънатия *pilum*. А войник без щит в битката е на практика мъртъв.

В сражението копието е пушката, уинчестърът на епохата — предназначението му е да поразява врага.

След като приключи хвърлянето на *pila*, легионерите изтеглят меча. И плътно подредените редици чакат врага за това, което един Римски пълководец е определил като „работа за месар“. Всеки момент ще го видим. Хатите са се забавили и почти са спрели, за да се реорганизируют и да попълнят празните места в строя си (загубите, които са понесли, са наистина много големи).

Центурията на Магн е получила нареждане да застане отстрани на помощните войски, за да отблъснат заедно врага, защото хатите са се разпрострели и са наистина многобройни. Сега легионерите вадят от ножниците мечовете. Любопитно е, че ножниците не са вляво, както

е прието. Те са вдясно. Това е, за да не пречат на ръката, която държи щита. Следователно, за да извади меча, ръката трябва да се завърти около себе си, но легионерите са свикнали и издърпват оръжията за по-малко от секунда.

---

[1] Порази задника на Октавиан (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Копията (лат.). — Б.пр. ↑

СТЕНАТА ОТ ЩИТОВЕ НА ЛЕГИОНЕРИТЕ

Сега неприятелят настъпва в бяг срещу редиците на римляните. Дошъл е моментът, сблъсъкът предстои.

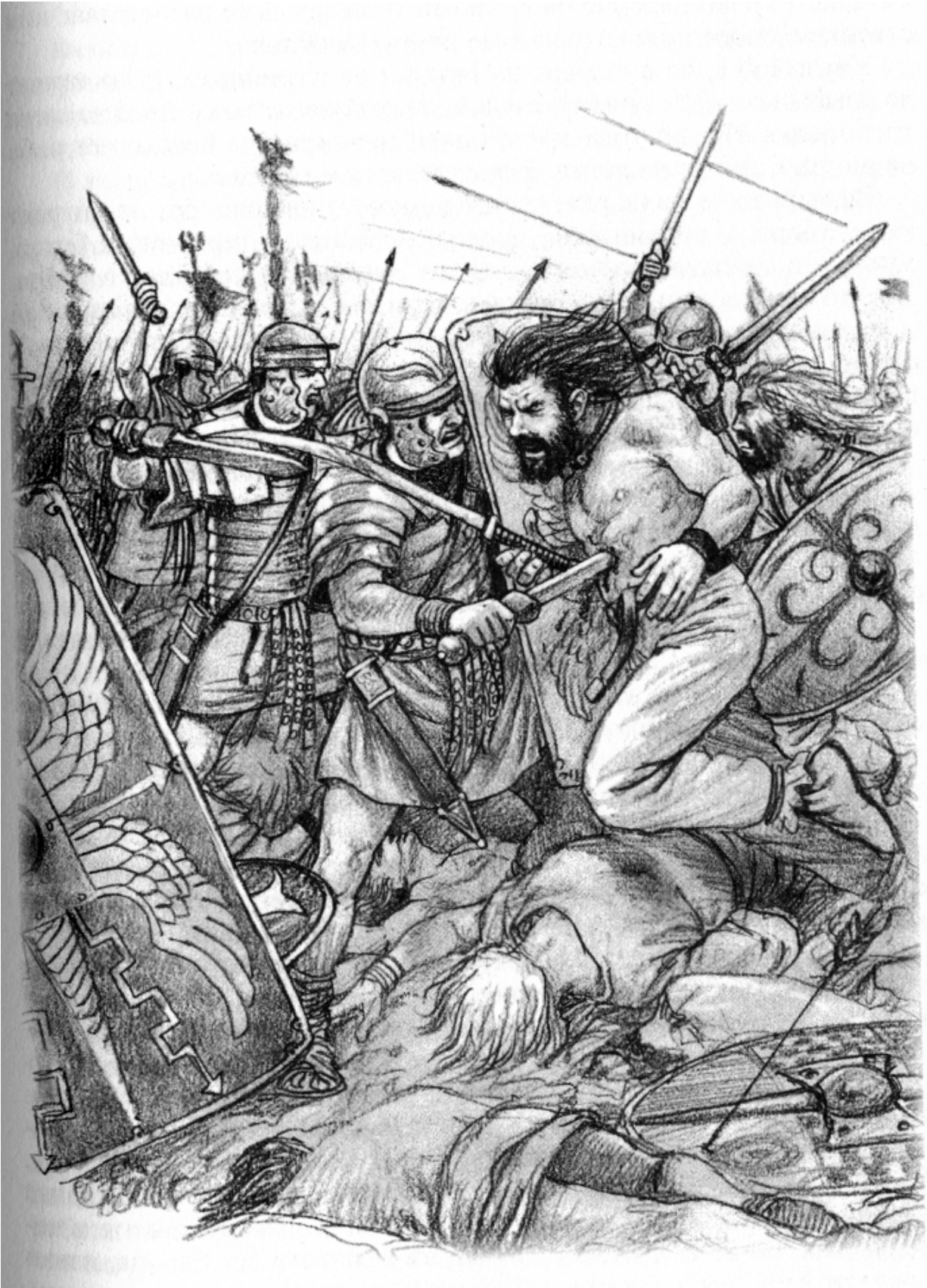
Легионерите застават здраво на земята и стискат оръжията. Заедно с помощните войници до тях те образуват дълга стена от щитове, в която всеки момент ще се вреже ордата на хатите. Сблъсъкът е ожесточен. Все едно че по време на буря гледаш вълните, които се разбиват в твърдата маса на вълнолома. Започва клането.

Всъщност мечът е специална сабя, масивна, не много дълга (около метър и половина) и с остриета от двете страни. Употребата му обърква врага. Легионерите са обучавани не да замахват като със сабя по неприятеля, а да го прободат, нанасяйки бърз удар, защото се знае, че и рана, дълбока само четири или пет пръста, обикновено е смъртоносна. Освен това така не се рискува мечът да остане заклещен в тялото на противника — той може бързо да се изтегли, за да бъде употребен отново.

В това отношение легионерите са изключително ефикасни — откъм щитовете излизат поразяващи врага сребърни светкавици. Някои легионери се прицелват в лицето, защото раните там са по-впечатляващи и предизвикват повече страх във вражеската войска. Други пък вдигат щита внезапно, като механизъм на гараж, и поразяват неприятеля изотдолу.

Центурионът Магн върши своята работа, сражава се, но в същото време насърчава своите.

„В корема, Марк! В корема! Удряй ниско!“ Това всъщност е лесен удар. Варварите са снабдени с дълги саби, идеални за нанасяне на саблени удари, но когато „стоварват“ оръжието, вдигайки ръката си, излагат целия си хълбок в позиция, удобна за врага.

Легионерът е много по-защитен. Той носи ризница от ленти, която не възпрепятства движенията му, въпреки че тежи 15 килограма. Любопитна подробност — размерът на ризниците е еднакъв за всички, защото благодарение на връзките те могат да се разширяват или стесняват според мерките на този, който ги облича.

Учудващо е, че в разгара на битката центурионите продължават да дават съвети, да критикуват или да окуражават, все едно че са на тренировка. Правят това, което прави треньорът на боксьор от ръба на ринга. Само че на ринга, в схватката, са и те самите...

Варварите се нахвърлят върху римските щитове, без да „играят като отбор“, а поединично, според логиката на героичната битка, както е в тяхната традиция, докато римляните действат в група. Докато един легионер се сражава, този зад гърба му вдига щита си и го изнася напред леко наклонен, за да прикрива врата и лявата страна на своя другар. И ако е необходимо, удря с него неприятеля в лицето. Всъщност щитът може да бъде и ефикасно нападателно оръжие.

За миг на центуриона му притъмнява пред очите. Току-що е получил ужасен удар върху шлема. Но кръстовидният предпазител, който обхваща горната му част, го е спасил. Без да губи самообладание, насочва меча право към гърлото на противника и той се сгромолясва на земята. После нанася удар в хълбока на неговия другар, който за част от секундата се е спрял, виждайки приятеля си смъртно ранен.

Сега обаче първата линия на римляните се е изтощила. Центурионът, въпреки че се сражава, забелязва това с крайчеца на окото си и чака подходящия момент. Веднага щом варварите отстъпват малко, за да организират нова атака, той дава заповед: „*Mutatio!*“^[1].

Войниците от първата линия правят крачка назад и другарите им зад тях заемат местата им. Така първата линия отново се състои от свежи войници, докато варварите се изморяват все повече, губейки ясна представа за битката.

Центурионът наблюдава централния сектор на римските редици, където се е концентрирала вражеската атака. Те издържат и постепенно отблъскват напора на хатите.

С ужас забелязва, че един от помощните войници току-що е отрязал главата на неприятел — държи я, като я е захапал със зъбите си. Сцени като тази не бива да ни учудват. Помощните войници са варвари и режат главите на противника, както изисква традицията им. Келтите

например заковават вражески черепа на вратите на своите колиби, както се прави с ловните трофеи, или излагат главите и черепите на убитите врагове на входа на селищата си. Европа, извън пределите на Рим, е населена с племена от главорези.

---

[1] Смяна (лат.). — Б.пр. ↑

РАЗВРЪЗКАТА

Битката вече е загубила ясната си посока — хатите не са успели да направят пробив и сега са забавили устрема си. А и от височината продължават да ваят стрели и оловни куршуми. Това е много деликатен момент от сражението. Всъщност решителният момент.

И развръзката е внезапна. Усещайки, че врагът се колебае, легатът, който следи битката от средата на римския строй, дава заповед за атака. Знае, че точно в този момент такова действие, макар и рисковано, би могло да даде финалния тласък, този, който ще обърне в бяг хатите.

Знамената са насочени напред и роговете засвирват отново сигнал за атака. Центурионът, изпотен и кървящ от получения удар, вдига меч и забелязва, че военният знак на неговата кохорта се е навел и се е насочил към врага. Няма начин да наблюдава, както легата, бойното поле отвисоко, той е в схватката, сред крясъци, отчаяни викове, пот и мирис на кръв. Но се подчинява без колебание и дава заповед за атака. Вдишва дълбоко и влага в гласа си цялата сила на ударите, които мислено нанася на врага.

Някои войници от първата линия се вглеждат в него за миг, за да видят дали добре са разбрали какво иска от тях сред трясъка на битката. Самата стойка на центуриона с насочения напред меч им дава отговора. Следвайки пестеливите му заповеди, първата линия се задвижва най-напред бавно, после все по-бързо. Той стои отстрани, за да се увери, че редицата на войниците напредва в компактен строй, без да се разпръсва, с успоредни щитове. Изравняването е много важно, за да не се оставят пролуки. Трябва обаче да мисли и за себе си. За щастие, до него заместникът му, *optio*, внимава някой варварин да не изскочи внезапно отнякъде.

Легионерите вървят напред, като държат щита за хоризонталната дръжка. Напредват, заемайки позата на боксьор — лявата им страна е защитена от щита, дясната е готова за удар с меч.

Варварите обаче не отстъпват, а гордо запазват позициите си. Фронтът на римските войници стига бързо до тях. Дори легатът усеща

сблъсъка на щитовете. За него това е добър знак. Римските войници тренират усилено всеки ден тяло срещу тяло като никоя друга войска. В течение на времето легионерите са се научили как да действат при физически сблъсък и са придобили ловкост в употребата на оръжията на малки пространства, каквото умение хатите със сигурност не притежават. И това се вижда от броя на загиналите, които започват да покриват цялото бойно поле.

Сражението се разразява в центъра на равнината, хиляди варвари, вече останали без сили, се бият отчаяно. Но не отстъпват.

Окончателният удар е нанесен от римската конница, която легатът е държал извън схватката и която сега връхлита върху десния фланг на врага. Това вече е прекалено. Вражеските редици, вече изтощени, се разкъсват окончателно. Конниците приличат на глутница побеснели кучета, преследващи плячката си. С впечатляваща бързина и стремителност те се озовават във фланга на варварите. Хатите се блъскат един в друг, търсейки спасение.

В Античността конницата е използвана не толкова, за да убива с удари на меч и копие, колкото да помита вражеските редици като трамбовач валяк. Точно това, което прави топката за боулинг с кеглите. Пристигането на десетки войници на кон плаши, то е все едно да те сгази автомобил. Не знаеш дали да внимаваш повече за коня, или за ездача му, който се стреми да те поразии. Следователно, ако вече се сражаваш с неприятеля, който е пред теб, а конницата те атакува от страни, ти отстъпваш, бягаш и компактният фронт се разпръсва. Веднъж разединен, врагът не всява вече страх. Той е дезорганизиран, реагира на ниво отделни хора, не вече в група, и е лесна плячка за професионалисти, каквито са легионерите.

Именно това се случва сега. Възползвайки се от безпорядъка, създаден от конницата, редиците на римляните пробиват фронта на неприятеля. Освен това легатът изпраща в боя и отделенията на VIII легион Августа и I Минервия, които поставят началото на обграждаща маневра.

Хатите разбират, че това е краят. Пред очите им е само разпрострялата се стена от червени щитове на римляните, които ги притискат все повече и от повече страни. Въпреки че са много хиляди, те не могат да маневрират и все по-голям брой от тях биват покосявани от мечовете на легионерите и от сабите на съюзните помощни войски.

Все едно захапала голяма ябълка, римската войска държи като в юмрук противника и го унищожават постепенно, на „хапки“.

От небето продължават да летят стрелите на балисти и *scorpiones*. Поразяват ненадейно хатите като мълнии. Воините чуват само кратко и силно свистене и после се сгромолясват.

Докато по-решителните продължават да се сражават яростно, по-голямата част от варварите отстъпват — разбъркана маса, която се оттегля към обозните коли.

Легионерите ги следват и им нанасят саблени удари. Настава истинска сеч.

Битката продължава до късния следобед близо до колите. Там хатите успяват все пак да организират последна храбра защита, като използват обоза като малко укрепление. После, точно както се погасява пожар, и последните малки огньове на съпротивата им изгасват... Това е краят.

Конницата преследва малкото останали варвари, които се разпръскват в гората.

КАКЪВ СМИСЪЛ ИМА ВСИЧКО ТОВА

На бойното поле отвсякъде отекват виковете на ликуващите войници.

Но се чуват и стенанията на ранените. Центурионът Магн е още жив. От първата редица на неговата центурия са загинали двама легионери, петнайсет са ранени. Сега той е близо до своя *optio*, заместника си, седнал на земята с опънати крака и със страдалческо изражение на лицето. Има дълга рана от вътрешната страна на бедрото и един лекар попива кръвта.

С изненада забелязваме, че на бойното поле се движат лекари със своите помощници. Римската войска е единствената през Античността в Европа и Средиземноморието, която води постоянен лекарски екип със себе си. Още една прилика с модерните армии. Но не е била единствената. В древния индийски трактат *Артхашастра*^[1] (350–280 г. пр.Хр.) са описани медицински екипи, превозвани от коне или слонове, които следвали войските в битка.

Римските лекарски екипи са били активни през цялото сражение. Разбира се, нямат средствата и медикаментите, които съществуват днес. Но са им известни вече много техники. Спират кръвоизливи, знаят как да извадят върховете на стрелите, без да наранят артериите, умеят да ампутират крайници с учудваща бързина, като обгарят раната с нажежено желязо...

Тъкмо те карат центурионът да си свали шлема. Всъщност той е забравил, че е получил ужасен удар в главата, когато се е разсеял, давайки заповеди (опасностите на професията...). За щастие, раната не е дълбока и лекарят му поставя компрес от билки и масла. Магн разглежда шлема си. Сабленият удар е разкъсал ветрилото му от пера на две, но не е успял да проникне по-дълбоко благодарение на уплътненията, поставени на кръст. Оръжието се е плъзнало по шлема и се е спряло върху козирката от метал. Ако не е била тази козирка, острието на варварина е щяло да отреже изцяло носа на центуриона.

Ако разгледате някой шлем на римски легионер, ще забележите, че е снабден с предпазители във всички точки, до които може да стигне

сабята на неприятеля. Широка пластина от метал покрива раменете, за да отблъсне преките удари върху тила. Освен това има предпазители за лицето, които оставят отвън само устата, носа и очите. И също плътна козирка на челото, която минава от едното до другото ухо, за да предпази войника от ударите със сабя, насочени директно в лицето, или нанесени отгоре. По същата причина отворите на шлема за ушите имат арковидни малки козирици... Приликата с тези, които използват днес полицаите от всички страни при потушаване на вълнения, е наистина впечатляваща. Така е и с щитовете и с другите техники срещу бунтуващите се. Но ситуацията всъщност е много подобна — от едната страна малобройни, но добре тренирани отделения, подредени в строй, а от другата, маса хора, които атакуват хаотично...

Започва плякосването. Войниците оглеждат труповете и ранените, като доубиват все още живите. Женевското споразумение още не съществува.

Някои войници от помощните войски държат за косите отрязани глави. За тях и те са „плячка“... Центурионът вижда това, но не казва нищо. Обичаите да се взимат човешки трофеи няма скоро да отмрат. Дори през Втората световна война „колониалните“ френски войски (в Северна Африка) ще режат части от телата на убитите немски войници.

Няколко пленници са заведени с ритници до място, където други вече чакат, седнали със завързани зад гърба ръце. Има и жени. Всички гледат с празен поглед. Животът им ще се промени завинаги и те знаят това. Тук ще бъдат събрани всички пленени живи хати. Може би ще ги разпитат, но легионерите нямат интерес да им нанасят „щети“. Всъщност и те са част от пляката. Ще бъдат продадени на търговците на роби и изкараната печалба ще бъде разпределена между легионерите.

Бойното поле е необичайно тихо. Хиляди тела лежат неподвижни в мъглата, която започва да се вдига от земята и да придава сюрреалистичен вид на сцената. Навсякъде има забити стрели от лъкове и балисти, но и мечове и знамена.

Центурионът върви сред мъртъвците, наколенниците му са окървавени, щитът му е нарязан, издраскан и покрит с пръски кръв.

Картината е достойна за произведение на Данте. Слънцето представлява червена топка, опряна на хоризонта, и лъчите му за последен път милват онези, които до преди няколко часа са били млади, изпълнени с живот и гордост. И в двете войски. Легионерът спира. Пред себе си вижда две прегърнати тела — това са телата на един легионер и на един младеж от хатите, с брада и дълга коса. Очевидно до този момент никога не е убивал...

Някой беше казал, че когато две войски се сблъскат, то е все едно че една голяма войска се самоубива. На тази сцена на смъртта, където всички загинали си приличат, разбираме, че това наистина е вярно. Но епохата не е подходяща за такива разсъждения. Тук важи само един принцип: „*Mors tua vita mea*“^[2]...

Докато върви, центурионът държи меча си насочен към телата на неприятелите. Острието му като че ли иска да ги „подуши“, за да се увери, че са наистина мъртви. После се навежда над тялото на един варварин — той е бил от водачите, видял го е да се сражава в центъра на хатската войска. Бил е истински звяр, храбър и силен враг. Центурионът сваля от ръцете му един пръстен и една гривна. После взима сабята му. Това ще е хубав спомен, който ще пази в укреплението в Могонциак.

Но нататък, отвъд линията на гората, споменът за тази битка ще бъде от съвсем друго естество и ще има напълно различни резултати... Както ще установим сега.

---

[1] Политически трактат, за чийто автор се посочва индийският политик Чанакия. — Б.пр. ↑

[2] Твоята смърт е моят живот (лат.). — Б.пр. ↑

ПОВЕЧЕ ВЛАСТ, ОТКОЛКОТО СИЛА

Току-що наблюдавахме легион в сражение — каймакът на войниците на Античността, обучени с много труд и разходи. Да се опитаме за миг да напуснем бойното поле. И да проникнем в мислите на римлянина. Какво е значението на това, което видяхме, и преди всичко на тази победа?

Отговорът се съдържа в една-единствена дума, която обяснява отчасти дълголетието на Римската империя — разубеждаване.

Легионерите се сражаваха, за да пометат група варвари, които, честно казано, не представляваха опасност за империята. Но действията им — да. Ако не бяха наказани, други народи, на други места щяха да започнат да им подражават и това вече можеше да създаде големи проблеми.

Такава е същността на стратегията на легионите — да всяват страх. Легионите са „атомното оръжие“ на Античността.

Това обаче не е всичко. Много други войски са всявали ужас в миналото. Но системите, народите и империите, които са ги създавали (от Атила до Чингис хан, от Наполеон до Хитлер) са изчезнали много „бързо“ от Историята в сравнение с хилядата години на римляните на запад и със следващите хиляда на изток (с Византия).

Всъщност римляните са умеели да съчетават стратегията на властта и на силата по невероятно ефективен начин, благодарение на който техният свят е просъществувал много дълго. И легионите са били оста на тази стратегия.

Римляните са съумели да създадат всяваща ужас войска, чиято тайна е била непрекъснатата тренировка. Военна машина за всяване на страх. И всичко това, за да... не трябва да се сражават! Защото такава войска е истинска възпираща сила.

Така политиката, която Римската империя винаги се е стремяла да прилага на практика, е била да придобива повече власт и да използва по-малко сила.

С други думи, посланието към врага е било следното: готов съм за бой и съм много силен. Ако ме предизвикаш, ще те унищожа. *Si vis*

pacem, para bellum, „Ако искаш мир, готви се за война“.

Много ясен пример за употребата на властта ни дава по изключително красноречив начин случилото се в Масада през 73 г. сл.Хр.

Юдейското въстание, избухнало в Палестина (*Iudaea* до 135 г. сл.Хр. и *Syria Palaestina* след това), било потушено и удавено в кръв. Малки групи бунтовници избягали и отишли да се укрият в отдалечени области на провинцията. Така в Масада през 66 г. сл.Хр. хиляда зилоти^[1] (мъже, жени и деца) се барикадирали на едно непревзеваемо място — дворец крепост на върха на висока 400 метра скала със стръмни склонове от всички страни. И днес още при вида на крепостта човек остава поразен — тя изплува като айсберг от дяволската равнина на Мъртво море. Веспасиан изпратил там цял легион (X Фретензис) и подкрепление от още 7000 души. Легионът обградил „острова“ на Масада и разположил там осем лагера с легионери. Можете да си представите логистичните трудности, свързани с издръжката, продължила месеци (може би две години, не е съвсем ясно), на 13 000 души в най-сухата пустиня на планетата — трябвало да се доставя вода, храна, дървен материал... Но обсадата сама по себе си не била достатъчна, посланието трябвало да бъде ясно — ще ви заловим където и да сте. Така че построили дълга рампа от седименти, пясък и стволове на дървета (доставени кой знае откъде), която се изкачвала нагоре и по която можело да се стигне под стените на двореца крепост. Изтласкали по рампата дървена кула с колела, осем-десететажна, снабдена със стеноломна машина (*aries*). Когато на следващата сутрин римляните разбили стената и нахлули в Масада, всички зилоти се били самоубили.

Новината се разпространила навсякъде, благодарение и на описанията на Флавий Йосиф^[2], и била предупреждение за всички, че който се опита да се бунтува в провинциите, ще бъде унищожен.

Издръжката в продължение на месеци на цял легион в пустинята изисква много големи разходи, особено ако трябва да се заловят само хиляда души. Но ползата, която ще се извлече от това, ще бъде огромна. Вече никой в империята няма да посмее да се опълчи и следователно ще се избегнат други разходи, още по-тежки. Освен това, тъй като римската власт ще се увеличи и впоследствие неприятелите

няма да посмеят да се бунтуват или нападат, хората ще приемат имперския закон и Рим ще стане още по-могъщ.

По този повод Едуард Лютвак, голям експерт по римска военна стратегия, обръща внимание, че всеки път когато успешно е залагал на „властта“, Рим е придобивал още по-голяма власт.

Когато обаче трябва да се използва войската, следователно силата, нещата са по-различни. При едно сражение загиват много войници, които са били обучавани и тренирани дълго време, а това е разход. С други думи, силата се изразходва с времето и те прави по-слаб. Напротив, властта, ако е използвана добре, се увеличава прогресивно и намалява разходите.

Римляните знаели това и въпреки че притежавали най-мощната войска в Античността, я използвали предпазливо, само в краен случай. И посвещавали дните си на други битки, които не изисквали да се мобилизират легионите — битките на разубеждаването.

---

[1] Привърженици на обществено-политическо и религиозно учение в Юдея. — Б.пр. ↑

[2] *Titus Flavius Iosephus* (I в. сл.Хр.) — писател, историк, политик и римски воин от еврейски произход. — Б.пр. ↑

ТАЙНАТА ЗА СИЛАТА НА ЛЕГИОНИТЕ

Никой, както твърди Лютвак, не си и помислял да набере нови войници през януари и да ги изпрати в Ирак през ноември. Минавали поне две години, преди новите набори да могат да видят лицето на врага. Дълго ги обучавали и тренирали, за да станат военни „професионалисти“. Всеки легионер представлявал истинска инвестиция. Така че разбираемо е защо никога не ги изпращали на първата линия.

Освен това през императорската епоха не се насърчавали „геройските постъпки“. Те били част от гръцкия свят или от този на германите и келтите. Прочут е станал отговорът на Сципион Африкански, даден на противник, който го предизвиквал за индивидуален бой: „Майка ми ме е направила военачалник, а не обикновен боец“.

Но когато римляните решавали да се сражават, били безмилостни. Всъщност те разбирали, че употребата на сила има една-единствена цел, следователно трябвало да я използват по възможно най-брутален и бърз начин, за да достигнат за възможно най-кратко време до мира (за империята).

Римляните можели да си го позволят, защото нямали телевизии, нито обществено мнение, което да настръхва при вида на убити цивилни. Така че те били способни на „престъпления срещу човечеството“, както биха ги определили днес, с нечувани измерения. В това отношение техният свят е бил много по-различен от нашия.

Има едно нещо, за което никога не мислим, но то обяснява и бруталността при сблъсъците. В Европа и Средиземноморието тогава имало много гори, обширни, малко населени пространства, малки селища. Общо жителите на империята вероятно били стотина милиона — съвсем малко! На практика два пъти колкото Италия на територия, която се простирала от Средиземноморието до Северна Европа и Азия. Следователно малко на брой сражения позволявали да се завладеят

цели региони или да се прогони врага за дълъг период. Било все едно да спечелиш финалите с един-единствен мач, без да участваш в шампионат. И римляните били разбрали коя е най-добрата система за постигане на тази цел — войската от професионалисти.

Но какво всъщност защитавали легионите? Не императора или градовете, а римската система — от търговската мрежа до финансите, от културата до начина на живот. Империята гарантирала спокоен живот. Всички основни блага (храна, вино, секс, къпане) били евтини. Всички знаели да четат, да пишат и да правят сметки. Всеки ден имало забавления, безплатни или почти (надбягвания с колесници, театрални представления). В сравнение с племената в горите римляните били със светлинни години напред.

На варварите всичко това трябва да е изглеждало като истински рай. Затова оказвали натиск по границите, не за да разрушат империята, а за да бъдат част от нея! Точно както тези, които живеят днес в Третия свят, не искат да заличат Ню Йорк или Запада, а да си сложат джинси и маратонки и да живеят в „системата“ с всички нейни привилегии.

Това желаели варварите, които се струпвали по границите на империята. Грешка е да се мисли, че целта им е била да я разрушат. Чукали на вратата, за да влязат и да участват в празника.

Това искали например готите, искали земи, на които да се установят, и с времето успели да ги получат — Италия станала остготско царство. Прочутото разграбване на Рим не било продиктувано от желание да зачеркнат римската цивилизация, а напротив, било отмъщение на вестготите, защото император Онорий отказвал да им даде земи. Най-накрая те се установили в Южна Франция и Испания. Така постъпили и вандалите, бургундите, франките, англите, саксонците, лунгобардите, които се заселили в различни области на Европа след падането на Римската империя. Падане преди всичко „административно“, защото в ежедневието стилът на живот си оставал римският, с пътища, фрески, терми, конни надбягвания, макар и вече в пълен упадък. В действителност всички варвари, навлезли в Европа, в крайна сметка направили това, което винаги били желали — цивилизовали се. Никакво номадство вече, никакви коли и шатри, а удобен живот в сградите на града. Променили начина си да се обличат, да се хранят... Привличало ги „западното

общество“, онова, което днес тласка хиляди хора отчаяно да имигрират, прекосявайки Средиземно море или границата между Мексико и Съединените щати. То съществувало още тогава, но имало друго име — Римска империя.

В продължение на векове легионите по границите отблъсквали варварите по единствения възможен начин — силата, и преди всичко заплахата да я приложат всеки момент.

Но колко е струвало това на римския данъкоплатец?

Едуард Лютвак дава следния отговор: една стратегия се измерва на основата на това колко сигурност дава на колектива. В случая с Рим той дава пример с Калигула, който се помни като жесток диктатор, но в действителност, според Лютвак, като администратор е бил стратег от най-висока класа. По негово време цялата империя е била пазена от двайсет и пет легиона (тоест малко повече от 130 000 легионери) и подобен брой помощни войници. Общо, малко повече от 250 000 души. Те наистина са малко, за да защитават цялата империя (въпреки че по времето на Калигула Британия още не влиза в нея). На всички тях заплащането било прилично, били хранени добре, имали лекарско обслужване, болници. Най-много средства отивали за пенсиите. Но идеята, че една цяла империя, която покрива три континента, е защитавана от войници, които едва изпълват два или три футболни стадиона, е нещо невероятно и единствено по рода си в Античността.

Войската се издържала от данъците и в епохата на империята всичко било организирано така, че да носи пари.

Освен това, със съоръжения като Адриановия вал и системата от ограждения, ровове и укрепления империята намалила още повече броя на войниците, които да разполага покрай границите в тези зони. Следователно намалила и разходите (валът на Адриан в някакъв смисъл представлявал войник робот, който заменял легионерите точно както правят машините в промишлеността).

По-късно, когато възприели различна система за контрол на границите, не вече една защитна линия, а открита граница с войска, надробена и разгърната в дълбочина, разходите се увеличили точно когато имало по-малко пари на разположение. Тогава започнал упадъкът.

Следователно римляните били успели да намерят начин да контролират разходите за защита на империята, а оттам и на римската

цивилизация.

НОЩТА

След като завършва сблъсъкът, римската войска напуска бойното поле. Но не преди да издигне паметник от трофеите. Изрязали са ствол във формата на V, отгоре са му закачили шлем, щитове и няколко оръжия на враговете, докато се е получило военно „плашило“ посветено на победата. След ритуалите и церемониите за благодарност легионерите си тръгват, като оставят само неприятелските трупове, над които вече се въртят няколко гарвана.

Центурионът Магн сега е отново в Могонциак. След завръщането в казармата най-накрая всички са свободни да излязат. В уличките и по пътищата се чуват викове, смехове, празнична музика звучи в почти всички заведения, легионерите празнуват победата. Когато центурионът минава покрай една таверна, жена с голяма чаша вино в ръка обгръща врата му, целува го и се опитва да го вкара в заведението, но той грубо я отблъсква.

Магн наистина няма да участва в празника на града, има много по-важна лична среща. По средата на голяма улица в центъра на града забелязва надписа на заведение, осветен от мъждукащата светлина на лампа. Там е нарисуван мъж, който се качва на върха на планина. Изображението му служи за ориентир. Малко по-нататък има анонимна порта. Тя е на триетажна къща.

Магн отваря вратата и влиза. Изведнъж шумовете от празника в града заглъхват. В полумрака вижда стълба, която води до горните етажи. При всяка негова стъпка стъпалата проскърцват. Когато стига най-горе, вижда светлина, която се процежда изпод една врата. Тук е. Това е мястото. Решително натиска дръжката и отваря.

Вижда се елегантно подредена стая. Бронзови лампи в ъглите образуват островчета от светлина, които разкриват част от обзавеждането — два сгъваеми стола с кожени ленти, мраморна масичка, подобни на килими тъкани, без съмнение ориенталски, закачени по стените, и навсякъде много фрески. Таванът е висок като в мансарда, с видими греди. „Модерен“ елемент, малко необичаен за римската епоха.

На масичка до леглото е поставена скулптура от синьо стъкло — представлява красив стилизиран гълъб, кацнал на земята със затворени криле. Опашката му е пречупена.

Пречупена е нарочно. Всъщност това е... шишенце с парфюм.

В римската епоха стъклодувите са създавали шишенца във формата на птица с много дълга опашка, които са малки шедеври. Във вътрешността им са сипвали парфюм и после са запечатвали всичко, като разтопявали края на опашката. Жената, която ще използва парфюма, ще трябва да я отчупи, точно както днес се прави със стъклените ампули.

Доста от тези флакончета са се запазили като по чудо непокътнати и са изложени в някои музеи. Странно е, че идеята (не толкова формата) не е била възприета от някоя голяма марка на парфюми днес.

В дъното на стаята Магн най-сетне забелязва жената, с която има среща. Първо вижда зелените ѝ очи, които се взират в него отдалече. После усмивката на плътните устни, обрамченото от русите коси лице. Очите на центуриона обгръщат с милувка тялото, излегнато елегантно на диван под двоен прозорец. Тя е жена от местната знатна прослойка, с която центурионът има пламенна връзка. А това е тяхното любовно гнездо.

Облечена е с туника от прозрачна коприна, която оставя открити големи части от тялото. На меката светлина на лампата в ъгъла кожата ѝ изглежда като посипана със златен прашец.

Не си разменят нито дума, очите са тези, които говорят. Центурионът се приближава до лампата и я загасва. После се обръща към нея. Тя междувременно е станала. Сега само светлината от прозореца осветява тялото ѝ. Магн стои пред нея, свалил си е туниката и диша дълбоко, сякаш изпитва глад за въздух.

Ръцете му смъкват туниката ѝ и препускат като коне по прерията на кожата ѝ. Но докосването е леко като перце. Същите тези ръце, които убиваха, сега са способни на най-нежен допир.

С просто движение Магн освобождава *strophium*-а, римския „сутиен“. Той представлява лента от много фина еленова кожа, която притиска бюста и го поддържа. Сега той е на земята и освободените гърди докосват центуриона и сякаш го търсят.

По същия начин Магн развързва връзките на бельото на жената — гащички от много мека кожа, чиято предна част е украсена от много дупчици, описващи арабески и геометрични фигури. Бельо от този вид е намерено от археолозите и ни кара да мислим, че нищо не се е променило за две хиляди години...

Двете тела се прегръщат. Нейните ръце се плъзгат върху белезите му, неговите върху женствените ѝ форми.

Светлината, която влиза през прозореца, милва телата им и съпътства желанието им. Сега жената е върху центуриона и формите ѝ се открояват под гредите на тавана. Зелените ѝ очи му се усмихват. Това е една от най-нежните и чувствени картини в тази нощ, която той няма да забрави никога.

Можеше да не бъде тук. Можеше да е вече кремиран и тялото му да е превърнато в прах и обгорели кости, ако онзи удар в главата го беше поразил с повече сила. Затова се отдава още по-пламенно на уханията и чувствата на нощта... Сутрешното слънце ще ги завари все още прегърнати.

МИЛАНО
ЕМАНЦИПАЦИЯТА НА ЖЕНАТА

ТЪРГОВЕЦЪТ НА КЕХЛИБАР

Малък конвой от коли пресича гора с тъмни и много високи дървета. Като в антично танго вятърът сграбчва клоните им и силно ги разклаща. Звукът, който акомпанира техния лъкатушен танц, е непрекъснато свистене, напомнящо далечен вой. Изглежда така, сякаш всички вълци в тези безкрайни гори са започнали да вият едновременно.

Човекът, който кара последната кола, е с напрегнато лице. Продължава да хвърля притеснени погледи нагоре, както надясно, така и наляво. Но тъмните му очи се спират и на нивото на стъблата на дърветата и се взират в гъстата гора, за да видят дали там вътре не се движи нещо.

Вървим на юг, успоредно на границата, която не е далеч. В тази област нападение на германи е винаги възможно, но е малко вероятно. По пътя непрекъснато преминават патрули, освен това постове със стражи на кон са разположени на малко разстояние един от друг на стратегически места.

Човекът го знае, минавал е много пъти оттук. Притеснява се не от това, което е навън, а от това, което е вътре в колата му — кехлибарът.

Той е търговец на янтар. Но толкова ценен товар, истинско съкровище, не е превозвал никога досега.

Нашата сестерция, вече сте го разбрали, е преминала в неговите ръце. Дали са му я като ресто, когато си е взел чифт нови сандали от дюкян в Могонциак. Продавачът пък я е получил от центурион, дошъл да купи едни красиви женски бродирани сандали. „За годеницата“, така казал...

Търговецът е влязъл в дюкяна няколко минути след това, на връщане от дълго пътешествие отвъд границата. Старите му обувки напълно са се износили, но си е струвало. През това пътуване е успял да придобие парчета кехлибар с невиджано качество и размери.

ЗАЩО КЕХЛИБАРЪТ СЕ ХАРЕСВА ТОЛКОВА МНОГО НА РИМЛЯНИТЕ

Кехлибарът идва от Балтийските територии. Местните народи го събират по своите ледени брегове. Никой римлянин не рискува да отиде дотам. Прекалено опасно е. Но съществува широка мрежа от дребни местни търговци и „преносвачи“, които като мравки доставят парченцата кехлибар до Римската империя. Вървят по пътеки, които само те познават и които образуват Пътя на кехлибара. Европейският еквивалент на Пътя на коприната. По него минават милиони сестерции, истинско червено злато, което се стича към римската цивилизация. То пристига в Аквилея, важен военен град на империята, недалеч от днешния Триест. Тук обикновените парченца вкаменена смола се превръщат в шедеври на ювелирното изкуство.

Всъщност янтарът не е открит от римляните. Бил е вече ценен преди шест хиляди години. Дори микенските жени и царе са украсявали телата си с кехлибарени накити. Така са правели и египтяните, и гърците, и етруските...

От смолата се изработват пандантиви, колиета, пръстени, зарчета за игра, малки предмети за тоалета на жените (кутийки за цветните прахове за лицето или чинийки във форма на мида с пластинка за кремове). Също и съвсем малки статуетки. Към тях и техните високи цени са насочени стрелите на Плиний Стари: „... една статуетка от кехлибар, макар и малка, е по-скъпа от живи хора, и то добре сложени!“.

Защо янтарът се харесва толкова? Заради цвета му, заради това, че се среща рядко, но преди всичко заради електростатичните му свойства, които в Античността трябва да са изглеждали „магически“. Ако го потъркате, се наелектризира и привлича косите или космите на ръката. Напълно свръхестествено свойство. Гърците го наричали *electron* — оттам произлиза нашата дума „електричество“.

Търсен е от римляните, защото му се приписват и лечебни свойства. Като добър наблюдател Плиний Стари, голям естественик, загинал в Помпей при изригването на Везувий, с дълга военна кариера

зад гърба си (вероятно се е сражавал и срещу хатите), потвърждава това предположение. В своята *Naturalis historia*^[1], известен природонаучен, почти енциклопедичен трактат, той пише: „... и днес още селянките, които живеят отвъд реката По, носят украшения от кехлибар за красота, но и заради техните лечебни свойства. Вярва се, че той лекува възпалението на сливиците и болестите на гърлото“.

Кехлибарът очарова. Днес все още е разпространено вярването, че от него минава главоболието, че гони кошмарите. Всичко това може би заради насекомите, които е „пленил“ в себе си.

Те, както е известно, са умрели преди четирийсет и пет милиона години, когато капките смола, произведени от праисторическите дървета, са ги обхванали във вечна прегръдка. Ние го знаем благодарение на научните изследвания, извършени от палеонтолозите. Но какво обяснение дават римляните за тези насекоми?

Оставаме учудени как Плиний Стари намира точното обяснение в епоха, в която думата „фосили“ още не е съществувала. Удоволствие е човек да проследи неговата рационална и дедуктивна мисъл, като на „инспектор Коломбо“.

„Кехлибарът се ражда от лимфата, която капе от вид бор... Че е бор, го доказва миризмата му, когато се потърка, и фактът, че гори точно като насмолена факла и издава същия аромат. Че първоначално е течен, го доказват и някои тела, които се виждат във вътрешността му, като мравки, комари и гущери. Те са се залепили и после, когато се е втвърдил, са останали затворени вътре.“

Това е обяснението на един умен римлянин. Много негови сънародници обаче биха ви дали тълкувание, свързано с митологията — парченцата кехлибар са сълзите, пролети от Хелиадите (дъщерите на Хелиос) заради смъртта на Фаетон, който пожелал да използва колесницата на Хелиос и паднал в река По... Неслучайно се споменава По. Защото всъщност дотам стига пътят, който тръгва от Балтика.

Очевидно нашият търговец не си задава тези въпроси. Той желае само да продава и да си гледа „бизнеса“. И е много способен. Успял е, благодарение на един германски информатор и на много добри контакти, да получи парчета необработен кехлибар, много редки, като ги е „отклонил“ от класическия им път, за да стигнат до него. Той самият е чакал на границата на империята. И си е струвало.

Качеството е най-доброто. Кехлибарът е от разновидност, наречена *Falernum*, защото има същия цвят като това ценно вино. Прозрачен е и напомня на варен мед.

---

[1] „Естествена история“ (лат.). — Б.пр. ↑

КОГАТО СТОКАТА СЕ СЪСТОИ ОТ ХОРА. КОЛИТЕ С РОБИ

Сега търговецът има само една цел — да стигне колкото се може по-бързо в Италия, за да продаде своя ценен товар. И този път в гората не му харесва изобщо. Затова се е присъединил към конвой от търговци на роби с техните каруци клетки, вътре в които са наблъскани десетки германи. Стражите, които придружават и контролират колите с човешката „стока“, би трябвало да разколебят евентуалните нападатели.

Да разгледаме тези коли. Ако искаме да направим сравнение с модерните магистрали, би било лесно да ги причислим към големите камиони, пълни с животни, които от време на време задминаваме. Колко пъти сте се питали: „Къде ще свърши тази овца, тази крава или това прасе?“. Почти винаги подозирате, че им остава малко живот и скоро ще отидат — в друг вид — в някой супер или в някоя месарница. После дават газ, камионът изчезва зад гърба ви и забравяте за тях.

Същото важи и за римлянина. Колко пъти мъж, жена или дете са виждали да минават покрай къщата им тези коли с човешка стока? Много често... Сигурно са се заглеждали в тях, било им е любопитно да видят лицата на робите. После вероятно са се връщали към ежедневните си работи. Робството е нещо съвсем нормално. Никой не се скандализира. И това е една от големите разлики между нас и Римската империя.

Но то съществува и днес — свързано със секса или с работата на полето. В демокрация като нашата, която се притеснява дори за правата на кучетата или котките, това е нетърпимо. Чудовищно е, като си помисли човек, че още съществуват пазари на роби. Но е още по-чудовищно, че има хора, готови да купят хора или да ги експлоатират. В някакъв смисъл търговците на роби и техните клиенти никога не са изчезвали. Те са още сред нас и не приличат на чудовища. Често този, който се възползва от момичетата, робини на секса, или от работата на нелегалните имигранти, има вид на съвсем нормален човек и може би седи в ресторанта на съседната маса.

Приближаваме се до конвоя от четири коли с човешка стока. Парадоксално е, но тази сцена никога не се описва в учебниците по история.

Първото нещо, което поразява, са самите коли. Скърцат и се клатят, разтрисайки се и при най-малката вдлъбнатина. Колелата нямат спици, те са плътни, приличат на кръгли маси. Решетките са от желязо, а в колата с децата са от дърво.

Да огледаме хората в колите. Те са германи. Всичките са с мръсни коси, често разрошени, особено жените. Но изглежда, че това вече не ги интересува. Телата им са полуголи и също мръсни. Малкото им дрехи са разпокъсани и изцапани. Те са само жива „стока“, на път са от много време и никой не е помислил да ги изкъпе. Може би миризмата им поразява най-много. От колите се надига остра и пареща смрад. Робите не само не са се къпали от дни, но откакто са тръгнали сутринта, не са се спирали за своите нужди... които извършват на място.

Разбира се, очите ни търсят техните, но почти не ги виждат. Всички са обърнали гръб на решетките, сякаш искат да „се скрият“ от света. Някои са прави, други са седнали. Никой не говори. Погледите им са забити в земята, победени от съдбата, която внезапно ги е превърнала от свободни мъже и жени в предмети. И знаят, че от сега нататък животът им ще бъде изпълнен със страдания. До смъртта. Може би скорошна. Как бихте се чувствали вие?

Поразява преди всичко мълчанието на децата. Приближаваме се до тяхната кола, най-малката. Никое не плаче, нито протестира. И техните сълзи са свършили. Има едно свито на пода, неподвижно. Това телце, в това положение, без никой наоколо, който би могъл да му помогне, обобщава и показва цялата безчовечност на робството. То излъчва силно страдание, от което ви се къса сърцето. Може би най-ужасното нещо, което сме видели в това пътешествие. Отчаянието на дете, превърнато в роб, няма измерения, то е все едно че бъдещето вече не съществува — не само за него, но и за цялото човечество.

Мъже, жени и деца се придвижват напред в мълчание към своята нова съдба. Не може човек да не си помисли за други конвои, които почти две хиляди години след това ще минат по обратния път по същите тези земи, но по релси, и ще возят изпращани на унищожение хора.

Едно момиченце ни наблюдава. Личицето му е оградено от решетките като с рамка. Не можем да разберем какво изразява погледът му — не е молба, не е гняв, не е тъга. Взира се в нас и толкова. Това е погледът на човек, който няма повече нищо в сърцето си. На неговата възраст би трябвало да играе с други деца, а то ще отиде кой знае къде, може би да услажда нощите на някой гръцки бакалин или, още по-лошо, в някой бордей по бреговете на Далмация.

Един от стражите се приближава до нас и ни отстранява грубо, като ни гледа накриво. Спираме се. Обърнатото към нас ангелско лице постепенно се отдалечава.

ТЪРГОВЕЦЪТ НА РОБИ

Никога няма да свикнем с тази гледка. Но възможно ли е никой римлянин да не презира търговията с човешки същества?

Всъщност има една фигура, която римляните презират — това е *tango*, търговецът на роби. Човек, който може да се обогати невероятно много. Човек без скрупули. Както ще видим сега. Вратата на една покрита дървена кола, доста подобна на каравана, се отваря и отвътре изкача *tango*, който хвърля поглед към малкия конвой. През отворената врата виждаме малко движещо се „апартаментче“ с покрито с кожа легло, върху което седи русокосо момиче, без съмнение робиня.

Мъжът е с малки жестоки очи, дълъг нос, тънки устни. Коремът му е голям, като на човек, който се храни обилно. Има няколко пръстена, които показват, че сделките му вървят прекрасно. Всъщност той никога не се спира. Често е по границите, където пристигат „доставките“ от неговите „сътрудници“ германи, които пленяват хора от други племена и после му ги продават. Или следва легионите при наказателните им акции по границите или при нападенията. Тези, които пълнят колите му, не са само пленени неприятелски войници, има и жени и деца, отвлечени по време на набезите на военните в селищата отвъд границата. А когато няма такива големи операции, съществуват други начини за снабдяване с роби. Търговецът изпраща свои съдружници в градовете да събират деца, изоставени от родителите им. Във всеки градски център има място, където през нощта или рано сутринта се оставят деца — храм, колона на някой ъгъл на улицата, сметище. Защо се изоставят децата? Защото родителите не искат или не могат да ги задържат — прекалено бедни са, семейството е вече многобройно или децата са родени от проститутки... Има и нежелани деца в „добрите“ семейства — когато има подозрение, че са плод на изневяра, или чисто и просто защото не са от предпочитания пол.

Често се случва на децата да се чупят ръцете или да се правят недъгави по друг начин, за да носят повече пари на този, който има

нужда от малки роби просяци.

Освен това има и отвлечени римляни, тоест свободни граждани, за които се инсценира внезапно изчезване, например когато са на път по работа.

Ще имаме възможност да открием и това по време на нашето пътешествие в друга точка на Римската империя.

ВЛИЗАНЕ В ИТАЛИЯ

След няколко дни керванът преминава през Алпите и се готви да навлезе в Паданската долина. Преминали са проходите, като са се изкачили доста високо. Тук е студено. Планините още са покрити със сняг. Но никой не рискува да се качи там горе в римската епоха. Алпинизмът не съществува, нито има „любители на планината“. На височините се гледа като на враждебни и крайно опасни места. До известна степен както днес се възприемат пропастите. Никой не поема риска да се катери по върховете, освен някой ловец на алпийски диви кози. Странно е, като си помислим, че там горе, върху ледниците, но в друга зона на Алпите, лежи вече мумията на човека от Зимилаун (живял в праисторическата епоха и намерен с брадвичка, лък, стрели, дрехи и т.н.) в очакване да бъде открита. Представете си, че в епохата на римляните тя е там, сред ледовете, от три хиляди и петстотин години, тоест повече от времето, което ни разделя от Рамзес II. Но ще минат още две хиляди години, преди да бъде намерена и изследвана.

Конвойт е преминал планинските проходи. Въпреки че пленените германи са свикнали на суров живот, трима роби вече са мъртви от студа, глада и ужасните условия на транспорт. Други имат рани по глезените и врата от железните пръстени и нашийниците.

Mango си е изкарал яда заради изгубената печалба, като е набил с пръчка своите служители, макар да знае много добре, че те нямат вина. При всяко пътуване има смъртност сред робите.

Сега, веднага след като започне слизането, има още едно последно препятствие за преодоляване — митницата.

ПРЕОДОЛЯВАНЕТО НА РИМСКАТА МИТНИЦА — ТРИКОВЕ И КОНТРОЛ

Римските митници са разположени на стратегически места в цялата империя, не само по границите, както е логично да се предположи, но и между провинциите. Всяка стока, която влиза в тях, трябва да бъде таксувана, въпреки че идва от римска територия.

Представете си дългите разпавии с митничарите, които търсят всякакъв претекст, за да изтръгнат пари... И сега се случва същото. Конвойт стои с часове.

Законът е много прост — онова, което е необходимо за пътуването, не се облага с мито. Следователно коли, волове, мулета, коне, „куфари“ с дрехи и това, което е за *usum proprium*^[1] — пръстени, лични бижута, документи, джобен слънчев часовник... е освободено от мито.

За всичко останало се заплаща. Наистина за всичко — двама братя в малка кола спорят с митничаря, който иска да таксува урната, съдържаща праха на баща им, която връщат вкъщи, за да я погребат във фамилната гробница. Дори мъртвецът трябва да бъде обложен с мито. Остава да се установи колко струва един човек... И точно за това е разправията.

Първото, което ви искат митничарите, наречени *portitores*, е списък с имуществото, което пренасяте, така нареченото *professio*. Все пак митата, които налагат, са разумни, движат се около 2 процента от стойността на предмета, като стигат максимум 5.

Нещо съвсем различно са луксозните стоки. Коприна, скъпоценни камъни, ценни тъкани се таксуват до 25 на сто. Става ясно, че нашият търговец на кехлибар ще трябва да извади голяма сума. Но той, както се казва, предварително е пресметнал разхода, защото е „опитен човек“... Дал е да се разбере, че иска да говори на четири очи с началника на митницата. Щом се е качил в малката покрита кола, последният е получил хубава сума златни монети за проверки до момента кехлибар, както и красиво голямо парче, за да се прекрати проверката... „За да направиш прекрасен накит на жена ти“, му е казал

търговецът. Очевидно най-ценните и големи екземпляри са добре скрити отдолу и са убягнали от вниманието на митничарите, които са проверили само тези от средното качество, поставени от търговеца на видимо място.

В действителност това е игра и от двете страни. Митничарите знаят прекрасно, че ако продължат контрола, ще изскочат по-скъпите парчета, но си затварят очите. Официално началникът е накарал търговеца да плати голяма гранична такса, предостатъчна и за бакшиш за колегите. Търговецът знае, че е платил само част от митото, като е спестил останалото. И най-сетне, младата съпруга на митничаря ще има прекрасен накит. Така всички са доволни.

В интерес на истината това не е първият път, в който двамата се срещат, и винаги е съществувало мълчаливото съгласие контролът да не се извършва докрай.

Изглежда, че нищо не се е променило за две хиляди години...

Началникът на митницата слиза от колата и дава нареждане на подчинените си да поставят печат върху *professio*-то, с което се разрешава преминаването на търговеца на кехлибар. Малката кола излиза от конвоя и продължава пътя си.

Веднага след това се чуват ликуващите викове на един митничар. На дъното на торбите на някакъв мулатар, спрял на границата, е открил прекрасни сребърни чинии... Ясно е, че разчитайки на своя скромен и безличен вид, човекът се е опитвал да пренесе луксозни предмети. Откраднал ли ги е? Или го прави за своя господар, който иска да избегне контрола? Не знаем. Знаем само, че в този случай нюхът на митничарите е възнаграден. Годишните опит им позволяват да разберат, че някои пътници, привидно бедни и невзрачни, крият много изненади. И са се научили да ги разпознават...

Сега какво ще се случи? Законът е прост — всичко ще бъде отнето. Но и ще може да бъде откупено... естествено, на цена, определена от митничарите! Което ще рече — най-малко двойно на стойността на предметите.

---

[1] Лично ползване (лат.). — Б.пр. ↑

КРИЕНЕ НА РОБИТЕ

Положението с колите с роби е съвсем различно.

Mango ходи нервно нагоре-надолу, притискайки митничарите, защото неговата стока „се разваля“ на студа. Но с това само засилва педантичността на контрола. Изнервени от грубия му и арогантен тон, митничарите започват да ровят навсякъде, даже и в личния му багаж, за да търсят недекларирани предмети. Претърсват дори стражите и целия персонал на конвоя.

Mango не е притеснен от контрола — той е чист, знае, че няма да намерят нищо. Смъртта на онези роби е намалила печалбите от продажбата и затова сега прекарва две робини като свои близки. Едната е русото момиче, което видяхме на леглото в колата. Другата е момиченцето с втренчения поглед. Облякъл ги е в хубави дрехи и ги е накарал да седнат в колата отпред, до него. Твърди, че са неговата жена и дъщеря.

Избрал ги е, защото са най-ценната му „стока“ и на пазара ще вземе много за тях — и двете са красиви. Освен това може да е сигурен, че ще мълчат. Едната е тероризирана и му се подчинява напълно, заплашил е, че ще я убие. Другата никога не говори... Този трик е минавал много пъти. Но е рискован.

В това отношение римският закон е недвусмислен, както напомня Лайънъл Кесън, професор в Университета в Ню Йорк и голям експерт по пътуванията в Античността. Ако на границата някой се опита да прекара тайно роб, представяйки го за член на семейството, и този роб разкрие истинската си идентичност, тогава бива освобождаван на мига. И става свободен човек.

Началникът на митницата гледа девойката и момиченцето... и се изпълва с подозрения. Нормално е търговец на роби да притежава хубава съпруга и дъщеря. Но има една озадачаваща подробност — в колата е видял само едно легло. То е тясно и за сам човек, какво остава за двойка. И освен това, къде спи момиченцето? Няма място дори на земята.

Разбира, че нещо не е както трябва. Наблюдава двете, седнали на капрата на колата, и е поразен от празния поглед на детето. Това е поглед, който не се забравя. Началникът на митницата разбира всичко... Но как да я освободи? Трябва тя да каже, че е робиня.

Тогава му хрумва нещо. Сваля си шлема. Приближава се до момиченцето. Усмива ѝ се и тихо подхваща приспивна песничка на езика на германите. Тя е една от тези, които неговата съпруга (младата жена, която ще получи накита от кехлибар) пее на току-що родената им дъщеричка. Съпругата му е освободена робиня. И тя произлиза от Германия. Обаче е трудно да се каже дали от племе, близко на това на момиченцето. Народите на Германия са толкова многобройни, имат многобройни диалекти и различни обичаи. Но езиците им все пак си приличат. Кой знае дали ще накара детето да се отпусне...

Началникът на митницата се взира в очите му и запява първата строфа, но не се случва нищо. Запява втората... Нищо. Опитва се да започне третата, шепнейки я нежно на ухото на момиченцето. Сега то го прегръща с малките си ръчички. Сега очите му са светнали. И извиква на висок глас майка си.

Съдбата му внезапно отново се е променила. Началникът на митницата го взима на ръце, после издърпва и девойката „съпруга“ в сградата на митницата. *Mango* се опитва да ги задържи, после се нахвърля върху тях. Спира се обаче, когато други двама митничари, проследили сцената, изваждат мечовете и ги опират в гърдите и гърлото му. Той вдига ръце и отстъпва към колата. Разбрал е, че играта е свършила.

ОСВОБОЖДАВАНЕТО

Колоната от коли официално е спряна и ѝ е наредено да се отмести в края на пътя, за да не пречи на преминаването на другите. Извикана е жената на началника на митниците. Когато влиза в стаята офис на съпруга си, тя заварва там онова момиченце с тъмносини очи и руси разрошени коси, увито в одеяло и с чаша мляко в ръка.

Достатъчни са няколко ласкави думи на жената на неговия език и момиченцето се хвърля в прегръдките ѝ.

Не е нужно много, за да го накара да ѝ каже, че *tango* не е неин баща и че русата девойка не ѝ е майка. По-трудно е да накара да говори девойката, която е парализирана от ужас. Но и този път съпругата на митничаря и езикът, който ги свързва, постепенно разчупват леда.

И двете са били пленени в центъра на Германия от „ловци на хора“ от техните племена, които после са ги продали на този търговец на роби.

Началникът на митницата, след като събира своите хора, отива при *tango* и официално му отнема правата над двете робини, като ги освобождава на мига, както предвижда законът. Мъжът облещва очи и почервява от гняв, но не може да направи нищо. Заплаща своето мито и нарежда на колоната да тръгне.

Клатушкайки се и с резки подскоци колите клетки възобновяват пътуването си към Паданската долина. Зад решетките никой не се обръща. Всички са в очакване да разберат каква ще е тяхната съдба на първия пазар на роби, който вече не е далеч. Въпрос на няколко дни.

И така, конвойт със своя товар от съдби се отдалечава, скърцайки, завива и изчезва.

Проследяват го тъмносините очи на едно момиченце, което се притиска до „новата“ си майка. Да, началникът на митницата го е разбрал — неговото семейство днес се е увеличило с още един член...

КАКЪВ Е БИЛ МИЛАНО ТОГАВА?

Търговецът на кехлибар пристига най-сетне в Паданската долина. Можел е да отиде в Аквилея, където съществува процъфтяващ пазар на тази стока. Но е предпочел да мине оттук, защото има много добър клиент за неговите парчета необработен янтар. Това е една от най-видните фамилии на древен град с име... Медиолан. Тоест Милано.

Естествено, площта на Милано в римската епоха не е сегашната. Достатъчно е да се каже, че мястото, на което ще бъде изграден замъкът Сфорцеско, днес в абсолютния център, в епохата на Траян е още извън градските стени, в полето. Въпреки това Милано е важен град на шахматната дъска на Италия по времето на императорите. Бил е изключително полезна тилова база в кампанията на Юлий Цезар, а по-късно Август е наредил да бъде опасан с дълга защитна стена.

Размерите му? Поставете в редица шест-седем площада като този на Катедралата и ще го прекосите от единия до другия край на републиканските му стени. Следователно той не е грамаден, но си има всичко — форум, терми, красив театър, дори дълъг цирк за надбягвания с колесници и коне вътре в периметъра на селището, нещо необичайно за римските градове (обикновено всичко това е извън тях). Затова пък амфитеатърът за гладиаторски борби, който отговаря на днешния стадион Меаца (Сан Сиро), през римската епоха се намира извън градските стени. Това означава, че миланците трябва да излязат през една от портите, за да посетят зрелищата.

Медиолан е романизирано келтско име. Всъщност селището е основано седем века по-рано от племето инсубри.

Според някои учени то е наречено Медиолан^[1], тъй като се намира в средата на обширна мрежа от пътища. И още от самото му възникване центърът му е съответствал горе-долу на сегашния, с площада на Катедралата.

Тогда очевидно не е имало никаква „Мадунина“^[2], която да се извисява в небето. На нейно място обаче вече се е издигала друга свещена женска фигура във вътрешността на важен храм. Това е била

статуята на Белизама, богинята на изкуствата и занаятите, свързани с огъня. Гръцкият историк Полибий, живял около двеста години преди раждането на Христос, я уподобявал на Минерва.

В нейния храм, „катедралата“ на келтската епоха, се намирали много почитаните военни знамена на галите инсубри, наречени „непоклатимите“.

За идващия от дълъг път Милано има приветлив вид — дълга линия от ниски стени, над които се издигат кули на равни разстояния. Стълбовете дим, извисяващи се отвъд древния защитен пояс, говорят за изпълнен с живот град. Нещо, което радва търговеца на кехлибар, изморен от дългия път и жаден за хубава баня, и го подтиква да подкара по-бързо колата. И ето че тя се превръща в точица в далечината, бързо погълната от една от портите.

---

[1] *Medius* на латински език означава „среден“. — Б. пр. ↑

[2] Така миланците наричат статуята на Богородица на върха на Миланската катедрала. — Б.пр. ↑

АТМОСФЕРА В СТИЛ УЛИЦА „МОНТЕНАПОЛЕОНЕ“ В МЕДИОЛАН^[1]

Намираме се в зоната на театъра („предшественик“ на театъра „Ла Скала“, който ще възникне недалеч оттук).

Сестерцията отново е сменила собственика си. Сега е в кесийката на член от онази високопоставена фамилия, която е приела търговеца. Били са много около масата, когато той е представил своята ценна стока. Но още в онзи момент сестерцията не е била вече в него. Достатъчно е било да плати на роб от семейството, за да пази колата му, спряна на входа на града, и ето че тя е станала притежание на друг. Сега е в чантичката на една от дъщерите на богатия миланец, който е купил кехлибарите, за да направи от тях бижута.

Тя е красива жена, висока, слаба. Черните ѝ коси са увити в сложен кок на тила и са подредени във фараонова фризура, която се издига над челото, като образува висока „структура“, напомняща папска тиара. Поддържа я лека дървена рамка, покрита с черна коса, донесена от Азия — истинска *extension*^[2] от римската епоха.

Това, което изненадва обаче, са скъпите ѝ и прекрасно изработени дрехи. Никой по улицата няма такива, днес бихме казали, че са „дизайнерски“.

Тя е заедно с друга жена, нейна приятелка от същия ранг, както доказва облеклото ѝ, което е подобно на нейното. Обувките им са от украсена парфюмирана кожа (римляните знаели как да обработват кожата, така че да има много приятна миризма, идея, която днес никой не е възприел).

Двете носят съвсем тънки туники, които обвиват телата им много прелъстително. Панделките от яркочервена тъкан, стегнати на кръст между гърдите и талията, подчертават младежките им форми.

Ако мъжете, които минават по улицата, ги гледат преди всичко заради физиката им, другите жени, надничащи през прозорците или от

дъното на магазините, където работят, ги наблюдават заради дрехите им. И погледите им са завистливи.

Поразява преди всичко тяхната *palla*, шалът, който покрива раменете им. Той е от най-фина коприна.

Да се сдобие човек с коприна с такова качество е много трудно и само богатите могат да си го позволят. Тя идва от много далечни места, както ще открием по-нататък през нашето пътешествие, извън Римската империя, направо от Китай. И е стигнала дотук благодарение на безкрайно „предаване от ръка на ръка“, от търговец на търговец. Преминала е през далечни горещи пустини, покрити със сняг планини и обширни тропически океани.

Тази уникална дреха, като се има предвид нейната рядкост, би трябвало да бъде в някой музей, не тук на улицата.

Очевидно е, че двете жени са от каймака на обществото на Медиолан, както става ясно и от двамата елегантно облечени роби телохранители, които ги следват на известно разстояние.

Оставаме поразени от свободното им държане, от звънкия смях, от начина, по който се спират да гледат и да купуват наметалата, изложени в магазина, или бижутата на дребен занаятчия на ъгъла на улицата. Двете плащат с непринуденост и лекота, която недвусмислено показва, че са заможни и че се наслаждават на възможността сами да боравят с парите си, без посредничеството на съпрузите или братята си.

На нас тази сцена ни е позната, днес присъстваме на нея всеки ден по елегантните улици на съвременния Милано, както и по тези на който и да е голям град.

Но доколко е „нормална“ такава сцена в епохата, за която говорим? Свикнали сме с мисълта за суровите правила, които диктуват поведението на жените в римската епоха. Но тези двете явно не влизат в схемата. Тяхната „независимост“ правило ли е, или изключение?

---

[1] Една от най-известните улици в Милано, седалище на най-големите модни дизайнери. — Б.пр. ↑

[2] Удължаване на косата чрез добавяне на чужди кичури (от англ.). — Б.пр. ↑

ЕМАНЦИПИРАНАТА ЖЕНА

Това свободно поведение е плод на постепенното еманципиране на римлянките, започнало отпреди няколко поколения. От времената на архаичния Рим, когато жената е седяла тихо на табуретка, докато съпругът ѝ, излегнат в триклиниума, с наслада се е угощавал с гостите си, е минало много време.

Сега законът разрешава на жените да управляват свободно семейните пари и семейното наследство, без изричното позволение на съпруга или брата. Жените се хранят излегнати на пировете, ходят в термите и — о, ужас! — пият като мъжете. С което предизвикват гнева на някои автори женомразци (такъв е бил и моралът на обществото тогава), като Ювенал, който в своите „Сатири“ на едно място казва: „... като змия паднала в бъчва... тя пие и после повръща. И съпругът ѝ, напълно отвратен от нея, въпреки че намига, се насилва да озапти гнева си...“.

Ювенал бил изключително жлъчен в оценките, които давал на независимите представителки на женския пол, прекалено „свободни“ в неговите очи.

По времето на империята независимостта им достигнала на практика нива, сравними с тези в днешното западно общество. Впечатляващо е да се види колко прилики с нашата епоха има от тази гледна точка и в отношенията в двойката. Като например развода.

Ако мислите, че разведеният или разведената са фигури, типични за модерния живот, където са изчезнали някогашните семейни ценности, грешите. В римската епоха са стигали до още по-далеч.

Напълно нормално е било например да се срещнат мъже или жени, разведени не веднъж, а няколко пъти.

По това време да се разведеш е толкова лесно, че много жени през живота си се развеждат и омъжват многократно. Като тук се намесва зестрата... и историите стават достойни за сапунен сериал. Да се опитаме да разберем този „свят на двехилядната година“... отпреди две хиляди години.

РАЗВОДИ... И НИКАКВИ ДЕЦА

Двете римлянки продължават да вървят по улицата, докато не ги настига красив мъж. Облечен добре, с брилянтни обноски и подкупваща усмивка, той хваща подръка жената с черната коса и продължава да върви с тях. Това е нейният нов годеник... След години на брак тя е „наложила“ развод на по-възрастния от нея съпруг и сега си е намерила нов приятел, за когото иска да се омъжи.

По-млад е и по-здрав от бившия... но е човек, който в очите на мнозина изглежда като ловец на зестра. И той току-що се е развел и от известно време търси „добра партия“.

Ловците на зестра са много разпространени в римското общество и се въртят като акули в търсене на плячка. До такава степен, че дори Марциал (I, 10) говори за това. Чуйте го:

Гемел иска да се ожени за Маронила: желае я,
настоява, заклева я, праща ѝ дарове.

„Но толкова ли е хубава?“

Няма нищо по-грозно под слънцето.

„Е тогава, какво го привлича в нея?“

Кашлицата.

(Под кашлица очевидно се има предвид лошото здраве, някаква болест, която вероятно ще я закара в гроба, така че Гемел, ловецът на зестра, ще наследи цялото състояние на Маронила.)

Тримата изчезват надолу по улицата, като се смеят и говорят на висок глас, следвани неотлъчно от двамата мълчаливи роби сенки...

Както казахме, тази групичка изобщо не е рядкост в римското общество, както не е рядко и обстоятелството, че никой от тримата няма деца. Не иска да има деца.

Никой не създава деца, всички се развеждат... как така? Това е нещо, което се корени в миналото.

По времето на републиката римският брак винаги е облагодетелствал съпруга, а не съпругата. При брака *cum manu*^[1] закрилата (*manus*) на жената преминавала от бащата към съпруга, сякаш тя е предмет, домашно животно. Общо взето, жената сменяла бащиния контрол със съпругеския (до съвсем скоро имало традиция годеникът да отиде при бъдещия тъст и да поиска „ръката“ на дъщерята. Това не било всъщност ръката, а, образно казано, властта над дъщерята. Не решавала бъдещата младоженка, а баща ѝ).

Ясно е, че при тези нрави римската жена не е могла да напусне мъжа си. Тя е била под неговата *patria potestas*^[2], точно както са били и децата ѝ. Обратно, мъжът е можел да се отрече от нея във всеки момент, по най-различни причини, дори и най-баналните.

Постепенно, с края на републиката, тази форма на брак изчезнала, за да бъде заменена от формулата на брак *sine manu*^[3], при която властта над жената оставала в семейството, от което произхождала. Това вече означавало, че и съпругата можела да изостави съпруга си във всеки момент. И ако тя идвала от заможено семейство, а той — не, над него непрекъснато тегнела заплахата да се окаже без средства за издръжка.

Това давало на римлянката огромна власт и значителна независимост от съпруга.

Освен това римският сенат гласувал закон, който ѝ позволявал да се разпорежда с всички пари и имоти, наследени от баща ѝ (преди това съпругът или братът били тези, които управлявали наследеното от нея богатство).

С края на републиката жената станала, в общи линии, независима икономически и притежавала същите права в брака като тези на съпруга си. За да се разведат, било достатъчно един от тях да изрази това желание в присъствието на свидетели и двамата бивали разведени на мига. Значително по-експедитивно от днес.

Разводът станал толкова прост, че се разпространил като мазно петно. И се превърнал в „истинска епидемия от съпругески раздели“, както твърдял Жером Каркопино, един от най-големите изследователи на римската епоха.

Ако погледнем известните личности оттогава, ще се изправим пред хора, развеждали се много пъти, нещо, което историческите книги не споменават никога. Ето някои от тях.

Сула: на стари години, след като се бил развел четири пъти, се оженил за пети път за момиче, също разведено.

Цезар: развел се един път.

Катон Утически: развел се със съпругата си Марция и после пак се оженил за нея, главно заради парите. Междувременно тя се била омъжила отново и новият ѝ съпруг починал, като я оставил още по-богата...

Цицерон: изоставил Теренция, с която живял трийсет години и от която имал деца, за да се ожени за момиче, много по-младо от него и много богато, Публилия. Отхвърлената съпруга обаче не паднала духом, а като еманципирана жена се омъжила още два пъти...

В основата на тези „сърдечни пориви“, както разбрахте, често стояли парите. Това било така и защото в случай на развод жената можела да си вземе обратно цялата зестра без евентуалните средства, които съдията сметнел за редно да остави на съпруга за грижа за децата или като обезщетение.

---

[1] Буквално „с ръка“ (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Власт на главата на семейството — бащата (лат.). — Б.пр. ↑

[3] Буквално „без ръка“ (лат.). — Б.пр. ↑

СВОБОДНИ ДА ИМАТ ПОВЕЧЕ МЪЖЕ

Общо взето, богатата жена в императорската епоха и в епохата на Траян е индивид с власт в обществото — тя е независима, по закон сама се разпорежда с имуществото си и освен това разполага с власт над съпруга си (дори да е известен), особено ако се е оженил за нея заради парите.

Следователно не е случайно, че жените решават да „подражават“ на мъжете и да се омъжват многократно.

За първи път в историята те го правят по избор, по любов, по изгода, но не защото им е наложено, както се е случвало на техните предшественички. В некропола, открит във Ватикана, има случай с жена, Юлия Трепте, която поставила един до друг надгробните олтари на двама съпрузи... (кой знае как се е чувствал третият, ако е имала такъв). Това, което предизвиква смях, е, че за първия съпруг е направила много хубав олтар, знак за любов. За втория обаче е поръчала олтар с по-лошо качество, със съвсем кратък и банален надгробен надпис...

Описвайки това общество, което изглежда по-напреднало от нашето в тези аспекти, Сенека казва: „Никоя жена не смяташе, че трябва да се черви [от срам] заради собствения си развод, тъй като дори най-уважаваните дами бяха възприели навика да броят годините си не по имената на консулите, а по имената на съпрузите си“.

Жером Каркопино^[1] е описал не без известен сарказъм как се е променила римската жена от републиката до империята: „... жената, която [преди] беше силно подчинена на властта на своя съпруг и господар, сега се е изравнила с него, прави му конкуренция, ако не властва над него. Била е поставена в режим на общност на благата, а сега живее в режим на почти пълно разделение. Тогава е била горда от своята плодовитост, сега се бои от нея. Била е вярна, а сега е непостоянна и покварена. Разводите ѝ са били редки, сега следват един след друг в такъв бърз ритъм, че лекомисленото им редуване е равностойно, както казва Марциал, на практикуването на законно прелюбодеяние“.

[1] Жером Каркопино (1881–1970) — френски учен, историк и археолог, изследовател на историята и ежедневието на Древния Рим. — Б.пр. ↑

СПАДЪТ НА РАЖДАЕМОСТТА В РИМСКАТА ИМПЕРИЯ

Спадът на раждаемостта е друга характеристика на този период, която съпровожда еманципацията на жената. Римското общество от поколения страда от подобно на днешното намаляване на броя на новородените. При нас причините се коренят в повишаването на възрастта, на която хората се женят (със съответното трудно забременяване), но и в цената на живота (от изключително скъпите апартаменти до заемите, колата, разходите, сметките и т.н.), което прави проблематично създаването на многобройно семейство. Освен това съществуват и модели на живот, свързани с консумеризма, при които парите се инвестират повече в качеството на живот, отколкото в деца (обратното на нашите баби и дядовци, които са възприемали децата в семейството като инвестиция за бъдещето, като истинска „пенсия“)... А в римската епоха какви са причините?

Не са ясни. Формулирани са много хипотези. Например отравянето с оловото, съдържащо се във виното, което е малко вероятно за цяло население. Или може би съзнателният отказ да имат деца от страна на римските жени (от високите слоеве на обществото), за да запазят стил на живот, свободен от принудите на майчинството, и младо и съблазнително тяло, неповредено от многократните бременности, между другото, както ще видим, много рисковани.

Всъщност във въртележката от бракове и разводи децата са представлявали голям „товар“.

Но това са все обяснения, които са в противоречие с естествената склонност на жената да иска да създаде и отгледа дете. Следователно причините не са ясни, казахме вече това, но проблемът съществува. Както разкрива Каркопино, надгробните плочи, посветени на бездетния покойник от освободени негови роби (либерти), са заплашително многобройни.

Естествено, империята има своите противоотрови. Например във висшите класи се разпространява обичаят на осиновяването. Така на

стари години много богаташи „осиновяват“ вече възрастни хора, за да продължат своето „потекло“.

Освен това, за да компенсират ниската раждаемост, много римляни освобождават робите си приживе или със завещание, вливайки нова кръв в римското общество, което по своята природа е мултиетническо (но „монокултурно“, това е съществено).

ИДЕНТИЧНОСТ НА РИМСКАТА ЕМАНЦИПИРАНА ЖЕНА: VIVERE VITAM^[1]

Но какви са тези толкова еманципирани за времето си жени? Ако можехме да ги поканим вкъщи на вечеря, кого щяхме да видим насреща си? Разбира се, минали са толкова векове, но съществува начин да го открием. Ако четем между редовете произведенията на Ювенал, ще получим представа за истинската „идентичност“ на римлянката.

Тя е личност необикновена — остроумна, интелигентна, способна да разговаря на масата на всякакви теми, от поезия до международна политика, информирана, способна да разбере своето време и винаги готова да изкаже мнението си. Затова мъжете са така уплашени (и критични).

В шестата от своите „Сатири“ Ювенал казва, че жените са престанали да бродират, да свирят на лира, да пеят, да четат на глас... Сега са пристрастени към политиката, информират се за новините, идващи от цялата империя, жадни са за сведения за настоящите процеси, за клюките в града и в другите сфери, „преценяват тежестта на заплахите, които надвисват над царя на Армения и неблагоприятно излагат в присъствието на онемелите си съпрузи с шумно безочие своите теории и своите планове на пълководци“, както казва Каркопино.

Изобщо римските жени се отварят за обществото, излизат от домовете си, без да са покрити с ментални и социални бурки. Вървят по улицата, ходят на театър, в Колизеума или отиват да подкрепят любимците си в цирковете при надбягванията с квадригите. После посещават термите, където се събличат. И се къпят заедно с мъжете... революция, недопустима в очите на мъж от архаичната епоха.

Ерудирани са, обичат да четат, да пишат, да разсъждават на интелектуални теми. Те са модерни жени. Истински жени.

Същото е и в секса. Защо само мъжът трябва да се наслаждава на удоволствията на живота? Сега, когато имат икономическа

независимост и възможност да се развеждат, когато пожелаят. Някой беше казал, че като се има предвид колко са свободни, в много случаи жените стават обикновени... съквартирантки на своите съпрузи. Може и така да е, но пък точно в този момент съпругът е със своята държанка в друга стая на къщата. Нещо напълно законно и възприето от римското общество. Е, тогава? Тогава може би животът на тези жени се обобщава с две думи: *Vivere vitam*.

Но колко от тях се радват на тази еманципация? Много, казахме, но не всички. Дори... Жените от простолюдието и от селата все още разбират постарому отношенията в двойката.

Революцията в нравите е засегнала преди всичко богатите хора в големите градове. Другаде, в бедните слоеве, в отдалечените от „светския живот“ места архаичните правила продължават да управляват семействата.

Естествено, стигналите до нас писмени сведения за условията на живот на жените в голямата си част са дело на мъже. Щеше да е интересно да се разбере какво биха казали самите жени.

---

[1] Да си живее живота (лат.). — Б.пр. ↑

ДА СЕ ОМЪЖИШ НА ДЕСЕТ ГОДИНИ

Тройката, двете жени и бъдещият съпруг на едната от тях, току-що е свила зад ъгъла. Не са забелязали девойката, която минава покрай градската стена. От дрехите ѝ разбираме, че е жена от ниските слоеве. Придвижва се с наведена глава, увита в *palla*, много по-скромна от тези на жените, които е срещнала. Върви след мъж, като спазва дистанция от няколко метра. Съпругът не я удостоява и с една дума. Той е много по-възрастен. Би могъл спокойно да ѝ бъде баща. Но в що за свят живее тази жена? Сега ще открием. Това е свят, изпълнен със страхове и смърт, която дебне зад ъгъла, това е светът на милиони жени.

Все едно че римската жена е медал — от едната му страна е еманципираното ѝ лице, което току-що описахме, а от обратната е традиционното лице. Две лица, които съжителстват в едно и също общество. Животът не е лесен за тези подчинени на традицията жени. Тяхното детство трае съвсем малко по времето на Траян, както и през цялата епоха на империята. Женят ги съвсем млади, понякога на тринайсет години, понякога дори на десет!

В тези случаи обаче съществува строга договореност между страните, която забранява на младоженеца да има сексуална връзка със съпругата дете — традиция, която вероятно винаги е присъствала в римския свят и ще бъде продължена и във византийския, защото знаем за мъже, които не спазват договорите, предизвиквайки вреди и трайни разкъсвания на момичетата.

Вледеняващият обичай да се принуждават жените да се омъжват в съвсем ранна възраст, дори преди пубертета, тоест преди още да могат да създават поколение (разпространен и досега в страните от Третия свят, преди всичко в ислямските), може да впечатли свикналия като нас с представата за жена, която се омъжва все по-късно. Понякога на възраст, в която римлянките често са били вече отдавна мъртви!

Всъщност това е една от големите разлики между нашето и онова общество. Защо ги карат да се омъжват толкова млади?

Причините са многобройни, но най-важната е следната: за да родят повече деца, тъй като много от децата ще умрат рано, а и майките им ще имат кратък живот. Твърде кратък...

Да караме поред. Детската смъртност в римската епоха е изключително висока, като в Третия свят, дори по-висока. В някои случаи се стига до 20 процента, тоест умира едно дете от пет още в първата година на живота.

Понякога процентът е дори двоен.

При проучванията на некропола на Портус на Изола Сакра (Остия) е открита една от най-пълните сбирки на останки от римляни, изследвани някога (2000 погребани, от които 800 с напълно запазен скелет). Учените са установили, че детската смъртност достига 40 процента в първата година на живота...

Следователно всяка римска двойка знае, че трябва да създаде много деца, ако иска да е сигурна, че ще оцелеят поне някои от тях. Законът също подтиква към това — първият римски император, Август, ставайки свидетел на заплашителния демографски срив, постановил, че за да се ползва от специални икономически облаги и данъчни облекчения, римската жена трябва да роди поне три деца (а освободената робиня поне четири!).

Дори да го иска, не е лесно за римлянката да достигне до този брой. И, разбира се, в това отношение не помага трудното забременяване, което, както се каза, изглежда е било разпространено в римското общество.

Страхът, че може да не забременее, изпитван от жената, последователка на архаичните принципи на Рим, се долавя в светилищата, свързани с женската плодовитост (обикновено разположени до вода или до някакъв извор с чудодейни свойства) и в оброчните предмети, открити от археолозите. Забелязва се целият социален натиск, който те усещат върху себе си...

Понякога причината за временното затруднение е лошото хранене, между другото, много разпространено през онази епоха. Но жените не знаят това и не могат да направят кой знае какво.

Освен това съществува и факторът време — жените виждат, че в сравнение с мъжете имат кратък живот. И причината са именно ражданията. При липсата на медицински познания и хигиена като днешните да родиш дете по онова време е геройско начинание.

РАЖДАНЕТО — РУСКА РУЛЕТКА

За римлянката съществуват хиляда пъти по-голяма вероятност да умре при раждане, отколкото за съвременната италианка.

Данните са красноречиви — ако днес в Италия приблизително една жена на 10 000 умира при раждане, в римската епоха (както сочат някои изчисления) се стига до една на десет. Истинска руска рулетка.

Това, което убива жените, са главно усложненията (плацента превиа, която пречи на детето да излезе, неправилно положение на детето и т.н.), преодолими днес. Или, ако раждането е успешно, внезапните кръвоизливи.

Към всичко това се добавят убийствените инфекции, които се развиват в дните след раждането.

Като вземем предвид всички тези рискове и факта, че жените имат повече от едно раждане през живота си, разбираме защо малко от тях достигат до напреднала възраст или надживяват мъжете си.

Един надгробен камък, намерен в Салона при Спалато, е много красноречив. Под името на робиня се чете: „... мъчи се четири дни, за да роди, но не роди и завърши своя живот. Остави Гиуст, другар по робство“.

Ако да родят е едва ли не сравнимо с военна мисия, за много римлянки останалата част от живота е също толкова трудна.

Успоредно с еманципираните, които, както видяхме, са постигнали равноправни отношения с мъжа, има много жени, чийто живот изцяло зависи от други.

Момиченцето се омъжва, защото така е решил баща му. В ранна възраст е обещано на много по-възрастен мъж, нерядко стар приятел на бащата. Разликата в годините на двамата може да стигне трийсет.

Нерядко сватбата се определя, когато тя навърши четиринайсет години (най-ниската възраст, позволена от закона). Но още преди това е изпратена да живее в къщата на съпруга.

Не е нужно да се казва, че в такъв случай (и във всички случаи на уговорени бракове) жените се омъжват за мъже, които не обичат.

И какво се случва после? Моралът и римският закон налагат на жената точно определено поведение — абсолютна вярност на съпруга и сдържаност на обществени места. Като тази, проявена от момичето, което върви по улицата зад съпруга господар. Сега той е влязъл във вратата, която води до техния малък апартамент на втория етаж на невзрачна сграда. Тя го следва. И влиза в своя „затвор“.

ДА НАЕМЕШ CITY CAR В РИМСКАТА ЕПОХА

Призори е. Една девойка и нейният гигантски слуга бързат по главната улица на града. Тя е пуста. Рядко минава някой. Виждат се само две кучета, които си оспорват кокал, захвърлен тази нощ от някое заведение. Девойката си покрива главата с дълга *palla*, за да се предпази от студа. Нейният грамаден слуга обаче не го усеща. Облечен е само в туника, която позволява да се забележи мощната му гръд. Той е германец с благ поглед и с преждевременно побелели коси и брада.

Без усилие носи две огромни чанти с всичко необходимо за пътуването. Всъщност девойката заминава за кратко и го е накарала да я придружи.

И така, какво се носи, когато се тръгва на пътешествие в римската епоха? Запитвал се е и Лайънъл Кесън, автор на монументално изследване на тази тема.

Ето какво предпочитали да сложат в куфара римляните.

Заемащите най-много място предмети са кухненските съдове, защото по време на пътуването трябва да си приготвят храна. После са тоалетните принадлежности, една завивка, кърпа, няколко чифта дрехи и бельо, удобни сандали и солидни обувки за дъжд и сняг и, естествено, шапка за дъжд или слънце според случая. Освен това трябва да се предвиди подходящо облекло за областите, през които ще се минава — леко палто (*lacerna*) за топлия сезон, дълго палто от вълна с качулка за студения (*birrus*, същото като арабския *burnus*), *paenula* — римското пончо за дъжд и т.н.

Не трябва да се забравя да се сложат в куфара подаръците за човека, който ще ви приюти или когото отивате да посетите. И още малко други вещи. В действителност, освен ако не се пътува с кола, не се взимат много неща.

Ако познавате някого, който е извървял дългия път пеша до Сантяго ди Компостела, ще ви каже, че бързо се научават две неща — първо, че трябва да носиш най-необходимото (тоест минималното и най-лекото) в раничка, която тежи малко. И второ, че след първите два-три дни истинско мъчение, се постига ритъм на равномерно ходене,

което позволява да се изминават доста километри. В известен смисъл на римляните всеки ден им се налага да ходят до Сантяго ди Компостела. Свикнали са да вървят много. Много повече от нас.

А парите, къде ги крият пътниците? В обичайните кесийки, закрепени на колана, или в малки торбички от фина кожа, закачени на врата под туниката (и днес се прави така — достатъчно е да видим на летищата всички тънички портмонета и кесийки, които се продават на безмитните щандове).

При парите се слагат и ценните предмети.

Очевидно на жените не се препоръчва да носят бижута, които се забелязват отдалече — пръстените, обеците, гривните и герданите трябва да са скрити.

Някои си ги слагат в подплатата на *strophium*, някои си ги зашиват в невидимите гънки на дрехите, както е направила девойката, която носи нашата сестерция.

Но това не е достатъчно. Трябва да се приготви и друг вид багаж. Психологически. Римляните вярват много на предупредителните сънища. Те са послания, които трябва да се вземат под внимание, макар и да са кратки, като есемеси, изпратени от боговете.

Всеки сън има определен смисъл и представлява истински светофар за заминаванията на пътешествие. Ето някои.

Зелена светлина, ако сънуваш ясно небе със звезди или богинята Афродита или бог Меркурий, закрилникът на пътешествениците.

Магарето и мулето също са добър знак — означават, че пътуването ще е сигурно, макар и бавно!

Жълта светлина, ако в съня ти се яви газела. Тогава трябва да обърнеш внимание на здравето си. Ако газелата е пъргава, пътуването ще върви добре, ако куца или лежи, предзнаменованието не е хубаво.

Червен светофар обаче, ако сънуваш глиган (силни бури), кукумявка (бури и бандити по пътя) или пъдпъдък (ще станеш жертва на измама или ще бъдеш нападат от разбойници). Дионис или Диоскурите също са лош знак.

Най-сетне добро предзнаменование — ако насън ти се яви статуя на някой бог, която изглежда, че се движи, можеш спокойно да заминеш, тъй като има божията благословия.

Ще имаме възможност да се върнем на тези предупредителни знаци, когато ще се наложи да се качим на платноход в Остия и да

прекосим Средиземно море. Тогава ще открием и други суеверия свързани с пътуването.

В съседните улици двамата често забелязват малки групи, които се насочват към покрайнините на града. Това са роби, те вървят един зад друг, натоварени с пакети, торби и чанти. Следват господаря си, който заминава на пътешествие. Тъй като е забранено да се използват коли в града след изгрев-слънце, мнозина карат собствените си роби или роби хамали да им носят багажите до превозните средства, които ги чакат при портите на града. Понякога им нареждат да ги носят и тях самите. Една твърде дебела госпожа отпуснато се е излегнала на носилка, носена от четирима роби. За щастие, преходът е кратък.

Когато пристигат до портите на града, девойката и робът се отправят към вече отворените обори. Спират се да прочетат окачените на табелки цени и после влизат. Тези обори са античният еквивалент на *Avis* или *Hertz*. Тук се наемат... коли! Щом влизат, отговарящият, гръцки роб, им показва веднага тези, които са на разположение.

Има *birota*, тоест карета с две колела за двама души най-много. Или *essedum*, по-голяма и елегантна. Бихме могли да сравним първата с малка ежедневна кола и втората — с луксозен кабриолет. Гъркът изрежда имената на някои видни личности от града, които са използвали тези превозни средства (иди разбери дали е вярно...).

Има и *raeda*, открита кола с четири колела, и *carruca*, подобна на предишната, но с платно за покривало — същата като тези от Далечния запад. Днес тя съответства на голям ван със седем места за многобройно семейство. Някои модели на *carruca* са дори приспособени да може да се спи в тях — те са караваните на римската епоха.

За по-големите превозни средства обаче, освен кочияша, е нужен и някой на земята, който да държи конете за юздите и да върви до колата. Знаете ли какъв е терминът за този пътник „без късмет“? *Cursor*, термин, който днес използваме при компютрите (това е чертичката, която трепти, когато пишем).

Девойката избира една кола в дъното на обора с две места — *covinnus*. Тя е малка и маневрена, можем да я възприемем като *city car* (еквивалент на *Smart*) на римската епоха и е много разпространена по

пътищата на империята. Единствената разлика в сравнение с днес е, че е предвидена да пътува извън града, а не в градския трафик. Центровете на много големи градове всъщност са „пешеходни зони“, защото, както казахме, през деня движението на колите е забранено.

След като е договорена цената и е платен наемът на превозното средство, двамата се качват в него. Този, който ще кара, е робът. Конете поклащат глави и после тръгват. Веднага щом *sovinnus* преминава през портите на града, мъжът пришпорва конете и те се втурват в тръс. През тъмните им развети гриви девойката вижда белия път, който продължава до хоризонта. Усмивва се. Пътуването е започнало.

ТРАФИКЪТ ПО РИМСКИТЕ МАГИСТРАЛИ

Двамата задминават малък конвой. Той е очевидно на богат човек. Върху колите е натоварен цял апартамент, който се построява всяка вечер. Богатите не спят в странноприемниците, а си носят всичко необходимо. Робите ще издигнат голяма шатра, обзаведена със столове, маси, удобно легло, килими и т.н. Естествено, вземат се и съдове, и храна (по пътя се купува още). Всичко напомня много на онези луксозни съвременни сафарита, на които туристът, след като през деня е обикалял, воден от рейнджър, за вечеря се връща в лагера. Там ще бъде обслужван от келнери в ливреи и ще спи в голяма шатра, оборудвана с легло, маси, дори душеве и тоалетни...

Срещаме друг пътник, адвокат, излегнат върху носилка. Чете текста на защитната си реч, която ще трябва да произнесе в следващия град. Жестикулира и говори на глас. Осемте роби, които го носят на раменете си, не изглежда да обръщат внимание на това включено „радио“.

Този, който като него предпочита носилката пред колата, го прави по една-единствена причина — за да избегне друсането. Така пътуването е ужасно дълго. Но кой бърза? През римската епоха, за разлика от днес, не се кара с голяма скорост...

Все пак не е изключено на първата пощенска станция да смени робите с две мулета, впрегнати за прътовете.

Кого можем да срещнем по „Слънчевата магистрала“^[1] на империята?

Хора, коренно различни от онези, които виждаме по нашите магистрали. Римляните пътуват по съвсем други причини. Има малко туристи и шосетата не са задръстени в края на почивните дни. Огромната част от пътниците са тръгнали по работа. Това е преди всичко управленският персонал. Има непрекъснато движение на „държавни служители“ от всякакъв тип — чиновници, бирници, куриери, та докато се стигне до големите риби на императорската власт. Като управителите на провинциите.

Конвоите на последните се състоят от сътрудници, помощници, войници, обслужващ персонал, роби, и впечатляват преди всичко с размерите си. Човек почти има чувството, че те са императорите...

А преминаването на император е събитие. Движението спира както става и при нас, когато се организират състезания и се преграждат улиците. Минаването на императора е истински парад, сравним с този на 2 юни...^[2]. Цялото население излиза, за да види човека с най-голяма власт в света.

Има само едно шествие, по-дълго от това на императора и което е по-добре да не срещате никога. Шествието на легионите. Един легион в поход с хиляди войници, с колите на обоза, с разглобената военна техника блокира пътя ви с часове.

Ако пък имате нещастieto да срещнете цяла войска в поход, спрете се и си сглобете шатрата. Ще бъдете блокирани може би за няколко дни. Точно това се е случило, когато Траян решил да нахлуе в Дакия и свикал много легиони.

Да си представим задръстването по пътищата, любопитството и страха на населението от малките провинциални градове, залети от тази придошла река от войници и оръжия. И сделките, които някой търговец реализира за кратко време, възползвайки се от нуждите на хиляди мъже в поход...

Има все пак някои аналогии със съвременния свят. Срещат се коли, сравними с нашите TIR-ове (бавни коли, теглени от волове), с нашите малолитражни автомобили (талиги и карети), с рейсовете ни (дилижансите), с моторите (хора на коне), с велосипедите (хора на мулета), както и много пешеходци. Подметките са били най-разпространеното средство за транспорт в Античността.

Един любопитен детайл: конете са били много по-малки от тези, които знаем днес, били са малко по-големи от пони... Така че правилно е да ги смятаме за тогавашните „мотори“ заради мястото, което заемат, и маневреността. В градовете не се виждали конете от уестърните, завързани пред кръчмите — римлянин би ги сметнал за гиганти. А и за недостатъчно гъвкави и неиздържливи при пътувания, както и в битки. Както и с по-лесно раними стави на неравни терени.

Друг интересен факт е, че наоколо не се срещат много коне. Те са били използвани преди всичко във войната, в пощенските услуги и лова. А и по-голямата част от хората са нямали достатъчно средства, за

да ги закупят и да ги отглеждат. Следователно по пътищата се виждали много повече магарета, отколкото коне.

В движението по пътищата участват и болните, тръгнали на поклонение към светилища и прочути храмове, както и хора на път към известни термални местности. Все аспекти от Античността, които се доближават много до нашия модерен свят.

Тези, които вървят пеша, се придвижват и на „автостоп“. В повечето от случаите ги качват селяните с каруците. Това е изключително бавно пътуване, отегчително и досадно за човек с чувствителни уши — каруците скрибуцат ужасно!

---

[1] Така се нарича съвременната магистрала, свързваща Милано с Неапол. — Б.пр. ↑

[2] Втори юни е празник на Републиката и национален празник на Италия. Б.пр. ↑

АВТОГРИЛОВЕ И МОТЕЛИ

На деветата миля след Медиоланум се появяват покривите с червени керемиди на няколко постройки. На това място в съвременната епоха ще възникне Меленяно и е твърде вероятно първоначалното ядро на града да са точно тези къщи. Това е *mutatio*, пощенска станция на империята.

Двамата се спират и слизат от каретата. Робът завежда конете да ги напои и проверява копитата им. Жената влиза в двора между къщите.

Бихме могли да сравним *mutatio* с автогриловете с малка бензиностанция и сервиз за пътна помощ. Всъщност тук има обори, където могат да се заменят изморените коне (оттук и името *mutatio* — смяна, промяна) с отпочинали (с други думи, да се налее бензин). Има коняри, ветеринари, налбанти, „автомонтьори“ (истински сервиз). Освен това, точно както на автогриловете, тук човек може да се нахрани. Няма ги „митичните“ сандвичи „Нероне“, „Воскайоло“ или „Джулио Чезаре“, а кухня, където ви сервират истинско меню, просто и скромно. От агнешко до свинско, извара и питки.

Наблизо почти винаги има странноприемници, снабдени с всичко — от легла до проститутки. Този, който спира обаче, обикновено не преспива тук — точно като нас на нашите автогрилове, — а само хапва, сменя конете и пак тръгва. Преди да залезе слънцето, ще срещне едно или две *mutationes* по пътя. После, като с магическа пръчка, преди да падне нощта, на пътя ще се появи голям мотел. Римляните го наричат *mansio*. Между един и друг „мотел“ никога няма повече от 40–50 километра, тоест средния преход на ден. Тук пътникът ще може да се нахрани и наспи, освен че ще смени конете, както и да се... изкъпе хубаво. Почти винаги към *mansiones* има и малки терми. И дори безплатна смяна на дрехи за пощенските служители и куриерите (когато са подгизнали от дъжд или изцапани с кал).

За да бъде по-сигурен преходът, с течение на времето ще възникнат и станции на полицията, наречени именно *stationes*, със

стражи, които бдят по пътищата. Освен това в някои зони ще се появят контролни постове с часовой на всяка миля.

ЗЛОУПОТРЕБИ И ИЗПОЛЗВАНЕ НА СЛУЖЕБНИ КОЛИ (*CURSUS PUBLICUS*) ЗА ЧАСТНИ НУЖДИ

Но не всички пътници ще могат да използват автогриловете (*mutationes*) и мотелите (*mansiones*), камо ли пък безплатно.

Тези места са всъщност запазени за този, който изпълнява обществено задължение. Тоест пътува на разноски на правителството например куриер, който носи съобщения. Той всеки път трябва да представя специално писмо (*diploma*), което го акредитира и упълномощава да смени конете си (или да се изкъпе в термите).

Това е така наречената система на *cursus publicus*^[1], създадена от Август първоначално за пощата на правителството (не тази на гражданите) в цялата империя. Куриерите (*speculatores*) могат да сменят бързо конете и да се наспят, преди да тръгнат отново. Отлична идея, като си помислите, че след този римски рекорд пощата е станала по-бърза едва с изобретяването на локомотива. В Египет например били необходими шест часа, за да се покрие същата дистанция, и имало четири доставки на ден.

Този, който пътува за собствена сметка, не може да се ползва от тези удобства и трябва да се насочи към странноприемници и кръчми. Естествено, много влиятелни хора биха искали да могат да разполагат с *diploma*, за да пътуват удобно. Но е необходимо разрешение от императора. На практика само той, или по-скоро един негов упълномощен представител, може да подписва *diploma*. Мнозина упражняват натиск, за да я имат. Други искат официално от императора разрешението да направи „изключение“ за тях. Такъв е случаят на Плиний Млади, управител на Витиния, провинция в Мала Азия, който в 111 г. сл.Хр. (тоест „няколко години“ преди епохата, която изследваме) написал именно на Траян следното: „Господарю мой, досега не съм давал *diploma* на никого... Но съпругата ми разбра, че е починал дядо ѝ; тъй като желаете да отиде при своята леля, стори ми си прекалено да ѝ откажа *diploma*“...

Естествено, ставали са много злоупотреби от страна на влиятелните хора, които приемали подкупи. И дори „продавали“

дипломи (престъпление, което на теория било наказвано със смърт).

Днес бихме могли да го сравним с разрешението да се ползва служебен автомобил с шофьор за частни нужди...

Имало и случаи, когато чиновници на държавна служба пренебрегвали правилата и искали да получат безплатно коне в *mansiones* (имали до четирийсет ездитни животни — коне и мулета) или настоявали да настанят приятели и роднини в своите стаи...

Когато леката и бърза кола с девойката и нейния роб излиза от *mutatio*, за да продължи пътуването си, насреща ѝ се появява конник, който пристига в галоп. Влиза в двора и слиза бързо от коня. Той е куриер на империята (*speculator*). Управителят разбира, че задачата му е спешна, от притесненото изражение на лицето му. Момчето е съвсем младо, с лунички и зачервени бузи от усиленото яздене. Изважда *diploma* от завит на руло кожен тубус, който носи през врата си, и го подава на съдържателя, като му иска най-бързия кон. Човекът нарежда веднага да се приготви най-добрият в обора и разгъва само формално документа, без дори да го чете. После се взира в очите му: „Момче, всичко наред ли е?“. Младежът пие жадно от една стомна и струйки вода се стичат по гърдите му. Съпругата на съдържателя, която му е дала стомната, му казва да не бърза. На лицето ѝ е изписана майчинска усмивка. В него вижда един от синовете си, на военна служба в легион на север. XXII Примигения. Разбрали са за сблъсъка на границата от друг куриер, минал оттук преди няколко дни. Оттогава — никаква вест. Куриерите не би трябвало да разкриват военните тайни, но някои новини все пак достигат до вътрешността на страната, като тази за голяма победа срещу варварите. И момчето развълнувано потвърждава, че следват похвали и повишения за всички. И че документът, който носи, е предназначен точно за Севера, за началника на легиона в Могонциак.

Управителят се усмихва, поставя ръка на рамото на момчето и му подава манерка вино. „Изпий си я с удоволствие, но само когато не трябва да галопираш!“ Малко смутено, момчето благодари, после захапва питката с извара, която жената на управителя му е приготвила. Не му остава време да я изяде. Конят е готов, вече оседлан. С подскок младежът се качва на гърба му, без да използва табуретката, която конярят му е поставил на земята. После се обръща, усмихва се и се

сбогува с двойката управители. За миг е вече извън двора, обгърнат от облак прах...

Скоростта на римски куриер (истински пони експрес) е средно седем километра в час, като се включат спиранията за конете. Това означава около 70 километра на ден (срещу 20–30 за пешеходеца и 35–45 за „моторизирания“).

Лайънъл Кесън е пресметнал, че по този начин куриер, тръгнал от Рим, пристига в Бриндизи за седем дни, в Константинопол за двайсет и пет, в Антиохия (в Сирия) за четирийсет и в Александрия в Египет за петдесет и пет дни.

В действителност, когато „натиснат газта“, те успяват да утroat скоростта и да покрият и 210 километра за един ден, пътувайки вероятно и през нощта. Правят го по системата, която видяхме — препускат, без да си поемат дъх и почти без да спират, като *mansiones* играят ролята на пит стоповете на Формула 1.

Такъв е бил случаят например с вестта за бунта на легионите в Могонциак в Германия (където е разположен нашият легион XXII Примигения) през 69 г. сл.Хр. Били необходими не повече от осем-девет дни, за да стигне тя до Рим.

Във всички тези структури не е забранено на обикновените пътници да се хранят или спят, но само ако има място. И освен това трябва да плащат от джоба си за всички услуги, докато тези, които притежават *diploma*, ги ползват безплатно. И още, ако сте се настанили и пристигне официална делегация, за която няма свободни стаи, ще ви накарат да напуснете, без да се церемонят.

---

[1] Обществено пътуване (лат.). — Б.пр. ↑

**РЕДЖО ЕМИЛИЯ
ВИЦОВЕТЕ В АНТИЧНОСТТА**

СЦЕНИ ОТ ЕДНА СВАТБА

След дълго пътуване жената е прекарала нощта в странноприемница в Плаценция (днешна Пиаченца). После е тръгнала отново на път рано сутринта, точно навреме, за да стигне във Фиденция (сега Фиденца) за сватбата на най-добрата си приятелка.

Церемонията е била много хубава, булката е носела прекрасна *palla* в шафранов цвят, лицето ѝ е било отчасти покрито от ярко като пламък оранжево було (затова е наречено *flammeum*^[1]) и увенчано с миртов венец.

Младоженецът ѝ се е сторил още по-привлекателен, отколкото по времето, когато се е запознала с него. Може би заради специалния ден или заради близостта на приятелката ѝ, която наистина е невероятна жена. Гостенката е внимавала много по време на церемонията. Не е изпуснала нищо от нея. Разбира се, в момента на жертвоприношението на бика си е затворила очите, но когато разглеждаше вътрешностите, жрецът се е засмял спонтанно, като е дал толкова искрена и положителна „присъда“ за двойката, че е изненадал всички със своя оптимизъм. Обикновено не се чуват много положителни преценки. Но тези, които познават добре младоженците, знаят, че те заслужават такава...

Имало е голям банкет с много поканени, който е продължил до вечерта, въпреки че вятърът е създал малко затруднение на гостите. После и тя е трябвало да изиграе своята роля.

Когато всички са станали и сватбеното шествие се е отправило към къщата на младоженеца, тя, най-добрата приятелка на булката, я е придружила до сватбеното ложе. Там съпругът ѝ я е чакал с усмивка, изпълнена с желание. След малко е щял да смъкне наметката ѝ и да развърже тройния възел на туниката. Докато всички са се разотивали, за да оставят двамата сами, тя на излизане е хвърлила последен поглед и ги е видяла да се целуват страстно. Затворила е вратата и усмихвайки се, е въздъхнала, преди да се присъедини към другите.

Докато всички се отдалечават с факли и лампички, ние се спираме. Вечерта е свежа и всички звезди блестят, дарявайки ни със

своята трептяща светлина. Да се върнем към последната сцена и да помислим... Излиза, че римляните се целуват като нас?

---

[1] На латински *flamma* означава „пламък“. — Б.пр. ↑

ЦЕЛУВКИ ПО РИМСКИ

Да, римляните си разменят страстни целувки като нас. Може би би било по-редно да кажем, че ние го правим като тях, тъй като ни предхождат...

Те познават три вида целувки. Има *basium*, тоест класическата любовна целувка, която си разменят влюбените. Тя е нежна и изпълнена с чувство. Достатъчно е да видим някои статуетки, например тези от Трир, които изобразяват целуващи се двойки. И те наклоняват лицето си надясно (както, изглежда, правят две трети от хората днес).

После има *osculum*, почтителната целувка, която си разменят роднините.

Най-сетне съществува и *saviium*, еротичната, похотлива целувка, като по време на сексуална връзка например с проститутка.

Ако ви учудват тези разграничения и си мислите, че при нас не е така, вгледайте се по-добре в света, който ви заобикаля, и ще забележите, че днес има много повече видове...

С приятелите и роднините се целуваме два пъти „символично“ (докосвайки бузите си), когато ги срещнем след известно време. Целуваме се веднъж с хората, с които се виждаме всеки ден (съпругът, който целува жена си, преди да отиде на работа). В чужбина обаче целувките понякога са повече — в Холандия, Франция и в много други европейски страни те са по три (поякога и по четири или пет в зависимост от областта).

С хора, между които има повече обич, деца, родители или близки приятели се разменя целувка по бузата.

Ако вземем предвид и целуването на ръка, както и факта, че до съвсем скоро в Русия беше запазена традицията за размяна на целувки по устата между мъже, става ясно, че пред тези модерни навици римлянинът би се почувствал много объркан — неговата размяна на целувки е била по-проста от нашата...

Има един куриозен факт, свързан с „целувките по римски“. Разказва се, че първоначално *osculum*, най-дискретната, е имала в действителност „разследваща“ цел. Мъжът проверявал дали съпругата му не е пила вино. Така можели да правят всички роднини, за да контролират дъха на жените от семейството... Един вид подлагало се на проверка доброто име на рода.

Във връзка с многото целувки в римския свят откриваме и една изненада — римляните били може би първите в историята, които ги забранили!

Преди почти две хиляди години император Тиберий наредил да забранят целуването на публично място. Причината? Да се пребори с епидемия от херпес (*labialis*^[1]). В тази област на медицината почти напълно липсвали научни познания, но Тиберий бил прав, защото точно така става заразяването. Не знаем обаче доколко били спазвани неговите нареждания. Тези неща не признават забрани...

---

[1] Херпес, който се появява по устните (лат.). — Б.пр. ↑

РЕДЖО ЕМИЛИЯ — ВИЦОВЕТЕ НА РИМЛЯНИТЕ

Изминали са няколко дни. Сестерцията, депозирана от девойката за заплащането на странноприемницата, в която е спала, е стигнала чак дотук, в Региум Лепиди, съвременното Реджо в областта Емилия, на около 50 километра разстояние. Донесъл я е друг минаващ през странноприемницата клиент, който сега се намира с приятеля си пред една *porina*.

Двамата мъже се настаняват на масата след дълго ходене, което ги е довело сред полята, в околностите на Реджо. Известно време не говорят, само се наслаждават на почивката, седнали на обикновени дървени табуретки, под сянката на голям чинар и на лекия ветрец, който милва лицата им.

После единият, явно ожаднял, се обръща към кръчмаря:

— Две червени със съвсем малко вода. Ей, да не ги разводниш!

Както сме имали вече възможност да кажем, виното в империята е с толкова високи градуси, че е нормално да се добавя вода. Но почти навсякъде и поколения наред кръчмарите разреждат обилно „нектара на боговете“, за да спечелят повече.

На едно място обаче, недалеч оттук, се случва обратното. Ако слушаме Марциал, точно в Равена. Градът разполагал с толкова малко питейна вода, че струвала колкото виното! Както един от двамата веднага си спомня: „В Равена хитър кръчмар ми изигра хубава шега — аз му поисках разрежено, а той ми го даде чисто!“, и избухва в смях.

Другият потвърждава: „Да, водата там е толкова скъпа, че бих предпочел цистерна с вода, отколкото лозе. Щях да я продавам на по-добра цена!“.

Това са обикновени хапливи реплики, казани на латински със силен местен акцент. Марциал ги е написал в своите „Епиграми“ (III, 56–57). Всъщност поетът е прекарал известно време по тези места.

Желанието да се посмееш и да се насладиш на живота след ден на тежък труд е обичайна практика по тези земи. И няма да се промени с вековете. Да изпиеш някоя хубава напитка с приятелите, придружавайки чашите вино с вицове, е повече от обичайно...

Но какви забавни историйки са се въртели в Античността? Какво е било чувството за хумор? Променило ли се е? Съществували ли са и в онази епоха вицове за полицаи? Отговорът е „да“!

Знаем някои анекдоти от римската епоха благодарение на *Philogelos* (Филогел означава приятел на смеха). Става въпрос за хумористичен сборник с 265 „вица“, написани на гръцки, създаден вероятно около V в. сл.Хр.

В него, както в съвременна такава книга, хумористичните историйки са групирани по категории — от жителите на някои градове, смятани за „немного будни“ (Кума, Сидон, Абдера и т.н.), до някои персонажи с големи дефекти в характера, проявявани в ежедневието — грубиянина, скъперника, подлеца, веселяка с хапливите реплики, завистника, човека с лошия дъх и т.н.

Но има една фигура, която е главният герой в почти половината от анекдотите. Това е умникът — начетен, но много разсеян педант (напомня малко персонажа на Фурио, съпруга на Магда, майсторски обезсмъртен от Карло Вердоне^[1] във филма „Бяло, червено и зелено“). В римската епоха анекдотите за този персонаж жънат същия успех като нашите вицове за полицаите.

Необходимо е да се направи едно уточнение — чувството за хумор не е като камъка, променя се с времето. За да предизвика смях, вицът трябва да е свеж като плод, да е свързан с историческия момент, иначе престава да се харесва. Сигурно сте забелязали, че анекдотите на нашите баби и дядовци трудно ни карат да се засмеем. Затова е учудващо, че някои от смешките от Античността са запазили своята жизненост въпреки отминалите векове...

Представете си, че сте седнали в онази *porina* и че слушате някои от тях.

Бръснар казва на клиента си: „Как да ти подстрижа косата?“. Клиентът: „Мълчаливо!“.

Някой си отива на лекар и казва: „Докторе, когато се събудя, ми се вие много силно свят в продължение на половин час, после ми минава и всичко ми е наред. Какво ще ме посъветваш?“.

Лекарят: „Да се събуждаш половин час по-късно!“.

Един умник сънувал, че докато върви, настъпва пирон, и като се събудил, си бинтовал крака. Негов приятел, след като го попитал защо се е бинтовал, му казал: „Ех и ти, защо не си обуваш обувките, когато спиш?“.

От двама близнаци единият умира. Един умник среща оживелия и го пита: „Но кой е умрял, ти или брат ти?“.

Един от Абдера (в Гърция, чиито жители често били прицел на подигравки), виждайки да минава евнух в компания на жена, попитал приятел дали тя е съпругата му. Когато другият му отговорил, че евнух не може да има съпруга, той възкликнал: „Значи, трябва да е дъщеря му!“.

Един умник среща приятел и го заговаря: „Бяха ми казали, че си умрял!“. Приятелят отвръща: „Но виждаш, че съм си жив!“.

Тогава всезнайкото: „Обаче на този, който ми го каза, имам много повече доверие!“.

По време на пътуване по море се разразява ужасна буря. Един умник вижда робите си, облени в сълзи, и извиква: „Не плачете, в моето завещание ви освобождавам всичките!“.

Приятел казва на един умник, който заминава: „Би ли могъл, ако обичаш, да ми купиш двама роби на по петнайсет години?“.

Другият отговорил: „Добре, ако не намеря такива, ще ти купя един на трийсет...“.

Някакъв мъж пита умника: „Ще ми послужиш ли с една туника до полето?“. Другият: „Съжалявам, имам само до глезена, не до полето!“.

Каламбур за алчните...

Един скъперник, като пишел собственото си завещание, назовал за единствен наследник... самия себе си.

... за мързеливите

Двама мързеливци спели заедно в едно и също легло. През нощта влязъл крадец в къщата, издърпал завивката им и я откраднал. Единият забелязал и извикал на другия: „Стани и догони онзи, че ни отмъкна завивката!“. А другият: „Остави, ще го хванем после, когато дойде да ни вземе дюшека...“.

... за страхливите

Попитали страхливеца кои кораби са по-сигурни за пътуване, дали военните, или транспортните. „Тези, които са изтеглени на сушата!“, бил отговорът.

... за лошия дъх

Мъж с лош дъх среща лекар и му казва: „Докторе, погледни ми гърлото, страх ме е, че мъжецът ми е слязъл надолу“. Отворил устата си, а лекарят извикал: „Не ти е слязъл мъжецът, качил ти се е задникът!“.

... за жителите на Сидон (град на ливанския бряг, прицел на насмешки)

В училище в Сидон ученик пита учител: „Амфората от пет литра каква вместимост има?“. Учителят: „Имаш предвид пълна с вино или с олио?“.

... за жителите на Кума, днес част от Поцуоли

Жител на Кума, яхнал магаре, минавал близо до овощна градина. Като видял, че над пътя е надвиснал клон на смокиня, отрупан със зрели плодове, той го сграбчил, като стъпил върху магарето. Но то се измъкнало и го оставил да виси на дървото. Пазачът на градината го попитал какво прави увиснал там горе. Жителят на Кума отговорил: „Паднах от магарето!“.

Жител на Кума, веднага след като починал баща му в Александрия, дал тялото му да го балсамират. Минало доста време и тъй като още не били готови, поискал да му върнат тялото. Служителят, при когото имало оставени още много други трупове, го попитал за отличителен белег на баща му. Жителят на Кума отговорил: „Често покашляше!“.

... за невежите

Попитали невеж учител как се е казвала майката на Приам, последният троянски цар. Понеже не знаел какво да каже, той отговорил: „Ние от възпитание я наричаме Госпожо...“.

... за женомразците

Женомразец погребва съпругата си. Минувач го пита: „Кой е този, който е преминал в по-добър свят?“. А той: „Аз, защото се отървах от нея!“

---

[1] Известен италиански актьор комик. — Б.пр. ↑

МОДЕНА — ПРЕЛЪСТИТЕЛ В АТАКА

Един войник седи в кръчмата и се забавлява. Той е началник в конницата и от време на време избухва в смях. Никога не е искал да се жени, заклет ерген е. Няма съпруга, но вероятно има повече от едно дете тук и там. Днес бихме го определили като сингъл с талант на голям любовник...

То си е донякъде фамилна черта. Вероятно хората си спомнят за неговия дядо не толкова заради многобройните любовни връзки, които го превръщат в Казанова на Античността, колкото за любовните му еквилибристики. Все пак възможно е да не сте го чували никога — казвал се е Квинт Петилий Цериал.

През 60 г. сл.Хр., по времето на Нерон, се е намирал в Британия в командването на IX легион Хиспана, когато избухва въстанието на Бодика. Лондон и някои други центрове са разрушени (както споменахме в главата, посветена на Британия). Цериал се опитва да събере всички войници на разположение, за да защити Камулодун (Колчестър). Въпреки героичната съпротива, неговите твърде малобройни сили бързо биват пометени. Самият той избягва смъртта на косъм.

Но Цериал се е измъквал на косъм не само от битки.

След като дошъл на власт, Веспасиан го изпратил в Германия да командва друг легион, който... се оказал пак в центъра на въстание! Този път на племето батави в северната част на империята. Цериал удържал победа (сражавал се с онзи легион XXII Примигения, който срещнахме в главата за Германия) и бил възнаграден с всякакви почести от страна на императора Веспасиан (негов родственик)...

И точно в тази война се случил пикантен епизод.

Една нощ военният лагер на римляните бил атакуван от варварите. Но Цериал не бил там... Бил ангажиран с друга „дейност“ със знатна римлянка във вила, разположена наблизко. Дошъл на бойното поле полугол...

Друга случка. Веднъж, когато плавал с кораб по Рейн и през нощта трябвало да стигне до една от предните позиции на римските

войници, варварите, качени на малки плавателни съдове, тихо вдигнали котвите на неговия кораб генерален щаб и го отвлечли безшумно, без някой да забележи. Когато обаче нахлули вътре, за да убият Цериал, останали изненадани — не бил там. Намирал се на друго място, прекарвал нощта с любезна местна госпожа... После се наложило да си пробива път между вражеските войски, за да се върне при хората си, вече обсадени от неприятеля.

На следващата година Цериал станал управител на Британия и се оказало, че трябва да се сражава с друго племе, бригантите. Верен на любовните си навици, той установил „дипломатическа“ връзка с бившата царица на този народ, Картимандуа — нещо като Клеопатра на Севера, жена с голям чар и силен характер.

Цериал завършил кариерата и живота си в Рим, номиниран два пъти за консул и навлязъл впоследствие, при Домициан, в най-висшите дворцови кръгове.

Тацит го описва не толкова като разсъдлив военачалник, колкото като безразсъден воин, свикнал всеки път да рискува всичко. Точно както правел с жените. Неговото влияние върху войниците било много силно заради начина му на говорене, прост и пряк, и непоклатимата му лоялност. И на жените трябва да се е харесвал този негов силен, решителен и лоялен характер.

КАК ДА ПРЕЛЪСТИШ НЯКОГО НА ПИРШЕСТВО

Сега монетата е минала в ръцете на този военен, красавец с пронизващ поглед, който се е излегнал на леглото в триклиниума. Той е един от поканените на пиршеството, организирано от богат търговец на платове. От мястото, което е заел, личи, че не е от най-важните гости. Съществува определен йерархичен кодекс на местата „за излягане“. Домакинът, естествено, заема централното.

Между две блюда, между рецитация и танц разговорите са засегнали много теми — от обилната реколта до вестите, идващи от Изтока, от спомените от пътуванията в провинцията до странните местни обичаи. Младият военен любезно се е изказал, но повече мълчи, защото е съсредоточен върху друга „размяна на мнения“. Започнал е да флиртува със съпругата на домакина, която се е излегнала близо до него. Това е много рисковано, но точно затова го намира възбуждащо. А и господарката, много по-млада от *dominus*^[1], изглежда, че се включва в играта. Тя е пищна, с проницателен поглед и червена коса, с красиви масури, които се спускат върху раменете ѝ като виещи се клонки на лоза.

Младият военен, колкото и да изглежда странно, не се е заловил с нещо, което не е по силите му. Той само прилага на практика онова, което Овидий препоръчва в такива случаи. Истински сборник от правила за прелъстяване по време на пиршество...

И какво трябва да се прави? Вижте какво препоръчва големият поет, живял около сто години преди това, в своето *Ars amatoria* („Любовно изкуство“), произведение в три тома.

Когато седиш близо до нея, лесно „ще ѝ кажеш тихо хиляди тайни неща, които ще чуе само тя, които ще са изречени единствено за нея“; или, продължава Овидий, добре е да ѝ отправиш нежни ласкателства, така че „тя да разбере, че е твоя господарка“. И да я гледаш втренчено „в очите с твоите... влюбени очи“.

После поетът става по-дързък, като съветва, като начало, да се вземе купата, от която току-що е пила жената, и да се отпие от същото

място, като се поставят устните точно там, където са се докосвали нейните. Това е един вид „задочна“ целувка...

*Най-напред докосни онази чаша,
която тя със своите устни е докоснала,
и пий оттам, откъдето тя е пила.*

Истинско преследване, първо с погледи и думи, после с целувки от разстояние, най-накрая с контакт пред всички, но контакт дискретен.

*... и от всяка храна, която тя едва допира
с пръстите си, взимай си и ти,
докосвай тази храна заедно с нейната ръка.*

А съпругът? Смущаващо е как Овидий препоръчва да бъде омайван. С ласкателства и лицемерие.

*Постарай се после да се харесаш на съпруга ѝ:
да ти стане приятел, може да ти помогне много.*

На римските пиршества често се изтегля с жребий името на „царя на пира“ — той ще определя качеството на виното и броя на купите, които трябва да се изпият по време на вечерята. Овидий съветва, когато се случи да бъдете избран, да подадете скиптър на домакина и да кимате одобрително на всичко, казано от него.

*Ако по жребий трябва да пиеш пръв,
отстъпи му привилегията; короната,
която са ти поставили, на него предложи.
Равен или по-нисш от теб, какъвто и да е,
дай му първи да се обслужи; и когато говори,*

потвърждавай думите му.

Но няма Овидий не изпитва чувство за вина? Да, заявява го открито, въпреки че според него лицемерието не може да се избегне.

*Това е стар път и често е най-безопасният —
да предаваш някого и да му се представяш за
приятел:
път отъпкан и сигурен, макар и път, покрит с
вина...*

Нашият военен прави точно това, дума по дума. Ръцете на двамата се докосват често, очите се срещат в дълги погледи, зениците се разширяват...

А после? Ето какво съветва Овидий:

*След като се вдигнат масите и си тръгнете,
тълпата и мястото ще ти позволят
да стигнеш до нея. Върви сред гостите,
колкото можеш повече, допри се до нея
и докосни хълбока ѝ с пръст, крака ѝ
леко погали със своя крак.*

На този етап всичко е ясно между двамата и според Овидий при първа възможност трябва да се говори с жената открито.

*И най-сетне е време да ѝ се говори.
Бягай надалече, недодялан свян!*

Тогава започва „мръсната“ работа на прелъстителя. Според Овидий с ласкателства и измама ловецът ще получи своята плячка.

Оръжията на прелъстяването са лъжливите обещания, а в това той (римлянин или съвременник) е много способен и безмилостен. Вижте:

*Трябва да действаш като любовник: гласът ти
да показва, че сърцето ти плаче, направи всичко
да ти повярва: толкова малко е нужно;
няма жена, която да не е сигурна, че
предизвиква любов; грозна или хубава,
всяка жена си мисли, че е привлекателна*

...

*Обещавай много: обещанията привличат
към себе си жените; към обещанията
добави като свидетели боговете...*

...

*Помагат и сълзите: с плача
би могъл да размекнеш твърдия диамант.
Покажи ѝ, че са мокри бузите ти,
ако успееш, а ако не можеш да заплачеш
(невинаги сълзата може да се появи навреме),
докосни очите си с намокрена ръка...*

Добре, спираме дотук, ако искате други любовни съвети от Овидий за мъжете (а... и за жените!), можете да прочетете цялото произведение.

Нашият военен е успял да се отдели с младата съпруга на домакина, докато последният завежда гостите да видят прекрасните коне, които отглежда за надбягвания.

Не искаме да пречим на тяхната интимност. Но какво рискуват, ако бъдат заловени?

---

[1] Господар (лат.). — Б.пр. ↑

КАКВО РИСКУВАТ ПРЕЛЮБОДЕЙЦИТЕ?

В продължение на векове римляните са възприемали прелюбодеянието едностранно — като сексуална връзка между омъжена жена и чужд на семейството мъж. Това е много древно разбиране. В семейството мъжът е свободен да има връзка дори с робините от къщата (и това не се смята за прелюбодеяние), докато жената трябва да е напълно вярна.

До Август в случай на изневяра от страна на жената, мъжът можел сам да раздаде правосъдие, като убие съпругата си (тя била под неговата власт на *pater familias*). Любовникът също рискувал да бъде убит или по-вероятно кастриран.

После на власт дошъл Август, който се опитал да нанесе удар на извънбрачните връзки (които трябва да са били наистина много!) по-радикално, чрез връщане към здравите принципи, които извисили Рим. Освен това той искал да се справи и със заплашителния спад на раждаемостта и увеличаването на разводите.

Законът *Lex Iulia de adulteriis coercendis*^[1], издаден от Август през 18 г. пр.Хр., ясно определял как трябва да бъдат съдени виновниците. И той останал в сила, с няколко поправки, през цялото време на империята.

Същественото е, че благодарение на Август между съпругата и съпруга заставал... законът. Прелюбодеянието не било вече „домашна“ работа, а се превръщало в обществено престъпление.

Законът задължавал съпруга на прелюбодейката да я изгони и да поиска развод. До шейсет дни от развода той можел да поиска да се открие наказателно съдебно разглеждане пред съдебни заседатели. След изтичането на този период правото на действие преминавало към бащата на прелюбодейката. След изминаването на още един срок всеки можел да предложи наказание, при условие че е римски гражданин.

---

[1] Закон за наказване на прелюбодеянията (лат.). — Б.пр. ↑

ПРЕДВИДЕНИТЕ НАКАЗАНИЯ

Виновната жена загубвала половината от зестрата си и една трета от имуществото си. Освен това била изпращана в изгнание на някой остров (*ad insulam*). В случая с Юлия Старата, дъщеря на Август, избраното място бил островът Пандатерия (*Pandateria*, сега Вентотене).

Според закона извършилата прелюбодеяние не можела да сключва други бракове, нито да носи *стола*^[1], дреха, запазена за матроните, а имала право само на кафявата тога, по която обикновено разпознавали проститутките.

Били предвидени наказания, макар и леки, и за съпруга прелюбодеец, който трябвало да възстанови зестрата, ако заради изневярата се е стигнало до развод.

А любовникът на прелюбодейката? Тежки наказания били предвидени и за него. Бил заточаван на друг остров и му било конфискувано половината имущество.

Предвиждало се и нещо още по-лошо — двамата можели да бъдат законно умъртвени чрез нещо като престъпление в името на честта от бащата на жената (биологически или осиновител) или от нейния съпруг. Но имало „правила“, които трябвало да се спазват.

Бащата на прелюбодейката можел да убие както нея, така и любовника ѝ, ако ги хванел на местопрестъплението (в бащиния дом или в този на съпруга). Но — чуйте, чуйте — трябвало да унищожи и двамата! Ако се задоволял само с единия, щяло да се смята за убийство.

От своя страна съпругът не можел при никакви обстоятелства да погуби жена си (тя е „под властта на баща си“). Можел да убие любовника ѝ, но само ако последният е с по-ниско социално положение или ако е хванал прелюбодейците в собствената си къща.

Щом изневярата станела публично достояние (с проливане на кръв или не), мъжът бил задължен по закон да изгони жена си, за да избегне обвинението в сводничество (*accusatio lenocinii*), тоест „подтикване и експлоатиране на проституцията“ (както бихме казали

днес), и да съобщи на магистрата до три дни след изневярата и евентуалното убийство.

Но в колко случаи е бил прилаган този закон? Много рядко. Малко били наистина осъдените за прелюбодеяние (все пак имало и такива). Ставало въпрос за наследство от древна епоха, което няколко десетилетия преди периода, който разглеждаме, било напълно забравено. Дори Домициан трябвало да поднови (да „припомни“) неговите принципи...

Когато обаче Римската империя паднала, във всички нововъзникнали германски кралства личното отмъщение от архаичен тип отново станало нормална практика.

Макар и древен, този закон се отличава все пак с един важен аспект — за първи път се наказва и мъжът. Освен това жената най-сетне е спасена от жестокото поведение на съпруга.

Въпреки че в епохата на Септимий Север наказанията станали по-строги (вече не се рискувало изгнание, а направо смърт), случаите на прелюбодеяние всъщност намалели, както видяхме, и заради лесното получаване на развод.

Но колко чести били прелюбодеянията в римската епоха? Според Йенс-Уве Краузе, който преподава антична история в Лудвиг Максимилианс Университет в Мюнхен, и тогава, както и днес, хората мърморели най-вече в по-малките центрове на империята, където всички се познавали и било трудно изневярата да остане скрита. Там случаите, завършили пред съдиите, били изключително много. Според авторите от късната Античност да се присъства на процес на форума за изневяра на жена с нейния роб, било толкова често, че вече не представлявало новина.

Дион Касий^[2] твърди, че по време на неговия консулат оплакванията за прелюбодеяния били изключително много (три хиляди) и поради липсата на съдии (това ни звучи толкова познато...) огромната част от случаите оставали неразгледани. И така трябва да е било навсякъде в империята.

Като резултат били преследвани само малко случаи, най-драстичните.

[1] Дълга женска дреха. — Б.пр. ↑

[2] Дион Касий (155–235) — политик и историк, писал на старогръцки език, автор на „Римска история“ в 80 тома. — Б.пр. ↑

С КОГО ИЗНЕВЕРЯВАТ ЖЕНИТЕ?

И така, ако съпругът се радвал на голяма свобода в извънбрачните сексуални връзки, с кого изневерявала съпругата? Да се върнем на пиршеството с красивия наследник на Цериал.

Защо съпругата на домакина е толкова благосклонна към този млад военен, на всичкото отгоре непознат? Със сигурност заради неговите обноски и външния му вид. Но и защото, за разлика от днес, жената има съвсем малко възможности за външни контакти. Тя никога няма да си създаде кръг от приятели и познати извън дома. Ще трябва да се задоволи с този на съпруга си. И точно там „ще улавя“ своите любовници. В този смисъл не е съвсем ясно дали мъжът, с всичките си качества на прелъстител, е ловецът, или плячката.

Любовникът в римската епоха е или приятел и познат на съпруга, или човек от деловото му обкръжение. Има и трета категория любовници (изключвайки случайните, с които са се запознали на пътешествие или другаде) — робите. Те са навсякъде в къщата, винаги са на разположение и главно — длъжни са да мълчат...

РИМИНИ ХИРУРГИЧЕСКА ОПЕРАЦИЯ

DOMUS^[1] НА ХИРУРГА ЕВТЮХ

Военният излиза от вилата, докато другите гости продължават да пеят и да рецитират стихове заедно с домакина. Вече са изгубили сметката на купите вино, които са изпили. И нашият познат е изгубил сметката... на жените, които е прелъстил. Знае само, че от тази вечер има една повече...

Един роб му е приготвил коня. Даже го е разчесал. Военният остава впечатлен от това неочаквано обслужване и пъха ръка в кесийката си. Неговите добре поддържани пръсти изваждат нашата сестерция, за да му я дадат. После се качва на коня и се отдалечава в нощта.

Грубите пръсти на роба задържат монетата, сякаш са уста на звяр и после я „поглъщат“, като я плъзгат в дланта. Хватката е силна. Ръката е набръчкана, с кожа като гъон, с масивни и широки нокти. Това е ръката на човек, който е свикнал да обработва земята. За няколко секунди сестерцията е отишла в друг свят, света на роба. Робът, който на другия ден ще изпълни много деликатна мисия. Името му е Лузий.

---

[1] Къща, дом (лат.). — Б.пр. ↑

ШАХМАТНАТА ДЪСКА НА ЦИВИЛИЗАЦИЯТА

Скърцането на малката кола прилича на стара песен, която прави компания на пътниците. Никой не продумва. Разговорите са угаснали преди часове като изгорели свещи. В превозното средство с четири колела, теглено от две мулета, пътуват баща и майка с болния си син, който спокойно спи в ръцете на майката, нехаещ за силното друсане. Колата е карана от двама роби, единият от които е именно Лузий, със сигурност най-добрият роб на господаря, този, който го бива за всичко.

Става въпрос за „пътуване на надеждата“ — трябва да се спаси момчето, както ще разберем след малко. Преди това си струва да отворим една скоба. Гледката на местата, през които минаваме, е наистина необичайна.

От двете страни на пътя се простират редици полета, еднакви по размер и вид, наредени едно до друго с хирургическа точност. Ако можехме да полетим и да се възхитим на това място отвисоко, щяхме да видим нещо невероятно — вместо недокосната природа с гори, езера и реки долу се простира огромна шахматна дъска от ниви „близнаци“. Шахматна дъска със строго геометрични очертания, която напомня паркинга на голям търговски център. Това е пейзаж, който сме свикнали да виждаме и който наистина изглежда не на място в толкова отдалечена от нас епоха.

Всичко е плод на прецизното разделяне на завзетата от легионите територия, осъществено от римската администрация и предназначено за новите колонисти. Това е така наречената „центуриация“ на земята, направена в много области на империята.

Без да влизаме в подробности, ще кажем, че теренът е бил разделен на 100 големи квадрата от по 50 хектара всеки. Римлянинът обаче би използвал друг термин. Ще каже, че са съставени от двеста югера всеки. Неслучайно думата *iugerum* прилича толкова на *iugum*^[1], дървеното приспособление, което свързва два вола. Всъщност югерът е площта, която може да се изоре за един ден с двойка волове, тоест около 2500 квадратни метра. Както винаги, римляните са много практични. В планината, където терените са по-трудни за оране,

югерът очевидно е по-малък — детайл, който трябва да помните, ако искате... да си купите земя по онези места! Защо го наричат „центуриация“? Какво общо има числото 100^[2]? Общото е, че всеки един от тези големи квадрати, наречени *centuria*, съдържа 100 парцела по два югера.

Другаде, на терени с по-малко правилни площи, вместо квадрати има правоъгълници (*strigae* или *scamna* според ориентацията им), но те са само варианти на една и съща система.

Тази шахматна дъска от ниви е пресечена от свършена мрежа от пътища и пътечки (многобройни истински кардо и декуманус, аналогични на тези, които се виждат в римските градове). От това произтича изключително стройно разпределение на парцели, които римската държава дава на новите колонисти и които не могат да бъдат разделяни, освен след разрешение от сената.

Наблюдаваме нов, несъществуващ по-рано начин на използване на природата. В много области на Римската империя центуриацията прерисува пейзажа, както никога преди това. Тези полета на бъдещата област Емилия-Романя са пример за това — геометричните парцели, които се разпростират от двете страни на пътя Емилия символизират римската мисъл, разпростираща се навсякъде, както се просмуква вода и извайваща дори природата.

Сега колата минава близо до няколко мъже със странни дървени инструменти, които проверяват подреждането на каменни стълбове и колчета, вероятно заради спор за граници (а спорове има много, както ни показват някои документи — нерядко хора преместват граничните камъни, „открадвайки“ дълга ивица земя от полето на съседа).

В този случай работата им не е много трудна. Спорът скоро ще бъде разрешен. Наистина е впечатляващо да се види толкова точна мрежа от терени в толкова древни времена. Няма компютри, няма лазери, нито въздушни снимки. Как са успели? Всичко е било изчислено от хора като тези, които виждаме сега. Това са земемерите с прости, но ефикасни инструменти като *groma*, която често се вижда изобразена в много книги и музеи.

Напомня малко на скелета на малък чадър, само че вместо металните спици има хоризонтален дървен кръст. В края на всяко рамо

на кръста виси връв с оловна тежест. Приспособлението функционира като визьор и позволява да се фиксират местата например на каменни стълбове, за да определят границите на терените по точен начин. Така както при пушката с погледа си поставяте в съвършено права линия мушката, и тук е достатъчно да се поставят в ос две върви с олово на *groma*-та и едно колче, забито в поле, макар и много отдалечено. Идеалната линия, която ще свърже тези три точки, ще бъде очертана върху терена. И ще бъде права като лазерен лъч.

По този начин се строят пътища, гранични линии, военни лагери или градски стени, съвършено прави, което кара потомците да се питат в продължение на векове как е било възможно...

Странното е, че това разчертаване на земята е все още видимо. Ако например летите над Емилия-Романя, на много места имате чувството, че под вас се простира огромна шахматна дъска с полета в различни цветове.

Самият Карло Леви в своя роман „Христос е спрял в Еболи“ говори за влакове, които пресичат „математическите полета на Романя“.

В много съвременни имена на градчета в Емилия-Романя (но и в Паданската долина) също може да се открие отново древната „центуриация“. Достатъчно е да си спомним Ченто, Нонантола (от *nonaginta*, „деветдесет“), Дучента и т.н.^[3]

Зад това хирургическо разделение на терена стои прецизната завоевателна стратегия на Рим. Например на ветераните от легионите било отпускано парче земя, където да живеят със семейството си. В продължение на поколения пенсионирани войници и граждани са се установявали в новите, завладени от легионите територии, разпространявайки римската цивилизация.

Те били предните постове на границата, съобщавали за опасност от нападения, но преди всичко изнасяли „римското“ във варварските територии, приобщавайки местното население към културата и икономиката на Рим.

Както необработените терени бивали превръщани в ниви, така и от варварските територии се раждала живата тъкан на империята.

---

[1] Ярем, хомот (лат.). — Б.пр. ↑

[2] 100 на латински е *centum* (центум). — Б.пр. ↑

[3] *Centum* — „сто“, *ducenta* — „двеста“. — Б.пр. ↑

ПЪТУВАНЕТО НА НАДЕЖДАТА

Детски писък внезапно нарушава тишината в колата. Малкият плаче неспирно и лицето му се е преобразило в маска на страданието. Майката напразно се мъчи да го успокои. Детето вдига ръчички към главата си и търси утеха, криейки лицето си в гънките на дрехата, за да усети майчината топлина. Вероятно е на четири или пет години, не повече, и главата му е по-голяма от едната страна. Болно е от хидроцефалия и критичното му състояние се дължи на тумора, който я е предизвикал. Тумор, който се е развивал бавно и е направил мозъка асиметричен. Костта на черепа е трябвало да се нагоди към по-големия обем от дясната страна, като по време на нарастването постепенно се е деформирала.

Истинският проблем са ужасните болки в главата, които измъчват детето поради непрестанно нарастващия вътрешен натиск. Непоносимо изтезание, което в последно време е почти непрекъснато и което го буди и от дълбок сън, както се е случило сега.

Родителите са пробвали всичко, за да излекуват болестта — от лекарства, предписани от докторите, до жертвоприношения на боговете. Опитали са и невероятните средства на жени от народа, занимаващи се с врачуване и магьосничество. Но нищо не е помогнало.

Обърнали са се дори към богинята Карна^[1], често призовавана от майките и кърмачките и способна да изгонва *striges*, нощните птици, които в античната епоха са били еквивалентът на нашите вампири. Вярва се, че влизат в къщите под прикритието на нощта и изсмукват кръвта на децата, като се хранят и с плътта им и вътрешните им органи. Родителите на малкото момченце са изпълнили ритуала за отстраняването им (става дума за бухали, кукумявки и други грабливи нощни птици, днес, за щастие, възприемани по съвсем различен начин). Три пъти са белязали вратата на стаята на детето с клонче от арбутус^[2], напръскали са прага ѝ с очистваща вода, като са държали в ръка вътрешностите на млада свиня, които да предложат на *striges*,

вместо тези на техния син. Най-накрая са окачили на касата на прозореца клонче от глог.

Но не е помогнало.

Сега единственото решение е да се обърнат към хирург. Той трябва да направи дупка в черепа, за да пусне да излезе „злото“, което притиска мозъка отвътре. Така са им казали. Но не е лесно да се намери добър хирург, на когото да се доверят, на всичкото отгоре цената на операцията и неговият хонорар са много високи. Недостижими за това семейство. То принадлежи към най-ниското съсловие на римското общество — робите от селата. Родителите на детето са част от *familia* на роби от голяма ферма близо до Болоня. Въпреки това сега са се отправили към един от най-добрите лекари в околността, който работи в Ариминум (днес Римини). Как е възможно това? Кой им е помогнал?

Станало е малко „чудо“. Техният господар, потресен от трагедията, е осигурил това „пътуване на надеждата“, като е платил всичко от джоба си — пренасянето, операцията, хонорара на хирурга. Защо го е направил? Може би просто е останал верен на ролята на господар и на „баща“ на цялата общност свои роби. Така римляните разбират ролята на *pater familias*^[3].

Но може би има и друга причина, несъвместима с възприетите от нас клишета за отношенията между роби и господари. Не е съвсем вярно, че господарите са винаги жестоки и нехуманни. Те често поддържат със слугите си връзки на зачитане и уважение, в някои случаи на приятелство и дори на обич. Така се обяснява защо толкова много роби са освобождавани или защо понякога контактът с господарите преминава в брак.

Детето излива болката си с плачове и викове. Цялото е потно. Колата спира. Бащата и майката се мъчат да го успокоят, като го милват и люлеят. По време на непредвидения престой Лузий слиза и наблюдава околностите. Случаят е пожелал да се спрат при малък „лечебен“ храм. Сигурно наблизо има свещен извор, защото се намираме сред полето. Припомнете си онези църквички или параклисчета, които понякога се виждат край пътищата (и които обикновено са наследници на малки езически храмове, издигали се на

същия терен — едно сакрално място често променя „одеждата си“, но не и ролята си).

Робът се качва по стълбите. Вътре няма никой. По стените обаче са закачени изключително много вотивни дарове. Представяват анатомични части и органи от керамика, камък и дърво (на други места, в по-важни храмове, могат да бъдат от мед, сребро и злато): глави, очи, гърди, ръце, крака, стъпала, пръсти, длани, уши, черва и дори гениталии. Тези вотивни дарове (*donaria*) са донесени от хора, които искат милост или които са я получили и са оздравели. Днес могат да се видят в археологическите музеи.

Лузий, точно като посетителите в музеите днес, разглежда всеки дар, изненадан от различните болести. Ето един дар от камък — две уши и надпис, който обяснява как галът Куций благодари на божествата за това, че излекували глухотата му. Малко по-нататък се вижда керамична ръка с кръгови релефи с диаметър от по сантиметър — представляват по всяка вероятност заболяването псориазис, известно още на египтяните. После погледът на Лузий се спира на женска глава от глина с кичури коса само на някои места. Той никога не е виждал такава болест. Сега знаем, че става въпрос за алопеция ареата, която води до опадане на косата само в специфични области на главата.

Още по-учуден е да види проблемите на гениталиите. Ето плашещо голям скротум и малко по-натам пенис с друг по-малък отстрани. Лузий се опулва.

Трябва да се каже, че тези вотивни дарове добре свидетелстват за отношението на римляните към различните патологии. Тъй като все още е имало малко научни познания, те са се борели с болестите, доверявайки се едновременно на два вида медицина — „свещената“, която се обръща към боговете, както свидетелства този храм, и „научната“, както показва каретата, която пътува към хирурга. Всъщност и днес е така. Достатъчно е да влезем в църква или светилище, за да видим същите вотивни дарове, обикновено сребърна пластинка с форма на крак, око или друг орган.

Главните божества, на които се доверяват в римската епоха, са Минерва, Карна, Мефитис (богиня на изпаренията на Земята), Фебрис. Освен това съществувала истинска „династия“ от лекуващи божества

— Аполон лечител, синът му Ескулап и дъщерята на Ескулап, Салус, богиня на здравето.

Понякога, за да умилюва боговете при епидемии, сенатът назначавал ритуали като *lectisternium*, тоест тържествен банкет, като на трапезата стояли само статуите или изображенията на божествата — боговете върху леглата на триклиниума, богините на столове според строгия етикет на архаичен Рим.

Но не само това. Съществували и специални празници, на които се измолвала закрилата на боговете срещу болестите. На 21 декември например се чествал празникът *Angeronalia (Divalia vel Angeronalia)*, посветен на богинята Ангерона, чието име ни звучи познато, защото вероятно идва от думата *angor* („задушаване, тревожност“) и съответства на нашата ангина. Всъщност богинята Ангерона лекувала сърдечните заболявания.

Сега Лузий разглежда двойка гладиатори в битка. Това е малък оловен щемпел, който изобразява тракиец и мурмилон^[4], които влизат в схватка с щитове и шлемове, украсени с морски фигури. Какво прави тук? Вероятно някой ранен гладиатор е благодарил на боговете за своето оздравяване. Болестта не прави разлика и обединява всички, от сенатори до гладиатори... както свидетелстват тези стотици окачени изображения на части от тялото.

Една здрава ръка хваща Лузий, който се стряска. Ръката е истинска, слаба и кокалеста, и е на слуга в храма. Жрецът го няма, отишъл е да погребва някои от по-старите оброчни дарове в свещена дупка (периодично „почистване“, необходимо във всички храмове от древността и подарило на археолозите богати колекции).

Само този полусляп роб е останал да пази храма. Той е слаб и плешив, с дълга брада, в устата си има няколко криви зъби, а едното му око е толкова забулено, че е почти бяло и прави погледа му враждебен. Изплашен, Лузий се отдалечава бързо и се качва отново в колата.

---

[1] Римска богиня, пазителка на най-нежните човешки органи. — Б.пр. ↑

[2] Вечнозелено растение с червени плодчета, подобни на череши. — Б.пр. ↑

[3] Баща на семейството (лат.). — Б.пр. ↑

[4] Гладиатор с меч, щит и шлем. — Б.пр. ↑

ДА СЕ ОТИДЕ В РИМИНИ В РИМСКАТА ЕПОХА

Сега колата поема по дълъг, съвсем бял мост. Водата съвършено отразява петте му арки, създавайки прекрасен оптически ефект от пет кръга с различна големина. Този мост е една от визитните картички на град Ариминум. Поръчан от Август и завършен от Тиберий, той е истински шедьовър, построен толкова добре, че ще оцелее през две хиляди години история (включително след опита на оттеглящите се нацисти да го взривят през Втората световна война). И днес той е ценна артерия.

Запитвали ли сте се някога откъде идва името Римини? И тези, които са в колата, не знаят. Идва от реката, която прекосяват. И разказва любопитна история.

Ние сме свикнали да мислим, че варварите са живеели далеч от Рим, в горите на Германия или в сухите области на Северна Африка (думата „бербери“^[1] всъщност произлиза от „варвари“), или пък отвъд пустините на Близкия изток. В действителност в началото на своята история Рим се е сражавал с тях „у дома“, на нашия полуостров. И областта Романия, която прекосихме в тази малка кола, е пример за това. Преди няколко поколения (до 268 г. пр.Хр.) тя е била чужда земя, където живеели силни галски племена. Като лингоните и сеноните по на юг. Името Сенигалия в областта Марке произлиза именно от това племе — там римляните основали колонията Сена Галика. Днес е трудно да си представим, че от такова градче са тръгнали някога онези свирепи войни. Със своя вожд, харизматичния Брен, галите плякосали Рим, налагайки му тежък данък. (Смята се, че е негова известната фраза „*Vae victis!*“, тоест „Горко на победените!“, произнесена когато, след обратата във войната и в момента на тегленето на златото, с което галите трябвало да се откупят от Рим, Брен хвърлил върху везната сабята си, за да увеличи теглото.)

В своята завоевателна война на север римският сенат имал идея да изпрати в Романия 6000 войници, за да основе нов град, колония в самата галска територия, като изходен пункт за римската експанзия в Паданската долина.

В действителност те не били толкова войници, колкото „селяни войници“, колонисти, които идвали от Лациум и Кампания заедно със семействата си и решили да изградят ново селище в устието на река Ариминус (днешната Марекия). Впоследствие нарекли града Ариминум, днес Римини.

След като минава през контролата на входа, колата продължава към центъра на града. Шумът на колелата се е променил. Вече го няма чакъла на пътя Емилия, дългия консулски път, по който са прекосили полята. В Римини улицата е покрита с плочи и големите колела отразяват твърдостта на камъка и я предават на гръбначните стълбове на пътниците. На равномерни интервали се чува малко по-различен шум, там, където се срещат плочите. В римската епоха това съответства на типичния ритмичен шум при нашите пътувания с влак, когато колелата на вагона минават от едни релси на други...

Сега колата върви по една от главните улици с колонади и от двете страни, под които се простира безкрайна редица от работилници и магазини. Лузий наблюдава внимателно. Вижда трима бърбреци си мъже, подпрени на една от колоните на портика; деца, насядали по земята под един навес заедно с учителя си, който размахва неизбежната пръчка от тръстика; сляп старец, подпиращ се на рамото на роба си, който му помага да се провре между стоките и хората по тротоара (робът е еквивалентът на кучето за слепи); две деца, които играят на топчета с малки камъчета... Всички тези сцени минават бързо пред очите му, докато колата върви.

Усмихва се при вида на дебел мъж, който се опитва да откачи амфорка, облечена в слама и окачена на касата на вратата на дюкян. Притесненият търговец дотичва, за да му помогне, но е твърде късно — тежестта на клиента вече е предизвикала ефекта на доминото върху редица други амфори, подпрени на земята, които сега се търкалят по улицата.

Учуден е от геометрията на улиците. Те се пресичат под прав ъгъл. Къщите изглеждат така, сякаш са „подредени“.

Лузий никога преди това не е бил тук. Винаги е живял във вилата ферма и има само бегъл детски спомен от криволичещите улици, където е роден. Дете на роби, той, още новороден, е бил препродаден

от господаря на родителите си на сегашния си собственик. Правилото е просто — децата на двойка роби принадлежат на господаря, който при желание може да ги продаде точно както правим ние с потомството на котка или куче. В онази епоха част от човечеството не само не притежава нищо, но не може да задържи и собствените си деца...

Не трябва да забравяме, че един роб има много ограничена представа за света. Той трудно би могъл да познава нещо повече от къщата, квартала и града, където работи. Останалото е извън възможностите му. Ако пък се намира в някоя вила ферма сред полето, е като в изгнание. Нерядко се ражда, живее и умира на това място, без някога да се отдалечи от него. Естествено, не за всички е така. Много роби биват продавани, преминават от едно селище в друго или ги карат да работят всеки път на различни места. Изолиран случай са тези, които са спечелили доверието на господаря си и изпълняват поръчения, правят покупки, превозват стоки и т.н. Такъв е случаят с Лузий. Той обаче за първи път изпълнява толкова дълга мисия. Въпреки че днес един автомобил би изминал за по-малко от час прехода на колата, за него това е истинско „пътуване в чужбина“.

Сега очите му срещат тези на девойка, седнала на дървена пейка. От дрехите ѝ не личи да е робиня. Може би е освободена робиня или пък свободна римска жена. Със сигурност не би трябвало да се взира така в нея. Но инстинктът не познава социални правила. Тя също го гледа втренчено и се усмихва, както само жена може да прави това, излъчвайки желание, искреност и предизвикателство. Погледът и на двамата превишава с много двете секунди, границата, отвъд която, както е известно, проличават привличането и интересът към някого. Като хипнотизирани сините очи на младия роб не я оставят и за миг. Зашеметен е. Тя е толкова хубава... и тялото ѝ е толкова предизвикателно. Тъкмо се наканва да ѝ каже нещо и колата завива зад ъгъла. В дъното на улицата се появява морето със своята силна миризма и непрестанен шум. То е съвсем близо. Робът никога не го е виждал и сега се взира в него с полуотворена уста и веещи се на вятъра руси къдри. На хоризонта се открояват бели квадратни платна. Толкова много са му разказвали за тях други роби... Сега е там, на няколко десетки метри от морето, но не може да отиде да го докосне. Той е роб, подчинява се само на заповедите на господарите си. И ето че една ръка

грубо докосва рамото му. Това е бащата на болното дете. Иска да знае къде е къщата на хирурга.

Младежът слиза от колата и се отправя към момичето, неговата „любов от пръв поглед“. Приближава се до нея със сведени надолу очи в знак на уважение. Знае, че рискува много, ако сбърка. Но знае и че техните погледи са установили тайна връзка. Девојката е изненадана, когато го вижда да се приближава, въпреки че вътрешно се е надявала на това. И се взира в него с тъмните си и блестящи като звездна нощ в пустинята очи. Те са обрaмчени от черни коси с червеникав оттенък. Има странна метална висулка, която блести на слънцето. След дълъг миг, в който погледите им сякаш се целуват, той я пита за къщата на известния хирург. Тя се засмива, като показва ослепително белите си зъби, изпъкващи върху средиземноморското ѝ лице. Предлага да ги придружи. Робът е до нея. Хванал е сbruите на коня и води колата пеш. Не може да не забележи тялото на момичето, което при всяка крачка се полюшва, извивайки се, под туниката. Самата Венера, мисли си той...

Докато вървят, ръцете им се докосват многократно, прикрити от тълпата хора. Той ѝ обяснява защо са тук, тя мълчаливо слуша и хвърля изпълнени със състрадание погледи към детето в ръцете на майката.

Сега групата прекосява форума, който е само за пешеходци. Колата е оставена в близка улица и робът кочияш я наглежда.

Има много хора. Все едно минавате през гара в пиковите часове — добре облечени мъже, които си приказват, нехайни младежи, които се блъскат един друг, бащи с деца... Няма да ви убегне една подробност обаче — има повече мъже, отколкото жени. Така е на форумите и по улиците на цялата империя. Въпреки достигнатата от жените еманципация, през II в. сл.Хр. светът извън стените на къщата е все още доминирано от мъжете пространство. Общо взето, както е и днес в някои блискоизточни държави.

Сега са стигнали до центъра на форума, там, където се пресичат главните улици на града — кардо и декуманус. Лузий забелязва постамент със статуя. Има и други на площада, но тази е специална. Тя е статуята на Юлий Цезар. Чува момченце да обяснява като екскурзовод на няколко чужденци, че на това място през 49 г. пр. Хр Цезар се е обърнал към своята войска, след като е преминал реката Рубикон, готов да тръгне към Рим. Този постамент съществува и днес

и винаги има някой, готов да обясни на туристите за какво става дума...

Ако прекосим форума няколко пъти, ще срещнем носилки с мъже и жени със стъклен поглед, с аристократичен вид, излегнали се в добре обмислена поза. И ще забележим подробност, която никой учебник или автор никога не е описвал. След като отминат, свежият и наситен парфюм на матроните се смесва с острия и непоносим мирис на пот на робите, които носят носилките. Това са „изгорелите газове“ на тези средства за транспорт на Античността.

След това пред очите ни се разкрива необичайна сцена — група възрастни мъже с тоги са се събрали пред една много бяла стена. Напомнят малко на онези пътници, които проверяват разписанието на влаковете по нашите гари. Всъщност те четат едиктите и обявите, които администрацията на града е написала за гражданите. Подобни има навсякъде в империята. Когато обявите остарееят и е необходимо място, за да се напишат нови, администрацията варосва стената и тя е готова за писане. Именно белият цвят, *albus* на латински, е дал официалното име на този вид стена — *album*. Да, думата, която използваме, за да назовем сбирка от фотографии, спомени, фигурки, дори компактдисковете на певците, води началото си от римските площи отпреди две хиляди години. С времето *album* е започнала да означава, общо взето, всяка повърхност, върху която се пишат или оставят свидетелства, докато се стигне до наши дни.

---

[1] Етническа група, обитаваща Северозападна Африка. — Б.пр.

ВЛИЗАМЕ В КЪЩАТА НА ХИРУРГА

Сега групичката ни се е отклонила в странична улица, минавайки край една *porina*. Отвътре се разнася светло „облаче“, наситено с острата миризма на печена наденица. Това е истинско изкушение за всички, но няма време за губене. Девойката с тъмните очи се придвижва бързо, като си проправя път между хората, подпрели се на мраморния плот, в чиито кръгли отвори е поставено виното и големи количества всякакви маслини. Някои поглеждат вързопа с люлеещи се краченца, който жената притиска до гърдите си, разбират и се отдръпват. Всички знаят, че в края на улицата се намира известният хирург. Сцени като тази се повтарят всеки ден.

Не е трудно да се разбере коя е вратата на неговата къща. Малка мълчалива тълпа от хора чака пред вратата ѝ да им дойде редът. Когато стигат до голямата зелена врата с две бронзови халки, Лузий се забавя, търси писмото на господаря, с което да се представят — лист папирус с печат с личния му пръстен. Но момичето с тъмните очи е по-бързо от него. Чука и вика по име някакъв човек. Познава добре един от робите на къщата, който се занимава с администрацията на тази амбулатория. Било е истински късмет да я срещнат.

След няколко секунди едно от крилата на вратата се откrexва и се показва усмихнато лице. То е на момче с чиста туника и любезни маниери. Достатъчни са няколко думи и групата влиза.

Къщата е странна. Няма я типичната структура на *domus* като в Помпей. С течение на времето строителството в римските градове се е съобразило с много познат на нас проблем, този с липсата на пространство.

Периодът на просперитет на империята е довел до увеличаване на населението в градовете, което пък е довело до нарастване на търсенето на къщи. Точно както се е случило при нас след Втората световна война. Вследствие на това квадратният метър във всички градове на Италия и на империята е станал прекалено ценен и скъп, за

да бъде „разхищаван“ за нефункционални помещения. Следователно, за да се увеличи броят на стаите, в елегантните *domus* се появяват преградни стени и горни етажи, които променят из основи оригиналната структура.

Така изчезват атриумите (*atria*) с басейните с вода. На тяхно място биват изградени стаи и коридори. Прекрасните вътрешни градини с уханни аромати, фонтани и колонади, които сме свикнали да гледаме във филмите и рисунките, са намалени и превърнати в обикновени дворове, към които гледат горните етажи. Но това не е всичко. Често „трансформираният“ *domus* е разделян на две или повече самостоятелни жилища. Тази къща е пример за това — половината от нея е станала... медицинска амбулатория.

Жител на Помпей, живял само две поколения преди това и свикнал на красивите вили с градини и малки тихи колонади, би се затруднил да разпознае тези къщи, станали изведнъж прекалено тъмни и шумни...

Сега малката група преминава през дълъг коридор, който води до чакалнята. Всички имат едно и също чувство — че мястото е просмукано от сакралност. Всъщност коридорът е тъмен, осветяван е слабо само от лампа, закачена в центъра на тавана. Носи се и силна миризма на тамян. Като в храмовете. Защо гори тамян в тази къща? Причината е проста — това вещество притежава леки антисептични свойства и традиционно се препоръчва за местата, където се събират много хора, имащи нужда от лечение — храмове, светилища и, разбира се, медицински амбулатории.

Докато Лузий говори на „колегата си“ от администрацията, показвайки писмото, семейството на болното дете сядат на дървената пейка в чакалнята като много други пациенти.

Тази чакалня е истинска „мостра“, която свидетелства за болестите на епохата. За нас е удобен случай да разберем от какво страдат римляните.

ДА ТЕ БОЛЯТ ЗЪБИ В РИМСКАТА ЕПОХА

Трябва да се каже, че по онова време, и по-специално през първите векове след Христа, не съществува още точно разграничение между лекари и хирурзи. Добрият лекар трябва да е в състояние да оперира като хирург и да приготвя лекарства като фармацевт. Има дефиниция на (лекаря) хирурга, която бих искал да цитирам само за да се разбере при какви условия се извършвали неговите интервенции. Написал я е Целз (Авъл Корнелий Целз), живял преди две хиляди години, по времето на Август и Тиберий, автор на интересен трактат за медицината:

Хирургът трябва да е млад или поне да не е много напред в годините. Да има силна и стабилна ръка, която никога не трепери. Лявата ръка да му служи не по-зле от дясната. Да е с остро и ясно зрение, да бъде смел. Да бъде състрадателен — да, но да мисли само как да излекува своя болен, без да бъде принуден заради виковете му нито да действа по-бързо, отколкото трябва, нито да реже по-малко от необходимото...

Вие бихте ли влезли в операционна зала днес, ако знаете, че хирургът няма да обърне внимание на виковете ви? Велико откритие е упойката...

Двама мъже с бели коси са седнали срещу семейството с болното дете. Единият от тях има очебиеща превръзка, която минава под брадичката, опасва бузите и свършва с хубав възел над главата. Прилича на великденско яйце. Обхванал е с длан бузата си, издута от зъбобол. По едно време се обръща към своя приятел и го пита, изговаряйки с фъфлене думите:

„Наистина ли направихме добре, като дойдохме тук, вместо да отидем при другия лекар, при Дявъл?“

Приятелят му се мъчи да го окуражи със злобна реплика: „Ама, разбира се. Дявъл доскоро беше лекар, сега е гробар; това, което прави като гробар, го правеше и като лекар!“. После мъдро заключава: „*Aegrescit medendo...*“, тоест, преведено свободно: „Лечението е по-лошо от болестта...“.

В действителност лекарите не са много обичано съсловие сред простолудието. Причините са много — средствата за лечение са по-малко ефикасни от съвременните, а и знанията за заболяванията са елементарни в сравнение с днешните.

Освен това съществуват много шарлатани, които се възползват от доверието на хората, измисляйки лъжливи лечения или „чудотворни“ лекове.

Като потвърждение на лошото мнение на хората за лекарите женски глас нарушава тишината в чакалнята. Жената си излива мъката пред помощника на доктора, дошъл да се осведоми за симптомите ѝ, и отправя упреци срещу друг лекар на име Симак: „Бях зле, Симак дойде при мен, придружен от сто ученици. Докоснаха ме сто ледени ръце. Нямах треска, благодарение на Симак сега имам“.

Какво ще се случи днес на пациента със зъбобола? Избрал е кабинета на голям хирург, но е можел прекрасно да отиде при бръснаря зад ъгъла. Като „втори занаят“ бръснарите вадят и зъби. По бързия начин, както лесно можем да си представим.

Но тук толкова ли различно ще бъде? Онова, което пациентът с болния зъб още не знае, е, че когато дойде неговият ред, ще трябва да понесе истинско изтезание. Много са инструментите за вадене на зъби, използвани от римските зъболекари, и най-страшният със сигурност са клещите или *forfex*. Ако както понякога се случва, по време на ваденето зъбът се счупи и коренът остане вътре в костта, трябва да се използват други клещи, още по-страшни, чието име идва от гръцки и е достатъчно изразително — *rhizagra*, „сграбчва корена“!

Всичко това заради един кариес. Как са се лекували кариесите в онази епоха? Това, което ще прочетете и откриете сега, ще ви накара да оцените факта, че живеете в днешно време...

В римската епоха се смятало, че съществува мистериозен червей „гризач“, способен да продупчи емайла като дървесен червей и да направи дупка в зъба, също като при ябълките. Това древно схващане датира поне от времето на вавилонците и ще просъществува до съвременната епоха.

Първата стъпка, разбира се, била да се изключат дразнещите храни, да се приемат лекарства и да се промива устата с разтвори на базата на опиум, тамян, черен пипер и... черен блян.

Черният блян, родственик на картофите и доматиите, има обезболяващ ефект, но е и много опасен халюциноген — листата и преди всичко малките черни семена са изключително отровни. Шекспир споменава черния блян, когато описва смъртта на бащата на Хамлет. Следователно да се лекуват зъбите не било шега работа и хората трябвало да се надяват да няма грешки при приготвянето на лековете... Ето защо често се обръщали към големи светили, а не към първия бръснар зад ъгъла.

Следващата стъпка била да „се запуши“ дупката на зъба със зърна черен пипер или плодчета на бръшлян. Ако, както може да се предположи, средството не подействало, в дупката сипвали отвара от риган и арсеник, на киснати в олио, после я затваряли с восък.

Имало и такива, които използвали по-сложни комбинации. Някой си Руф от Ефес имал обичай да прави пломби със смес от стипца, смирна, кимион, черен пипер и оцет. Истинска амалгама *high-tech* в Античността.

Доколко са действали тези лекове? Нямаме научни клинически наблюдения. Твърде вероятно е болката да е оставала. Тя се успокоявала с вино и отвара от котешка трева (същата, върху която обичат да се отъркват домашните котки).

Но в повечето случаи зъбът трябвало да се извади. Усмивките от римската епоха са впечатляващи — твърде често се виждат усти без много зъби! Но никой не обръща кой знае колко внимание на това. Така е било тогава.

Учудващото — но не толкова, като се замислим — е, че кариесите и проблемите със зъбите засягали повече богатите, отколкото бедните. Типичният за заможния хранителен режим, богат на захари и въглехидрати, разрушава зъбите повече. Разбира се, беднякът, който яде малко, загубва зъбите си от недояждане... И все

пак при погребенията в селските центрове близо до Рим е забелязан един парадокс — зъбите на робите в много случаи са повече от тези на господарите.

А когато се извади зъбът, какво се прави?

Един от начините да се запълни празнината в усмивката е да се замени липсващият зъб с фалшив, животински, предимно от вол или теле, изрязан така, че да пасне идеално в устата на пациента.

Трябва да се каже, че още от V в. пр.Хр. етруските били в състояние да правят мостове със златни пластинки. „Закачени“ за здравите зъби, те поддържали изкуствените, така че да бъдат използвани като протези. Но тази техника не е имала успех в римската епоха.

Последна вледеняваща подробност. Когато четем Целз, откриваме, че съществува една „нехуманна“ (поне в нашите очи) техника за лекуване на абсцес или проблем с венците — допира се нажежено желязо направо върху болната част...

Може би господинът с болните зъби си мисли точно за тази терапия. Погледът му е втренчен в празното пространство.

ПРОБЛЕМИ С КАТАРАКТА? ЕТО РАЗРЕШЕНИЕТО

До него има друга двойка — жена със съпруга си. Тя има сложна фризура от плитки, усукани зад главата и захванати с голяма игла от кост, поставена хоризонтално като резе. Погледът на мъжа е вперен в тавана — той дъвче нещо специално, направено от плодчета на хвойна и тученица (стайно растение, днес използвано и за салата). Заради свежия и силен аромат на хвойната тази дъвка на Античността се използва срещу алитоза^[1]. Тя е предшественикът на балсамовите бонбони, които ги дават по рекламите, онези, които са толкова силни, че имате чувството, че ви секва дъхът, когато ги лапнете...

Но истинският проблем е на жена му, която не вижда с едното си око. За нищо не са послужили *колириите* — капките за очи, предписани през последните месеци. И сега стиска един колирий в ръката си. Римските капки не са „течни“ като нашите. Те имат формата на бастунче и се правят от втвърдени пастообразни смеси, които после трябва да бъдат разтворени, за предпочитане в майчино мляко. Сред съставките има една любопитна — *castoreum*, с успокояващ ефект, получен от гениталната секреция на европейския бобър. Вие бихте ли си го сложили в окото? Вероятно не. В тази епоха обаче е смятан за панацея!

Върху тези бастунчета колирий лекарят често поставял своя печат, за да си направи малко реклама, но главно за да избегне фалшификациите (още тогава, представете си, съществували фалшиви лекарства).

Върху печата понякога могат да се прочетат, освен неговото име, и основните съставки, както и инструкции за употреба (истински предшественици на листовките на съвременните медикаменти).

Тази жена има катаракта и ще бъде оперирана в следващите дни. Римските лекари умеят да извършват подобни деликатни хирургически операции на очите.

Пациентката ще бъде сложена да седне срещу светлината, в положение по-ниско от това на лекаря, а един помощник зад гърба ѝ ще ѝ обездвижи главата. После лекарят изключително внимателно ще пъхне игла между роговицата и хороидеята^[2] и с бавно движение ще премахне пердето. Да, усещам вашето смущение и няма да продължавам...

А и от една стая долитат странни звуци. Приличат на стенания. После се усилват и се превръщат почти във викове. Накрая се чува дълъг сподавен стон, в който се долавя облекчение. Някои роби от администрацията се споглеждат и се усмихват. Лекуваният пациент има категорично „специален“ проблем. Това е жена, която страда от хистерия.

Малко известно е, но думата „хистерия“ идва от гръцкия термин *hystera*, който означава „матка“ (неслучайно днес при изследвания и операции на матката се говори за хистерография, хистеректомия, хистеросалпингография и т.н.)

Лекарите в Античността смятали всъщност, че хистерията поражда жените, които не могат да се освободят от сексуалната си енергия. Категориите, подложени на този риск, обхващали следователно вдовиците, старите моми и всички жени, лишени от редовен сексуален живот. Още от I в. сл.Хр. лечението се състояло в предизвикване на клиторен оргазъм. Жените се обръщали към лекаря, който ги довеждал до, както се наричало тогава, „пароксизъм“^[3] със собствените си ръце. Тази практика е достигнала почти до наши дни — в края на деветнайсети век все още е била разпространена.

---

[1] Лош дъх. — Б.пр. ↑

[2] Слой на окото между склерата и ретината. — Б.пр. ↑

[3] Внезапен пристъп на силна душевна възбуда и външната му проява. — Б.пр. ↑

ЕТО ГО И ЛЕКАРЯ!

Ред е на детенцето и неговите родители. Един роб идва да ги извика. Стават веднага и забързват след него. Вратата на кабинета се отваря. Поколебават се на прага. Знаят, че трябва да изживеят един от най-трудните моменти в своя живот. Бащата влиза решително, следван от съпругата си, която държи на ръце малкия пациент. Стигат до средата на стаята и се спират.

Лекарят сякаш не им обръща внимание. Седнал е зад писалището и пише върху восъчна табличка предписания за някакъв пациент. Подът е покрит с прекрасна мозайка с много квадрати, в които са изобразени тичащи диви животни — пантера, птици, газела и лъв. Тези квадрати са разположени в кръг около митологическа фигура — фигурата на Орфей.

Да, Орфей... и това не е случайно. Според митологията именно Орфей със своята цитра е можел да опитомява животните и да побеждава смъртта. Полезно изображение, което цели да предразположи пациентите.

Встрани от кабинета на лекаря има друга стая, *cubiculum*, където се вижда легло, осветено от слабата светлина на лампа. В нея пациентите биват приемани за един ден точно както се прави днес при едnodневна хоспитализация. И тук мозайката на пода е истински елегантна.

Погледът на жената проучва всеки ъгъл на помещението. Стените са цветни, покрити с квадрати и декорации, и опасани отдолу с дълга червена лента. Мебелировката е семпла. Освен писалището има сандък, етажерка с „книги“ и трактати за консултиране (във формата на големи рула папирус). Очите на майката се насочват към дълга ниска маса и срещат притеснения поглед на бащата. Един роб вече е подредил хирургическите инструменти за операцията. Приличат на уреди за мъчение.

На нас ни се вижда абсурдно хирург да оперира в кабинета си, но в римската епоха (а и дълго време след това) е нещо нормално.

Бащата усеща леко влажно докосване до сандала и пръстите на краката си. Това е „милувката“ на парцал, напоен с вода и оцет, който робът използва, за да почисти пода от следите от кръв, останали от последната хирургическа интервенция...

Лекарят става. Той е хубав мъж на около четирийсет години, с черни, леко прошарени коси, правилни черти на лицето и плътни, добре очертани устни. Впечатляват големите му черни очи. И преди всичко смеещите се бръчици в края на очите, които им придават дружелюбно изражение. Чертите и акцентът му издават произхода — Гърция.

Познава добре господаря на малкото семейство роби, бил е много пъти в неговата вила ферма. А и му е длъжник за разрешаването на някои негови проблеми. Очевидно интервенцията ще бъде безплатна.

Слуша мълчаливо разказа на родителите за болестта на сина им. Детето го наблюдава и се притиска към майка си. Не се страхува, инстинктивно вижда в него приятел. И има право. Той е единственият, който може да го спаси. Лекарят също го гледа със симпатия. Малко е наклонил главата си и се усмихва.

Това „средиземноморско“ лице, до такава степен вдъхващо доверие, ни говори за нещо много интересно. Всъщност в началото на историята на Рим не е съществувала фигурата на лекаря. *Pater familias* бил този, който се грижел за своите близки и робите в къщата с рецепти и знания, предавани от баща на син. После, със завладяването на Гърция, Рим за първи път се запознал с лекарите професионалисти. Те идвали от най-прочутите медицински школи в онази епоха — Ефес, Пергам, Смирна, Антиохия. Тогава Източното Средиземноморие отговаряло на днешните Съединени американски щати със своите „изследователски институти“, университети и големи научни центрове (достатъчно е да си спомним за Александрийската библиотека в Египет).

И така, първоначално лекарите в Рим били предимно роби с гръцки произход (както изглежда, много търсени, защото на пазара цената им била много по-висока от тази на другите). Те съвсем скоро

бивали освобождавани и вече свободни, могли да си откриват кабинети за своя сметка.

Вероятно е странно, но тази професия се смятала за неподходяща за римския мъж, защото, според неговата ценностна система, гражданин не можел да извлича полза и печалба от спасяването на ближния, не и чрез работа с ръцете. Цицерон по повод на *decus*, достойнството, в професиите (*De Officiis*, I) казва, че образован римлянин може да разбира от медицина, но не и да я упражнява. За да дам пример, би било все едно днес да плащате на свещеника след всяка литургия или изповед.

Първ разбрал значението на тези професионалисти Юлий Цезар. Той дал на свободните лекари правото на гражданство в Рим, фактически официализирайки професията им. Това се случило в 46 г. пр.Хр.

По времето на Траян лекарят вече бил обичайна фигура. Появил се дори човекът, когото бихме могли да наречем *personal trainer* на богатите римляни, или *medicus amicus*^[1], нещо като слушател и съветник по физическите и психическите проблеми на римския патриций.

И все пак, въпреки смяната на поколенията, професията продължавала да остава в гръцки „ръце“. Според надписите, намерени от археолозите (надгробни плочи и др.), през II в. сл.Хр. около 90 процента от медиците били от ориенталско-гръцки произход. Сто години по-късно, в III в. сл.Хр., процентът бил все още 75... Съществувало дори нещо като държавна санитарна служба с вариращ брой лекари (наречени „архиатри“) — между пет и десет според големината на града. Назначението, заплатата и някои привилегии били определяни след одобрение от императора.

Естествено, лекарят носел и наказателна отговорност в случай на сериозно неизпълнение на задълженията, както определял законът *Lex Aquilia* от 286 г. пр.Хр. и законът *Lex Cornelia de Sicaris et Veneficis*^[2], който наказвал отравянията, но и предписването, продажбата и придобиването на отровни вещества.

Неслучайно мнозина гледали на фигурата на лекаря с недоверие. Всъщност той е роб, който може да си измисля лекарства и начини на лечение. Дори големият учен и естественик Плиний Стари дал такава

определение за тях — „без скрупули, в търсене на слава с незаконни способности, шарлатани, коварен и неудържим род“...

---

[1] Лекар приятел (лат.). — Б.пр. ↑

[2] За причинителите на смърт и отровителите (лат.). — Б.пр. ↑

ЗАПОЧВА ОПЕРАЦИЯТА

Хирургът предлага на двамата родители да седнат и им говори успокоително. Представя си болката, която изпитват, и се стреми да им вдъхне кураж, без обаче да им позволява да разберат сложността на операцията. Докато се опитва да им обясни как ще протече тя, на детето дават да изпие чаша с някаква течност, която е много подсладена, за да се улесни преглъщането. В действителност тя съдържа съставки, които ще го замаят, така че почти ще изгуби съзнание. Започнала е „анестезията“.

Междувременно майката не може да откъсне очи от редицата инструменти на масата. Може би са трийсетина, ако не и повече. Те са част от много по-голям „арсенал“, поне сто и петдесет парчета, поставени по малко навсякъде в кабинета на лекаря. Някои са в железни цилиндрични калъфи (същите като на нашите термометри), други — в дървени касетки или в кожени тубуси.

Майката няма откъде да знае, но тези инструменти са пригодени за почти всички интервенции, описани в античните текстове, и по тях си личи, че хирурзите са имали умения в изключително много области, от стоматологията до офталмологията, урологията, ортопедията...

Какви инструменти ще използва сега? Има голям избор. Изобилстват скалпели с дръжки като удължено листо. Преброяваме не по-малко от десет вида остриета, различни по форма и големина, от съвсем фини до доста широки, за разрязване на мускули. Те са взаимозаменяеми като бръсначите от едно време.

Това, което изненадва, е колко задълбочени и модерни са били вече анатомичните познания и хирургическите техники. Невероятен и уникален например е скалпелът, използван за отваряне на гръбначния канал.

Но това не е всичко. Ето подбор пинцети и клещи за вадене на зъби. Да си представим, че ще бъдат използвани за мъжа великденско яйце... Те са лъскави, от бронз или стомана, и представляват малки

шедьоври, произведени в специализираните работилници, като идеите са подсказани от самите лекари.

Някои клещи обаче служат за „вадене“ на други неща — те премахват от тялото трески или стрели. Други пък служат за затваряне на кръвоносни съдове или за зашиване на рана. Днешен хирург не би изпитал затруднение да разпознае инструментите, почти еднакви са с неговите...

Забелязваме особена на вид пинцета. Тя напомня много на онези дългите, с които сладкарите взимат пастите от витрината, но очевидно има друго предназначение, защото завършва с назъбени пластинки, подобни на крокодилски зъби. С тях се захващат сливиците стискат се и с бързо кръгово движение се откъсват...

Не липсват инструменти за рискови интервенции, като един вид тръба, извита като S, за изваждане на камъни от пикочния мехур през уретера. Има дори термофори от керамика с форма на стъпало, които се пълнят с топли или студени течности за лечение на артрози, артрити и възпаления.

Сега детето лежи на операционната маса, замаяно от сместа от препарати, които ще замъглят съзнанието му. В тази епоха не съществува пълна упойка, а само успокояващи вещества, които намаляват силата на болката. Смесите от производните на опиума, вече известни на римляните, са най-ефикасните, заедно с напитки с висок алкохолен градус.

Лекарят оглежда главичката на детето. Тя е обръсната там, където ще се направи разрезът. Много тържествено хирургът взима скалпел — дръжката му е във вид на стрела и острието му е съвсем тънко. Държи го така, сякаш е писалка, и го опира внимателно върху тънката кожа на детето. В този момент бащата затваря очи, а майката стиска своите в гримаса, изразяваща болка. По изключение им е разрешено да останат в кабинета, но без да се приближават до детето. До масата, освен хирурга, има двама роби помощници. Единият от тях е хванал здраво главата на малкия. Острието прави разрез. Тутакси шурва кръв. Детето се опитва да се раздвижи, но ръцете, които го държат (и това, което е изпило) не му позволяват да „се защити“. С голяма бързина скалпелът очертава прозорче в кожата. Леки

разрязващи движения я отделят от стоящата отдолу кост. Когато е напълно отлепена, хирургът я отмества настрани като страница на книга. Кръвотечението е изобилно, защото кожата на главата е богата на много кръвоносни съдове. С парче плат и вода мястото е почистено и черепът оголен. Сега трябва да се разреже костта.

Върху масата, между подготвените за работа инструменти, има и много фини трепани във вид на корона (представяват цилиндри с назъбена корона на върха), които се задвижват с малка прегъваема арка. Но в случая няма да се прави трепанация на възрастен човек. При дете на няколко години стените на черепа са съвсем тънки, следователно трябва да се действа много по-внимателно.

Ръката на хирурга бавно се плъзга над инструментите на масата. После се спира на скалпел. Този става. Взима го и съвсем внимателно го опира върху костта над слепоочието. И започва да дълбае малка бразда, сякаш рендосва костта по техниката на „прогресивната абразия“.

Продължава внимателно. Прилага на практика принцип, който Гален в трактата си *De methodo medendi*^[1] ще изложи няколко десетилетия по-късно, а именно, че когато се прави интервенция върху много тънки черепи, обикновеното разрязване е много по-сигурно от трепанацията. Бащата е онемял.

Впечатляваща е вещината на този хирург. За много кратко време е успял да направи „отвор с капак“ с диаметър пет сантиметра в черепа на детето. Пуска скалпела и чука в малко ведро с вода, което един от двамата помощници незабавно изнася (така се почистват и „стерилизират“ хирургическите инструменти в римската епоха...).

Сега с друг инструмент повдига и отстранява диска от костта. Вижда се първата от ципите, които предпазват мозъка. Забелязват се едва доловимите сърдечни удари благодарение на пулсациите на най-външните кръвоносни съдове. Помощникът на хирурга осветява с лампа разрязаното място — това ще позволи на лекаря да изглади и почисти ръбовете на отвора, за да се предотврати нараняването на мозъчната ципа. Този „прозорец“ ще играе ролята на клапа — през нея ще се освобождава налягането, причинено от тумора, който отдавна притиска мозъка. Ако детето оцелее, костта постепенно ще израсне отново и ще покрие отвора. Но ще оцелее ли?

Хирургът знае прекрасно, че не е разрешил проблема, само е облекчил болката. В тази епоха няма лечение за туморите.

Раната бива затворена, като кожата се поставя на мястото си и се зашива. Има археологически свидетелства, че са употребявани фибули от кост, които да държат свързани краищата на кожата. За зашиване Гален препоръчвал конци катгут, получени от много тънки животински черва. Зашивало се и с конец от келтски лен. Използвали се също компреси и помади от билки, които помагали на кожата да зарасне.

От керамично шишенце с надпис на гръцки CHAMAIDRYS излиза гъста течност, която хирургът поставя върху раната. Това е нашето подъбиче, използвано и при наранявания за зарастване, както и при абсцеси и язви. Представете си, днес то все още се използва като дезинфектант за уста, за синусите и при гангрена.

После стегнат бинт обвива главичката на детето, което сега започва да помръдва, но е още прекалено замаяно.

Операцията завършва със странен ритуал. Лекарят е един от най-добрите, но не може да спаси всички. Много случаи, завършили със смърт, не са обясними нито за него, нито за другите медици. Хирурзите знаят единствено, че когато има открита рана, разполагат само с един ден и една нощ, после започва инфекцията. Причините са неизвестни. През тази епоха не знаят за съществуването на бактерии и вируси.

Следователно не е случайно, че този лекар се заобикаля с амулети, с предмети, които носят щастие или привличат закрилата на боговете. Вижда се по-специално малка бронзова ръка, свързана с култа към Юпитер Долихен, божество, което осигурявало успех на военните. Змия обгръща китката и се изкачва към палеца, а една шишарка е поставена на показалеца. Ръката е закрепена за дървена пръчка и наподобява скиптър. Лекарят я приближава до раната на малкия, произнасяйки свещени формули на гръцки. После поглежда бащата, усмихва се и притваря очи, давайки му да разбере, че всичко е минало добре. Прави знак, че могат да вдигнат детето. Мъжът и един от помощниците на хирурга повдигат внимателно малкия пациент и го отнасят в другата стая, като крачетата му се поклащат като на марионетка.

---

[1] „За метода на лечение“ (лат.). — Б.пр. ↑

ОТКРИВАНЕТО НА МОРЕТО

Ще се спаси ли детето? Надяваме се, макар че никога няма да го разберем. Нашето пътешествие ще продължи след малко по дирите на монетата.

Едно нещо обаче е сигурно — археолозите действително са намерили скелета на дете на пет-шест години, живяло на границата на I и II в. сл.Хр., син на роби (или освободени роби), които са работели на полето. Имало е деформиран череп и отвор от страната на деформацията, направен от хирург. Детето е преживяло операцията, която е притъпила ужасните болки в главата. Но, за съжаление, болестта го е отнесла месец и половина по-късно. Сега неговият череп и малките му останки се пазят в Музея по история на медицината в Университета „Ла Сапиенца“ в Рим. Единствената разлика с нашия разказ е, че детето, намерено от археолозите, е живяло при портите на Рим, във Фидене.

След операцията пътуването не може да се поднови веднага. Майката, бащата и синът са приютени от клиент на техния господар, който им е дал на разположение една стая в къщата си, на две преки от кабинета на лекаря. Детето трябва да бъде в пълен покой няколко дни, преди да се качи на колата и да се върне вкъщи. Гръцкият лекар е идвал много пъти да го види, като е носел помади и лекарства, сменял е превръзката, преглеждал е раната. Въпреки че е свикнал със страданието на пациентите, в него се е пробудила истинска обич към това дете, толкова жестоко поразено от съдбата. То му се усмихва всеки път, особено когато му носи малко подаръче.

Докато чака, Лузий е имал възможност да осъществи две свои мечти: да открие морето и да се озове в прегръдките на Венера. Именно момичето го е завело на брега, там, където се разбиват вълните. Робът се е усмихнал, поколебал се е, после, смеейки се, е докоснал водата и е нагазил в нея. Гледал е морската шир, чийто цвят се променя, когато погледът се отдалечава от брега, дивил се е на

силата на вълните. Никога дотогава не е виждал толкова вода, не си е мислил, че е възможно. И не е устоял. Махнал си е туниката и се е хвърлил във водата, като е крещял от радост, но е внимавал под краката му да има дъно, защото очевидно не е знаел да плува.

Плажът на Римини по времето на Римската империя е наистина различен от познатия ни. Брегът е по-навътре, но преди всичко е ненаселен... Никакъв масов туризъм. Следователно никакви чадъри, нито кабинки, нито заведения, нито гидове и естествено... никакви спасители и нито една къпеща се скандинавка. Плажът е обикновена граница, ничия земя между два свята, суха и негостоприемна като пустинята. И като такава е третирана. Никой не мечтае да отиде и да постеле хавлия, да се попече на слънце, да се изкъпе или просто да си почива. Вижда се само някой и друг рибар и понякога момчета, които си играят с вълните. Морето и плажовете не са част от развлеченията на римляните.

По-късно, когато звездите са обсипали небето с блестящите си точки, Лузий и момичето са се излегнали зад изоставена лодка, далеч от всички и от всичко. Пясъкът и небесата дълго са милвали прегърнатите им тела. Имало е мигове, в които очите на момичето сякаш са грабвали всички светлини от небето, преди да се притворят над усмивката му.

В деня на заминаването Лузий е платил скромната странноприемница, където е бил отседнал. И сестерцията е сменила собственика си. Отишла е в дървената кутия с ключалка на управителя, смесвайки се с много други.

Но не след дълго пак е поела на път. От същата странноприемница, през две врати от стаята на добре облечения роб е излязъл як мъж със суров поглед. Вратът му е бил изправен, жестовете бързи, походката войнишка — на всяка крачка сандалите му са издавали кратък метален шум като „залп“ по пода. Никакво съмнение, става въпрос за *caligae*, снабдени с метални бутони под подметката. Този мъж е военен, батав от отряда, придружаващ Гай Ноний Цепиан, известен военномандвац от времето на Траян и по-късно на Адриан. В продължение на години е бил с Траян и го е следвал през цялата военна кампания в Дакия. Следва го и сега, като командва подбран отряд конници.

Когато е платил сметката, монетата му е била дадена като ресто. Погледнал я е една секунда, усмихвайки се на изображението на императора, после я е пхнал в кесийка, скрита под колана му, качил се е на коня и се е отправил към южната порта на града Римини. Минавайки под голямата арка на Август, е бил съвсем близо до двойка влюбени, прегърнати с нежност за сбогом (или довиждане?). Не е разпознал Лузий и е продължил нататък, както винаги в галоп. Докато се е превърнал в точица на пътя Фламиния. Посока юг.

ТИБЪР

ДА СТИГНЕШ ДО РИМ ПО ВОДА

Панорамата, която се разкрива пред очите ни, е пресечена от широка бледозелена река. Тя криволичи бавно в равнината, описвайки големи завои, сякаш е огромна змия на лов за плячка. По бреговете ѝ се издигат редици високи дървета, авангардът на войска от гигантски растения. Те се изкачват по хълмовете и околните планини и ги покриват с плътната си зелена мантия. Продължават и нататък в долините и следващите височини, докато се изгубят от поглед.

Впечатляващо е да се види господството на природата в Римската империя и изобщо в Античността. Забелязвали сме го вече много пъти през нашето пътешествие, но то не спира да ни поразява. Човекът със своите пътища и мраморни градове, които знаем от историческите книги, представлява малко изключение в този зелен океан от див живот, доминиран от гори, планини, водопади, езера и, естествено, реки.

Но пред очите ни не е която и да било река, а воден път, изключително важен за историята на цивилизацията. Като Тигър и Ефрат за Месопотамия, Нил за Египет, Жълтата и Синята река за Китай.

Пред очите ни е Тибър.

Известно е, че той е тясно свързан със създаването на Рим. Било заради митовете, било заради историята си. Именно върху тази река, както разказва легендата, се е клатушкал кошът с току-що родените Ромул и Рем. После се е спрял в пясъка на брега, където една вълчица ще открие братята и ще ги откърми в пещера на хълма Палатин. Съвсем наскоро при подземен сондаж със специална машина свредел археолозите са открили прекрасно помещение с кръгъл свод. Пуснали са камера в кухнята, която е показала тавани, покрити с гипсови орнаменти и цветни мозайки. Андреа Карандини от Университета в Рим, който от много години ръководи важни разкопки на Палатинския хълм, за да хвърли светлина върху произхода на града, смята, че става

дума за *Lupercal* — място, дълго време почитано от римляните като митичната пещера на Ромул и Рем.

Като оставим легендата настрана, Тибър наистина е имал основна роля за възникването на Рим. Именно по неговите брегове се срещали племената, живеещи на север и на юг от Лациум, племена с много различни езици и култури — етруски, латини, сабини, а преди тях групи и общности от праисторическата епоха. Продавали добитък, разменяли земеделски продукти и стоки, купували инструменти от метал. Без да се броят търговците, които от Тиренско море се изкачвали по реката, за да въртят търговията си. Солта следвала именно този път. Всичко това се случвало не на самите брегове на Тибър, а на определено място, на голям остров, съществуващ още и днес, в центъра на реката — остров Тиберина. Той бил идеалната точка за нейното преминаване, като камък в центъра на поток, на който да можеш да стъпиш. Първоначално пресичали Тибър с обикновени лодки, после в долната част на острова изградили мост, моста Сублиций, който свързал трайно двата бряга. Това дало тласък на контактите и размените.

На левия източен бряг се издигали прочутите седем хълма, след това наречени Авентин, Капитолий, Целий, Есквилин, Палатин, Квиринал, Виминал. Представлявали прекрасно място за контрол (и за командване) над цялата зона. Някои от тях били дори стръмни, следователно лесни за защитаване. Няма защо да се чудим, че са били заети още отначало от малки селища, съставени от колиби (както показват дупките от колове, които ги поддържали, и многобройните предмети, намерени от археолозите).

В подножието на тези хълмове се простирали равнинни места, идеални за търговски обмен. Но тук се сключвали и договори, бракове. Било нещо като примитивен „форум“, който най-вероятно се е развил от най-древни времена. Начело на размените били солта, добитъкът и храните. Неслучайно по тези места векове по-късно, по време на империята, ще продължават да съществуват два пазара — форум Боариум (за продажба на месо и добитък) и форум Олиториум (за зърно и зеленчуци). Историята на Рим наистина не е прекъсвала никога.

Отново тръгваме на път. Като гледаме мързеливото течение на Тибър сред тихата и дива природа, Рим със своя френетичен живот, със

своите шумни улици и пълни с народ пазари изглежда много далеч. И все пак столицата на империята е съвсем близо — само на няколко десетки километра от това място. И знак за присъствието ѝ скоро се появява пред очите ни. Това е градче, най-значимото в тази зона — Окрикулум.

Тук са събрани грамадни състояния още от времето на републиката. Появили са се и цели съсловия търговци, истински делови династии, способни да трупат огромни богатства.

Но какво е направило Окрикулум толкова заможен? Търговията. Всъщност този град е процъфтявал, защото е възникнал на стратегическо място, там, където е протичал обменът между Рим и районите на Умбрия и Сабина. Там се срещат пътят Фламиния и Тибър, две важни артерии за транспорт на стоки. Затова градът се е превърнал в основа на икономиката, много повече отколкото Асизиум (днес Асизи), Игувиум (Губио) и Сполетум (Сполето), които са по-на север. В съвременната епоха нещата ще се преобърнат. След като изгуби стратегическото си значение за търговията, Окрикулум ще стане малък център, почти непознат (Отриколи), докато другите градчета ще придобият известност в световен мащаб.

Окрикулум възниква на завоя на Тибър и в неговото пристанище има интензивен трафик на товарни кораби и шлепове, които заминават и пристигат, натоварени със стоки. Много плавателни съдове са закотвени в индианска нишка покрай кея. Долавя се неясна глъч, в която се открояват викове и ругатни, на свой ред заглушавани от скрибуцането на скрипците. Въжетата на закотвените лодки се опъват от капризите на течението, издавайки продължително и тъжно ридание.

Вниманието ни е привлечено от куче, което лае и размахва опашка. Стои на върха на огромен куп дърва, натоварен на шлеп, който току-що се е отвързал от кея и бързо се понася по течението към Рим. Масата от стъбла и снопове дефилира внушително зад закотвените плавателни съдове, сякаш е планина, която се плъзга сред пейзажа. Товарът ще послужи не толкова за производството на маси, настилки или греди за сгради, колкото за отопление на жителите на столицата. Специален вид отопление — на термите. Само Термите на Каракала, а няма съмнение, че същото е било валидно и за тези на Траян, изразходвали не по-малко от десет тона дърва на ден. Изчислено е, че

подземиата на Термите на Каракала побирали до 2000 тона, тоест необходимото за около седем месеца количество. А те били само едни от единайсетте големи терми в столицата, без да броим поне осемстотин по-малки структури. Рим е поглъщал огромни количества дърва всеки ден за най-различни нужди. Търсенето им, за да се захранва както столицата, така и всички големи градове на империята, е довело до отсичането на цели гори в Европа и по-специално в Средиземноморието с последващото изчезване на животни, растителност и местни екосистеми. Общо взето, с интензивното изсичане на горите на обширни площи римляните са правели в тогава познатия свят това, което ние днес правим в тропическите зони и в други части на света. И в онази епоха, както и сега, дървеният материал тръгвал с кораби, порейки водите не само на Средиземно море, но и на реките на империята. Както тук, в Окрикулум, където е можело да се видят шлепове, натоварени с дървета, отрязани в горите около планината Фумайоло, където извира Тибър.

Една любопитна подробност — огромният шлеп, потеглил токущо, вероятно никога няма да се върне. Не е изгодно да бъде влачен срещу течението. Прекалено голям е. Разрешението е просто и гениално. Тъй като е от дърво, ще бъде разглобен и продаден като своя товар!

Лаят на кучето на върха на грамадата става все по-слабо, докато накрая изчезва, заглушено от шума на гласовете и дейностите на пристанището. Шлепът се е отдалечил.

Не всички плавателни съдове са разрушавани при пристигането си, само шлеповете. А другите, как се връщат дотук? Всъщност да се отиде до Рим е лесно — достатъчно е да се следва течението. Как се връщат обаче? Необходимо е теглене, тоест влачене на лодките от брега с дълги въжета. Тук, в Окрикулум, се използват волове, за да се изкачат плавателните съдове срещу течението, практика, използвана в Италия до началото на двайсети век, както свидетелстват фотографиите от тази епоха. Но другаде римляните прибегват до робите (нещо, което и до днес се случва в Китай покрай реката Шен Нонг, не с роби, а с отряди от „хамали“). Те влачат корабите със силата на краката си, с въжета, намотани около гърдите им. Напредват,

превити като хора, които вървят срещу бурен вятър — обичайна гледка по всички плавателни реки на Римската империя. Това обаче означава, че където има теглене, покрай бреговете дърветата са били отсечени, за да се прокарат необходимите пътеки и пътища. Подробност, която обикновено пренебрегваме, когато си представяме пейзажите от римската епоха.

Сега виждаме младеж да се качва на плавателен съд с ловък подскок. Носи туника в жълто-оранжев цвят и кесийка, окачена на талията, която подскача при всяка крачка. Нашата сестерция се намира вътре.

Там е от предишната вечер, когато я е спечелил на зарове от военния, тръгнал на кон от Ариминум. Достатъчно е било да хвърли двойна шестица, за да промени съдбата на сестерцията ни.

Младежът сваля наметката си и се обръща към кормчията: „Давай, Фулвий! Можем да тръгваме“.

Двама роби развързват въжетата и тласкат съда, докато го отдалечат от кея. После скачат на борда. С известно усилие, защото корпусът вече е поет от течението и започва да се придвижва като паднало във водата листо. Кормчията управлява уверено, взрян в хоризонта — реката е свободна. Пътуването ще е спокойно. Посоката е Рим.

ЦЕНТЪРЪТ НА СВЕТА

Кордата на въдицата се опъва, вибрира и сякаш иска да разреже водата, люлеейки се силно наляво и надясно. Рибата е клъвнала. Момчето сръчно притегля към себе си пръчката, огъната от тежината ѝ. Ето я, че вече проблясва в жълтеникавата вода. Така е, в Рим Тибър няма тъмнозелен цвят, както когато тече през полето, а влече наноси, дошли от река Анио (сега Анинене), която се влива в голямата река малко по-на север. Наносите са толкова много, че се говори за „русия“ Тибър. Постепенно и внимателно рибарят води рибата към брега и после я изтегля върху тревата. Тя е хубава плячка! Докато се суети с изваждането на кукичката (същата като нашите), зад него минава натоварен с амфори със зехтин плавателен съд, тръгнал от Окрикулум. На него е младежът с жълто-оранжевата туника. Потеглили са преди три дни и сега той стои на носа, за да наблюдава брега, който преминава пред очите му.

Гледката на Рим с изгряващото откъм Тибър слънце през епохата на Траян е нещо, което не може да се опише.

На пръв поглед напомня на Ганг в Индия, когато минава през свещения град Бенарес (днес Варанаси). От лявата страна се забелязват големи стълби, които слизат почти до водата, където има малък кей. Разбира се, няма никакви гуру, а групи хора, облечени с цветни туники, които разговарят. Това е първото малко градско „пристанище“, чието предназначение е да облекчи транспортирането на стоките до градските улици. Някои лодки са завързани една до друга, като гондолите във Венеция. Разтоварват стоки, доставяни на дребните търговци, които по това време посрещат първите си клиенти.

Сега лодката се изравнява с една от многото арки на голям мост. Той не ѝ е първият. Вече е преминала под Милвий, на няколко километра отук. Този обаче е построен по желание на Нерон, който искал да си осигури по-лесен достъп до градините и портика на майка си Агрипина. Но за нас в съвременната епоха мостът означава и нещо друго — той свързва Рим с територията на Ватикана, където по времето на Траян няма още никаква базилика. Има само поле с малко

постройки. Както и стадион (тоест хиподром), може би малко разрушен, където Нерон е поръчал да бъдат изтезавани християните, обвинявайки ги за подпалването на Рим. Тук през 64 г. сл.Хр. е умрял свети Петър. Неговият гроб, заедно с останките на хиляди хора, се е намирал в обширен некропол покрай пътя, който после стига до реката. Вярващите християни обаче му издигнали малък свещен параклис и идвали да го почитат. Впоследствие върху този параклис ще бъде издигната базиликата „Свети Петър“. Минавайки под моста, виждаме доста голямо движение на хора. Започва пиковият час.

След моста Тибър завършва първия от двата си големи завоя в град Рим.

Това, което изненадва, е, че бреговете не са облагородени. По течението на реката почти не се забелязват стени или други прегради, издигнати, за да предотвратят разлива (каквито има днес). Има само ливади, които свършват във водата, гъсталаци от тръстика или малки плажове, покрити с фина утайка и туфи трева. Като резултат приижданията на Тибър предизвикват често опустошителни наводнения. Според Тит Ливий простолудието на Рим е толкова свикнало с тях, че ги смята дори за „пратеници на боговете“ — хората вярват, че по-големите разливи предвещават някакво бедствие, което ще разстрои живота в Рим. Заради честите наводнения и количеството на наносите свещен паметник като Олтара на мира, построен от Август на открито място, след век и половина ще бъде вече толкова потънал в терена, че ще са необходими стълби, за да се слезе до него.

Независимо от мерките на империята Тибър прилича на река от Третия свят — бреговете са покрити от счупени амфори, кости на животни и отпадъци от всякакъв вид. От малките дървени кейове момченца се хвърлят в замърсената река и изплуват със смях. Поразяват белите им зъби и черните, зализани коси, които лъщят от влагата. Малко по-нататък рибари и други бели птици кълват по брега, накацали по заседнали в пясъка дънери. Близко до тях лежи продънена и изоставена лодка. От водата виждаме да се показват части от други два малки плавателни съда, които Тибър постепенно поглъща. Естествено, има и здрави, изтеглени и подредени на сушата. Те са бели със сини и червени шарки. В този момент една от тях се отделя от брега, тласкана от греблата. На борда ѝ има трима души и добре

завързани торби. Ловко преминават покрай разлагащ се труп на животно, плячка на гарваните.

Тази гледка не подхожда на славната история на императорската столица. Все едно че влизаме от задния ѝ вход, онзи, който във филмите гледа винаги към уличките, изпълнени с купища боклуци.

Достатъчно е обаче човек малко да вдигне очи, за да разбере, че се намира на специално място. На малко разстояние от тази „ничия земя“ се вижда непрекъснатата редица от по-малки и по-големи сгради, които напомнят на щитове на legionari в строй. Започват там където брегът се издига с няколко метра. Понякога са постройки на повече етажи, каквито днес могат да се видят например покрай Арно във Флоренция, близо до Понте Векио. Това са *insulae*, които от едната си страна гледат към уличките на Рим, а от другата — към реката. Докато слизате по Тибър, погледът ви се плъзга по шахматна дъска от прозорци върху олющени стени, по големи балкони с окачени парцали... Виждате и сцени от ежедневието. Точно както когато с влака минавате бавно през някой град, от прозорците се виждат кухните и трапезариите с хората, които се хранят или гледат телевизия.

И тук има картини от живота: старец, който яде питка, облегнат на прозорец; момче, което си облича червена туника. Малко по-нататък току-що събудила се госпожа отваря крилата на прозорец. Облечена е в съвсем тънка туника за през нощта. Вижда ни и се покрива инстинктивно, поразявайки ни със строгия си поглед. През два прозореца мъж изпразва нощното гърне от четвъртия етаж.

Сега сме на нивото на площад Навона, на практика реката прави завой около Кампо Марцио^[1], преди да продължи направо към острова Тиберина. Вече се забелязват по-внушителни постройки. Пред очите ни преминават преди всичко колонади, статуи, портици и вътре в тях се движат напред-назад хора, вече ангажирани с първите поръчки. Отвъд тази първа редица виждаме останалия град с покривите на сгради и храмове и в леката сутрешна мъгла се издига масата на храма на Юпитер Капитолийски на върха на Капитолийския хълм.

Вече влизаме в сърцето на Рим. Историята с великите си имена е навсякъде около нас. Минаваме под големите арки на друг мост, пожелан от Агрипа, зетя на Август, този, който е построил Пантеона.

Стигаме до остров Тиберина. Докато минаваме покрай него, забелязваме, че има вид на кораб. Всъщност римляните са използвали

удължената му форма, за да го очертаят като плавателен съд, използвайки блокове от вулканичен туф, облицовани с плочи от травертин. Целият остров се е превърнал в паметник, в чийто център се издига обелиск, който символизира мачта.

Изобразили са корпуса с обшивките, има и много украси, вижда се например Ескулап със змията му. Всичко е изваяно като истински плавателен съд и отдалече, в сутрешната мъгла, неговата грамада напомня на трирема, завързана в средата на реката.

Храмът на Ескулап се намира на остров Тиберина от четиристотин години. Причините, които са накарали римляните да го издигнат тук, са много практични — божеството привлича болните и ги държи извън града, като така се намалява рискът от епидемии. По този начин Тибър създава истински естествен „санитарен кордон“.

Разбира се, за народа на Рим има друга причина, свещена. В III в. пр.Хр. тежка чумна епидемия поразява града, който изпраща делегация в Епидавър, в Гърция, за да получи статуя на божеството и да я донесе в Рим. Докато пратениците чакали, една змия, превъплъщение на бога, изпъзляла от храма и се отправила към римския кораб. Когато се върнали в родината, змията скочила в Тибър и доплувала до острова Тиберина. За римляните това било божествен знак. Те построили храм в чест на Ескулап и епидемията отминала.

Островът е свързан с двата противоположни бряга чрез два моста (Фабриций и Цестий), под които минаваме сега. И веднага след това ето и нашата цел — дълъг кей на левия бряг на Тибър. Тук са струпани главните складове на Рим, *horrea*. Напомнят много на днешните грамадни автомобилни промишлени комплекси. Покриват големи площи и представляват безкрайна редица от дълги покриви. Арките, които гледат към Тибър, напомнят на отворени усти. Да, бихме могли да ги възприемем като гладните усти на Рим, истинско демографско чудовище, Медуза, но не с хиляда глави, а с хиляда усти за изхранване.

Даже отдалече гледката е впечатляваща. Върху многото рампи, които се изкачват по диагонал от завързаните по брега на Тибър кораби, пълзят като мравки безкрайни редици роби, носещи всякакви стоки. После отворените гърла на *horrea* ги поглъщат без остатък. Всичко е координирано и организирано като в колосален мравуняк.

Някои от стоките идват от най-отдалечените краища на империята. Оттук се поражда усещането, че тя цялата се върти около

Рим, че нейната цел е да храни, защитава и увеличава властта на този град.

[\[1\]](#) Квартал в центъра на Рим, в Античността — Марсово поле.
— Б.пр. [↑](#)

РИМ
ЦЕНТЪРЪТ НА СВЕТА

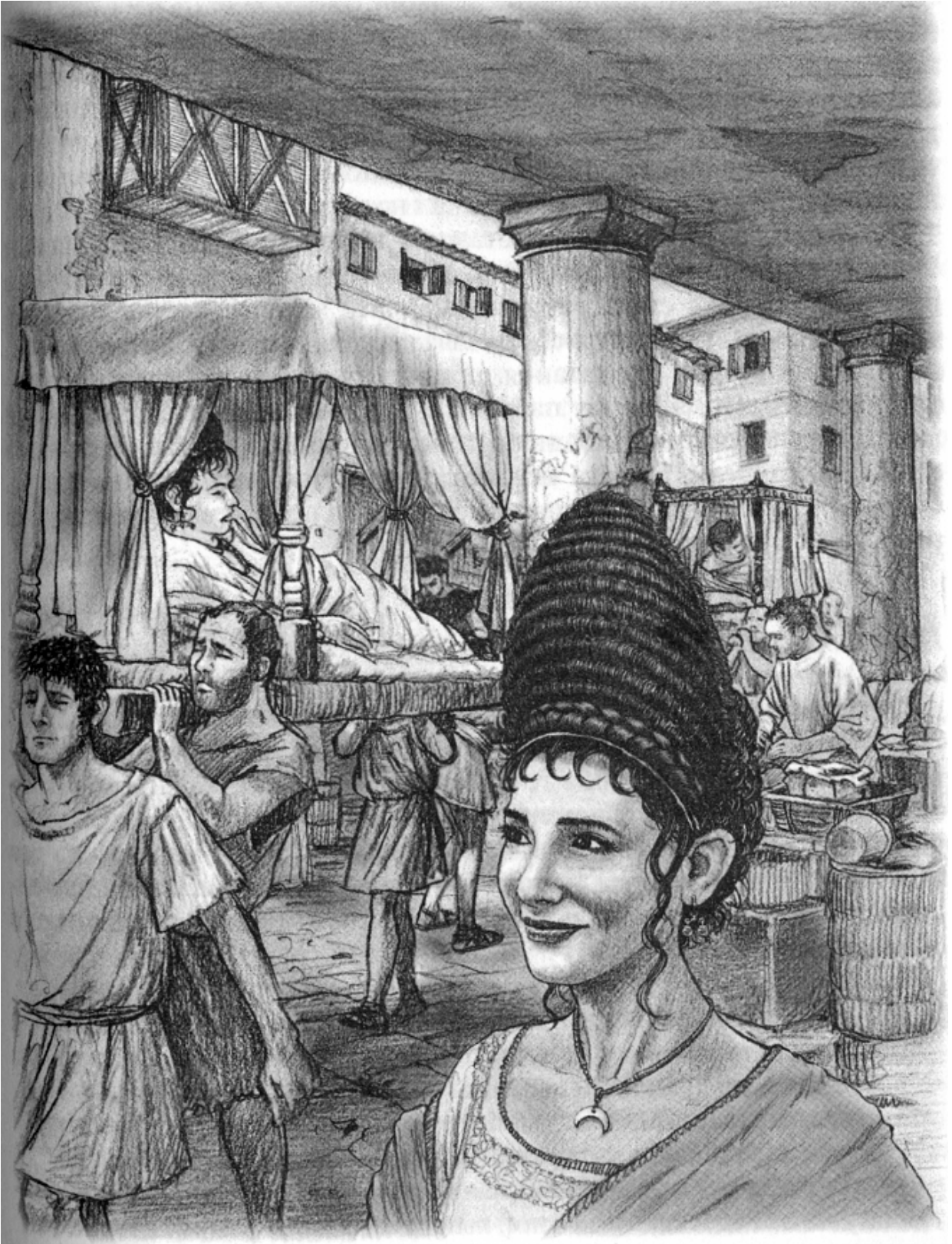
НА РАЗХОДКА ПО МАЛКИТЕ УЛИЧКИ НА РИМ

Обикаляме Рим с младежа с жълто-оранжевата туника, който току-що е слязъл от кораба. Поглеждайки тайно документите, които подписа, открихме, че се казва Авъл Кокцей Хилар. След доставянето на стоката и обичайните формалности, преди да се върне в Окрикулум, ще трябва да изпълни поръчка на сестра си. Обяснимо е, че пътуващият за Рим получава почти винаги някакви поръчки от приятели или роднини за покупката на нещо, което трудно може да се намери в провинцията. В Рим има всичко...

Хилар трябва да купи подправки и парфюм. Тръгва по улиците, за да ги търси. Започва с *taberna unguentaria*, тоест магазин за парфюми.

Един pazач на входа на *horrea* му е посочил квартал в Рим, където ще има богат избор и изгодни цени.

Хилар, както всички, които не са оттук, върви по главните улици, за да не се загуби в лабиринта от непознати сокаци. Впечатлен е от броя на минувачите, които среща. В Окрикулум такава блъсканица има само в празнични дни. А тук е така всеки ден. Има толкова много хора, че младежът губи повече време, за да избегне да се сблъска с някого, отколкото да разглежда Рим... По главната улица вече има такава навалица, че не може да види настилката от плочи. Хиляди са лицата, които среща — преди всичко роби, но и добре облечени адвокати, отпразвили се към форума с опашка от клиенти, жени на обиколка за покупки заедно със съпрузите си или придружавани от слуги.

Тази улична тълпа е на „два етажа“, като сграда. На партера са обикновените хора, на първия етаж — тези от VIP-а, излегнали се на носилки. Много са и се движат в двете посоки. Сякаш са гондоли по Канале Гранде. Когато две носилки се срещнат, лежащите на тях си хвърлят поглед отдалече, а в момента на разминаването често не си обръщат внимание. Някои дори спускат перденцето. Явен белег на превъзходство...

Хилар е принуден да се дръпне встрани, за да даде път на някаква носилка. Пред нея върви роб и изпълнява ролята на „ледоразбивач“ в тълпата — блъска всеки, който не се отмества. За да не го съборят младежът се качва на тротоара под колонадите и се опитва да види кой е в носилката. Там лежи матрона с двойна брадичка, облечена в скъпи дрехи и с отегчен поглед. Минава покрай него, както днес минава билборд покрай човека, застанал на прозореца на влака.

Колонадите, под които е застанал Хилар, представляват редици от колони или пиластри, покрити със светла боя и червена лента в ниската част. Тя е същата като тази, която минава и в основата на всички сгради... Ненужно е да казваме колко са мръсни колоните. Има следи от ръце, олющвания, през които се виждат тухлите, както и графити. Погледът му пада върху следния надпис: „Влюбените като пчелите прекарват сладък като мед живот“. Усмива се, трудно е да се възприеме толкова нежна фраза на такова хаотично място. Обляга се на колоната и решава да спре, за да посъзерцава човешката река, която тече по улицата.

ПОЩАЛЪОНЪТ ЧУКА ВИНАГИ ДВА ПЪТИ... АКО ДОЙДЕ!

В тълпата вижда да минава пощальон. Той е *tabellarius*^[1], казва се Прим (знаем го от надгробната плоча, която ще намерят археолозите). Затруднява се да открие точния адрес. На практика в императорски Рим не съществуват номера на сградите. Как тогава пощальонът ще стигне до получателя? Сега ще видим — той носи малка восъчна табличка. Тя му служи за „навигатор“ — на нея са отбелязани паметниците, които ще срещне по пътя си. Чуйте какво казва Марциал в своите „Епиграми“ (I, 70):

... ще поискат от теб да отидеш в дома на Прокул.
Ако ме попиташ за пътя, ще ти го кажа. Ще минеш оттатък
светилището на Кастор, близо до белия храм на Веста след
къщата на весталките; после ще стигнеш до уважавания
Палатин по Свещения път, където блесят статуите на
върховния император. Не оставяй да те задържи
прекрасната грамада на Колоса, обвит в лъчи, който се
радва, че превъзхожда статуята на Родоския. Завий там,
където се намира храмът на пияния Бакх и ротондата на
Кибела с фреските на корибантите^[2], после веднага вляво
към... атриумите на много знатната къща...

Може би е необходимо малко обяснение. Тръгва се от „нулевата точка“ на Рим, римския форум, където има храм на Кастор и Полидевк, минава се покрай белоснежния храм на весталките, поема се по Свещения път (който съществува и днес). Оттам се стига до огромна статуя на Нерон с корона от слънчеви лъчи (която би се конкурирала с Родоския колос; тя ще бъде преместена по-късно от Адриан близо до Колизеума и ще му даде името си). После, като се завие покрай други

храмове и паметници, днес изчезнали, но намирали се на Палатинския хълм, близо до арката на Тит, се пристига на адреса.

Вероятно *tabelarii*-те от римската епоха са познавали добре територията си, както днес шофьорите на таксита, така че не са имали нужда от толкова дълги и точни напътствия. Все пак Марциал ни дава да разберем, че и тогава градските отправни точки служели като „фарове“ за ориентация в града. Било за *tabelarii*, било за обикновените хора.

---

[1] Пощалъон (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Жреци на Кибела. — Б.пр. ↑

КОИ СА МИНУВАЧИТЕ?

Очите на Хилар се спират преди всичко върху минувачите, които се движат бавно или са се спрели и по-лесно се изучават с поглед. Ето амбулантен търговец на хляб, който върви, изчаквайки клиентите, като поклаща кошницата си сред тълпата. По-нататък един омагьосва змии. Около него има голяма група хора, между тях и момченце с широко отворени очи. То не знае, че на влечугите са извадени зъбите, нито че тайната на магьосника не е в музиката, а в цветните пера, поставени в края на музикалния инструмент. Мъжът го разклаща пред главата на змията и я разсейва. Никой не може да „омагьосва“ змиите.

Монотонната свирня на укротителя постепенно е заглушена от дрезгавия глас на уличен готвач, който разнася наоколо димящи наденички върху горещи тави. Той е прародителят на продавачите на наденички и хотдог, които виждаме по улиците на Ню Йорк.

Ето че минава със своя вързоп чиракът на бакалина. Време е за доставките и ще трябва да изкачи много етажи. Римските *insulae* нямат асансьори... Късметът му е във факта, че богатите живеят на ниските етажи и следователно няма да му се наложи да отива до върха всеки път. Но все пак пътят и стълбите, които го чакат, са толкова много, че в края на деня ще бъде капнал.

Сред хората, спрели край улицата, Хилар забелязва мъж, който пази магазин. Друг един вероятно е неизвестен поет в очакване на клиенти (има хора, които плащат за простички стихове, предназначени за любимата жена или за някой богаташ, когото искат да поласкаят). Този персонаж, за да припечели, пише и писма на неграмотните. Впрочем в римското общество те са много по-малко от тези, които ще срещнем в Средновековието и в следващите епохи до индустриалната.

Друг човек на изкуството върви бавно в тълпата. Той е актьор и говори с организатор на представления, излегнал се на носилка. В римското общество мнението за актьорите е било много лошо. Те са били поставяни едва на едно стъпало по-горе от проститутките. Но тук става дума за изключение — импресариото е наредил да спрат носилката и внимателно слуша актьора. Този актьор е много обичан,

истински Джордж Клуни на онази епоха, казва се Нумерий Квинкий. От името му разбираме, че е освободен роб на известната фамилия на Квинкийците. Сега е заедно със съпругата си, и тя освободена робиня, която се казва, естествено... Примила Квинкия. Според римската традиция освободените роби взимат името на бившите си господари.

Всички тези персонажи не са плод на фантазията, а идват от онова, което са ни оставили древните — описанията на римското ежедневие (Марциал и др.) и надгробните паметници. Включително и думите, които в един момент Хилар чува зад гърба си. Обръща се и вижда двама души, седнали в *porina*. Те са отдавнашни приятели.

Джулио, ти си най-скъпият ми приятел, ако дадената дума, ако старите клетви имат стойност, шейсетте години са вече близо, дните, които ти остават да живееш, не са много.

Лошо правиш, като отлагаш това, което един ден може би ще ти бъде отказано — само твоето минало ти принадлежи. Чакат те много болести и трудности. Хубавото бързо отминава, не остава с теб. Грабвай радостите с ръцете, и с двете. Дори когато са толкова близо до сърцето, могат да изчезнат. Вярвай ми, мъдрецът не казва: „Ще живея!“. Да живееш утре е късно. Трябва да живееш днес...

(Марциал, I, 15)

Хилар се усмихва... В този град с хиляди възможности подобна житейска философия ръководи поведението и избора на стотици хиляди хора. Тя е загнездена в мислите на голямото мнозинство от римляните от империята по времето на Траян. Ще имаме възможност да се върнем на тази тема — за тях съществува само днешният ден. След смъртта няма вече нищо...

Вниманието на Хилар е привлечено от много силни пристъпи на кашлица. Всъщност кашлицата и катарът са твърде чести по улиците на Рим. В случая става дума за двойка възрастни хора, които бавно вървят срещу него. Той е висок и слаб, със светли очи, изглежда много „английски“, тя е по-дребна и жива, само дето кашля лошо. В римската

епоха хуморът винаги присъства в ежедневието и когато става въпрос за двойка, често е хаплив. Мъжът казва на жената:

Ти имаше четири зъба, Елия, ако не греша.
Две изкашляния и ти паднаха всеки път по два.
Елия, моля те, сега си кашляй спокойно по цял ден.
Кашлицата вече няма какво да ти отнеме...

(Марциал, I, 19)

ДА ТРЪГНЕШ ПО МАЛКА УЛИЧКА

Хилар продължава разходката си. Сега обаче свива в една уличка покрай голяма статуя на Матер Матута (богинята на утрото), чийто поглед обгръща пътя. Светлината изведнъж намалява и става по-хладно. Слънцето не влиза тук и младият човек има чувството, че къщите всеки момент ще го смажат, толкова са близко една до друга.

Малките улички на Рим не са прави и тази не е изключение. Тя лъкатуши, завива надясно, после наляво, според геометрията на стените на къщите.

Настилката ѝ е от отъпкана пръст, по която се стича воняща вода. Миризмата понякога е непоносима, особено когато се минава близо до някоя купчина боклук. Хилар среща мъже и жени, които принадлежат към всички слоеве на обществото. Въпреки че е мизерна, уличката е част от географията на ежедневните придвижвания на бедни, роби и богати. Разбира се, носилка би се затруднила да мине оттук. Ако не за друго, то заради ноздрите на нейния господар. Това също е Рим...

Сокакът излиза на една истинска улица. Най-сетне! Тя е малко по-голяма, с редица дюкянчета от двете страни, въздухът се диша и Хилар е обгърнат от миризмата на риба, която се пече на скара...

Ароматът е приятен, идва отвисоко. Хилар се спира и поглежда нагоре — от първия етаж излиза бял дим. Там се готви... По-нагоре, над дима, гледката е впечатляваща. *Insulae* са доста високи. И между една и друга къща има паяжина от въжета и канапи. На много от тях висят туники и дрехи от различен тип, поставени да съхнат от римските домакини.

Погледът на младежа обхожда стените. Ако ниската част е изградена от яки тухли, колкото повече очите му се плъзгат нагоре, толкова по-некачествени стават материалите. Това си личи и по боята която се е олющила с годините. Като на рисунка в книга по анатомия, кожата на сградите е отстранена и отдолу се разкриват скелетът и мускулите. Ясно се виждат гредите, които очертават контурите на различните етажи и стаи. На човек му се струва, че гледа онези средновековни къщи в Нормандия с решетката от греди, върху които

още си личат ударите на дърводелците. Вместо от тухли, стените са изградени от долнокачествена глина, нахвърлена върху скари от преплетени клони и чакъл.

Прозорците нямат стъкла, твърде скъпи са. Отварят се и се затварят с дървени капаци като врати на мебел.

На много места се виждат „гардероби“, окачени на стените на къщите. Става въпрос за малки покрити балкони (класическо „незаконно строителство“, бихме казали ние днес), които позволяват да се разшири един мъничък апартамент, като се отвоюва малко пространство от нищото. Там обикновено се слагат мангалите за готвене. Прозорци и решетки дават възможност за проветряване. Други по-малки „шкафове“, изискано украсени, скриват като маска прозореца. По този начин хората могат да гледат улицата, без да бъдат видени...

На върха се извисяват корнизите на покривите с низ от малки декоративни глинени дъги между керемидите на последната редица.

Някои от сградите са по-ниски, други имат малки надстройки като кули, или цели етажи, надградени в различни периоди, и т.н. В тези „гранични“ жилища няма да видите тухли, нито глинени стени. Те са изградени главно от керемиди и дърво. Това е царството на най-бедните. Видян отдолу, Рим представлява разположени един над друг градове, стратификация от всеки път различни материали, различни хора, различни начини на мислене. Богатите живеят в ниското и колкото по-нагоре се изкачва човек, толкова по-бедни стават обитателите. Все едно да се поставят в една и съща сграда в Калкута охолството на богаташките квартали и мизерията на бедните.

ДА СЕ ПАЗАРУВА ПО УЛИЧКИТЕ НА ДРЕВЕН РИМ

Хилар продължава да върви по улицата, минавайки покрай редица магазини и дюкяни, в които се продават всякакви видове стоки. Не се вижда краят им. Как да намери откъде да купи парфюм? Има толкова много хора, че да се спира навсякъде да гледа какво е изложено, е много трудно. Все едно че се намира на ориенталски пазар. Тогава прави точно онова, което бихме направили ние, ако бързахме. Ориентира се по табелите и фирмите!

Всъщност всеки дюкян си има фирмен надпис, точно както и нашите магазини. Само че не са толкова големи. Обикновено табелите са закачени на стената над входа (както днес). Мнозина ги слагат и повисоко, за да се виждат и от този, който е в края на улицата, дори ги окачват на гредите на таваните на колонадите.

Фирмените надписи представляват плочи от дърво, мрамор или теракота. Почти винаги са релефни и поради липсата на неоново осветление са боядисани в ярки цветове.

Хилар разглежда табелите на различните магазини.

Ето пет свински бута, поставени в редица, същите като на нашата шунка. Очевидно става въпрос за месар.

Наблизо има табела с изобразена коза. Там се продават млечни продукти — сирене, мляко. На стените са окачени и малки кошници с извара, увита в смокинови листа.

Малко по-нататък три амфори една до друга означават наличие на винарна.

После идва фирменият надпис на гостилница на ъгъла с малка уличка. Менюто е изложено на улицата, също като днес пред ресторантите в центъра на градовете: ABEMUS [sic] IN CENA: PULLUM, PISCEM, PERNAM, PAONEM, BENATORES („За вечеря имаме: пиле, риба, шунка, паун, дивеч“). Няма какво да се каже, това е рафинирана кухня, щом има и паун. Освен това гостилничарят е поставил и символ, означаващ радушно посрещане (едно сърце).

Следва магазин за платове. Хилар разбира това, защото над главите на клиентите вижда закачени възглавници и скъпи платове,

които висят като кърпи за лице от бронзови прътове, забити в тавана. Мъж разглежда една мостра, която му показва собственикът, а съпругата му го чака, седнала на пейка.

После Хилар стига до дюкян на бижутер, където има гердани от цветно стъкло и пръстени. Собственикът договаря с клиент цената на красива златна гривна с форма на змия.

Има и други бижутери, чиито магазини са един до друг, очевидно за по-голяма сигурност. След тях се появява дюкянът на винар — собственикът седи до тезгяха, а зад гърба му са подредени множество амфори. Но тезгяхът е много специален. Толкова е висок, че прилича на балкон. Хилар се спира заинтригуван, никога не е виждал да се продава напитката по този начин. Това е „бензиностанция“ за вино. Един клиент се приближава със собствена амфорка, иска определен вид и плаща предварително. После слага отворената амфорка в една ниша и я държи здраво с ръце. Собственикът сипва желаното вино в нещо като фуния, свързана с нишата. Клиентът „зарежда с бензин“ амфорката си и си тръгва. Има поне три ниши, наредени една до друга. Може би за различни вина.

Вниманието на Хилар е привлечено от приглушени удари. Идват от дюкян, където месар разсича със сила голямо парче месо. В днешно време месарите използват голям плот, за да го разфасоват той обаче нагласява парчетата върху странна табуретка, направена от дънер на дърво, който се крепи на три крака. И днес в някои страни като Египет могат да се видят подобни сцени, сякаш времето е спряло. Навсякъде около месаря, на куки и пирони, са закачени парчета месо, около които се въртят рояци мухи. Виждат се и няколко свински глави. В дъното на магазина е седнала съпругата на месаря с прибрани коси и тройно усукани изкуствени плитки, които образуват кок. Тя е поразително елегантна и спокойна в сравнение с яростния си съпруг. Но всъщност нейната работа е много различна — тя се занимава с касата и контролира приходите и разходите в счетоводната книга.

Най-накрая Хилар стига до магазин за парфюми. На фирмения надпис прочита, че търговецът се казва Секст Апроний Юстин. Още от прага ви лъхват приятни аромати. Собственикът пристига усмихнат: „С какво мога да съм полезен?“.

РИМ, ГРАД НА ИЗКУСТВОТО ОЩЕ В РИМСКАТА ЕПОХА

Наложило се е Хилар да помирише изключително много керамични бурканчета, преди да намери подходящото за сестра си. Взел ѝ е малък запас. Не прекалено много, защото в тази епоха парфюмите не траят дълго и се „променят“ бързо.

Вътре в магазина, както може да се предположи, е имало жени, а са влезли и няколко мъже. Ако мислите, че мъжката козметика е модерно откритие, грешите. Още в римската епоха много представители на силния пол са използвали парфюми, кремове и мазила. Понякога грижата за собствения външен вид траела дълго. Както подчертава професор Ромоло Аугусто Стачоли, много „контета се надпреварвали в употребата на най-екстравагантни ухания и с часове се парфюмирали при бръснарите...“. Освен това, продължава ученият, на пиршествата и на обществени места, като цирка и амфитеатъра, щедро разпръсквали парфюми. Понякога дори и върху седалките, за да премахнат миризмата на кръв и смърт, идваща от арената, където имало убити гладиатори, осъдени и животни.

Когато младежът плаща, нашата сестерция сменя собственика си. Но не остава дълго в магазина на Секст Апроний Юстин. Малко след това идва богат римлянин, много елегантен, целият му вид издава благосъстоянието му. Висок, мускулест, с бели коси, черни вежди, сини очи и откровен поглед. Орловият нос подчертава благородството на лицето му. Напомня ни много на актьора Адолфо Чели.

Със сигурност сме го виждали вече някъде... Той също ни гледа, вероятно мисли, че сме негови „клиенти“ в латинския смисъл на думата (*clientes*), тоест човек, който иска услуга. Приема много такива всеки ден, той е влиятелна личност. После се усмихва, притваря очи и кима... Разпознал ни е. Видели сме се в... предишната книга! Влязохме на пръсти в къщата му на разсъмване, за да опишем и открием типичното събуждане на един римлянин... Засмива се и ни пита дали всичко е наред и дали имаме нужда от нещо. Пожелава ни успех в пътуването и после, разглеждайки „нашата“ сестерция, която

продавачът му е върнал като ресто, ни разкрива философията си за живота: „*Homo sine pecunia est imago mortis*“ („Човекът без пари е изображение на смъртта“).

Това е плашещо реална фраза в римското общество, където единствено от значение е социалният статус и хората са преценявани според положението, което благодарение на парите са успели да заемат.

После, със същата изисканост, с която е влязъл, взима парфюма в стъклено шишенце с форма на гълъб и си тръгва с опашката от роби и няколко „клиенти“. После се качва на носилката. Посока: Портикът на Октавия, където ще срещне съпругата си и ще ѝ направи изненадващ подарък — парфюма. В кесийката му обаче е нашата сестерция.

Портикът на Октавия е отдалечено място, откъснато от глъчта на улиците, идеално за разходка на спокойствие. Украсен е с много бронзови гръцки статуи. Истински „музей“. Което ни подсказва, че Рим още тогава е град на изкуството — със своите музеи и с посетителите, които обичат да ги съзерцават.

Това е едно от многото лица на този град, който днес е смятан за Ню Йорк на Античността заради небостъргачите си, за Амстердам заради улиците с червени фенери, за Калкута заради обширните бедни квартали, за Рио де Жанейро заради празниците и огромните „стадиони“, съответстващи на Маракана (Колизеумът и Циркус Максимус), но и за Париж заради големите музеи и т.н. Никой днешен град не притежава всички тези характеристики.

Разбира се, да се мисли за Древен Рим като за център на изкуството, може да изглежда странно — какви шедеври на античното изкуство може да изложи град, след като той самият се намира в Античността?

Преди всичко гръцките.

Първоначално Рим бил „студен“ град, каквито са някои модерни центрове на Северна Европа или Съединените щати. Не е имал значими шедеври. Всичко се е променило с експанзията и войните. По-специално с Пуническите войни. Както подчертава Лайънъл Кесън след превземането на Сиракуза в Рим били донесени много гръцки статуи (също и картини), които военачалникът Марцел наредил да разположат на различни места в града.

Било като да се отвори дига. С експанзията на Рим в гръцките територии и тези на днешна Турция в продължение на сто и петдесет години пристигали големи количества всякакви шедьоври. Говорим за стотици бронзови статуи при всяко пътуване, произведения на най-големите творци от миналото.

След превземането само на един гръцки град — Амбрация например — били докарани двеста осемдесет и пет бронзови статуи и над двеста и трийсет мраморни. След победата над Персей Емилий Павел донесъл толкова такива творби, че триумфалното му шествие продължило цял ден... После дошъл Коринт...

Представете си само тези гръцки градове с ограбените светилища и храмове. В свидетелства оттогава се говори за празни постаменти с отворите, в които са били закрепени статуите...

Гавра, бихме казали ние днес... Подобна на онова, което Наполеон е направил с Италия, с Ватикана и с други места, пренасяйки огромен брой шедьоври в Париж, където повечето от тях се намират и сега, напук на договорите (и на моралния дълг), предвиждащи връщането им след поражението при Ватерло.

Правели са го и римляните, ще кажете... Може би, но през цялата Античност, Средновековие и Ренесанс това била цената, заплащана при поражение. Всички го знаели. Случаят с Наполеон е съвсем различен. Именно във Франция била обнародвана от няколко години, по време на революцията, удивителната Декларация за правата на човека и на гражданина (използвана отчасти дори от Обединените нации, които я вмъкват в Световната декларация за правата на човека). Един милиарен камък в историята на човечеството, с който се ражда зачитането на човешките права и впоследствие теоретически и на достойнството и на културния интегритет на народите. Следователно французите са знаели прекрасно какво правят. И въпреки това изобщо не се сетили за своята Декларация.

Декларацията за правата на човека от 1789 г. би могла да се смята за гранична линия, за да се отдели онова, което една държава трябва да върне, от онова, което вече е нейно наследство от миналото. Италия е еталон в този смисъл. Върнала е огромната стела от Аксум на Етиопия, фрагмент от фриза на Партенона на Гърция, дори една (римска!) статуя на Венера на Либия и това са само няколко примера, превърнали се в новина.

Тази философия си пожелаваме да се утвърждава все повече, за да се поправи злината, причинена от грабежите, плячкосването и „присвояването“ на произведения на изкуството.

МУЗЕИТЕ НА ГРАДА

Преди повече от две хиляди години тези идеи са били непознати. Светът е бил твърде различен. Огромен брой кораби докарали в Рим истински съкровища от произведения на изкуството, ограбвайки гръцкия свят. Пътувало се по море и корабокрушенията поразявали като естествена зенитна артилерия някои от плавателните съдове.

И наистина невероятните статуи, които изплуват от морските дълбини, като бронзовите статуи от Риаче, често датират именно от античната епоха. И кой знае още колко прекрасни творби има там, погребани под финия слой пясък или потънали на прекалено голяма дълбочина, за да бъдат открити. Надяваме се, че благодарение на бъдещите археологически техники те ще бъдат намерени, възстановени и върнати в музеите, за да можем да им се възхищаваме.

В римската епоха тези произведения били излагани в храмове и на обществени места, но по време на републиката сред богатите римляни се разпространила манията да колекционират шедьоври в собствените си домове. Във вилите на влиятелните хора имало стаи и помещения, предвидени единствено за излагане на картини и статуи. Истински частни музеи.

Знаем, че Цицерон е имал такъв. А Верес, управителят на Сицилия, когото Цицерон дал под съд (и спечелил делото) заради кражбите му, се сдобивал с ценни предмети чрез изнудване (като прочутия *Ерос от Теспия* от Праксител, „закупен“ от неговия собственик за смешна сума) или като ги конфискувал, или, още по-лошо, като заплащал на престъпници, за да ги откраднат...

С настъпването на империята нещата се променили. Гръцкото изкуство се завърнало на обществените места благодарение на Цезар и Август, по примера на които всички следващи императори правели същото в продължение на около двеста години. Рим се превърнал в музей под открито небе.

Кои били най-ценните произведения? Шедьоврите на Праксител, Поликлет, Лизип, Мирон, Апелес, Зевксис, Скопас... На тях бихме се възхищавали в главните „музеи“ на града. В действителност това са

били места, на които хората са се събирали по други причини. Стичали се там заради удоволствието да се разхождат под Портика на Октавия (където можели да се наслаждават именно на статуята на *Ерос от Теспия* на Праксител или на двацет и петте бронзови статуи на Лизип, сред които *Александър между отряд конници*) или да наблюдават спортни състезания в Циркус Максимус (*Херкулес* на Мирон).

Този, който отивал да присъства на религиозни ритуали, също можел да се озове пред големи шедеври — прочутите картини на Апелес например се намирали в храмовете на Диана и на Божествения Юлий (Цезар). Но и човекът, отправил се към термите, минавал покрай безсмъртни произведения като статуята на *Апоксиоменоса* на Лизип в термите на Агрипа.

Най-накрая, много други произведения се намирали на Капитолийския хълм (*Кайрос* и *Тюхе* на Праксител, *Херакъл* на Лизип и т.н.).

Този кратък списък (който не включва театри и други „обществени“ места) дава възможност да се разбере, че Рим не е бил само административна, икономическа и военна столица на империята, а и „световна“ столица на изкуството. Човек настръхва, като си помисли колко шедеври са били погубени в пожарите, като по времето на Нерон, или за да се използва бронзът през Средновековието...

Но имало само музеи на изкуството. Имало и предмети и колекции, които бихме могли да определим като археологическо-исторически и природонаучни.

Човек е можел да се възхити на меча на Юлий Цезар в храма на Марс Ултор (мечът после бил откраднат, точно както се случва сега в много модерни музеи). В храма на Юпитер бихме видели меча, с който бил убит Нерон...

После, в друг храм — кожата на огромна змия, убита от легионерите в проконсулска Африка (днес Тунис) по време на Първата пуническа война.

Премествайки се на Капитолийския хълм, бихме могли да се възхитим на фантастичен кристален блок, тежък 45 килограма...

В този тип колекции (към тях трябва да добавим и тези на бижута и скъпоценни камъни — само Цезар изложил шест различни сбирки в храма на Венера Генетрикс) се долавя духът на модерното удоволствие да храниш ума си с култура. Този факт се пропуска, когато приписват на Рим единствено пировете и сечта на Колизеума. В това отношение онова антично римско общество било като нашето, с всичките си цветове и противоречия — от удоволствието да се възхищава на произведенията на Праксител или Лизип, минавайки покрай тях с приятели или с любимата, до това да наблюдава убийствата на Колизеума (където, пак ще напомним, се изпълнявали смъртни наказания, а не се организирали забавления, като надбягванията с колесници). От друга страна, какво би помислил един римлянин днес за публиката, която изпълва залите на кината, за да гледа филми на ужасите с кръв и безпричинни кланета?

КЪДЕ И КАК СЕ УХАЖВА В АНТИЧЕН РИМ

Както във всички градове, включително модерните, така и в Древен Рим едно нещо са обществените сгради, храмовете и шедьоврите на изкуството, друго е обикновеният живот, който тече около тях. И днес, когато попитате коя е най-приятната част на града, където да отидете да хапнете вечерта, ще ви посочат квартал с ресторантчета и заведения, чиято география не съответства на тази с паметниците.

Всички места, които посещаваме, очевидно са част и от друга география, например тази на... ухажването.

Никога нямаше да го разберем, ако не ни го бяха посочили античните автори. Всъщност след две хиляди години как биха могли хората да знаят, че Латинският квартал в Париж или Монмартр са някои от местата, където има най-много туристи и двойки, които търсят „атмосфера“ или пейзажи за снимане, ако не се намери някой документ, гид или разказ, който да ги упъти? Стените и немите планове на къщите, открити от археолозите в Рим, не ни казват кое е идеалното място, от което се виждат залезите над Рим, нито къде да се отиде, за да се привлече вниманието на някоя девойка. Но римските поети — да. По-специално Овидий в своето произведение *Ars amatoria* ни разкрива местата, където е най-лесно да... ухажваш момиче!

Според него Рим е пълен с красиви жени.

*... колкото звезди има на небето,
също толкова жени ти предлага твоят Рим...
Ако някога те обхване желание за нежност,
веднага ще забележиш някое невинно момиче;
ако искаш млада жена, хиляди млади
ще ти харесат, няма да знаеш коя да избереш;
ако пък ти се прище по-зряла,
вече опитна, вярвай ми,
цяла армия ще имаш само за теб...*

Съветите на Овидий сякаш говорят за някаква готовност за любов у Римските жени, преди всичко зрелите... Няма да узнаем никога доколко всичко това отговаря на действителността. Но учудва точността на „географските“ указания. Авторът подсказва на мъжа да отиде под Колонадите на Помпей, но и под тези на Ливия и на Аполон където има произведения на изкуството („украсени от древни платна“). Изкуството и спокойствието са много предпочитани от жените в хаотичен град като Рим. Форумът на Цезар също е идеално място според него, до храма на Венера, близо до един фонтан. После добавя и храм с египетски култ, храма на Изида. Защо? Според Овидий защото бил много посещаван от жените, които отивали там преди всичко за плодовитост. Твърде циничен избор за един *latin lover*...

След това идва театърът. Поетът смята театрите за истински „ловен резерват“ за ухажорите.

*Там можеш да удовлетвориш всеки каприз.
Ще намериш всичко: любов и шега,
онази, на която ще се наслаждаваш само веднъж,
онази, която си струва да задържиш.*

Без съмнение „мачистко“ мнение, каквото, общо взето, е обществото на античния свят...

Според Овидий много жени ходят на театър, тъй като той е едно от местата за светски живот в Рим. Поетът твърди, че те го посещават, за да гледат, разбира се, но и за да бъдат гледани...

*Както, носейки заедно храната,
вървят напред-назад в строй мравките,
... така цялата нагиздена тича към игрите
жената, там където тълпата е голяма.
И колко много са! На мен често ми се случва
да не знам коя да избира. Да гледа
идва жената и да бъде гледана.*

Но стадионът за надбягванията с колесници е може би мястото, което предлага повече възможности, защото има тълпа, има блъсканица, не е необходимо да се плете мрежа от послания с очи и жестове, както в театъра, може дори да се седне до някоя жена и нещата... са много по-директни.

Овидий дава множество съвети как „да се прелъстява“ на Циркус Максимус. Днес те ни карат да се усмихваме заради наивната им хитрост, но са наистина интересни, защото ни описват свят, който вече не съществува. Ето кратък списък, направен по произведението му.

— Използвай най-чаканите надбягвания с най-известните коне. Стадионът е препълнен и това предлага немалко предимства и възможности. И не е необходимо да прибягваш до знаци и сигнали, изпратени тайно с пръстите.

— Най-важното е да седнеш бързо до жената, която смяташ да ухажваш.

— Прибледи се колкото може повече до нея, възползвайки се от това, че местата са тесни, и се помъчи да осъществиш физически контакт — близостта помага.

— Намери извинение за започване на разговор (думите на глашатая на арената винаги дават прекрасни поводи).

— Разбери коя конюшня или кон подкрепя момичето, за да се присъединиш към нея и да ликуваш заедно с нея.

— Бъди много грижовен кавалер — нагласявай възглавницата ѝ, приспособи нещо, за да ѝ вееш, когато е горещо, намери дървена табуретка, за да я сложиш под краката ѝ, и внимавай този, който седи отзад на по-горната редица, да не притиска колената си в гърба ѝ.

— Намери хиляди извинения, така че да я помилваш или докоснеш по някакъв начин. Например повдигни дрехата ѝ и я изтръскай от прахта (истинска или въображаема), вдигната от колесниците.

— Повдигни края на туниката или на наметалото ѝ, уж за да не се изцапа, като се влачи по земята... Ако момичето не се възпротиви, ще можеш да погледнеш краката ѝ!

Общо взето, всеки предлог е добър... или, както подчертава самият Овидий, „достатъчни са съвсем малки неща, за да плениш лекомислените души. За мнозина се е оказало полезно да допреш възглавницата с услужлива ръка“...

Естествено, ще добавим ние, ухажването функционира единствено ако от другата страна има съответното желание — мъжът само привидно е „ловец“, в действителност жената е тази, която „се оставя да бъде уловена“ и която „лови“...

БЕЗПЛАТЕН ХЛЯБ ЗА ВСИЧКИ (ИЛИ ПОЧТИ ЗА ВСИЧКИ)

Монетата е сменила собственика си. Сега е в кесията на един от *clientes* на *dominus* — получил я е като *sportula*, тоест дар от влиятелния господин, който прави това всяка сутрин със своите *clientes*, като понякога ги дарява с храна, понякога с пари.

Следваме този мъж по улиците на Рим. Трябва да е на двајсет и пет години. Казва се Марк. Така го нарече един бръснар, когато мина пред дюкяна му.

Сега върви покрай стената, която се опира до театъра на Балб. Той е един от трите големи театри на Рим. За да бъдем точни, този е най-малкият, понеже може да приюти само 7700 души. Но за римляните е малка съкровищница, защото е най-украсеният. Всички например ще ви препоръчат да видите вътре в театъра шестте малки колони от оникс, черни и лъскави, истински шедеври на природата... и на скулптурното изкуство, като се има предвид крехкостта им.

Но човекът ни най-малко не се интересува от театъра, а продължава забързано нататък. Забелязваме, че в едната му ръка се люлее празна торба... Защо? За какво му е? И къде отива? Ще се постареем да разберем.

В края на улицата, на ъгъла, сгушил се на земята просяк протяга ръка към минувача, но напразно. Просякът неслучайно се е разположил на това място. Трябвало е да се бори, за да го заеме, защото е стратегическо за измолване на подаяния. Досега не сме забелязали, но по пътя има много други просяци, седнали или облегли се на стените. Това са отчаяни хора. Някои приличат направо на купчина парцали. Виждат се и жени със съвсем малки деца. Лицата им са мръсни и изпити. Това са гладни хора. Но мъжът не ги удостошава и с един поглед. Винаги са много, когато идва тук, не може да ги задоволи всички.

След като минава през един вход, излиза на голям площад, където се е събрала малка тълпа. Сигурно са повече от сто души, всички с торби в ръце като неговата. Застанали са подредени в

индианска нишка. Сякаш гледаме опашка на гишето за билети за важно представление. Всъщност тя започва от колонадата на голяма сграда. Не знаем какво има там горе.

Мъжът застава на опашката. Мъчим се да разберем какви са хората пред него. Те са много различни, не изглежда да има нещо, което да ги обединява. Като се изключи празната торба. Има стари и млади, руси и къдрави, слаби и дебели... общо взето, истинска представителна извадка на жителите от мъжки пол на Рим. Ето, това — да, няма жени. Следователно трябва да е някаква административна практика, от която жените са изключени... И е точно така — мнозина държат в ръка „легитимация“ от дърво или олово.

Да обобщим това, което сме видели — празна торба, всички на опашка, „лична карта“ и толкова различни мъже навън... Сещаме се — трябва да е мястото, където се раздава безплатно жито, така нареченото *frumentatio*! Не минава много време и виждаме да слиза по стълбите стар мъж, който носи пълна торба, подпомогнат от внука си. От малка дупчица падат от време на време зърна, които предизвикват яростна борба между бедняците, веднага щом двамата излизат на пътя.

КАК ДА БЪДАТ ЗАДОВОЛЕНИ ВСИЧКИ (ИЛИ ПОЧТИ)

Това е една от изненадите на Рим. Всеки месец се раздават безплатно около 35 килограма зърно, тоест пет *modii* (един *modius* съответства на около шест-седем килограма). Не всички обаче имат право на тази „социална помощ“. Мъжът трябва да фигурира в официалните списъци, в които не са включени жени и деца. Изискванията са прости — мъжът трябва да е римски гражданин и да е жител на Рим. В такъв случай той е част от *accipientes*, тоест ползващите тези безплатни дажби. Дават му дървена или оловна карта, на която е издълбано не само неговото име, но и номерът на арката, където ще става раздаването, и определеният за него ден. Това е работеща система за подпомагане на хората, които имат право на тези дажби — 200 000. Всъщност всеки ден пред всяка една от арките ще се представя група от 150 души, по същия начин на следващия ден и т.н.

Подобни бройки предизвикват световъртеж и изискват изключително ефикасна административна и организационна структура. Тази структура се нарича аноната. Начело на нея стои префект (*praefectus annonae*), който трябва да контролира всичко. Той е истински „Министър на Зърното“. А работата му не е лесна — трябва не само да разпределя, но преди това да намери жито в империята, да организира докарването му в Рим и да го складира в специални сгради, за да го раздава после.

Аноната гарантира на римския гражданин задоволяването на неговата всекидневна нужда от хляб.

Всичко започнало в първите месеци на републиката. Житото било докарвано в Рим от близките околности. Първоначално нямало безплатни дажби, а така както се прави днес с петрола, в града се натрупвали стратегически резерви, за да се използват в случай на недостиг или за да се смъкне цената на хляба, когато се е вдигнала прекалено много.

В началото зърното се продавало на „политическа“ цена, много по-ниска от тази на пазара. После, през 58 г. пр.Хр., законът *Lex Clodia Frumentaria*^[1] постановил да се дава безплатно на всички граждани на

Рим (предимно на по-малко заможните). Изключени били сенаторите, които със сигурност нямали нужда, и членовете на кавалерийското съсловие, и те много богати (първите били предимно поземлени собственици, а вторите се занимавали с предприемачество).

Това означава, че всяка година е трябвало да се разпределя жито на 300 000 души. После този брой бил сведен до 200 000.

Опашката напредва, макар и бавно. Служителите от аноната са много добре организирани. Междувременно чакащите си говорят смеят се, има такива, които се опитват да си „спечелят“ покана за вечеря (една от любимите дейности по улиците на Рим). Ние пък си правим някакви сметки и имаме въпрос. Ако хората, които трябва да се изхранват с 35 килограма жито на месец, са 200 000, това означава 84 000 тона зърно на година. Откъде се взима цялото това количество? Около Рим не видяхме толкова огромни поля с жито. Нито в останалата част на Италия.

---

[1] Закон на Клодий за житото (лат.). — Б.пр. ↑

„ПЕТРОЛНИТЕ КЛАДЕНЦИ“ НА РИМСКАТА ИМПЕРИЯ

Отговорът е прост — докарва се от областите на империята, които го произвеждат в голямо количество, като Сицилия, Сардиния, Испания, Северна Африка и преди всичко Египет. Всички заедно успяват да изпратят дори много повече жито от необходимото, до 200 000 тона на година.

В частност Северна Африка и Египет са големите „житници“ на столицата (и на останалата част от империята). Историкът Йосиф Флавий, живял по времето на Траян, твърди, че само Африка, тоест днешен Тунис, при добро желание би била в състояние да храни Рим осем месеца, а Египет четири. А взети заедно, могат да покриват нуждите му за цяла година. Това позволява да се разбере стратегическото им значение за империята.

Те наистина са римската „Арабия“ с петролните кладенци... Въсъщност при липсата на технологии и индустриални машини, хлябът е бензинът, който задвижва и мускулите, и мисленето както на администрацията, така и на занаятчийската гилдия, на войската и т.н. Една тогавашна питка е можела да достави двойно повече калории от нашия хляб.

Продължавайки примера с петрола, и в римската епоха, както и днес, съществуват петролни танкери — това са големи кораби за превозване на жито, които браздят Средиземно море веднага щом условията го позволят (заради опасностите, които крие морето, корабоплаването се прекъсва всяка година от ноември до началото на март).

Когато с благоприятния сезон на хоризонта се появят платната на тези големи кораби, вестта бързо пристига в Рим и се разпространява сред жителите, които започват да празнуват. Ние, с нашите целогодишно пълни с храна супермаркети, не можем напълно да го разберем. Това е и една от разликите на нашето общество с императорския Рим.

И в онази епоха съществуват „супертанкерите“ — огромни кораби, нетипични за Античността, които могат да транспортират необичайно големи товари жито. По време на нашето пътешествие в империята сигурно ще ги срещнем. Те са толкова големи, че когато стигнат в Италия, не могат да акостират. Остават в открито море и прехвърлят своя ценен товар на по-малки плавателни съдове.

Торбите с жито пристигат най-напред в пристанището на Траян, близо до Остия, а после се изкачват по Тибър срещу течението. Натоварени са върху кораби, подходящи за речно плаване (*naves caudicariae*) и теглени от волове или роби. Тези плавателни съдове стигат до низ от кейове, точно под хълма Авентин, където зърното се разтоварва и се натрупва в гигантски складове (*horrea*), някои от тях на няколко етажа. Вътре има и други стоки за разпределение на народа, не само жито. Всичко се наблюдава много внимателно от служители, наречени *horrearii*.

Но как успяват да убедят провинциите да „подаряват“ 200 000 тона жито на година на жителите на Рим? Много просто — това са техните данъци. И те са в натура, не в пари. Общо взето, това са налози, събирани като „наеми“ за терени от обществените земи или от императорските владения.

Професор Елио Ло Кашо от Университета „Федерико II“ в Неапол изтъква интересния факт, че по този начин се осигурява храна на значителна част от населението на града (не на всички, изключени са робите, освободените роби, чужденците). Всъщност се задоволяват основните нужди на главата на семейството и може би на още един член (съпругата му или едно дете), като им се позволява да използват парите си по друг начин, например за закупуване на стоки за ежедневна употреба или храна. Така се завърта едно от колелата на механизма на икономиката. И това не е малко колело, тъй като Рим е най-големият град на империята и цялата Античност...

Ето, дойде нашият ред. Марк показва своята карта на служител от аноната, седнал на маса. Атмосферата е радушна. Докато преписва данните, администраторът бърби с колегите си, които разпределят житото. Разказва им за някакъв гаф на неговия зет на вечерята предишния ден. Всички се смеят. Но когато трябва да се раздаде житото, настъпва тишина и отговорникът за доставката измерва внимателно *modii*-те, които трябва да напълни. *Modius* представлява

дървено или желязно ведро, което побира около шест-седем килограма зърно. За да се гарантира, че никой от администрацията няма да мами, като използва по-малки съдове, горната част на ведрото е препречена с железен кръст. Който иска, може да премери рамената на кръста и да провери дали ведрото е с точния размер.

Ритуалът е много „артистичен“. Един роб сипва зърното в *modius* докато го напълни. Естествено, получава се малка „планинка“, която отговорникът изравнява, премахвайки излишното жито с нещо като лопатка с формата на Т, наречена *rutellum*. Кръговите му движения напомнят тези на сладкар, който размазва глазурата върху торта или прави палачинки и разстила сместа върху горещата плоча.

За няколко минути торбата се напълва и Марк си тръгва, като поздравява всички. За този месец хлябът е гарантиран.

ПРЕТОРИАНЕЦЪТ

На следващата сутрин Марк влиза в един дюкян. Има нужда от нова туника. Неговата се е замърсила при пренасянето на онази торба — била е изцапана с нещо мазно. Туниките приличат на тениски, дълги до коленете. Изборът е голям. Има един факт, който смайва. Виждат се купчини туники, очевидно изработени серийно. Те са плод на труда на много работници и роби и направата им заема средата между занаятчийството и полуиндустриалното производство. Марк пробва няколко, обслужван от собственика, готов да му помогне да опъне плата там, където прави гънки. Тази, която избира, е обикновена, без цветни ивици или украси, подобна е на дрехите, които носят много от жителите на Рим. Тя е от необработен лен и когато я облича, усеща, че му „боде“. Ще трябва известно време, докато омекне и стане по-приятна за носене. Заплаща за нея 15 сестерции (около 30 евро) и си тръгва, излизайки на осветената от утринното слънце улица. Нашата сестерция отново е сменила собственика си. Сега се намира в мрака на касата на магазина заедно с много други монети, всяка с изминат дълъг път, всяка с много истории и любопитни случки за разказване. Които никой никога не ще узнае.

Не минава много обаче и сестерцията ни отново тръгва благодарение на друг клиент, дошъл да купи няколко *subligaria*, тоест римски „гащи“ — това са меки препаски от лен, които загръщат кръста и минават после между краката, като обхващат интимните части.

На следващата сутрин монетата е в своя нов собственик, който я върти нервно в ръцете си. Името на човека е Гай Прокулей Руф. Неговото семейство произхожда от Испания, по-точно от Астурика Августа (днешната Асторга). Гай се готви да постъпва на нова работа след период на подготовка. Облечен е като войник, но не е легионер, който да защитава границите на империята, а е част от корпуса, охраняващ „сърцето“. Той е преторианец. И от този ден ще служи в двореца на императора на Палатинския хълм.

Преторианците не са обичани от всички. Най-малко от другите войници, легионерите на страж по границите. Причината е проста. Те не служат в някой забутан край на империята, а в града с най-богат живот и най-много удоволствия, Рим. Не рискуват всеки ден да бъдат убити от някой варварин. Не страдат от студа в чужд край, далече от дома. И въпреки това заплащането им е по-високо от това на легионерите (които получават едва сто сестерции на месец, тоест около 200 евро). Служат по-кратко време (шестнайсет години срещу двайсет и пет), имат по-големи привилегии в момента на уволнението, по-добри възможности да бъдат повишавани. Ако дойде нов император (който трябва да спечели благоволенieto на своите „телохранители“), получават добри възнаграждения в пари. Има достатъчно причини техните покрити с белези колеги да ги гледат с високомерие и завист, ако не и с омраза. Така е и с населението, което не ги обича, въпреки че се съобразява с тях заради властта им. Всъщност те са много силни на политическо ниво. Преди всичко защото често са въвличани в интриги, съпътстващи падането на един император и възкачването на трона на новия.

Това не означава, че никога не се сражават. Когато императорът тръгне в някаква кампания, преторианците го следват. Но не всички. От десетте кохорти, разположени в Рим, една малка част остава като охрана на дворците и на императорската собственост. Именно от тях е новият преторианец.

Мъжът е пристигнал на разсъмване и колегите му са го накарали да чака в малка служебна стая, помещението на стражата, където сега се разхожда нервно. Не може да влезе преди края на смяната. Правилникът се прилага стриктно. После чува приближаващи се крачки. Вратата се отваря и на слънчевата светлина се откроява фигурата на преторианец в парадна униформа. Това е неговият пряк началник. Току-що е дал команда за смяна на караула и с искрящия си шлем със златна украса и с „грива“ от кичури от съвсем бели щраусови пера изглежда още по-висок. Всъщност преторианците приличат на нашите кирасири^[1] — високи, с униформа, която поразява с елегантността си. Цветовете са снежнобели — туниката блести от белота, за разлика от червената на легионерите, бяла е и *subarmalis vestis*. Какво представлява тя? Спомняте ли си онези широки и плоски ресни в края на „поличката“ на статуите на римските пълководци?

Въпросната поличка е всъщност долната част на подплатена кожена куртка с къси ръкави, която се слага под ризницата. Подплатата предпазва тялото от триенето на метала на ризницата и омекотява ударите в битка.

За преторианците тази бяла униформа е символ на чистота. Естествено, оръжията са традиционните — меч, кинжал, копие и щит. И именно върху щита е изобразен техният символ — скорпионът... Защо точно скорпионът? Като се има предвид репутацията им, изборът на отровно животно не изглежда най-подходящият. Всъщност той напомня за важна реорганизация на преторианската гвардия, извършена от Тиберий под... знака на Скорпиона (през месец юни).

След необходимите официални представяния началникът си сваля парадното въоръжение, окачва го в шкафче в помещението на стражата и придружава току-що приетия новобранец при неговата първа обиколка на императорския дворец.

Благодарение на този нов „собственик“ на сестерцията сега ще огледаме резиденцията на римските императори. Това е наистина мястото, където са живеели и откъдето са командвали най-могъщите мъже на Античността. То е римското съответствие на Белия дом.

Докато ги следваме, се питаме защо от всички хълмове на Рим е бил избран именно Палатинският?

---

[1] Почетни гвардейци. — Б.пр. ↑

ПАЛАТИНСКИЯТ ХЪЛМ, КЪДЕТО Е ВЪЗНИКНАЛО ВСИЧКО

Палатинският хълм със сигурност е един от най-важните в историята на Рим. Всички сме чували да се говори за това. Защо е толкова важен?

Според легендата Ромул и Рем били кърмени от вълчицата в пещера точно тук, на Палатин. Все на този хълм Ромул ще основе Рим през 753 г. пр.Хр. и след това ще убие Рем.

Но отвъд легендата съществува един сигурен факт. Намерени са дупките от коловете, които са поддържали най-древните колиби. Палатинският хълм е бил обитаван още през VIII в. пр.Хр. Не, разбира се, от Ромул и Рем, а от хора от желязната епоха. Избрали го поради близостта му (както и на хълма Авентин) с брода при остров Тиберина — единственото място, където Тибър можел да се премине. Тоест Палатин се оказвал стратегическо място за икономиката. В подножието на Палатинския и Капитолийския хълм се оформили всъщност първите пространства за размени на Рим — форум Боариум (пазарът за добитък) и форум Олиториум (пазарът за плодове и зеленчуци).

Следователно римляните не грешали, като мислели, че Палатин е хълмът, на който е възникнал градът им, мястото, където е започнала тяхната мощ. Но си го представяли по фантастичен начин — според тях преди Ромул и Рем тук били живели и гърците, тук се появили един след друг Херкулес и Еней. Изобщо преди раждането на Рим най-знатните личности си дали среща, виж ти каква случайност, именно на този хълм...

Когато градът започнал да се разраства, хълмът приютил домовете на патрицианските фамилии и сенаторите.

Те имали великолепно къщи с мозайки, фрески, колонади, вътрешни градини. Тук живеели почти всички най-известни граждани на Рим, от Цицерон до Катул, до Марк Антоний и много други.

И точно на този хълм се родил и живял Август. Невероятно е, но след две хиляди години къщата на Август и в съседство тази на съпругата му Ливия могат да се видят и посетят. Вътре все още си

личат фреските с ярки цветове, като аленочервено, наситено синьо или искрящо зелено. Колко ли пъти Август е спирал погледа си на тези фрески, погълнат кой знае от какви мисли.

Може да се види и „кубикулумът“, малка стая с рисунки и декорации, днес търпеливо възстановени. Тук Август размишлявал, пишел, почивал си. Помещението удивлява с простотата си — най-могъщият човек не се е обграждал с лукс.

Но тези, които дошли след него, не били толкова скромни. В продължение на век Палатинът променил вида си из основи. Докато се превърнал в един-единствен гигантски великолепен палат, приютявал много императори.

И днес, ако се изкачите пеш откъм римския форум, като оставите зад гърба си тълпата туристи, внезапно ще се озовете в тишината и сред зеленината, в която са потънали величествените останки на императорските дворци. Хубаво е човек да се спре тук да почете или просто да помисли, застанал в един от центровете на историята. Тук е роден нашият начин на мислене и на живеене — тук е роден нашият свят.

ДВОРЕЦЪТ НА РИМСКИТЕ ИМПЕРАТОРИ

Двамата преторианци се намират пред огромна сграда с много мрамор, колони и статуи. Размерите ѝ са като на катедрала. И все пак това е само началото на императорския дворец...

Тази невероятна структура била построена от Домициан в края на I в. сл.Хр. (Тиберий започнал да строи, но на по-малка площ).

Неговият архитект, Рабирий, имал печеливша идея — разделил двореца на две части. Една обществена, където императорът „работел“, друга частна, където живеел и си почивал. Очевидно и двете не били лишени от лукс.

Вървим след двамата войници, които влизат под една колонада. Първо виждаме караулно помещение на преторианци, зала, днес назовавана с термина „ларариум“^[1], която в действителност е нещо като малка казарма със стена в дъното, покрита с окачени в редици копия и мечове. Истински оръжеен склад. Това е стаята, откъдето се контролира влизането в сградата.

Двамата сега са облечени в тоги. Тогата е задължителна в двореца точно както са днес костюмът и вратовръзката, когато се влиза в Квиринала^[2], в сената или в парламента.

После началникът отваря една врата и кани младия преторианец да влезе пръв. Прави го с усмивка, защото знае какъв ефект ще произведе гледката върху дваисетгодишното момче. Младежът прекрачва прага и онемява. Влязъл е в голямата зала, където императорът приема. Това е залата с трона. Погледът му се лута из внушителното и прекрасно място — усещането е същото, което изпитваме днес, когато влезем в базиликата „Свети Петър“. Помещението е изключително високо и цялото облицовано със скъп мрамор.

Отстрани младежът вижда редица от великолепни колони от мрамор с пурпурни жилки и стени, покрити с полихромен мрамор. Навсякъде има ниши със статуи от черен базалт. Веднага разпознава две от тях — представляват Херкулес и Аполон (те ще бъдат намерени в осемнайсети век и днес могат да се видят в Археологическия музей

на Парма). Мястото се отличава с тържествено великолепие. Младежът инстинктивно вдига поглед нагоре. И вижда втора редица колони с арки, облицовани с панели от многоцветен мрамор. И още по-нагоре — големи прозорци, от които проникват снопове светлина.

Таванът, който вероятно надвишава 20 метра височина, е на кесони и се поддържа от подредена „гора“ от покривни сглобове. Отдолу не се вижда ясно, но като че ли са от позлатено дърво и представляват невероятен шедьовър, изваян от най-способните майстори на епохата.

Младежът продължава да върви напред. Като оглупял е. Залата достига 40 метра дължина и е широка малко повече от 30 (следователно е дори по-голяма от прочутия „Салон на кирасирите“ в Квиринала, където се провеждат разговорите на президента с най-многобройната публика...).

Сега погледът му се отправя към земята. Подът представлява обширна шахматна дъска от мраморни квадрати, големи колкото маси за хранене, във вътрешността на които се редуват зелени дискове, червени квадрати и т.н. Прилича на строй на мраморен легион.

Младият преторианец се е спрял върху остров от светлина, идваща от прозорците. Тялото му изглежда обгърнато от искряща аура, която контрастира с полумрака на нишите наоколо. Пред него е полукръглата абсида с мраморен подиум. На върха е тронът на император Траян... Следователно тук сядат и командват най-могъщият човек на света, оттук раздава правосъдие. Момчето замръзва.

От известно време тронът не е използван, защото Траян е далеч оттук, на Изток, води война срещу партите, азиатските врагове.

Но когато е в Рим, се намира точно в тази аула, където се провеждат аудиенциите, срещите с посланичествата и *salutationes*^[3] на императора. Ако Рим е сърцето на империята, това тук е сърцето на Рим и следователно на всичко. Побиват ни тръпки, като си помислим колко много история се е създавала тук, колко много решения са взети точно на това място. Решения, с които сега се запознаваме, като разгърнем историческите книги или учебниците...

Тази зала не е само голям архитектурен шедьовър, тя е и политически „инструмент“. Замислена е така, щото още при първия поглед да показва мощта и богатството на империята. Тук чуждестранните делегации, заслепени от измеренията и великолепие

на помещенията, ще бъдат приемани от императорите в продължение на почти три века.

Двамата продължават обиколката.

Отваря се врата и се появява голям двор, заобиколен от колони от жълт античен мрамор. Почти цялата площ на двора е заета от обширен квадратен басейн, в чийто център блика фонтан.

Естествено, началникът обяснява на младежа задълженията му, информира го за вътрешните правила, за смените и т.н., но момчето е много разсеяно. Заобикалят фонтана и минават през друга врата. Ето я трапезарията на императора. Същата като тронната зала по форма, мрамори и украса, но малко по-малка. Тази зала на триклиниума, наречена *Cenatio Iovis*^[4], си сменя температурата според сезоните. Под пода от цветен мрамор има празни пространства, където през зимата се пуска топъл въздух, като в термите. А през лятото помещението се освежава от два нимфеума с фонтани, към които се отварят широки прозорци от двете страни на залата. Траян се храни, излегнат във вътрешността на голяма полукръгла ниша върху подиум.

---

[1] Олтар на ларите — домашните богове. — Б.пр. ↑

[2] Дворец на хълма Квиринал, където се помещава президентството на Република Италия. — Б.пр. ↑

[3] Посещения за засвидетелстване на почит (лат.). — Б.пр. ↑

[4] Трапезарията на Юпитер (лат.). — Б.пр. ↑

ВЛИЗАМЕ В ДОМА НА ИМПЕРАТОРА

Визитата на младия преторианец продължава в крилото, където живее императорът. Тази втора част на двореца (*Domus Augustana*), която образува един-единствен блок с видения току-що (*Domus Flavia*), се простира върху два етажа, тъй като следва наклона на хълма. Подът на долното ниво се намира на дванайсет метра под този на горното, или долното помещение е високо колкото четириетажна сграда... Това е наистина огромна зона за обитаване.

Двамата преторианци прекосяват зали с много високи тавани, където отекват само техните стъпки. В други, по-малки, се чува единствено шумът на водата в малките фонтанчета. По пътя си са заобиколени от необикновена колекция от бюстове, мрамори и гръцки статуи. Тези зали са може би сред най-хубавите музеи на античното изкуство, които са виждани изобщо. Но няма да го разберем никога... всичко е било плякосано през вековете. Невъзможно е да се преброят шедьоврите, от фреските до скулптурите и архитектурните изобретения, които двамата преторианци срещат. Някои обаче можем да цитираме. Например един голям басейн, заобиколен от елегантна колонада — в центъра му се издига „остров“ с малък храм, посветен на Минерва. Тази идея ще бъде възприета от Адриан и осъществена в неговата прочута вила в Тиволи.

Но ето че двамата преторианци откриват второ чудо, като отварят голяма врата и изведнъж се озовават в малък Едем. Това е градина, дълга сто и шейсет метра и широка петдесет. Младежът вижда дървета, храсти с ароматни цветове, геометрични алеи, фонтани, произведения на изкуството... И животни, като гургулици и пауни. Наоколо има двойна колонада, на два етажа. Лесно е да си представим императора, който се разхожда тук, размишлява или си говори с някой близък.

Безмълвни роби се грижат за градината. Макар императорът и съпругата му да са много далеч, всичко ежедневно се поддържа в ред и се почиства, все едно че те трябва да се завърнат всеки момент.

Поставят се дори всеки ден свежи цветя във вазите върху масите на различните зали.

Младежът е видял малко обслужващ персонал да се движи в помещенията. Къде е прислугата? Началникът му показва стълба, по която се слиза надолу. За кратко време пристигат в „техническия“ сектор на двореца. Това са тунели, където минават роби, слуги с инструменти, карети и т.н., но и преторианци. Всичко това, за да не се смущават горните етажи (същото нещо ще направи и Адриан във вилата си в Тиволи).

Отсъствието на императорската двойка е позволило така спокойно да се посетят различните помещения. Ако двамата бяха тук, между караулите и ангажиментите, всичко щеше да протече в друг ритъм.

Нашите преторианци успяват дори да видят термите на императора които се захранват от отклонение от акведукта на Клавдий.

Накрая двамата излизат на голям балкон над Циркус Максимус в момента на залеза. Гледката е грандиозна.

Когато Траян е заставал тук в центъра на Рим и пред червения диск на слънцето, което сякаш му се е покланяло, трябва наистина да му се е струвало, че светът е в краката му.

ЦИРКУС МАКСИМУС

ТАЙНИТЕ НА БЕН ХУР^[1]

Следващата вечер преторианецът Гай Прокулей Руф отива да отпразнува с някои приятели своята нова работа. Когато идва сметката, той плаща за всички. И сред различните монети, които дава, е и нашата сестерция. Така, отдалечавайки се от веселите сътрапезници, тя започва нова авантюра. Но няма да отиде много далеч — на близката маса е седнал мъж, сам, с отсъстващ поглед и заострена брада. И точно на него гостилничарят дава сестерцията като ресто. Къде ще ни заведе тя сега?

---

^[1] Герой от едноименния исторически филм на Уилям Уайлър, адаптация по романа на американския писател Лу Уолъс. — Б.пр. ↑

С БЪРЗА КРАЧКА В МРАКА НА МАЛКИТЕ УЛИЧКИ НА РИМ

Протегнатата ръка на статуята на Август сякаш сочи далечна точка в тъмнината на нощта. Няколко дъждовни капки се спират под дланта от позлатен бронз. Два часа преди това са бързали и са се сливали в ручейче, преди да паднат на земята. Тази нощ в Рим е валило. Покривите са мокри и от високите *insulae* продължава да капе вода по тротоарите. Още не се е разсъмнало, въздухът е студен и влажен. Малцината минувачи с наметала и качулки се движат бързо и сякаш се плъзгат покрай стените. Стараят се да избегнат големите локви на улиците, като минават отстрани или ги прескачат.

Така е, в този град проблемът с локвите, изглежда, е неразрешим. Главните улици, покрити с каменни плочи и издути в средата като „гръб на магаре“, за да може дъждовната вода да се стича в страни, често „се предават“ пред импровизираните диги от градски отпадъци (счупени кошници, обелки, парцали). Така се създават дълги езерца, които стигат до тротоарите. Собствениците на дюкяните и жителите непрекъснато протестират, но администрацията има да решава прекалено много проблеми. Освен това достатъчно е да се вземе една метла и да се поставят нещата на мястото им. Но в малките улици разрешение няма. Те са покрити с отъпкана пръст и когато вали, трябва да се избягват, защото се превръщат в истински тресавища.

Сега монетата е в ръцете на високия и слаб мъж със заострената брада, който снощи седеше близо до масата на преторианеца. По дрехите му не личи да е заможен. На качулката му има кръпки. Кремавата му туника е протрита на много места. И въпреки това не изглежда беден, нито прилича на роб. Има нещо странно в този мъж. Бърза така, сякаш закъснява за среща. Често стъпва в малки локви, мръсната вода влиза в сандалите му и излиза кална между пръстите на краката му. Но изглежда, че това не го интересува. Замислен е, притеснен е. За какво ли? Защо върви толкова бързо?

След като завива зад един ъгъл, мъжът внезапно се шумугва в една отворена порта. Точно навреме, за да не бъде бутнат от голяма

кола, която се движи бързо и се разминава с него на косъм. Появила се е изведнъж от тъмнината.

Част е от тази армия коли, които всяка нощ снабдяват дюкяните на Рим, тъй като денем, както знаем, трафикът на коли е забранен. Движение има винаги, но е от „човешки“ вид. Да се разхождате по главните улици през деня е все едно да прекосявате днес някоя метростанция в пиковите часове... Непрекъснато ви блъскат, невъзможно е да се върви по права линия, пълно е с роби, с едри мъже, с жени от народа, които си бърбят, с носилки... Докато през нощта пътят е свободен. Но както видяхме, може да е много опасен.

Мъжът доста се е изплашил. Бил е прекалено погълнат от мислите си, а забързаният кочияш му е изкрещял някакво проклетие. Безсмислено е човек да се занимава с този „уличен пират“, хора като него са безразсъдни и свадливи. Сега изчезва в мрака, пресичайки друго кръстовище със силен предизвикателен вик. Бърза, защото, ако не напусне града преди разсъмване, рискува голяма глоба и може би отнемане на превозното средство.

Мъжът въздъхва и продължава пътя си. Ако го бяха бутнали, никой нямаше да му се притече на помощ. Никой не би спрял колата. На разсъмване щеше да е още един от мъртвите по пътищата и уличките на Рим. Кой заради обир, който в разпра между пияни, който в свада между бедняци и отчаяни хора, който убит от банди „благородни“ младежи, който от глад, който от студ... Нощта в Рим напомня тази в саваната — има много „ловци“ в засада.

Сега зората просветлява небето и мъжът е почти пристигнал.

След малко ще открием причината за неговото безпокойство.

Намалил е хода си. Хората около него стават все повече, сякаш преминава през галактика от човешки същества. Всички са в движение. Това е тълпа, която се е насочила към една-единствена точка в края на улицата. Необичайна сцена, почти „библейска“.

Тук улиците не са тъмни като онези, по които е преминал. Точно обратното — още не се е разсъмнало и въпреки това всички магазини работят, както показват запалените лампи, които се клатушкат над входовете и образуват дълга верига от светещи точки.

Много *porinae* вече са отворили врати. На слабата светлина на окачените на таваните лампи мъжът вижда клиенти, облежани на плотовете, които ядат печени наденици. Или питки, натопени в мед.

Една келнерка сипва димяща течност в няколко керамични чаши. Като имаме предвид часа, веднага се сещаме за кафе. Но в римската епоха то не е познато.

Всъщност кафето, което с еспресото и капучиното е световен символ на италианския стил на живот, през 117 г. сл.Хр. е още диво растение по етиопските плато. Ще са необходими хиляда и петстотин години, за да стигне до улиците на Рим. „Официалната“ дата на неговото внасяне в Европа от венецианските търговци е 1615 г., въпреки че в мюсюлманския свят и в Йемен то вече се е пиело от почти два века. Нещо любопитно — думата „кафе“ съдържа в себе си цялата си дълга история. Произлиза от турското *qahve*, на свой ред идващо от арабското *qahwa*, което означавало горчива напитка, получена от семената на кафето, с толкова тонизиращ ефект, че се смятала дори за лекарство!

Жената е напълнила керамичните чаши, които сега четирима мъже поднасят към устните си. Напитката е толкова гореща, че те свъсват вежди и отпиват в мълчание малки глътки. Щом не е кафе, какво друго е? Приближаваме се. Ароматът му навлиза в ноздрите ни и ни дава отговора — това е вино... Сервирано е разрежено с гореща вода и напомня много на днешното *вен брюле*^[1]. Никой от нас днес няма навик да пие подгрято вино преди разсъмване. Да не говорим за подправките, които са променили вкуса му...

Всъщност виното в римската епоха е наистина много различно от нашето. Виждаме го непрекъснато в това дълго пътешествие из империята.

Но няма време да се спираме. Нашият човек задминава всички, които среща, и се врязва във все по-гъстата тълпа, предизвиквайки някой и друг протест. Миризмите в тази толкова голяма блъсканица са неописуеми. Дрехите са се напоили с ароматите на последните помещения, в които минувачът е бил, преди да дойде тук. Разнасят се миризми на олио за лампи, на печена наденица, на кон, на горени дърва, на лук, на намокрена от дъжда тъкан... Усеща се и острият мирис на неизмити тела и на пот — днес още никой не е ходил в термите...

Всички се блъскат, за да вървят напред... Добре, но къде отиват? Вдигаме поглед — над тълпата се вижда внушителната постройка на Циркус Максимус.

---

[1] *Vin brule* (фр.) — греяно вино. — Б.пр. ↑

ТУК СА БИЛИ ПОХИТЕНИ САБИНЯНКИТЕ

Огромните арки на Циркус Максимус приличат на множество зинали усти на чудовище, което поглъща хората. Това чудовище има „очи“, които правят още по-страшни захапките му. Това са грамадните квадратни прозорци на двата горни етажа.

На синкавата светлина, която предхожда зората, цветовете още не личат. Всичко е толкова призрачно... Усеца се само строгата величественост на Циркус Максимус, тъмни арки и светли пиластри се редуват в продължение на половин километър. Очевидно се намираме на извитата част на постройката и пред очите ни се простира едната ѝ страна, права, подобна на огромна административна сграда.

Усещането е невероятно. Как са изградили такава конструкция мастодонт? Намираме се в Античността, а това е и ще остане най-големият стадион, или ако щете, спортно съоръжение, изградено някога от човека и побиращо най-много хора. Дори в съвременната епоха не е построено нещо толкова огромно.

Циркус Максимус е тясно свързан с историята на Рим. Искате ли да знаете къде се е случило похищението на сабинянките? Точно тук. Според легендата Ромул, първият римски цар, организира надбягвания с колесници и поканил мъжете сабини с единствената цел да приспи вниманието им, после отвлякъл жените им... Естествено, става въпрос за легенда, но любовта към надбягванията с колесници е реалност — Рим се е пристрастил към тях още от началото на своята история. В очите на първите му жители тази обширна и дълга долина между Палатинския и Авентинския хълм (наречена Мурция) изглеждала като дар от боговете, идеална сцена за състезания. Достатъчно било да се очертае пистата. Но имало проблем — малък поток вода пресичал зоната. Разрешението било намерено около 600 г. пр.Хр. от Тарквиний Приск, четвъртият цар на Рим, който „канализирал“ потока и построил първата арена за надбягвания с колесници и коне.

Нещо любопитно — от този канал произлязъл друг един, който обикалял пистата като ров на средновековен замък. Бил широк три

метра и също толкова дълбок. За какво служел? Да пречи на зверовете да се нахвърлят върху зрителите. Всъщност първоначално Циркус Максимус бил използван за всички представления в Рим, не само за надбягванията с коне, а и за битките между гладиаторите, борбите със зверовете, театралните спектакли и т.н.

Когато още ги нямало Колизеума и другите големи структури за забавления, Циркус Максимус бил голямото пространство, предназначено за всички масови прояви в Рим. Съвсем „модерна“ концепция, която ние сме усвоили, като провеждаме в стадионите на нашите градове атлетически състезания, футболни мачове, организираме рокконцерти, представления, митинги...

Няма защо да се чудим следователно, че това място е било за римлянина още по-важно и вълнуващо от Колизеума. Там винаги се случвало нещо. Няколко дни отделяли едно събитие от следващото. Арената била истинското „място за развлечения“ в столицата на Римската империя.

И може би точно поради тази причина за владетелите и администраторите на Рим от Циркус Максимус имало и друга полза. Със сигурност сте чували израза *panem et circenses*. Това е прочута фраза на поета Ювенал, която изразявала много просто схващане: „Дай на народа хляб и зрелища [надбягвания на арената] и няма да имаш проблеми“. Политиката на щедро даруване (хляб, вино и т.н.) и развлечения се радвала на голямо одобрение сред народа и отвличала общественото внимание от управлението. И императорите знаели добре това. Следователно тази огромна постройка била и важен инструмент за запазване устойчивостта на властта.

По всички тези причини (страст на народа, „политическа“ употреба, но и невероятна машина за въртене на парите, както ще видим след малко) Циркус Максимус бил използван без прекъсване (въпреки че претърпял някакви модификации, разкрасявания, реставрации) в продължение на векове. Знаете ли колко? Хиляда и двеста години!

Всъщност първото надбягване с колесници се провело някъде към 600 г. пр.Хр., последното в 549 г. сл.Хр. при управлението на готския крал Тотила.

Можете ли да си представите стадион, използван без прекъсване хиляда и двеста години? Все едно днес да гледаме мач на стадион,

построен от Карл Велики.

Дори тези малко на брой данни позволяват да се разбере изключителността на Циркус Максимус. Древните римляни обаче не го наричали така. За тях бил просто *Circus*^[1]. И това ни връща отново при тълпата, която се трупала под арките му в ледената утрин. Какво е накарало всички тези хора да дойдат тук в толкова странен час?

---

[1] Латинското *circus* означава кръг, кръгла арена. — Б.пр. ↑

ИЗМЕТЪТ НА ОБЩЕСТВОТО В ЦИРКУС МАКСИМУС

Мъжът, когото следваме, изчезва под една от арките на Циркус Максимус. Така забелязваме, че те са свързани една с друга и всички заедно образуват много дълга колонада, същата като онези, които се виждат в центровете на много наши градове. Най-изненадващото е, че под тази колонада има много дюкяни с изложена стока. Нещо като дълъг търговски център, град в града.

По стъпалата се продава храна (маслини, хляб, сирене, маринована риба), но и възглавници, слънчобрани, наметала и т.н. В други магазини са изложени стоки, които нямат нищо общо с надбягванията — дрехи, зехтин, подправки, керамични съдове, в някои дори коват предмети от мед и продават вотивни статуетки. Намираме се в центъра на Рим и колонадата гледа към една от най-посещаваните улици на столицата. Следователно е нормално, че е и най-доброто място за продаване на стоки и за сключване на сделки. От всякакъв тип.

Облегнати на една от арките, няколко момичета чакат клиенти. Имат източен вид. Мургави са, с къдрави коси, тъмна кожа, пищни бедра и черни издължени очи, подчертани от тежък грим. Воалите им едва покриват стоката, която излагат и продават. Няколко доста зрели мъже са се спрели да говорят с тях и да уговарят цената. Те са първите им клиенти за деня...

На мъжете от столицата тези жени много се харесват. За разлика от днес, в еротичните представи на римлянина няма място за момичета от северен тип с руси коси и светли очи. За сексапилни се смятат мургавите жени от източното Средиземноморие — онези, които идват от Гърция, от Турция, от Сирия, от Ливан...

Един мъж на около петдесет години, облечен скромно, но елегантно, наблюдава сцената от улицата. Очите му са изпълнени с презрение, той прави гримаса на отвращение и нахвърля нещо върху вече изпълнени с бележки листове. После дава знак на роба си да продължи и да му проправя път в тълпата. Погледът му е възвърнал предишното си изражение, малко отнесен, изпълнен с тъга. Изчезва

сред хората. Но този мъж с толкова обикновен и анонимен вид ще остане в историята като един от най-известните и язвителни поети на Античността. Това е Ювенал.

Неговата хапливост е пословична наравно с песимизма му и с непрекъснатото позоваване на миналите епохи, според него пощастливи. Виновници са жените, преди всичко еманципираните и свободните. Те са предпочитаният прицел на неговите „Сатири“. Както и хомосексуалните мъже. След няколко години ще атакува дори и следващия император, Адриан, заради връзката му с красивия Антиной. И ще рискува много — може би ще бъде дори изпратен в изгнание в Египет и ще изчезне от сцената, но като ни остави всички свои язвителни критики към римското общество.

Сцената, на която е присъствал току-що заедно с нас под колонадите на Циркус Максимус, ще стане част от литературата. Този отвратен поглед ще роди изречения, засега едва нахвърляни в импровизираните му „бележки“, които впоследствие ще четем в следния вид:

Аз, Квирити^[1], не мога да понасям гръцки Рим! А и колцина са истинските ахейци в цялата тази утайка? Тя е част, която Оронт от Сирия е дошъл да влее в Тибър, носейки със себе си език, нрави, флейтисти и полегати струни, екзотични барабанчици и момичета, принудени да проституират в Циркуса.

Ювенал се оплаква много от търговията със секс близо до Циркус Максимус и насочва пръст срещу емигрантите, преди всичко тези, които идват от Сирия. Любопитно е да се установи, че и в римската епоха проституцията често се свързва с момичетата от Изтока... Този път от „Изтока“ на Средиземноморието.

---

[1] Римски граждани. — Б.пр. ↑

ДА ЗАЛАГАШ В ЦИРКУС МАКСИМУС

Дюкяните обаче не заемат всички колонади на Циркус Максимус. Между магазините винаги има по два пасажа, които водят към стъпалата. Поредността се вижда и днес сред малкото развалини на арената, които изникват от терена. Най-напред има дюкян, после вход с коридор към ниските стъпала (запазените за VIP), следва вход със стълби към най-високите пръстени на Циркуса, към секторите за народа. После отново се повтаря същата поредица с дюкян, вход, коридор и т.н.

Нашият човек се е смесил с тълпата. Блъскани и ние от нея, се питаме защо толкова много хора се трупат на това място точно преди зазоряване. Причината е проста — входът е безплатен (или на ниска цена) в секторите за народа, където няма отбелязани места. Все пак някои историци смятат, че за да се отиде на представленията в римската епоха, е било необходимо да се притежава карта *lusoria*, подобна на тази, използвана за влизане в театъра. Но в тълпата, където сме ние, не виждаме такава... Следователно, изпреварвайки модерния навик на съвременните хора, тръгнали на рокконцерт, мнозина предпочитат да дойдат много по-рано, за да заемат хубаво място с добра видимост. Тъй като не съществува система за резервиране, нередко се идва дори предишния ден.

В други сектори, запазени за богатите и за видните личности, положението е съвсем друго — има определени места. VIP ще се появят много по-късно, когато трибуните ще бъдат препълнени, като изберат най-подходящия момент за „царствено“ пристигане пред очите на всички.

В този смисъл арената е истинска сцена за знатните хора на Рим. Богати, патриции, членове на коннишкото съсловие и сенатори обичат да идват и да се показват в атмосфера, която напомня тази от връчването на Оскарите, с водовъртеж от усмивки, скъпи дрехи и бижута.

Нашият човек обаче изглежда изобщо не се интересува от хубавото място. Излиза от тълпата, която се изкачва по първите

стъпала, и се вмъква в една *porina* под колонадата. На вратата се разминава с двама вече пияни клиенти, които още малко и ще тръгнат на четири крака, и забързва към група хора, събрали се около маса. Те залагат за днешните надбягвания. Това е една от многото групи, които могат да се срещнат около Циркуса.

Дейността по залаганията на коне е толкова процъфтяваща, че дори само тя би оправдала надбягванията. Може би повече от запалянковщината, която сама по себе си вече е впечатляваща. Всичко това продължава и днес.

При толкова много залагания би било логично да се предположи, че съществуват големи зали с дъски, на които да се отбелязват състезанията, провеждащи се в момента, подреждането на отборите, имената на кочияшите, в някои случаи и тези на конете, като непрекъснато се обновяват. Така е било поколения наред по нашите хиподруми. Може би такива дъски са съществували и в римската епоха, но не сме ги виждали, нито археолозите са ги открили.

Букмейкърът е дебел мъж с много светла кожа, зелени очи и твърде малко дълги руси коси, които безсмислено висят от главата му, вече победена от плешивостта. Държи в ръка двойна восьчна дъсчица с имената на кочияшите, състезанията и котиранията. Много внимателни погледи са отправени към него. Но кои са залагащите около масата?

Като гледаме лицата им, виждаме, че са обикновени хора. Ето един месар с мръсна туника с петна от засъхнала кръв (съпругата му не знае, че е тук, казал ѝ е, че отива при търговеца на едро да поръчва нови партии месо). Ето и чиновник от публичната администрация, магазинер с нисък ръст, почти голобрад, войник в отпуск, ножар без два пръста, загубени, можем да си представим, по време на работа. Присъства и роб, който се стреми към печалба, за да откупи свободата си. До него виждаме добре облечен мъж, принадлежащ към заможна прослойка хора. Изпотените му ръце нервно въртят монетите готови да бъдат поставени на масата...

Всички те са от различни социални групи, с различни истории и различни лица, но на всички погледът е съсредоточен и малко мрачен, като на хора със страст към залаганията. Страст, която свързва всички, бедни и богати.

Сега разбираме напрежението, обзело мъжа, когото проследихме дотук. Разбираме защо ходеше бързо, защо стъпваше в локвите и беше толкова разсеян, че едва не го бутна една кола. Обхванала го е хазартна треска. Много са римляните в тези мизерни помещения, съсипани от този порок. Той е един от тях. Кръпките върху износеното му наметало са истински „белези“ на финансовото му разорение...

Букмейкърът се прокашля и продължава да чете списъка на надбягванията. Когато произнася името „Сагита“, мъжът трепва. На латински името означава „Стрела“ и обобщава добре качествата на въпросния кон. Точно за него е дошъл тук.

Всъщност римляните говорят в продължение на дни по улиците и кръчмите за състезанията, които ще се състоят на Циркус Максимус. Знаят имената на кочияшите и на конете, включително родословието им.

Нищо чудно няма в оплакването на християнския автор Хризостом, че жителите на Рим могат да направят точен списък на най-известните коне, но не знаят имената, нито дори броя на апостолите...

Същото се случва в съвременната епоха с футбола. Спомнете си репликите и съперничеството между колегите на работните места (или в барчетата между клиентите „противници“) в дните преди (или след) дербито, и ще добиете представа за онова, което се е случвало в римската епоха с надбягванията с колесници.

Името Сагита не е от тези, които се споменават от уста на уста по уличките на Рим. Има други фаворити. Сагита е бил такъв преди време. Макар и прекрасен кон, той по различни причини никога не е имал големи победи, а само добри постижения, затова и неговите котирации са оставали ниски. Сега са още по-ниски, понеже е близо до „пенсия“ — никой не вярва, че ще постигне добри резултати.

Но точно защото никой не му се доверява, мъжът, когото последвахме дотук, залага на него. Ходил е да го гледа, докато е тренирал (нещо, което правят много от пристрастените към надбягванията в Рим, струпвайки се покрай частните писти на различните конюшни). Видял е силата му и преди всичко опитността на кочияша, зрял мъж с изключително много състезания зад гърба си и способен да изстиска от коня и последната капка енергия. И се е запитал как така толкова опитен кочияш е избрал именно Сагита,

поставяйки го в своята квадрига заедно с други три коня. Има ли нещо, което е разбрал за този жребец? И мъжът импулсивно е избрал тази четворка. Поради което е задлъжнял още повече.

На масата хората са натрупали хубав куп сестерции, записвани като залагания. Мъжът, когото последвахме, последен прави това — изважда нашата сестерция заедно с много сребърни денарии и три аурея, които блестят като фар на някакъв нос. После поставя съкровището на масата. Това е всичко, което има. Букмейкърът гледа парите, те са необичайно много, особено за „кранта“ като Сагита... Разбира се, ако тя победи, мъжът ще получи истинско състояние, като се имат предвид котиранията. Но на практика това е невъзможно с всички тези шампиони, с които ще трябва да се състезава... Букмейкърът впива в мъжа зелените си очи — приличат на очите на хищник, който държи в ръцете си плячката. И с бързо движение грабва съкровището и го пъха в дървена кутия, която носи завързана на колана си с верига. Металният звън на монетите е заглушен от щракането на бравата. Двама въоръжени роби застават до букмейкъра и се взират като кучета пазачи във всеки, който се приближи.

Залагането е завършило. Сега трябва само да се чака надбягването...

На нашия познат му е дадена като разписка една карта от кост с издълбани на нея данни, които заедно с квотата на залагането се изписват на восъчна дъска. После букмейкърът минава към друго надбягване.

Нашата монета отново е сменила собственика си. Дали ще се върне в ръцете на своя последен притежател заедно с много други? Всичко зависи от Сагита...

ВЛИЗАМЕ В ЦИРКУС МАКСИМУС

Мъжът излиза от заведението и се отправя към стъпалата. На душата му е спокойно, като на човек, изпълнил дълга си. Изкачва се по дългите каменни стълби заедно с много други хора. Стъпалата са толкова изхабени от употреба, че са станали гладки и се пързаят. Един стар човек губи равновесие, но го задържат и му помагат да се изкачи. Тълпата сякаш го „превозва“. Никой не иска да се спира, всички бързат нагоре.

Системата на стълбите с рампи на зигзаг е изключително практични. Преминаването от улицата към стъпалата е много просто — няма само един вход, а десетина по целия периметър. Освен това, след като се преминат арките на входа, Циркус Максимус се превръща в истинско „сирене грюер“, пресечено от безкрайно много коридори и рампи, които разделят влизащите на хиляди потоци, позволявайки бързия достъп до местата.

Това решение е приложено и в Колизеума, и в много други подобни съоръжения. Да накараш всички да минат през един-единствен вход, би било просто лудост. Днес това понякога се случва по време на големи събития, събрания или концерти. Пример е отминалият *Love Parade* в Дуйсбург, Германия, през август 2010 година: 19 младежи загинаха, стъпкани от тълпата, докато минаваха през единствения вход — дълъг тунел в стената. Повече от 500 бяха ранени.

На фона на кънтенето на стъпките и екота от гласовете хората изпълват вътрешните коридори на първото ниво на Циркуса, после тези на второто. Най-накрая стълбите стават дървени и водят към последния пръстен, той също дървен. Целта е близка. Остават само няколко стъпала...

ПО СЪПАЛАТА НА ЦИРКУС МАКСИМУС

Внезапно къртенето престава и свежият въздух обгръща зрителите, които излизат от вътрешните коридори. Едва-що показали се на съпалата, и ги посреща слънцето, което изгрява над далечните планини и стопля лицата им.

Изгледът е грандиозен. Циркус Максимус се разкрива пред очите им с цялата си красота и величие. Мраморните съпала седалки се простират чак до хоризонта като каменни лъчи. Впечатлението е, че се намирате над омагьосана долина, снежнобяла и подредена. Това е съвсем различен свят от хаоса на малките улички наоколо. Все едно че някой е съборил част от Рим и е поставил на негово място огромен венец от морски скали, по който започват да заемат места „ята“ зрители. На човек неволно му идва мисълта, че това място е предназначено да съществува винаги...

Всъщност Траян е дал ново лице на Циркус Максимус. По времето на Домициан огромен пожар е разрушил двете дълги страни и императорът е започнал да го възстановява, но е починал внезапно. Траян е завършил делото, като е придал на арената онази монументалност, която я е направила известна в цялата империя и във всички времена. За съжаление, никой от съвременната епоха никога не е виждал истинския Циркус Максимус, който през вековете е бил плякосван и след това погребан от утаечни слоеве. За щастие, той е изобразен на мозайки, монети, дори релефи и надгробни плочи, благодарение на които можах да разкажа за този ден на надбягвания. Притежаваме и някои описания, оставени ни от античните автори, които изглеждат почти като „емоционални“ фотографии на колосалната постройка.

Плиний Млади, съвременник на Траян, е предал целия й блясък със съвсем малко думи, посочвайки я като „достойното седалище на народа, победител на света“.

Данните в цифри за този монумент говорят ясно. Дълъг е 620–660 метра и широк 150. Повърхнината на пистата му е над 45 000

квадратни метра, тоест дванайсет пъти арената на Колизеума. Но колко души е в състояние да побере?

НАЙ-ГОЛЕМИЯТ „СТАДИОН“ В ИСТОРИЯТА

Струва си да се спрем за миг на данните, които разкриват цялата изключителност на това сътворено от човека съоръжение.

Всяко стъпало седалка обикаля около структурата, като цялата му дължина е 1400–1500 метра. С други думи, всяка „редица от пейки“ е дълга почти километър и половина... По-добре човек да не сбърка, когато си търси мястото...

Колко души е побирал Циркусът? Този въпрос винаги е бил в центъра на дебати и полемики. Нямаме сигурни сведения. Но някои са се опитали да правят изчисления, като Фик Мейер, доцент по антична история в Университета в Амстердам.

Всеки зрител разполага с място, широко не повече от 40 сантиметра, дълбоко 50 и високо 33. Трябва обаче да се имат предвид прекъсванията, необходими за отворите, през които публиката влиза и излиза (а те са много), за стълбите, които дават възможност на хората да достигнат своята редица, както става в киното. Има също разделителни стени и т.н. В крайна сметка се стига до цялостен капацитет от около 150 000 зрители.

Това е разумно и честно изчисление. Да кажем, че става въпрос за „минимален“ капацитет на постройката, която може би е в състояние да побере още повече хора, както изглежда внушава Плиний Стари в своята *Naturalis historia*^[1]. Той говори за 250 000 зрители.

В късноантичната епоха се стига до твърдения, че е имало половин милион седящи места (480 000), което вероятно е преувеличено.

Все пак, дори капацитет от 150 000 души, какъвто изчислява Мейер, е огромен, двоен или почти двоен на този на най-големите футболни стадиони в Италия („Меаца“ в Милано надхвърля с малко 80 000 места, „Сан Паоло“ в Неапол има 76 000, „Олимпико“ в Рим 73 000).

И е много по-голям от капацитета на най-големите сегашни стадиони в света: на митичния „Маракана“ в Рио де Жанейро (проектиран да побира 160 000 зрители, в действителност днес има

само 95 000 седящи места), на „Ноу Камп“ в Барселона (98 000), на „Ацтека“ в Мексико (101 000), където се игра известната среща Италия — Германия, завършила с 4 на 3.

При издирването на данните за съвременните стадиони често попадаме на фантастични цифри, но трябва винаги да се имат предвид „реалните“ седящи места, а не броят на правостоящите при извънредни събития...

В този смисъл твърде малко съоръжения се приближават до Циркус Максимус. Това са стадионът за американски футбол в Пенсилвания (107 000 седящи места), този за крикет в Мелбърн (100 000), стадионът в Калкута (120 000), този в Техеран (90 000–100 000) и най-накрая „чудовището“ „Първи Май Рунградо“ в Северна Корея, използван и за огромни събрания на режима — според официалните твърдения имал 150 000 седящи места, но мнозина се съмняват в начина на изчисление.

Тъй или иначе, ако цифрата е коректна, би могла да е равна само на „минималния“ капацитет на Циркус Максимус!

Всичко това, за да разберете неговата изключителност в историята. Днес никой в света, дори да разполага с най-съвършените технологии, с най-доброто качество на стомана и цимент, с най-гениалните умове и софтуер, не би бил в състояние да осъществи нещо по-голямо от Циркус Максимус.

Може би защото няма причина — тези, които отиват на стадиона или да присъстват на автомобилно състезание, надбягване с коне или на рокконцерт, са малцинство от населението. Безполезно е да се правят прекалено големи стадиони. В случая с надбягванията с колесници в античен Рим обаче не е било така. Циркусът е можел да приюти, според преценките, един от седем жители на столицата или дори един от четири.

Видна е страстта на римляните към надбягванията и тяхното значение в тогавашното общество. Нещо, за което малко се говори, тъй като се смята, че Колизеумът е по-достоеен за внимание. Но ако се има предвид неговият капацитет („едва“ 50 000–70 000 зрители), става ясно, че ролята и значението на гладиаторите в живота на римлянина са малко преувеличени.

---

[1] „Естествена история“ (лат.). — Б.пр. ↑

АТМОСФЕРАТА ПО ТРИБУНИТЕ

От хилядите отвори, наречени *vomitoria* (заради начина, по който „бълват“ зрители...), излиза безкрайна редица от хора. Сякаш наблюдаваме току-що пробудил се мравуняк.

Слънчевите лъчи постепенно огряват стъпалата и очите могат да проследят пътя им. На свой ред сянката се отдръпва и изчезва, като платно, изтегляно при откриването на паметник.

Между първия ред долу и последния горе има 35 метра, които все пак не са толкова много и позволяват на народа, седнал на най-отдалечените редици, да разпознае всяка една от „видните личности“ на Рим, които ще се настанят на първите.

Предназначението на местата е истинска рентгенова снимка на римското общество. В ниското ще бъдат сенаторите, весталките, членовете на коннишкото съсловие, важните гости. Горе — обикновените хора.

На върха, последните редове на Циркус Максимус са оградени от дълъг предпазен навес. В действителност това е елегантна покрита колонада, която минава навсякъде наоколо като корона и напомня бегло дълъг храм.

За съжаление, този последен пръстен се е оказал истинска ахилесова пета. Пропаданията, които са повличали и намиращите се отдолу етажи, са били ужасяващо разрушителни. При един от случаите древните свидетелстват за повече от 1100 убити. В друг случай, при Диоклециан, жертвите били дори 13 000... Истинска хекатомба.

ОТКЪДЕ ИДВА МРАМОРЪТ НА ЦИРКУС МАКСИМУС

Има още много незаети сектори и белотата на мрамора заслепява всеки, който се опита да плъзне поглед по редовете. В този момент Циркусът, по думите на един стар човек, пристрастен към надбягванията, който току-що е седнал до нас, е „гол“ като къпеща се Венера. Всъщност по красота и белота той напомня мраморните статуи на богинята, с които са украсени термите. И също като Венера и той постепенно „се облича“ с туниките, тъканите и цветовете на своите зрители.

Да, наблюдавайки „кожата“ от снежнобял камък, е естествено да си зададем въпроса кой е доставил мрамора за всички тези скамейки, за колоните, за капителите? Никога няма да разберем.

Знаем обаче къде е живял един от доставчиците на мрамор за Циркус Максимус. Археолозите са установили, че къщата му е била в Луна (днес Луни), римски град на лигурийския бряг, близо до Ла Специя. Днес от този град са останали само безмълвни руини, които изникват от полето и са посещавани преди всичко от чуждестранни туристи. Това е жалко, защото градът е много интересен с останките си от амфитеатър, форум (където наскоро бе открито малко „съкровище“ от златни монети, скрито преди вражеска атака) и няколко вили на много богати римляни.

Именно от пода на една от тези вили археолозите са извадили на бял свят мозайка, която изобразява Циркус Максимус, гледан отвисоко, със стъпалата седалки и мраморното им покритие. Това е едно от малкото изображения, стигнали до нас от онова време.

Собственикът на вилата почти със сигурност е търгувал на едро с мрамор (прочутите мраморни кариери, използвани и от Микеланджело, са недалеч оттук) и се хвалел много, че е един от главните доставчици на мрамор за Циркуса. Дотолкова, че го е изобразил на тази мозайка. Това не е нещо изключително — богатите често изобразявали на мозайките източника на своето богатство (търговия с вино с животни за Колизеума и т.н.).

За да подчертаят своето могъщество, обичали да правят и друго — да показват на всички изобразено върху прекрасна мозайка голямо събитие или представление, което „са подарили“ на общността. Ако например някой е организиран ден със сражения с гладиатори на арената, той нареждал да се изобрази събитието с много ранени и убити, както и да се изпишат имена на известни шампиони. Това, което на нас ни изглежда като сеч (вие бихте ли нарисували на пода на вашия хол фигурите на мъже, които се намушкват с ножове, дири от кръв, умиращи хора и трупове?), в онази епоха е било „медал“ за семейството, подарък, който са направили от собствения си джоб на града, очевидно за да спечелят влияние.

Ето, общо взето, откъде идват тези прекрасни мозайки на гладиатори, на които се любуваме в музеите. Същото важи и за състезанията с колесници. Дори развитието на състезанието, което ще проследим сега, е представено на точно такива мозайки, намерени в някои вили като тази от Пиаца Армерина в Сицилия. Всъщност, колкото и странно да изглежда, до нас не е достигнало никакво пълно описание на надбягванията в Циркус Максимус. Единствено „фотографиите“ от камък (заедно с барелефите, декорациите на лампите, на саркофазите и др.) ни показват как са протичали тези прочути надбягвания.

ИМПЕРАТОРИ И ТЪЛПА В ЦИРКУС МАКСИМУС

С раждането на новия ден все по-оглушителният шум на хората по улицата се е пренесъл върху трибуните, вече изпълнени с многоцветна тълпа.

Тази суматоха в ранната сутрин е вбесявала повече от един император. Дворците се намират на Палатинския хълм, зад входовете на Циркус Максимус. Лесно е да си представим колко владетели са се събуждали внезапно от шума, виковете и врявата преди разсъмване... Невинаги реакцията е била „царска“.

Император Калигула например стигнал дотам да изпрати своите войници да накарат тълпата да млъкне и да разпръснат хората със сопи. Настъпило истинско кръвопролитие. От тоягите или заради блъсканицата, която се създавала, били убити десетки мъже, жени и много членове на коннишкото съсловие.

Друг император, Елиогабал, прибягнал дори до система, използвана при обсадите, съответстваща на сълзотворните газове, но много по-опасна. Накарал да хвърлят змии в навалищата, вероятно вътре в амфори, създавайки паническо бягство. В резултат множество зрители загинали премачкани от тълпата.

В епохата, за която говорим, няма такава опасност. Траян е много обичан от римляните и умее да привлича народната любов. Вместо да се настани на *pulvinar*, голямата императорска трибуна, която се издига като малък храм на стъпалата и е достатъчно отдалечена от публиката, той обича да сядва между зрителите и да разговаря с тях на своя латински със силен иберийски акцент. Така хората усещат, че е един от тях. Днес го няма, днес е далеч, на Изток. Но жителите на Рим и на цялата империя го обичат и имат чувството, че присъства, сякаш е закрилник на техните семейства и домове. Приемат го като универсален *pater familias*, оказал се способен да разшири империята както никога преди и да ѝ даде сила и богатство.

ПРЕДСТАВЛЕНИЕТО ЗАПОЧВА С ЕДНО СТАРО ПОЗНАНСТВО

Почти всички места са вече заети. Близко до нас е седнал дребен и дебел господин с двойна брадичка и покрита с твърди косми небръсната брада. Взира се в трибуните пред себе си от другата страна на арената. Внезапно се обръща към нас и дълго ни наблюдава. Ясно е, че се мъчи да се сети къде ни е виждал. После очите му светват и кимва, като леко се усмихва. Изведнъж го разпознаваме и ние — той е „портиерът“ на *insula*-та, която посетихме при нашето предишно пътуване в Рим (в книгата „Един ден в Древен Рим“). Носи същата мръсна туника, има същите обноски. Липсва му само възлестият бастун от маслина, с който усмирява свадливите наематели. Не му е нужен тук... От този бастун миналия път разбрахме, че става въпрос за центурион, изпаднал в немилост, който се препитава с нов занаят. За тези три години не се е променил. Все още има нещо войнишко и сковано в движенията му, но тъй като не е на работа, сега е много по-благоразположен. Предлага ни малко вино, което държи в кожена манерка, и ни пита как е минала обиколката ни из Рим... Усмихва се всеки път, когато вижда нашето удивление и ентусиазма ни по повод на толкова банални за него неща — гладиаторите на Колизеума, термите, пиршествата, пазарите на роби...

Разговорът ни прекъсва, за да направим място на две млади жени, които трябва да седнат малко по-натам. Техните *stolae* — дългите туники, милват краката ни. Усмихват ни се, когато минават, и ни лъхва парфюмът им, свеж и упойващ. Веднага щом седат близо до нас двама младежи ги заговарят. И двете момичета се включват в разговора. Отначало са сдържани, но после се отпускат. Видимо са любопитни и готови за запознанство. Иначе как да си обясним този силен парфюм...

Няма защо да се чудим. Тъй като няма разделение между мъже и жени, много млади хора идват тук нарочно, за да оглеждат момичетата.

Самият Овидий в своята прочута творба *Ars amatoria* го препоръчва — Циркус Максимус е едно от най-добрите места да се

запознаете и да флиртувате с момичетата. Но не е единственото, както ще открием, когато излезем оттук. Ще разкажем къде трябва да се отиде, за да... се ухажва в древен Рим!

Впрочем малък пример имаме на няколко метра от нас. Двамата младежи вече са попитали момичетата за коя конюшня са, като са се престорили, че и те я поддържат... Сценарият е толкова стар, че дори портиерът ни поглежда и се усмихва, намигайки ни... Едно време са се държали по същия начин... Така започва ухажването в Циркус Максимус.

ТЪРЖЕСТВЕНО ВЛИЗАНЕ НА ROMPA CIRCENSIS^[1]

Слънцето вече огрява целия Циркус, пистата е съвършено изравнена, двама атлети тичат, за да заемат местата си. Това са последните приготовления — организацията е продължила с дни и сега представлението може да започне. Публиката шуми. Вече от няколко минути различните групи запалнянковци скандират имената на конете и на най-известните кочияши, но и лозунги, като взаимно се предизвикват. И хората се смеят. Не е за вярване колко много всичко тук напомня на това, което се вижда днес на трибуните на футболните стадиони преди мач...

Началото на надбягванията е истинска церемония, която следва точен протокол. Бихме могли да я сравним с откриването на олимпийските игри.

Организаторът, на практика човекът, който е платил за тези надбягвания, ще излезе на пистата начело на дълга процесия. Тя е тръгнала от много далеч, чак от Капитолийския хълм. Като пълководец на триумфално шествие, организаторът е прекосил форума сред тълпата, преди да стигне до Циркус Максимус за почетната обиколка. До ушите ни долитат овациите, идващи отвън. Отначало са много далечни, после стават все по-силни, знак, че се приближават към нас.

Внезапно се чува изсвирване на тръби и процесията се появява на пистата сред възторженото ликуване на 150 000 зрители. Моментът е неописуем, шумът пречи да се говори, дори да се мисли. Всички обръщат поглед към внушителната триумфална арка, която заема центъра на завоя и се извисява като планина между стъпалата. Това, че е там, че е „вмъкната“ в Циркус Максимус, може да изглежда странно. В действителност тя е част от сценографията на триумфите след военните победи. Тит я е превърнал в един от главните етапи от шествията на пълководците победители, когато влизат в Рим. Предвидено е те да минат точно през Циркус Максимус, където тълпата ги аплодира, за да продължат после към форума и

Капитолийския хълм. Там отдават почит на Юпитер. Общо взето, вървят в обратна посока на процесията, на която се възхищаваме сега.

Най-напред се появяват момчета на коне. Това са младежи от най-видните фамилии в Рим. Следват ги други млади мъже пеша. После, аплодирани от всички, влизат кочияшите, които ще се състезават. Те са качени на квадригите си. Всеки зрител търси своя любимец и когато го разпознае, крещи името му. Цялата публика е на крака и кочияшите поздравяват тълпата, като усилено махат с ръка. Ликуването в този момент се чува в целия град, чак до предградията му и отвъд тях. Стотици хиляди римляни, заети със своята ежедневна работа, обръщат глави по посока на арената. За миг, като по магия, състезанието влиза във всички домове, по всички улици, във всички улове на столицата на Римската империя.

Това е така наречената *pompa circensis*. Описаната от Дионис Халикарнаски по времето на Август е същата като сцената, която наблюдаваме сега.

Две квадриги следват атлетите, ангажирани в други състезания през деня. Това са кочияши, които ще се надпреварват в младежките категории, жокеи върху своите жребци за конните надбягвания, дори акробати за забавленията между две събития.

Има и танцьори и музиканти (с лири и флейти), облечени в пурпурни дрехи. Както и служители, които носят статуи на божества и ритуални предмети.

Най-накрая, приет с възторг от тълпата, върху пистата излиза този, който е пожелал и организиран надбягванията, слаб мъж с бели коси, изправен върху двуколката си. Би било по-коректно всъщност да я наречем квадрига.

Според това дали конете са два, три, четири се говори за биги, триги, квадриги и т.н. В състезанията са стигали до впряг от десет коня, и дори от двайсет. Но това са били по-скоро показни изяви — почти невъзможно е да се състезава човек с колесница от този тип. На практика те са неуправляеми.

---

[1] Тържественото шествие преди началото на надбягванията (лат.). — Б.пр. ↑

БОЛИДИ, ЕКИПИ И ШАМПИОНИ

Процесията тържествено обикаля пистата. Приветствените викове са оглушителни. Сега квадригите дефилират пред нас и виждаме много добре кочияшите. Онова, което поразява, са техните „пилотски екипи“. Изглеждат така, сякаш заминават на война.

Носят кожена каска, елек, направен от кожени ленти, който обгръща торса, предпазители на краката. Дори кинжал. За какво може да им послужи всичко това? За да оцелеят...

И наистина съществува опасност за живота. Нерядко колесницата се прекатурва и разбива и паданията са изключително жестоки. Освен това кочияшът рискува да бъде прегазен от следващата го квадрига. Шестнайсет конски копита в галоп са истински миксер, в състояние направо да смели състезателя.

Обаче опасността, от която се страхуват най-много, е друга — да бъдат влачени по арената от конете. Всъщност юздите не само се държат с ръцете, а минават и зад тялото като колан с много гайки. По този начин кочияшът може да използва масата на тялото си, като се навежда надясно или наляво, за да придаде по-голяма сила на заповедите, отправени към конете. Горедолу, както прави този, който управлява яхта, когато се навежда извън борда.

Това обаче означава, че в случай на прекатурване конете ще „откъснат“ кочияша от мястото му и ще го влачат кой знае колко време. Докато жив го одерат. Затова е необходимо да се отрежат кожените юзди с кинжала, който той носи, пхнат в елека... Но дали ще успее? Толкова много кочияши са загинали така.

Колесниците са много различни от представата ни за двуколка. Двуколките от филма „Бен Хур“ и от толкова други екранни творби никога не биха могли да се движат тук. Защо? Защото са прекалено тежки. Подобни масивни модели с „висок балкон“ са идеални за триумфални шествия на пълководци, но напълно неизползваеми в тези състезания. Това е холивудска грешка. Би било все едно нашите потомци след две хиляди години да си представят, че в състезанията за Формула 1 се използват онези ферарита, които се карат по улиците. Те

са бързи автомобили, разбира се, но нямат нищо общо с болидите в състезанието за Голямата награда, които са съвсем леки, със строго определен профил, ниски и конструирани така, че да печелят всяка стотна от секундата.

Същото може да се каже за двуколките. Археолозите никога не са намирали бига за надбягване. Били са съвсем малко, прекалено леки, за да се запазят през вековете, и освен това животът им е бил кратък — след състезанията са ги демонтирали или унищожавали. Точно както става с колите на Формула 1... ще бъде трудно след две хиляди години да се намери някоя непокътната. По-лесно е да оцелее някъде обикновено ферари. И именно това е станало в археологията — намерени са останките от „парадни“ биги (или квадриги) в етруските гробници, но никога римски за надбягвания.

Как са изглеждали тогава състезателните? Една такава минава точно пред мястото, където сме седнали. Оказва се твърде различна от това, което сме очаквали. „Балконът“ ѝ е много нисък, стига до средата на бедрото на кочияша. Състои се от солидно дървено перило, върху което с възли е закрепена изрисувана и украсена предпазна кожа. Колелата са учудващо малки — диаметърът им е колкото на обикновен поднос, не по-голям. И освен това не се намират като в „Бен Хур“ в средата на колесницата, а са разположени много по-назад, почти на опашката, така че тя „да виси“ напред. С този трик се държи ниско центърът на тежестта и на завоите колесницата остава „залепена“ за земята.

Съществуват ли отбори, като тези на Ферари, Уилямс, Макларън, Лотус?

Отговорът е да. В онази епоха конюшните са четири и се наричат *factiones*. Точно както в състезанията на Формула 1, в които се разпознава една кола преди всичко по цвета ѝ, и в римската епоха отборите имат специфични окраски. И на тях дължат имената си: зеленият отбор (*prasina*), червеният (*russata*), белият (*albata*) и синият (*veneta*). А кочияшите имат „екипи“ с багрите на отборите им, точно както пилотите на Формула 1.

Друго нещо, което изненадва, са конете. Те нерядко не достигат дори метър и половина, на нас ни приличат повече на понита. Но е така в цялата Античност — всички коне са ниски, дори в легионите. Те се изморяват по-малко, по-подвижни са на неравни терени и т.н. Най-

цененият кон е берберският от Северна Африка, вероятно прародител на днешните арабски коне. Много търсени са обаче и тези от Кападокия, в днешна Турция, от Испания и от Сицилия. Между сбруите виждаме да проблясват бронзови амулети. Сред най-често срещаните са тези, които представляват полумесец с рога, обърнати надолу, така наречената *lunula*, истински талисман, носен и от римските жени.

„МУЗЕЙ“ КАТО РАЗДЕЛИТЕЛНА СТЕНА

Сега процесията на *rompa circensis* излиза от арената, следвайки дългата разделителна стена в центъра на пистата, така наречената *spina*. Тя е облицована с ценни мрамори, преди всичко със змиевидни шарки в зелената тоналност. Отгоре се виждат статуи, малки храмове и фонтани. Но най-много изненадва огромният египетски обелиск, висок 25,90 метра. Поръчан от Рамзес II и издигнат в Египет, той е донесен дотук по нареждане на Август.

Прави впечатление и системата за отброяване на обиколките при надбягванията. Прилича на балдахин със седем фигури на позлатени делфини, подредени в една линия. На всяка обиколка ще бъде завъртан надолу един делфин, който ще изсипва от устата си голямо количество вода. По този начин всички на арената ще могат да броят направените обиколки и тези, които остават. В други епохи на мястото на делфините ще бъдат използвани седем позлатени яйца, които ще падат във вана.

Всъщност конкурентите ще трябва да изминат седем обиколки по пистата обратно на часовниковата стрелка. Общо почти пет километра. Необходими са малко по-малко от десетина минути, за да ги завършат. Шествието напуска арената. Сега всичко е готово за състезанието.

ГОЛЯМОТО СЪСТЕЗАНИЕ

Вече часове надпреварата възпламенява стадиона. Имало е зрелищни инциденти, изненадващи победи. Програмата предвижда цели двайсет и четири състезания с интервали между тях, запълнени с изпитания за ловкост, акробатически номера върху коне (много харесвани), предизвикателства между победителите от различните турнири.

В други епохи, като при Веспасиан и Тит, състезанията стигали до четирийсет и осем, а при Домициан до сто, доказателство за страстта на римляните към конете.

Чуваме монотонния глас на глашатая, който отчетливо оповестява всяка следваща надпревара. Много зрители междувременно са излезли, върнали са се със закуска или са си тръгнали. Но мъжът, когото последвахме дотук, не се е мръднал, изгледал е всичко неподвижен, чакайки нервно появяването на Сагита. И моментът почти е настъпил.

Досега са излезли бигите и тригите, конете с жокеи. Имало е и някаква странна дисциплина, при която се надпреварват с квадрига и след като стигнат до финала, слизат и пробягват другите обиколки.

Тази дисциплина, наречена *pedibus ad quadrigam*, е античният еквивалент на нашия триатлон. Ако сте гледали по телевизията триатлон, например триатлона *ironman* със спортисти на края на силите си, които плуват, карат велосипеди и после тичат с километри, и сте си помислили, че е някаква екстравагантност на съвременната епоха, завладяна от модата на фитнеса, едно надбягване *pedibus ad quadrigam* ще ви накара да разберете, че това е нещо много по-древно... Поредната прилика между нашия свят и този на римляните — състезание, което обединява управлението на превозно средство с бягането (плуването отсъства, защото почти никой в римската епоха не е можел да плува...).

Центурионът портиер наблюдава известно време мъжа, разбира всичко и после се обръща към нас, клатейки глава: „Още един пристрастен към залаганията, нали?“.

Няма време да завърши изречението си, когато поредното изсвирване на тръба кара нашия познат да скочи на крака. Настъпил е моментът! Гласът на глашатая (вероятно има повече от един на различни места на Циркуса, като се има предвид размерът му) известява началото на надбягванията с квадриги. Това е най-чаканият момент от всички зрители, които приемат известието с оглушителен вик. Мнозина стават на крака.

Всички вперват поглед към дъното на Циркус Максимус, където са боксовете, *carceres*, подредени в права линия под арките на ниска и дълга постройка.

Служителите са изравнили пистата, като са влачели по нея тежки рогозки. Очертали са с креда състезателните коридори. Запълнили са дупките, издълбани от счупените на хиляди парчета колесници. Върху една мраморна плоча на *spina*-та все още стои засъхналата кръв на ранен кочияш. Не са имали време да я измият. Вече цялото внимание е съсредоточено върху дървените врати, които ще се отворят след няколко минути.

ВСИЧКО Е ГОТОВО В „БОКСОВЕТЕ“

Зад вратите кочияши и колесници се приготвят за тръгване. Това тук е друг свят. Представлява обширно равно място, където кипи бурна дейност. Коняри бързо водят конете за юздите, квадриги отиват да заемат позиция. Други чакат в пълна готовност. На едно място кочияш си слага кожена каска, малко по-нататък друг за пореден път слуша от своя началник каква е стратегията на отбора при надбягването. Както във Формула 1 служителите за последен път оглеждат болидите, за да се уверят в техническата им изправност, така и тук едни проверяват дали каишите и юздите са добре закрепени, други повдигат колесницата и завъртат колелото, за да видят дали не се криви и дали няма триене.

Две квадриги твърде много са се приближили една срещу друга и жребците проявяват раздразнителност, принуждавайки мъжете с мъка да отдалечат колесниците. Напрежението на тези коне контрастира с пълното спокойствие на резервните, завързани до много дълга стена.

Всяка конюшня притежава десетки коне за различните надбягвания, включително и „резервни“, за да заменят пострадалите. Разполага и с малка войска от помощници, готови да поправят, заменят, заковат всеки детайл от квадригата, да наглеждат животните и кочияша, така че да превърнат всичко в машина за победа.

Ключовата фигура е *morator*, конярят, който се грижи за доброто протичане на игрите, като успокоява конете, гали ги, дори спи при тях. На това място конярите се разпознават лесно, защото са винаги близо до животните, до последния момент повдигат краката им, за да проверят копитата (съществен детайл, тъй като в тази епоха подковаването не е познато), или държат здраво муцуните им, шепнейки им успокояващи думи. За тях конете са като деца.

Вниманието ни е привлечено от мъж с обсипани със златни пръстени ръце, нагизден с луксозни дрехи и следван от върволица сътрудници. Спрял се е с някакъв кочияш, който го слуша с наведена глава и каска в ръката в знак на уважение. Това е *dominus factionis*, господарят. Всеки отбор има такъв. Бихме могли да го сравним с

президента на отбор по футбол или на Формула 1. Става въпрос за човек, свикнал да управлява парите (днес бихме го определили като способен предприемач), с големи интереси зад гърба си, както внушава Фик Мейер в книгата си „Светът на Бен Хур“. Освен да държи юздите на своята конюшня, той успява да притисне организатора на надбягванията, като му иска големи суми за участието на отбора си. Но това е само една от сделките, които се сключват около състезанията. Много други „тайни“ свързват кочияшите и хората от „щаба“.

ПРАВИЛА, КОМБИНАЦИИ И ТАЙНИ ДОГОВАРЯНИЯ

Още преди да тръгнат квадригите, се е разиграло друго „състезание“, което никой не вижда. Става въпрос за комбинациите, за тайните договаряния и съюзявания, за да победи един кочияш или един отбор... или обратното, за да не победи друг. Всичко това много напомня на атмосферата на Палиото на Сиена^[1]. И тук отборите са в много ожесточено съревнование, а така също и привържениците им. И тук тайните договаряния се преплитат и излизат наяве в последния момент. И публиката на Циркуса го знае. Знае, че има нередности, предателства, кочияши, които се продават, други, които дават вид, че се продават, за да облагодетелстват противник, предложил повече... И всичко това прави състезанията още по-възбуждащи.

В действителност на пистата кочияшите ще бъдат безмилостни. Позволена е всякаква некоректност — да изтласкаш противника и да го накараш да се блъсне в стената не е престъпление, а нещо, което всички очакват. Прочутото „гръцко“ колело от филма „Бен Хур“ обаче — онова с остриетата, които прерязват колелата на противника — не съществува. Това е друга холивудска измислица.

Редът на тръгване се определя чрез система, подобна на тази на нашата лотария. Тегли се жребий с топки в цветовете на отборите и така се съставя стартовата решетка.

---

[1] Започнало още от Средновековието, това е надбягване с коне, което става два пъти в годината на 2.07. и 16.08. на прочутия площад в Сиена с формата на раковина. Съревноват се десет контради, тоест квартала. Наградата е изрисувано платно — знаме, наречено „палио“, откъдето и името на надбягванията. — Б.пр. ↑

СЪСТЕЗАНИЕТО ЗАПОЧВА

Започва се. Организаторът на надбягванията, магистратът, ще даде знак за старта. Когато се появява с виолетовата си тога на специална трибуна над стартовите вратички, публиката започва да вика още по-силно. Сигналът ще бъде бяло платно (*marpa*), което той ще вдигне и ще развие.

В боксовете виковете достигат приглушени, така както слънчевите лъчи преминават през решетките на вратичките и огрявайки конете и кочияшите, образуват необичайни фигури от светлина и сенки. Всеки кочияш държи камшика високо като сабя и е готов да нанесе яростен удар на коня, за да го подкара. Очите не се откъсват от отговорника за отварянето на вратичките, *morator*, ключова фигура за всеки отбор. Доброто потегляне ще зависи от неговата опитност и от бързата му реакция. Капки пот блестят по челата на състезателите.

Конете също усещат нервността и пръхтят, клатят глави и рият терена с копита.

На няколко метра над украсените им гриви ръката на магистрата се протяга напред и виковете на тълпата стават още по-силни. За миг изглежда, че всичко замира.

После бялото платно внезапно се развива и взривява Циркуса. За части от секундата отговорниците за вратичките освобождават лостовите. Като срутваща се дига вълна от заслепяваща светлина залива конете и кочияшите. Мъжете затварят очи, изкрещават с пълно гърло и разсичат въздуха с ожесточени камшичени удари. Колесниците потеглят и изчезват. Арената ги е погълнала.

Публиката вижда как конете изскачат от арките — сякаш експлозия е „изстреляла“ шарените колесници извън вратичките. Стадионът изпада във възторг. Всички насочват погледа си към този, който излиза напред в началните метри. Това е важно за добрата му позиция на първия завой. В началото е забранено да се изпреварват противниците и в първата отсечка на надбягването всеки трябва да

остане в собствения си коридор. После всичко ще бъде разрешено в името на победата.

Мъжът със залаганията се е изправил на крака и крещи, насърчавайки своята квадрига от синия отбор. Тръгнала е добре, но не е сред най-напредналите, движи се в голямата група в центъра, докато червеният отбор още в първата права отсечка успява да изведе начело две от трите си колесници. Това е добър залог за победа, защото ще могат да играят като отбор, но нищо не е сигурно... Всяка конюшня изпраща в състезанието по три колесници и тази, която е най-напред, ще бъде „защитавана“ от другите две. Те ще препречват пътя на противниците или ще се стараят да ги разпръснат...

В този момент дванайсет квадриги летят като стрели в права линия и се насочват към първия завой. Очевидно е, че там няма да има място за всички, но никой не намалява скоростта и публиката разбира, че инцидентът е неизбежен. Разбира го и центурионът и широко отваря очи.

Когато стигат до края на отсечката, първите две коли (червени) успяват да вземат завоя по най-добрата траектория сред виковете на тълпата, струпала се по стъпалата на този сектор.

Веднага след тях пристигат три квадриги, които напразно се стремят да са най-близо до стената, за да завият най-бързо. От вътрешната страна е червената, която изглежда, че има добри възможности, но зелената я притиска към стената, като се старае да „задуши“ устрема ѝ, и прави отчаян опит да ѝ отреже пътя няколко метра преди завоя. Конете се разделят, може би те са първите, които усещат надвисналата трагедия. Онези покрай стената, притиснати към нея, пощръкляват и скачат върху квадригата на зелените. За миг животните се смесват, не се разбира вече към коя колесница принадлежат. От бъркотията внезапно изскача една от двете коли във вертикално положение и със счупен лост за управление. Тя е на червения отбор. Публиката ясно вижда кочияша, който отчаяно се вкопчва за „балюстрадата“, вижда изписания ужас на лицето му, после, като кораб, който потъва в морето, мъжът изчезва във водовъртежа от конски тела.

Скоростта е висока и заклещените коли и коне продължават своя смъртен бяг. Кочияшът на зелените не може да се изтръгне от мелето, колесницата му е повлечена по диагонал и оставя дълбока бразда с

единственото си колело, все още на земята. Другото, високо горе, се върти в празното пространство. Зрителите са се изправили и разбират, че сега ще се случи нещо. Разбира го и самият кочияш, който отчаяно се мъчи да разреже юздите с кинжала. Всичко става за миг. Колелото, което поддържа цялата тежест на впряга, задира, колесницата рязко спира, отскача и започва да се върти около себе си с впечатляваща бързина. Премазаният кочияш остава неподвижен на земята.

Следващите успяват да заобиколят мястото на инцидента. Никой не удостоява с поглед колегата си на земята. Това е част от риска. Мислят само как да продължат надбягването.

Преминават без премеждия първия завой и поемат по втория прав участък.

Забелязваме нещо любопитно. Всеки кочияш е стъпил в колесницата, но не като в „Бен Хур“. Във филма главните герои се протягат напред с юздите в ръка в позата на човек, който изтърсва чаршаф, надвесвайки се от балкона. В действителност кочияшите са наведени назад в поза, напомняща стойката на сърфист, който пази равновесие с единия крак напред и другия назад. Необходимостта да направляват юздите с тялото си ги принуждава да заемат много различни позиции, подобни на тези на боксьор, който избягва ударите.

Сега на правата линия скоростта на колесниците достига седемдесет километра в час. Забележителна скорост. Неслучайно осите на колелата загряват прекалено много. Налага се да се намесят „техниците от боксовете“ на отборите (*sparsores*). Те застават покрай правата линия с конусовидни ведра и амфори и хвърлят големи количества вода върху колелата на колесниците, за да ги охладят... като неизбежно намокрят и колесничарите.

На завоя скоростта намалява, но все пак остава към трийсет-четирийсет километра в час. Всъщност точно на завоите се случват страшните инциденти. Всички знаят това. Сега колесниците завиват, като вдигат малки фонтани пясък. Кочияшите се навеждат към вътрешната страна, както прави състезателят върху мотора за надбягване, когато се плъзга отстрани на седалката.

Малките колела дават възможност да се вземат остри завои, защото държат ниско центъра на тежестта на колесницата, подобно на болидите на Формула 1. Но тайната на успеха са конете. И ние го виждаме много добре.

Четири коня не са еднакви, имат различни качества. Тези в страни (наречени *funales*) са истинското „кормило“ на квадригата. Най-вътрешният трябва да може да направи остър завой, а най-външният — да измине много повече метри и да го стори по съвършен начин, запазвайки правата линия с другите. Необходими са години на дресировка. Понякога жребците идват от далечни провинции и са „наблюдавани“ от експерти на различните конюшни точно както става днес с футболистите от други страни.

КАМШИЧЕН УДАР ПО ОЧИТЕ НА КОНЕТЕ НА ПРОТИВНИЦИТЕ

Някакво бучене, идващо от тълпата, привлича вниманието ни. Две колесници от голямата група в центъра се допират и се блъскат. Единият от кочияшите дори бие с камшик конете на противника. Това е разрешено. Единственото правило е да не удрят колесничаря... Помислете само: ветеринарите на конюшните разполагат с цели четиринайсет различни помади само за лекуване на травми на очите на конете, получени от удари с камшик...

Конете са дресирани да не се разсейват, но кочияшът, който използва камшика, е забелязал нервността на най-външния кон на противника си и продължава да го удря свирепо. Накрая животното нарушава ритъма, забавя ход и малко преди завоя квадригата окончателно забуксува. Вече без контрол на най-сложното място от пробегата, колесницата излиза от траекторията си. Конете падат или „сядат“, застигнати от следващата кола, която трябва рязко да се отклони и да забави своя бяг.

Кочияшът, виновник за инцидента, не устоява на изкушението и обръща глава, за да види хаоса, който е създал. Смее се и крещи, докато заплетеното кълбо от коне, колесници и хора изчезне зад завоя. Тези секунди на невнимание обаче се оказват фатални. Отпред изведнъж се появява остатъкът от първата, разрушена в началото на състезанието кола. Служителите не са успели да вдигнат навреме изкривените части. Сблъсъкът е неизбежен. Зрителите стават на крака и огласят момента на удара с продължителен рев. Конете успяват да прескочат парчетата от разрушената квадрига, но колесницата се блъска в тях с всичка сила. Кочияшът се хваща ужасен за перилото. Пред очите на хиляди зрители колата се заклепва и рязко спира. Сблъсъкът е впечатляващ. Колесницата се разчупва на две, сякаш е сухо парче дърво. Пукотът достига чак до стъпалата. Колесничарят излита, „откъснат“ от своите жребци, които не си дават сметка за трагедията. Чувствайки, че тежестта е намаляла, те ускоряват своя бяг. Повлечен върху пистата, човекът се мъчи отчаяно да хване с една ръка

кинжала, но не може да го намери. Всеки изминат метър го наранява все повече и повече, а конете не се спират. Изминава така цялата права линия и на завоя многократно се завърта около себе си, загубвайки каската си, която се блъска във външната стена. Конете отново изминават втората отсечка и са спрени от служителите на конюшната си чак когато се озовават пред „останките“ от инцидента, предизвикан от техния кочияш. Колкото до него, той не се движи повече. Изгубил е съзнание.

От една от страничните врати (оцветени с боите на четирите отбора) изтичват няколко мъже с носилка. Няма време за опити да бъде върнат в съзнание, другите квадриги пристигат. Вдигат го. Тялото му, покрито с прах и кръв, не помръдва. Докато го изнасят, ръката му се клатушка безжизнена. Ще оживее ли? Не знаем. Едно нещо е сигурно — кариерата му вероятно е приключила.

Това, което научихме дотук, е, че в случай на тежък инцидент (който, представете си, се нарича *naufragium*^[1], може би заради парчетата, подобни на останки от корабокрушение, които остават на пистата) никой не прекъсва състезанието. Обслужващите пистата влизат, за да окажат помощ на ранените и да вдигнат труповете на конете, но трябва да действат бързо, защото състезателите не намаляват скоростта.

---

[1] Корабокрушение (лат.). — Б.пр. ↑

ДУЕЛ ЗА ПОБЕДАТА

Отговорникът за преброяването на обиколките завърта предпоследния делфин.

В състезанието сега са останали само двете червени колесници начело. Голямата група се е разпръснала. А квадригата на сините със Сагита е била почти винаги последна. Мъжът, заложил на нея, е изпаднал в униние. Седи мълчалив, сякаш вкаменен. Може би погледът на букмейкъра е бил правилен — Сагита е на края на кариерата си, какво може да се иска от кон пред „пенсия“? Сега обаче от две обиколки насам неговата колесница напредва по впечатляващ начин. Кочияшът е възпирал нарочно своите коне и сега, когато още са с пресни сили, ги пришпорва в опит да атакува. Това е тактика, която често се прилага на Циркус Максимус. Цялата публика го е разбрала и придружава всяко задминаване с хоров вик. Сега синята колесница изпреварва тази на белите. Приближава се все повече към червените начело.

От бокса излиза мъж на кон. Носи цветовете на червения отбор. По време на някои надбягвания отборите могат да вкарат конници (*hortatores*), които се приближават до своите, за да им дадат сведения за позицията на противниците... Горедолу както става при колоезденето с автомобилите флагмани или във Формула 1 с табелите, излагани от боксовете!

Конникът бързо достига двете червени колесници, които водят от началото на надбягването. Изкрещява им заповедите — пристигането на синята квадрига е неизбежно, трябва да играят като отбор, за да й попречат да мине. После оставя групата и се връща в бокса.

Синята вече е зад червената на втора позиция. Всеки път, когато загатне, че иска да я задмине, червената ѝ препречва пътя. Това е дуел, който радва публиката. Когато стигат на завоя обаче, червената квадрига допуска грешка. Синият кочияш, с цялата си опитност, придобита в годините на надбягвания, имитира атака от външната страна, принуждавайки противника си да го последва. После внезапно завива и се „напъхва“ във вътрешната част на завоя. Двете колесници

са една до друга по време на цялата крива около *meta*. Накрая обаче синята е начело.

Публиката ликува. Човекът, заложил на сините, се е изправил на крака и крещи с широко отворени очи. Центурионът се усмихва и остава невъзмутим.

Сега надбягването напълно е възпламенило публиката. Целият Циркус следи дуела, скандирайки имената на двата отбора. Кочияшът на сините започва да напредва и се приближава все повече до водещата колесница. Червеният кочияш има още много преднина, но е в неизгодна позиция, защото не може да види противника си, освен като се обръща нервно от време на време. И двамата мъже са много вещи и това още повече ентусиазира публиката. Мнозина от зрителите стават и образуват истинска „вълна“, преминаваща по стъпалата. Публиката обаче е разделена в предпочитанията си. Всъщност, когато съперниците изчезнат зад завоя, *spina*-та ги скрива от погледа на зрителите, които се намират на противоположната страна. Но очакването, по думите на древните, само увеличава въодушевлението. Когато колесниците се появят отново от отсрещния завой, в половината от Циркуса се разнася силен тътен, докато другата половина онемява.

ДРАМА НА ПОСЛЕДНИЯ ЗАВОЙ

Сагита е от най-външната страна на квадригата. Следователно на всеки завой преминава повече метри от другите коне, но го прави със сила и лекота, които впечатляват. Гривата му, украсена със сини пискюли и панделки, подчертава всяко негово движение, люлеейки се като знаме. Публиката му се възхищава. Той е много красив кон, в разцвета на зрелостта си. С хармонични подскоци води колесницата на всеки завой, вкарвайки я в съвършени траектории. Едно цяло е със синия кочияш, човек и животно се разбират инстинктивно. Публиката обича подобни обрати в състезанията и сега е на страната на тази квадрига, която никой не смяташе за фаворит при тръгването.

Наближава моментът на равносметката. Последният делфин е обърнат. Водата, която изтича от устата му, е оцветена в червено, за да отбележи, че е започнала последната обиколка. Двете колесници са все по-близо и се готвят да навлязат в предпоследния завой. Синият кочияш отново дава вид, че ще задминава от външната страна, за да накара противника да го последва и после да се вмъкне отвътре. Но този е разбрал маневрата и не се хваща в капана. Остава плътно до стената и забавя малко, за да накара синия да излезе от траекторията и да влезе направо в завоя... Стара лисица е и той.

Но синият кочияш интуитивно решава да опита задминаване от външната страна. Разбира се, това означава да измине много повече метри, но конете му имат все още много енергия. Внезапно точно преди завоя двете квадриги се оказват изравнени. Зрителите отново рязко се изправят.

Сагита инстинктивно разбира какво трябва да прави. Галопира още по-бързо и със свръхусилие ускорява бега си, така че да се задържи в права линия с другите. През целия завой двете колесници са една до друга. Колелата се опират. Конете се докосват. Те са толкова близо, че когато излизат от последната крива, изглеждат като един впряг от осем коня.

Но ги очаква горчива изненада. Борбата на опашката на групата е предизвикала инцидент. Две коли са се обърнали, конете, които са се

смесили едни с други, скачат като пощръклели. Един е със счупен крак. Никой не е успял още да пристигне на мястото на *paufragium*. Само кочияшът от белите се опитва да успокои конете. Другият, от синия отбор, лежи на земята в безсъзнание. После надига глава, посъзема се. Очите му са пълни с пясък, но забелязват двете квадриги, които връхлитат върху него. Има време само да си покрие каската с ръце. Синият кочияш разпознава своя съотборник и така силно дърпа юздите, че Сагита изхърква. Но се подчинява. Колата избягва за мъничко човека на земята.

Червеният обаче няма скрупули. Пред него внезапно се разкрива пространство — възможност, на която не се е надявал. Публиката го вижда как нанася удари с камшика върху конете си и присъства ужасена на трагедията. Падналият кочияш е пометен от животните. Червената колесница подскача, когато минава през тялото му. И продължава пътя си, оставяйки безжизнен мъжа, на когото веднага се притичва на помощ кочияшът от белия отбор. Коленичи и го повдига нагоре, като му маха каската. Лицето му представлява кървава маска. Но е още жив.

Публиката свири с уста и протестира, само тази на червения отбор ликува. Нейните отново са на първа позиция и продължават надбягването със значителна преднина.

Привържениците на сините крещат от отчаяние, а мъжът, заложил на Сагита, седи с празен поглед. Центурионът обаче е станал прав и с пълно гърло отправя хули към червения кочияш.

В този момент Сагита извършва нещо прекрасно. Увеличава скоростта си и принуждава другите коне да направят същото. С лудо препускане синята колесница настига червената. Веднъж изравнили се, Сагита притиска малко, като изтласква противниците към стената. Синият кочияш разбира тутакси стратегията на коня и я следва, като маневрира с юздите. Операцията успява, червената колесница се трие в мраморната стена, колелото се качва отгоре ѝ.

„Ако продължава така, ще се преобърне!“, крещи, сияещ, центурионът. Червеният кочияш дърпа юздите, за да избегне трагедията, и възстановява равновесието на колесницата си.

Двете квадриги са вече една до друга на финалната отсечка.

Двамата кочияши удрят с камшиците конете, но свистенето не се чува заради рева на трибуните. Публиката е на крака, изпаднала е във

възторг. Остават няколко стотици метри.

Червеният кочияш прави последен опит — удря конете на сините. Цели се точно в очите на най-близкия. Удря го много пъти, но конят не отстъпва, а Сагита гневно влага още повече сила в своите подскоци. Изтегля цялата квадрига, която прогресивно изпреварва тази на червените.

Червеният кочияш разбира, че победата му се изплъзва от ръцете, и започва с всичка сила да удря с камшика си своя колега. Това са яростни саблени удари, които разцепват кожата и одраскват дори каската. Целият Циркус крещи, протестира...

Като полудели метеори двата болида прелитат пред трибуната на императора.

Остава малко. Съвсем малко. Само няколко метра... Ето го финала.

Синята квадрига го преминава първа. С малко, но категорично. Може би именно Сагита е била най-отпред...

Публиката е в делириум, мъжът, заложил на Сагита, вика, ликува благодарни на боговете един по един и прегръща всички наред, включително и центуриона, който го отблъсква сурово. Циркус Максимус прилича на едно-единствено живо същество, което крещи, тръпне тържествува... В някои сектори групи привърженици на различните отбори се бият помежду си. Те са като сегашните хулигани, които предизвикват сбивания с невероятна жестокост. Властите правят всичко възможно, за да им попречат, но както става и днес, е трудно да се противопоставят на тези безредици, които често преминават в ръкопашен бой с ранени, понякога и убити.

ЗАСЛУЖЕНАТА НАГРАДА... В СЕСТЕРЦИИ

На арената обаче атмосферата е много различна. Всички мъже от синята конюшня са излезли и празнуват с победителя. Конярите разпрягат конете и ги галят. Кочияшът си сваля каската. Той сияе и гледа с презрение червената квадрига, която излиза тъжна от арената, изчезвайки под арките, от които беше тръгнала толкова сигурна в победата.

Отговорниците за състезанията отбелязват педантично резултата от надбягването и срещу името на синия кочияш пишат *erupit et vicit* — „победи, като се измъкна на косъм“. Всеки път има кратко, но много точно описание, което да остане в анализите за следващите поколения: *successit et vicit* („след като остана дълго време назад, надмина този, който беше начело, и победи“) или *occipavit et vicit* („пръв беше в началото и остана пръв до победата“).

Какво се случва сега на победителя? Няма подиуми, награждават само първенеца. Вторият се забравя, въпреки че получава някаква помалка награда.

Сега квадригата победителка трябва да направи почетен тур, за да получи аплодисментите и овациите на тълпата. Кочияшът е постигнал може би най-хубавата победа в своята кариера. И ще направи своята обиколка на гърба на най-заслужилия кон, обикновено някой от външните във въпряга. Изборът очевидно пада на Сагита.

За кратко кон и конник са отново на пистата и публиката им хвърля цветя, оцветени в синьо хлябове, запява в хор и скандира ту името на кочияша, ту това на коня. Мъжът, заложил на Сагита, плаче неудържимо. Това е емоция, която не може да удържи — сега ще вземе огромна сума, каквато никога не е виждал в живота си.

Зад гърба на конника вече оправят пистата за следващото състезание. Попълват дупките, изглаждат пясъка с големи рогозки, събират парчетата от колесниците, които биха могли да наранят конете...

Интересно е, че не се знае точно какъв е съставът на терена на пистата. Единственото направено изследване е било за филма „Бен

Хур“. Оказало се е, че ако е от отъпкана земя, се вдига прекалено много прах. С непрекъснати опити се е стигнало до по-добро разрешение — серия слоеве от чакъл, отдолу едри, нагоре все по-дребни, като се завършва с пясък. Но как е било в действителност? Отговорът на тази малка загадка се намира на осем метра дълбочина от повърхността, върху която се разхождат туристите или тичат любителите на джогинга. Направените разкопки са разкрили основа с много едри отломки от глинени съдове за дренаж на дъждовната вода, която иначе би превърнала пистата в блато. После, при изкачване нагоре, следват все по-фини нива от стрити чирепи. Всъщност тази слоеста структура напомня много прилаганата от римляните при изграждането на пътищата. Пистата на Циркуса вероятно е съобразена с този опит.

Сега кочияшът на кон е завършил своя тур за овации и се спира на финала. От дясната му страна се намира *pulvinar*^[1], където в отсъствието на император Траян седи организаторът на игрите, който ще му връчи наградата. Сред овациите на тълпата победителят слиза от Сагита и влиза в една от вратите, за да се качи до трибуната. Когато се появява отново, се намира пред мъжа с виолетовата тога, който му се усмихва, с тържествени жестове произнася няколко фрази за състезанието и му поднася наградата — палмово клонче и лавров венец, който кочияшът приема с наведена глава, потен и прашен. Получава и няколко десетки хиляди сестерции (между 30 000 и 50 000 или повече). Ако „курсът“, който сме приели, от две евро на сестерция, е верен, това означава цифра между 60 000 и 100 000 евро или повече. За онази епоха огромна сума. Имайки предвид, че състезанията са ставали от два до четири пъти на месец (дори вероятно много повече), се разбира, че категорията на кочияшите е наистина от друга планета спрямо останалите римляни.

Сега колесничарят си тръгва, като получава потупвания по гърба. И не един поглед от страна на многото присъстващи жени, който няма нужда да бъде обясняван.

---

[1] Императорската ложа (лат.). — Б.пр. ↑

КОЛКО ПЕЧЕЛИ ЕДИН КОЧИЯШ? И КАК ИЗГЛЕЖДА?

Трябва да се каже, че и в римската епоха, както при състезанията с мотори и коли в съвременната, съществуват големи шампиони.

До нас са достигнали някои имена като това на кочияша Калпурниан с 1127 победи или на Гай Апулей Диокъл, който печелел едно от всеки три надбягвания, заемайки първото място цели 1462 пъти. Победите им донесли много пари. Единият спечелил над милион сестерции, другият дори 36 милиона, отговарящи вероятно на 72 милиона евро. За онази епоха луда сума, като се смята, че legionerите печелели еквивалента в сестерции на по-малко от 200 евро на месец...

Но кои точно били шампионите на Циркус Максимус и как изглеждали? Освен мозайките и фреските, знаем вида на някои от тях благодарение на няколко необикновени портрета, изложени в Римския национален музей в Палацо Масимо в Рим, на две крачки от централната гара Термини. Това са мраморните бюстове на седем прочути шампиони. Съответстват на нашите Нуволари, Вилньов, Сена или Шумахер.

Бюстовете са били в малка свещена сграда, посветена на Херкулес, открита при земекопните работи по време на строежа на гарата Трастевере в Рим през деветнайсети век. Самите кочияши са поръчали да им ги изваят от най-хубав мрамор и да ги поставят в този храм, може би за да благодарят на Херкулес за победите.

Храмът със сигурност се е превърнал в нещо като Зала на славата, място, където поколения наред да могат да се възхищават на лицата на шампионите, които са възпламенявали публиката на състезанията в Циркус Максимус.

Седмината шампиони са живели по различно време през сто и двайсетте години между Нерон и Марк Аврелий. Едни са млади, други по-зрели, явно от малцината останали здрави до края на кариерата си. Има някои с бради според модата по времето на Адриан. Не знаем имената им. Но можем да отгатнем произхода на някои от тях. Един по-специално има черти, които говорят, че вероятно идва от Египет или от Близкия изток. Бил е млад и е държал много на външния си вид.

Учудва почти маниакално изпипаната му прическа — тя представлява безкраен низ от къдри, разположени в съвсем правилни редици. Всъщност с честотата на победите си тези кочияши са се превърнали в истински звезди — богати, възхвалявани, капризни и винаги в крак с последната мода.

Човек се изкушава да направи сравнение с шампионите от съвременния спорт. И наистина някои от древните живеели във великолепни вили и можели като патрициите да си позволят всякакъв лукс. Те били обект на завистта на по-бедното население, но и на презрението, което будела ограничеността им у по-образованото и богатото. И тук може би свършват приликите с идолите на съвременния футбол например.

Защото занаятът на кочияш не подобавал на римския гражданин. Това била дейност, смятана за подходяща за отхвърлените от обществото. Ставало въпрос за роби или за хора с много нисък ранг, които се издигали или с победите купували свободата си. Те били почти винаги зле образовани, недодялани, получили внезапно богатство и статус. Въпреки че били шампиони в спорта, запазвали ниския си произход и не били гледани с добро око.

ЦИРКУС МАКСИМУС СЕ ИЗПРАЗВА

Тълпата напуска трибуните. Следващото състезание ще е след малко, но трудно би могло да бъде по-вълнуващо от току-що завършилото. Това ще е надбягване, което ще се помни дълго! В уличките и кръчмите, както на пиршествата на богатите или на форума, името на Сагита ще кънти многократно.

Центурионът слиза по стълбите и се вмъква в коридорите, смесвайки се с тълпата. Побутва тези, които се бавят, накрая с изражение на облекчение застава пред стената и опира чело в нея. Нищо не разбираме. После двама души се отдръпват и разбираме какво става — това е писоар. Един от многото, разпръснати из Циркуса. Писоарът представлява вдлъбнатина в стената. Идва от горния етаж и продължава надолу. Това означава, че няколко писоара са разположени в колона и са свързани. Не се сипва вода, а едно поточе тече непрекъснато по цялата колона, за да отнесе урината и лошите миризми. Отстрани има нещо като умивалник или шадраванче. Не го виждаме добре заради тълпата в коридора, но мнозина пият от него, мият си ръцете или си мокрят лицето.

Това са тоалетните за простолюдието. Богатите, сенаторите и високопоставените лица имат собствени сектори и, естествено, собствени тоалетни, отделени от тези на обикновените хора в Циркуса. Те са от типа, който сме виждали на много археологически обекти — дълга каменна пейка с редица от отвори, върху които се сядат. Не съществува уединеност, каквато имаме в наши дни, но с дрехите, тъй или иначе, могат да се покрият интимните части. За останалото (гримаси, миризми, шумове)... е, какво да се прави, всичко е обществено достояние...

Освен тези навици, които са чужди на нашето общество (но са много разпространени на други места, преди всичко в Азия и Далечния изток), наличието на вода навсякъде в гигантска постройка като Циркус Максимус позволява да се разбере грандиозният замисъл на този шедьовър на древното инженерство.

Излизаме. Над главата ни прелитат няколко гълъба с по едно оцветено в синьо крило. Измислица на феновете на победилия отбор? Не, чрез тази необикновена система победата се известява по най-бързия начин. Идея, възникнала много преди това и вероятно принадлежала на жител (някой си Цецина) на Волатера (днешна Волтера), който искал да спести притеснението на своите съграждани. Вместо да чакат дълго отговора, те го получавали само след няколко часа. Очевидно тази система се използва още по времето на Траян. Не знаем накъде са се отправили гълъбите, но едно нещо е сигурно — страстта по залаганията при конните надбягвания е разпространена навсякъде в империята...

ДА ПОЛУЧИШ ИЗКЛЮЧИТЕЛНА ПЕЧАЛБА

Какво е направил нашият заложил на Сагита човек? Отишъл е да получи своята печалба. Виждаме го да минава с голяма торба, за която знаем, че е пълна с ауреи. Друга, почти същата на вид, съдържа сестерции. За всеки случай е излязъл от странична врата на сградата, където е станало изплащането на печалбата. На практика той е „помел“ масата на залаганията. Сега дискретно продължава пътя си сред нищо неподозиращата тълпа. Погледът му е забит в земята, явно е в шок... Какво ли ще направи? Как ще изхарчи парите си? За други залагания? Или ще се задоволи с тази печалба? Никога няма да разберем. Но знаем как ще изхарчи поне една от спечелените монети.

Все така замислен, мъжът се кани да пресече едно кръстовище, но се спира, за да пусне да мине носилка, жълта с червена украса. Докато чака, една ръка го стиска за лакътя. Той се обръща рязко, за да защити парите си. Но не е необходимо. Това е просяк. Мъж с изпито лице, с брада. Очите му са светли и излъчват доброта. Нашият човек се взира в него. Не знае защо, но разбира, че трябва да му помогне. Може би изпитва усещането, че има дълг към съдбата, или вярва, че това е знак от боговете — да даде една пара за късмета, изпратен му от тях. Пъха ръка в торбичката, закачена на колана му, и изважда една сестерция. Значителна сума за просяк. Поставя му я в дланта и усмихнат затваря ръката му. После си тръгва и изчезва в тълпата.

Просякът отваря ръката си и гледа изненадан. Това е много красива сестерция, върху която е изобразена голямата победа на Траян в Месопотамия. Нашата сестерция отново е сменила собственика си. Просякът тръгва и отива да я похарчи, като купи колкото се може повече храна, за да може нещастното му семейство да преживее още един ден.

Циркус Максимус изчезва зад гърба на просяка, между къщите и уличките, сякаш е трансатлантически кораб, закотвен покрай кейовете на все по-отдалечаващо се пристанище.

Всъщност съдбата на Циркус Максимус ще бъде неизбежно свързана с тази на Вечния град. Последните състезания ще бъдат

проведени след повече от четиристотин години по времето на краля на готите Тотила, повече от век след края на империята. После всичко ще се превърне в блато и ще започне плячкосването. А по-късно, по времето на Карл Велики, представете си, ще бъдат построени мелници, за да се използва водата, служила за намокряне на пистата и изстудяване на осите на колелата. Още по-късно ще бъдат напълно разграбени мраморите на Циркуса и дори обелиските му, които папите ще преместят на площадите Пиаца дел Пополо и Пиаца Сан Джовани в сърцето на Рим.

Днес Циркус Максимус отново привлича тълпите. Но по други причини — рокконцерти, митинги, събирания, огромни празници (като този за победата на националния отбор по футбол през 2006). Това са нови страници, които се наслагват мълчаливо върху други страници история в невероятен сборник, съдържащ лицата на императори, кочияши и анонимни зрители на Древен Рим.

ОСТИЯ
ИСТИНСКАТА ВАВИЛОНСКА КУЛА

КОЙ Е ЕМИГРАНТЪТ — РУМЪНЕЦЪТ ИЛИ РИМЛЯНИНЪТ?

Просякът е изхарчил сестерцията в един дюкян, в който се продава хляб, сирене и други хранителни продукти. Няма да го видим никога вече. Той и неговото семейство са част от хилядите непознати лица, които живеят, по-точно преживяват, по улиците на Рим. Сестерцията обаче продължава своя поход.

След няколко минути при същия човек пристига роб, за да купи хляб и храна. Като ресто получава нашата сестерция. Отваря кесийката, която му е дал господарят за днешния пазар, и пуска вътре монетата. Тръгваме отново. Къде ли ще отидем сега?

Младият роб върви бързо. Подсвирква си, защото поверената му задача ще го изведе извън Рим, отдалечавайки го за малко от цялата тежест на работата, която трябва да върши всеки ден за своя господар. Отправил се е към Остия. И носи няколко монети, включително и нашата сестерция.

Тя излиза от Рим, където е останала дълго време. Но това е нормално. През тази епоха столицата на империята е най-големият пазар на планетата с почти един милион души, които всеки ден купуват нещо. Всеки ден. Можете ли да си представите колко пари се разменят за два-сет и четири часа? Сестерцията наистина е рискувала никога да не се измъкне оттам...

Сега обаче е у този млад роб с бръсната глава. Той е малко по-голям от момче и по произход е от Дакия. Днес бихме казали, че е румънец, но в епохата на Траян тази област на Европа едва-що е влязла в римската орбита в резултат на една от най-ожесточените завоевателни войни на Рим, продължила пет години (от 101 до 106 г. сл.Хр.). Сега е провинция на империята. Момчето е тук от десет години и е един от военнопленниците на римляните. Много от тях са принуждавани да се бият срещу зверове или като гладиатори в амфитеатрите за забавление на римските граждани.

Завладяването на Дакия е донесло много злато, препълвайки касите на империята. Но историята е забравила участието на хилядите

мъже, жени и деца, прокудени от земите им. В края на войната заради загиналите и избягалите в близките територии страната била така обезлюдена, че се наложило Рим да внася там нови колонисти.

И откъде идвали колонистите на бъдещата Румъния? От Италия, от Южна Германия и от Галия (Франция). Да, излиза, че по времето на Траян нещата са били обратни на сегашните и че италианците, германците и французите (от онази епоха) са били емигрантите в Румъния (Дакия)...

Следователно много от жителите на сегашна Румъния (не ромите, произхождащи от Северна Индия, които са се заселили там по-късно) произлизат от нашите съграждани, заселили се там преди деветнайсет века. Междувременно тяхната ДНК със сигурност се е смесило с това на други народи, дошли впоследствие. Не знаем съществува ли още. Все пак трябва да е останало нещо. Чуйте как говори румънецът и ще забележите до каква степен езикът му е разбираем за италианеца, испанеца, французина. Някои наши диалекти са далеч по-непонятни.

Ако на румънски „Как се казваш?“ е *Cum te numesti?*, „Моля“ — *Cu Placere*, а „Откъде си?“ — *De unde esti?*, то е явно, че част от „културната ДНК“ на онези недодялани римски колонисти е устояло на следващите нашествия...^[1]

Младежът продължава по Остийския път. Тръгнал е много рано от Рим. Точно навреме, за да види как арестуват управителите на голяма фурна в столицата. Арестът ще се превърне в сензационна новина. В тези фурни се мели зърното, за да се направи брашно, после се меси и се пече хлябът. Близко до тях управителите строят и кръчми, в които човек може да пийне, да се нахрани и... да се качи с проститутка на горния етаж. Но около фурната, за която говорим, витае някаква мрачна тайна. Много клиенти, дошли да си купят хляб или да се забавляват с жени, са изчезнали. Впоследствие се е разбрало, че били обирани, превръщани в роби и задължавани да въртят мелниците на фурни. Управителите знаели кого да изберат. Не, разбира се, някой от живеещите в квартала, а хора, дошли отдалече. Кой би ги потърсил тук? Водели се за безследно изчезнали в хаоса на Рим. Нещата тръгнали на зло, когато се опитали да ограбят един войник, който реагирал и убил някои от похитителите (това е истинска случка, предадена ни от древните). Е да, и това е Рим...

---

[1] Румънските изрази са много близки до латинския и напълно разбираеми за италианците. — Б.пр. [↑](#)

КАК ДА ИЗПРАТИМ ПИСМО В РИМСКАТА ЕПОХА

Днес се стига до Остия за няколко десетки минути, но в римската епоха е трябвало повече време. Нашият роб се е „качил на стоп“, използвайки непрекъснатото преминаване на превозни средства по Остийския път, който е един от най-натоварените в империята. Всъщност той наистина е „входната порта“ на Рим за този, който пристига по море и се отправя към столицата. Неслучайно южните квартали на града, които се намират около тази важна артерия, са населени с изключително много емигранти.

Каква поръчка трябва да изпълни робът? Тръгнал е „да пусне“ писмата на господаря си до неговите роднини и приятели. Окачил е на врата си пълна торба с писма.

В римската епоха, както видяхме, съществува много добре организирана пощенска служба, *cursus publicus*, чрез която бързи съобщения и официални писма стигат до предназначението си за много кратко време благодарение на куриерите конници.

Но обикновените хора, включително и богатите, не могат да използват тези държавни куриери за частни нужди. Затова трябва да се справят сами.

Най-разпространеният начин е да ползват услугите на хора, които заминават за някъде. Така, ако имаш приятел, тръгнал при сина си в Лугдунум (Лион) в Галия, можеш да му дадеш да предаде послание до твоя леля, която живее точно там и от която отдавна нямаш вести.

В писмо от II в. сл.Хр. се казва: „Тъй като намерих човек, който от Кирена идва по твоите места, почувствах необходимост да те известя, че съм жив и здрав“.

Както ни обяснява Ромуло Аугусто Стачоли^[1], понякога повече хора се обединяват и се редуват да освобождават по някой роб, който да измине удобен за всички маршрут с много междинни етапи според дестинацията на писмата.

Системата е находчива, но има и проблем — трябва да се чака да се съберат достатъчно писма с една и съща посока, за да се задейства

механизмът. И често е необходимо доста време. Както напомня професор Стачоли, Цицерон се извинява на брат си Квинт за това, че е закъснял с отговора си, с много красноречив послепис: „Държах тази вест в ръцете си много дни, чакайки благоразположението на пощальоните... После, когато на хоризонта се появи куриер, трябва да нахвърляш колкото се може по-бързо някакво известие“. И пак Цицерон: „Имаш малко странни куриери... искат настоятелно писмо, когато тръгват, но когато пристигат, не носят никакво. Щяха да ми направят все пак услуга, ако ми дадяха две минути да напиша нещо. А те влизат, без да си свалят шапката, и ми казват, че другарите им ги чакали на вратата“.

Завладява ни любопитството — как се изпраща писмо в римската епоха? В плик ли? Отговорът е — не, няма пликове. Обикновено писмото е написано върху лист папирус (по-рядко върху пергамент, тоест овча, козя или телешка кожа). Но тъй като парчето папирус е скъпо, обикновено посланията са много кратки. Листът се навива или сгъва, така че написаното да остане от вътрешната страна, увива се с въженце и се закрепява с капка восък, върху която се притиска печатът (върху възела или свободните краища на въженцето). Този печат, както намазаният с лепило ръб на нашите пликове, служи като гаранция, че никой не го е отварял и чел.

Сега става ясно защо са били толкова разпространени пръстените с печат сред римското население (и в днешните музеи). Служели са за запечатване на писмата, за „подписване“ на документи, за затваряне на касетки със скъпоценности или складове и т.н.

Адресът е написан на външната страна и обикновено е кратък и директен: „До Авзоний от брат му Марк“... Това е така, защото се очаква, че този, който трябва да занесе известието, е информиран как може да стигне дотам.

За наистина отдалечени места, отвъд морето, съществува и друг начин.

Ако например римлянинът трябва да изпрати спешно писмо в Александрия, но не познава човек, тръгнал натам, той отива на пристанището и търси кораб, който ще отплава към този град, и

поверява писмото на някой пътник. Все едно днес да отидем на летището със същата цел...

Обикновено никой не отказва да направи подобна услуга. Такава е утвърдената практика. Тя осигурява и „контакт“ (адресата) на мястото, където човек отива, ако му се наложи да разрешава някакъв проблем.

---

[1] Автор на трудове за Древен Рим. — Б.пр. ↑

ОСТИЯ — ИСТИНСКАТА ВАВИЛОНСКА КУЛА

Робът най-сетне пристига в Остия. Слиза от колата, която го е докарала дотук, и се сбoguва с колегата си, и той с бръсната глава, който продължава към някаква ферма. Пред него е монументалният вход на Остия, Римската порта, състояща се от огромна арка от снежнобял мрамор, широка пет метра и с две големи квадратни градени кули отстрани. Тези кули са част от защитните стени на града, построени по нареждане на Сула няколко поколения преди това.

Всъщност Остия е много древен град. Името му идва от *ostium*, тоест „уста, устие“, и се дължи на местоположението му. Основан е през IV в. пр.Хр. на особено място — над плажа, близо до устието на Тибър и близо до солниците. Ние вече не обръщаме внимание, но солта, която днес е толкова лесно да се намери, в продължение на хилядолетия е била истинско богатство...

Остия може да се смята за летището на Древен Рим. Тук пристигат стоки и хора по море, идващи от всяка част на империята. Градът е истинска икономическа, културна и етническа „фуния“, насочена към столицата. Ненапразно днешното международно летище „Леонардо да Винчи“ на Фиумичино се намира едва на два километра на север от това място. Много приземяващи се самолети прелитат над руините на антична Остия. Тук минало и настояще наистина си подават ръка.

И за да продължим със сравнението с летището, какви лица виждате днес на „Леонардо да Винчи“? Хора, които идват от целия свят.

Същото важи и за римската епоха. Докато минава по главната улица, *decumanus maximus*, нашият роб среща всички лица на империята. Онези, които днес бихме нарекли немци, испанци, англичани, французи, македонци, гърци, турци, сирийци, ливанци, египтяни, либийци, тунизийци, алжирци, мароканци...

Това е огромна тълпа хора, много различни помежду си. Не за първи път идва тук, но винаги остава поразен от огромното разнообразие. Двама руси търговци с много светла, зачервена от

слънцето кожа разговарят на неразбираемо северно наречие, като артикулират звуковете в гърлото, а не в устната кухина, както в латинския. Говорът на двамата моряци с много тъмна кожа и къдрава коса е съвсем различен — превъртат „р-тата“ в устата си с барабанен звук. Думите им са заглушени от ритмичното и „металическо“ приближаване на отряд войници. Първият от тях има червена коса и лунички, а кожата, с която е облечен, „скърцат“ на всяка крачка. Да, и дрехите „говорят“ и показват произхода. Пред очите на роба минават дълги цветни одежди на ориенталски търговци, кариани панталони на келтски пътници, дрипави туники на моряци, препаски на роби и т.н.

Но произходът на хората си личи и по миризмите. За части от секундата забулена жена отправя към роба погледа на зелените си очи. Това е като удар с камшик. Ясно е, че зелените очи върху тъмната кожа принадлежат на азиатка. Екзотичният ѝ парфюм, сладък, силен и наситен, залива роба като вълна на бурно море. Но е по-добре да не отвръща на погледа — тя е робиня или държанка на ориенталски търговец, дребен мъж с наперена походка. За няколко мига изчезва сред тълпата между туниките и плащовете. Сега се усеща само миризмата на пот на докерите на пристанището.

Робът никога не е чувал толкова много различни езици, говорени едновременно. И с това Остия напомня зоната на чекирането на международно летище. Тя е истинска Вавилонска кула. Може би единствената, действително съществувала...

Да поразсъждаваме. Всички тези езици, от африканския на Либия до германския на Северна Европа, продължават да съществуват, въпреки римското владичество. Никой не е наложил един-единствен език, който да измести местния. В това отношение римляните много внимават да не унищожат традициите или културите на народите, които съставляват империята. С изключение, разбира се, на онези, които са против законите или римския „ред“.

Вследствие на това откриваме нещо любопитно — ако автохтонните езици продължават да се употребяват в различните провинции, това означава, че където и да отидете, ще чуете винаги два езика — местния и латинския (освен в Рим, където, естествено, латинският е местен). Но понеже латинският е втори език почти за всички, той се е говорел лошо. Точно както става днес с английския — знаят го много хора по света, но го говорят с най-различни акценти,

произношения и интонации. Така че опитайте се да си представите латинския, използван от жител на Германия или на Испания, или на Египет... А в някои отдалечени краища селяните дори изобщо не са го говорили.

Естествено, става въпрос за латинския от улицата. Иначе навсякъде в империята е имало хора, които са го владеели перфектно.

Второто наблюдение е, че латинският не е единственият „официален“ език в империята, има и друг — гръцкия.

Империята може да бъде разделена така — от Британските острови до Адриатика се говори латинският, от Адриатика до Близкия изток гръцкият. Последният е езикът на образованите и затова всички патрициански семейства карат децата си да го учат. Тенденцията е да се знаят и двата.

Същото важи и за този, който пътува много из Средиземноморието. Ако излиза от Остия и отива на запад, ще трябва да може да пише, чете и говори на латински, а ако отива на изток, на гръцки.

КОСМОПОЛИТЕН ГРАД

Ясно е, че така както има различни „националности“, има и различни религии. Освен римските, тук, в Остия, се изповядват вероятно всички религии на империята. Има пълна свобода на култа. Археолозите са намерили няколко митреума, тоест храмове, в които се почитал Митра, божество, идващо от Персия, сега Иран. При разкопките се е появила и една синагога, най-древната в Европа. Има и християнски свидетелства. Знаем, че се е почитала египетската богиня Изида, можем да кажем със сигурност, че е съществувал култ към Великата Майка или Кибела (от областта на Фригия) — твърде популярна в Остия, където източната общност била многобройна. Знаем дори името на нейна жрица, Метила Акте, и това на съпруга ѝ, Юний Евход, както ни подсказват надписите на саркофазите им.

Всичко това свидетелства, че Остия е била невероятно пъстър мултиетнически град с различни езици и религии, които съжителствали без проблеми през този период на империята. Както казва Карло Паволини, който дълго време е изследвал Остия и е правил разкопки там: „До двайсети век не е съществувало на света общество, по-отворено от римското“.

Но като изключим хората, които само минават през града, кои точно са жителите на Остия? Собственици на кораби, освободени роби, роби, работници, докери, занаятчии, търговци, „администратори“, които работят в службите или в гигантските складове, служители в транспорта, както този по вода, така и по суша, пожарникари, кръчмари, собственици на малки заведения и др. Някой бе нарекъл Остия „малкия Рим“.

ОБИКНОВЕНИЯТ ЧОВЕК ОТ ОСТИЯ

Археолозите са открили гробове с осемстотин скелета на жители на близкия Портус (днес Порто^[1]) в некропола на Изола Сакра^[2]. В интервю за „Нешънъл Джеографик“ Лука Бондиоли от музея Пигорини в Рим, който е координирал анализите на находките, изнася много интересни данни. Зъбите могат да се смятат за нещо като черни кутии, тъй като запазват в емайла си следи от изотопите на кислорода в изпитата вода през периода на израстването им. Сравнението между първия и третия кътник (който започва да расте по-късно, между десетата и тринайсетата година) е показало, че една трета от хората са родени в някоя друга част на империята и са пристигнали в Остия като младежи, може би заедно със семействата си. Там са живели до смъртта си. Това означава, според Бондиоли, че са мигрирали не само мъжете, а цели семейства.

По време на същите разкопки е открита и първата позната ампутация — бедрото е отрязано точно над коляното и мъжът е живял след това може би години. Това доказва големите хирургически познания на лекарите (ампутацията била изпитана техника, вероятно понеже била практикувана отдавна на бойните полета) и голямата закалка на тогавашните хора. Голяма закалка, но не и голям ръст. Анализите на скелетите дават средна височина от 1,52 метра за жените и 1,63 за мъжете. Ако повървим сред жителите на тогавашна Остия, ще се почувстваме доста високи. Интересно е, че градът е почти предградие на Рим, следователно осемстотинте скелета, изследвани от екипа на Бондиоли, представляват „фотография“ и на тълпата, която бихме срещнали в столицата. И това не е всичко...

Нашият роб влиза в една *rorina*. Много е жаден. Докато чака да му сервират, наблюдава една маса с четирима мъже. Видът им е скромнен, вероятно са работници от солниците. Особено го учудва единият от тях. Той не си отваря устата, сякаш стиска нещо със зъби. Но не за да се храни. Устата му не се отваря дори когато се смее. Робът все пак забелязва, че му липсват предните зъби. Какво ли му се е случило?

Робът не знае, но този човек е засегнат от рядка вродена болест, наречена сигнация. Долната челюст остава свързана с черепа, без става. Той не може да отвори устата си. За да се храни, са му извадени предните зъби. Така в здраво сключените челюсти се е отворил „прозорец“. Вместо да яде нормално, той пие и поглъща каши като новородено. Но това не е единственото нещастие, сполетяло го в живота. Той е част от общността на работниците, които се трудят в солниците, много тежък занаят.

Техният обширен некропол е открит в съвременната епоха близо до Остия, след като иманяри започнали да изравят скелети и предмети. Археолозите от Дирекцията за археологически разкопки в Рим, координирани от Лаура Чанфриля, извадили на бял свят двеста и седемдесет погребения. Те са такива, каквито би могло да се очаква от много бедно общество като тяхното — скромни, обикновени, без ценни предмети или почти без такива (само в едно от три имало нещо като малка стомна, две обици), но богати на информация. Открит е например един много красив гердан, прост, почти „примитивен“, но трогателен, окачен на врата на малко дете и предназначен за умилюване на злите сили в отвъдния свят. Направен е от животински зъби, заоблени парченца от керамични съдове, раковини, кехлибар и една висулка на египетското божество Бес^[3]. По всяка вероятност тези предмети не са купени, а са намерени на улицата. От разкопките са излезли на бял свят и седемдесет монети, поставени в устата на погребения или близо до тялото като паря, предназначена за Харон. Между тях, виж ти каква случайност, има и една сестерция от времето на Траян. Тя е позеленяла от окисляването и главата на императора е изтрита в средата при скулите и слепоочията, знак, че е употребявана дълго време. Но това е друга история за разказване.

Мъртвите „говорят“ и ни разказват за изключително тежкия си живот чрез научните данни, извлечени от техните скелети, изследвани от Паула Каталано, отговорник за Антропологическия сектор в Дирекцията. Много скелети имат белези от счупвания, увреждания и страдания на гръбначния стълб. Наблюдават се и поражения вследствие на продължителните усилия в областите, където сухожилия и връзки се захващат за костта, дископатии, следи от хронични възпаления...

Лесно е да си представим ежедневието на работниците в солниците с ужасно тежките торби сол, които носят, с ослепителното отражение на слънчевата светлина, което бързо изхабява зрението, със солта, от която и най-малките драскотини се възпаляват.

В 72 на сто от случаите става въпрос за мъже, като младите са малко. И тук ни поразява възрастта на починалите — между двайсет и четирийсет години за мъжете, още по-малко за жените, които бихме могли да определим направо като „тийнейджърки“. Всъщност най-голямата част от тях са умрели в края на юношеството. Тези хора не са роби или освободени роби, а просто бедни римляни. Сред скелетите археолозите са намерили и този на мъжа, поразен от сигнация.

Стомната най-сетне е дошла и нашият роб пие жадно, облегнат на плота. Погледът му се плъзга по стените на кръчмата, където вижда само рисунки и вулгарни надписи. После се спира на поредица портрети, които придават по-голяма стойност на една от стените.

Това е много добре изпълнена декорация, различна от тази на другите стени. Тук са изобразени седемте „мъдреци“ и под всеки от тях има мото, което обобщава „философските“ му идеи. Заинтригуван, робът напъга очите си, очаквайки нещо наистина мъдро, после започва да се смее високо. Толкова високо, че някои клиенти дори се обръщат. Четем и ние. Това са фрази, открити непокътнати от археолозите, които предават много добре атмосферата на мястото:

„Гениалният Хилон ни научи на изкуството да изпускаме газове, без да вдигаме шум“; „Талес препоръчва на запечените да се напъват силно“; „Който ака добре, измамва лекаря“.

---

[1] Пристанище, построено от Клавдий на 4 км от Остия. — Б.пр.

↑

[2] На латински *Insula Portus*: остров, образувал се срещу устието на Тибър, където се намира некрополът на Портус. — Б.пр. ↑

^[3] Бог джудже на веселието и танците от египетската митология.
— Б.пр. ↑

ГОЛЯМОТО ПРИСТАНИЩЕ НА ОСТИЯ — СКЛАДЪТ НА РИМ

Сега робът излиза от града. Всъщност Остия е вече само административен град. Истинското пристанище от императорската епоха се намира на около два-три километра на север.

Когато Рим започнал да разпростира властта си, се видяло, че малкото речно пристанище на Остия вече не е достатъчно. Трябвало да се управлява все по-голям трафик от товарни кораби, които пристигали с храните и стоките за столицата. Плавателните съдове, които докарвали прочутото зърно, били прекалено големи, за да се приближат, затова хвърляли котва в открито море и после сваляли през борда товара. Или пристигали в Поцуоли и оттам други, с по-малки размери, се изкачвали нагоре покрай брега до Остия.

Явно било необходимо по-голямо пристанище за столицата на империята. И император Клавдий поставил началото на строежа на гигантско съоръжение на север от Остия, пристанището на Клавдий. Били изградени два вълнолома като дъги, които „прегръщали“ морето, създавайки залив от 64 хектара. Във вътрешността му можели да пуснат котва цели двеста кораба.

Но най-впечатляващ бил може би фарът. Инженерите докарали огромен плавателен съд, използван от Калигула за превозването на обелиск от Египет, който сега се намира на площада „Свети Петър“. Тези кораби били истински „самолетоносачи“, използвани само веднъж за специални товари, след което вече не ги употребявали. Представлявали римският еквивалент на Сатурн V, гигантската ракета, която закарва човека на Луната. И ако днес един екземпляр от нея е изложен в Хюстън, за да му се възхищават туристите, същото се случило в римската епоха с един от тези съдове в Поцуоли. Бил изтеглен на сушата и оставен да му се любуват като на паметник на корабното инженерство.

В Остия римските инженери закарвали кораба на Калигула в открито море и го потопили, като го напълнили с бетон. Така създали изкуствен остров, върху който издигнали фара на пристанището. По

своята форма той напомнял Александрийския в Египет. Днес брегът е с четири километра по-навътре, отколкото през римската епоха. Пристанището на Клавдий сега е част от зоната на летището „Леонардо да Винчи“. Някои негови части се показват в ливадите между пътищата, паркингите и сградите. Има и малък музей с останки от Римски кораби, намерени на обекта.

Островът на фара, това толкова дръзко решение, е погребан край едно кръстовище, където всеки ден минават стотици автомобилисти неподозиращи за съществуването на този шедевър. На малко разстояние оттам започва една от пистите за приземяване на летището.

Пристанището на Клавдий претърпяло фиаско. Бурите потапяли корабите във вътрешността му, където непрекъснато се трупа пясък, което изисквало да се заделят прекомерни средства за поддръжката му. Затова Траян наредил да се построи ново пристанище. И то било истинско бижу.

Проектирал го един велик архитект, истински Микеланджело на Античността — Аполодор от Дамаск. Работата продължила цели дванайсет години, но накрая всички могли да се възхитят на нещо оригинално и новаторско за епохата. Изграден бил по-навътре в сушата нов басейн, свързан с предишния, с форма на свършен шестоъгълник с 2000 метра кейове.

И днес, гледано от самолет, пристанището с повърхнина от трийсет и два хектара поражда със свършенството и красотата си. То не само отговаря перфектно на своята функция, но има авангардна и дръзка форма. Бихме могли да го сравним с кристалната пирамида, която сочи входа на Лувъра.

Бил построен и канал за свръзка между Тибър и морето, изградили и нови складове.

Сега робът минава покрай тези огромни сгради, които ограждат кейовете на шестоъгълното пристанище.

Те също са малки шедеври. За да се предпази от разваляне зърното в чувалите, изградени върху колони конструкции (*suspensurae*) повдигат с две педи подовете на различните *cellae*^[1]. Така въздухът циркулира и чувалите са изолирани от влагата (и от животните). Освен това складовете са сухи, имат малки входове, дебели стени, добре затворени врати, малко светлина.

Тези складове са стратегическите резерви на Рим — без тях градът не би могъл да живее. Зърното пристига през топлия сезон. Корабите, идващи от Египет, влизат в пристанището и водени от *scapha*, малка лодка с гребла, стигат до един вълнолом, разтоварват трюмовете и после се връщат обратно. Това е постоянен поток, който спира да тече при лошо време. И наистина никакъв кораб не прекосява Средиземно море през зимата, тоест от октомври до март. Навигацията чисто и просто се преустановява. Така че след като се захрани голямата резерва, градът изпада в летаргия като мечка, която живее от „мазнината“, натрупана през топлия сезон. През всички останали месеци торбите зърно се изпращат от Остия в Рим равномерно, така че хлябът да присъства винаги на масите на жителите, за да няма бунтове, глад, както и спекулации с цените.

Тоест по Тибър през цялата година има непрекъснат трафик на „TIR-ове“, които плават срещу течението с торби зърно. Това са тумбести кораби, наречени *naves caudicariae* (от *caudex*, дънер). Както се разбира от името, те са тежки и малко маневрени и се използват основно като шлепове, теглени от брега от волове или хора. Разстоянието не е огромно, около двацет и пет — двацет и седем километра, но срещу течението те се взимат за два дни.

---

[1] Помещения, стаи (лат.). — Б.пр. ↑

АТМОСФЕРАТА ПО ВЪЛНОЛОМИТЕ

Сега робът е стигнал до вълнолома. И не вярва на очите си. Гледката му спира дъха. Десетки и десетки кораби някъде в далечината чакат да влязат в пристанището и да разтоварят. Разгънатите платна са много, ясно се вижда елегантната тумбеста форма на плавателните съдове. По-отдалечените сякаш са опрели в хоризонта. Имаме чувството, че присъстваме на десанта в Нормандия, но в Античността.

Робът наблюдава работата на вълноломите, където се разтоварват корабите. Вижда цели „войски“ от амфори, бали, пълни кой знае с какво, вързани с въжета, които ги обгръщат здраво.

От един плавателен съд слизат в индианска нишка *saccarii*, тоест „хамали“, които носят торби със зърно. Дъските, които свързват носа на кораба с вълнолома, се люлеят ритмично при всяка тяхна стъпка.

На друго място разтоварачи, с помощта на специални кранове, които римляните наричат *ciconiae* (щъркели), трупат купчини чаши от сигилатна керамика, натъпкани със слама. Виждали сме много такива съдове в музеите — червени, с гравирана украса, те са „хубавият сервиз“ на всяко заможно семейство. Някога са били гордостта на Италия, по-специално на областта Арецо. Сега ги правят в Южна Галия. Както се случва днес с нашите продукти, копирани в Китай и продавани на по-ниска цена.

Сред цялата тази бъркотия едно момченце към дванайсет години, с червена коса и лунички, лови риба, седнало на вълнолома с крачета над водата. Вече е хванало два кефала. Но сега се насочва към октоподите. Има същите въдици с форма на котвички, като тези, които се използват в съвременната епоха.

Младежът с бръснатата глава се спира. От един плавателен съд свалят огромни птици, каквито никога не е виждал. Това са щрауси. Роб държи здраво един и върви върху дъската, като едва пази равновесие. Двамата приличат на танцьори, упражняващи някаква стъпка. Изведнъж щраусът сгъва дългата си шия и силно клъвва човека по главата. После се извива и опитва да избяга. Робът го стиска още по-силно и двамата падат на земята. Веднага дотичват други слуги,

които задържат животното. Но се намесва и мъж, който жестоко започва да бие роба с пръчка. Щраусът е рядка стока, струва цяло състояние, а той я „поврежда“. Окървавен и накуцвайки, робът понася птицата към кафез, поставен върху кола.

Нашият роб с бръснатата глава се спира и наблюдава ужасен потока от животни, които слизат от кораба. На нас сцената ни напомня за Ноевия ковчег. И той не е единствен. Слизат животни и от други два кораба, закотвени малко по-нататък. Появяват се газели и антилопи (с парченца дърво, нанизани на върха на рогата им, за да се избегнат наранявания или повреди), слон с оковани крака. Неговото сваляне от плавателния съд е изключително трудно. Виждат се опънати вериги и слуги, готови да се намесят. Има и един *procurator ad elephantos*, императорски чиновник, отговарящ специално за разтоварването на тези животни, който наглежда работата. Седи прав до собственика на животните, освободен роб, натрупал голямо богатство с тази търговия.

Сега е ред на тигрица, която има любопитен намордник. Той е от плат или червена кожа (не е съвсем ясно) и обвива долната ѝ челюст, така че държи устата ѝ отворена, за да не може да ухапе никого. Не е лесно да я накарат да слезе, запъва се, пухти, мъчи се да удрия с лапи. Вързана е отпред и отзад с въжета, така че не може да скочи. Хората, които се занимават с разтоварването на този звяр, са експерти. Но дълбоките белези по кожата на някои от тях говорят, че това е занаят, изпълнен с лоши изненади. Подобни сцени напомнят много изобразените на археологическия обект на Пиаца Армерина в Сицилия. Вилата там вероятно в някакъв период е принадлежала на търговец на животни и върху мозайката са изобразени всички начини за ловене и транспорт на зверове за представленията в Колизеума. Обект, наистина невероятен и заради всички други мозайки, които съхранява.

Робът с бръснатата глава наблюдава няколко клетки на палубата на корабите, които чакат да бъдат разтоварени. От предните отвори се виждат жълти очи, потънали в гъста грива. Това са лъвове. Внезапен рев от една от клетките предизвиква като ехо отговор от другите наблизо. Но от една от тях не идва никакъв звук. Слугите изтеглят безжизненото тяло на лъв. Средно само едно животно от пет

преживява пътя дотук. Става ясно как търговията с животни е причинила колосално намаляване на дивите зверове в империята. И всичко това за зрелищното им убиване в Колизеума...

ГОЛЯМАТА ГЛОБАЛИЗАЦИЯ НА РИМЛЯНИТЕ

Бръснатият роб най-накрая намира заминаващ за Испания кораб. Не е единственият. Има други шестима роби като него, които вървят нагоре-надолу по вълнолома, търсейки подходящото плавателно средство за писмата на своите господари. Обръща се към добре облечен човек, застанал прав до кораба, който товарят. Кожената чанта до него показва, че е пътник. Трябва да е важен чиновник от императорската администрация. С цялата смиреност, която разликата в социалното положение му налага, робът се приближава с наведена глава и го пита дали може да занесе писмата на неговия господар в Гадес (днес Кадис), закъдето пътува. Това е дълъг маршрут, трябва да се преминат Стълбовете на Херкулес^[1] — градът се намира в южната част на Иберийския полуостров, на атлантическия бряг.

Мъжът го гледа втренчено известно време, хвърля поглед на кожената торба и отново го поглежда. Очите му са светли, лицето му е добре изваяно. Това, което нарушава хармонията на чертите му, е белегът на брадичката. Но той му предава индивидуалност.

Усмивва се и приема поръчката. Младежът добавя кесийка, която му е дал господарят — малка компенсация. Мъжът я претегля на ръка. Отваря я — вътре има сестерции. Исква да откаже, но робът, след като се е поклонил, се е отдалечил твърде много, за да може да го извика.

Докато гледа след него, мъжът усеща, че малка ръчичка стиска неговата. Обръща се и вижда тъмните очи на момиченце. Дъщеря му.

Съпругата му е зад тях и се усмивва. Мъжът кляка и поглежда детето, като гъделичка брадичката му. Ясно е, че семейството му е дошло да се сбогува с него преди заминаването му. Двама роби са ги придружили. Впечатлени сме от момиченцето. Преди всичко заради това, с което е облечено — сложило си е най-хубавите дрехи за своя татко. Красива ленена туника. Пръстенче от кехлибар. Прекрасно златно герданче с малки сапфири. И копринено „шалче“. Всичко е много изящно, скъпо и елегантно и показва високия статус на семейството.

Но на нас ни говори и друго. Туниката е изтъкана в Рим от лена, отгледан в Египет. Кехлибарът идва от Балтика. Сапфирите от Шри Ланка. Коприната от Китай...

Само по себе си момиченцето е символ на нещо, което познаваме добре и което още римляните са изобретили — глобализацията.

Ние си мислим, че това е типична характеристика на модерното общество. Но е достатъчно да се огледаме добре в тази империя, за да разберем, че глобализацията се е породила преди две хиляди години. Макар и с по-различни особености, свързани очевидно с времето.

Във всички страни около Средиземно море, до пустините на юг и на изток или до ледената шир на Северна Европа се употребява една и съща монета, действат едни и същи закони, има един и същ начин на живот, един и същ урбанистичен стил. Дори един и същ език (плюс гръцкия в Изтока). В Александрия можете да поръчате същото вино, като в Лондон. Хората се обличат по една и съща мода и се къпят по един и същи начин.

Както видяхте по вълноломите в Остия, могат дори да се намерят „ментета“ (чашите от сигилатна керамика).

И очевидно глобализацията нанася същите поражения — загубване на местните традиции и архитектурни стилове, унищожаване на култури, погълнати от новия начин на живот.

Един и същи начин на живот, разпрострял се върху три континента и довел до изчерпването на много природни ресурси. На дивашкото изсичане на горите по цели участъци на бреговете за строежа на кораби се дължи изчезването на дивата фауна, изпращана в градините на патрициите или в различните амфитеатри, разпръснати из империята. А от някои редки лечебни растителни видове като *laserpicum* (наречен и силфий, истинска панацея за много болести), разпространен в Киренайка, днес няма и следа.

Пристанището на Остия е може би един от най-мощните мотори на глобализацията. Достатъчно е да се огледаме наоколо и да видим корабите, които разтоварват или товарят стоки от всякакъв вид.

Един от тях след час ще се отдели от вълнолома, за да се отправи към най-западния бряг на империята. На борда му ще бъде нашата сестерция.

[1] Така се нарича протоктът при Гибралтар, ограден от планините Абила в Африка и Калпа в Испания. — Б.пр. ↑

ИСПАНИЯ ЗЛАТОТО НА РИМ

КЪМ РИМСКА ИСПАНИЯ

Корабът е изминал много мили, като е спирал в многобройни пристанища, за да товари и разтоварва стоки. За разстояние, което днес се изминава със самолет за по-малко от три часа, в римската епоха е необходима една седмица. Толкова са дните на навигация, които разделят Остия от Гибралтар.

Струва си да поразмислим. Вече едно нещо става напълно ясно — усещането, което имаме ние, хората от двайсет и първи век, при пътуването и живеенето в римската епоха, е, че всичко става забавено... Пътуванията са безкрайни дори само за да се отиде до местата, където прекарваме уикенда си. На писмата са необходими дни, седмици или месеци, за да занесат една вест, и също толкова, за да върнат отговора...

Всеки от нас би изпитвал потребност от телефон, от есемес, да не говорим за имейл...

Така както и от радиатор през зимата, от шампоан, от перална машина, от упойка при зъболекаря, от душ, от амортизатори на превозните средства, от подметки от мека гума, от самообръсначки, които не режат лицето, от кухня с газ или електричество, от кафе...

Все пак има нещо, което дори на нас не би ни било нужно през Римската епоха. Това е часовникът. Тук всички ежедневни дейности следват естествения си ритъм. Така се чувстваме, когато сме в отпуск. Има дори време за размисъл или за медитация (ако човек е богат...), нещо все по-рядко в съвременното общество, за което е характерен бесният ритъм. В сравнение с нашите луди времена Античността изглежда истински рай. Но медалът има и обратна страна.

Човек може да се наслаждава на спокойното ежедневие, но не задълго. Видяхме, че животът е кратък. Това е единственото нещо, за което римлянинът би ни завидял истински. Днес живеем почти двойно повече от него и три пъти повече от съпругата му.

И не само това — на тази късна възраст изглеждаме все „помлади“, докато в императорската епоха един четирийсетгодишен човек

е изгубил вече всичките си зъби, а четирийсетгодишната жена се смята почти за стара.

Мислим за всичко това, докато се любуваме на наситеното синьо на морето, което се простира докъдето поглед стига. Преди няколко часа сме преминали Гибралтарския пролив, който за всички древни, както и за римляните, е известен като прочутите Стълбове на Херкулес. Пред нас се е ширнал безкрайният Атлантически океан. За древните той е истинска бездна във всеки смисъл на думата, преди всичко що се отнася до познанията. За тях той е край на познатия свят и никой не се осмелява да отиде отвъд хоризонта. За щастие пътуваме покрай брега, Кадис би трябвало да се появи след малко...

Внезапно забелязваме движение на борда. Всички моряци и малкото пътници гледат към брега, от дясната ни страна. Между нас и земята забелязваме истинско „съзвездие“ от малки плавателни съдове, разположени в кръг, вътре в който морето кипи и се пени. Там са поставени мрежи и е направен капан за рибите.

Точно по тези брегове на Иберийския полуостров могат да се видят най-известните и продуктивни клопки за ловене на риби в древността.

Според Опиан (гръцки поет от римската епоха, написал колосален труд от над три хиляди и петстотин стиха за рибите и техниките на риболова, *Halieutica*^[1]) през пролетта по тези места пристига истинска войска от мигрираща риба тон. Рибарите чакат на кули, издигнати на върха на някоя височина. Това са опитни хора, способни да преценят бързо какво е количеството риба и накъде се насочва. След като се даде алармата, капанът щраква. Най-подходящи са вдлъбнатините по крайбрежието, които да са нито прекалено тесни, нито прекалено ветровити. Главното е мястото да е дълбоко и брегът да е вертикален.

Веднага щом забележат рибата, рибарите хвърлят мрежите в морето. Според поета тяхното разположение „напомня това на град, в който се виждат врати и стаи“. Прекрасен образ, който обяснява как пасажът бива насочен към местата, наречени от Опиан „коридорите на смъртта“. Изобилието е толкова голямо, че мъжете не могат да пленят всички, и ловът завършва, когато рибарите видят, че тяхната система от мрежи не може да задържи повече и една риба... Тогава затварят входовете. „Уловът е отличен“, заключава поетът.

А после какво се случва? Част от него се изяжда от местните жители, но друга претърпява изненадваща обработка. Благодарение на изобилните запаси от сол в тази област е могла да се развие истинска промишленост на осоляването, както твърди гръцкият географ Страбон, която позволява да се търгува с месото на рибата тон и на отдалечени места.

Но не само това. От рибата се получава и друг продукт — *garum*... Митичният *garum*, сосът, който присъства на всяко луксозно пиршество в империята... Който по цена, харесване и търсене е сравним с нашия балсамов оцет (въпреки че има напълно различен вкус). Но как се получава?

Това ще разберем сега.

---

[1] „За риболова“ (гр.). — Б.пр. ↑

ТАЙНИТЕ НА COCA GARUM

Пристигнахме сме в Кадис и нашата сестерция подскача в кесийката, окачена на колана на императорския чиновник. Името му е Марк Валерий Прим. Тъй като изпълнява мисия за сметка на администрацията, той се е настанил безплатно в странноприемница на *cursus publicus* и сега е на улицата, за да предаде писмата, които са му поверени. Едното от тях е адресирано до собственика на стопанство за производство на *garum*, което се намира малко извън града.

Но не е далече. Чиновникът вече вижда покрай брега няколко лодки, които прехвърлят през борда големи риби тон, вероятно заловените в мрежите, които е видял при пристигането си преди няколко часа.

Учудва го острата миризма на тръгнала да се разваля риба, която се усеща отдалече. Тя наистина е непоносима. Ясно е защо стопанството е извън града... В последната отсечка на пътя навсякъде се виждат кости от риба.

Марк казва името на получателя на писмото на роба, който охранява входа, и така разбира, че става въпрос за собственика.

След малко се появява пълен мъж, много любезен, който взима писмото и го целува с очи, вдигнати към небето. Това е послание от неговия брат, който най-сетне му е отговорил.

Прочита го за миг, поглъщайки редовете, щастлив от получените вести. Пита Марк дали някога е виждал как се произвежда *garum*. След отрицателния му отговор го завежда да му покаже технологията. Това е възможност и за нас да научим как се прави сосът, който струва колкото златото...

Постройките на доста голямото стопанство са разположени във формата на подкова около обширен двор. В десните и левите крила се произвежда истинският *garum*. А в централния корпус, гледащ към морето, се разтоварва рибата за обработка. Тук всъщност не се произвежда само прочутият сос, а и се осолява риба.

Влизаме в централната постройка. Тя е много дълга и е заета от редици каменни плотове, върху които робите отварят рибата и я

почистват. Осоляват я отвътре и отвън и после я изпращат нататък по линията за обработка.

Това, което поразява Марк и нас, е, че вътрешностите не се хвърлят, а се събират във ведро и се отнасят сред рояци мухи.

Тръгваме след едно такова ведро заедно със собственика, който ни обяснява как се произвежда сосът *garum*.

Съществуват различни системи за отделните видове. Не са неща, които могат да се разказват на трапезата... Накратко казано, вътрешностите на рибите се изсипват в някакъв съд (или дори във вана) заедно с много голямо количество сол. Добавят се дребни рибки, като малки сардини, барбуни и т.н., после всичко това се оставя дълго време да кисне на слънце, като непрекъснато се разбърква. Топлината и слънцето разлагат сместа, но солта ще предотврати развалянето. Накрая в съда се спуска много гъста цедка от върбови пръчки и се притиска към дъното. Течността, която се филтрира във вътрешността на цедката, ще бъде бутилирана в малки амфори и сервирана на масата — това е *garum*. Онова, което остава на дъното на ваната или в съда, е гъста субстанция с по-лошо качество, но също сервирана на масата. Нарича се *allec*.

Съществуват и варианти на тази „рецепта“. Според един от тях прави се каша от скумрия, аншоа и други видове риба и се сипва в амфори. Оставят се на слънце за два или три месеца, като често се разбъркват, и после се добавя старо вино в пропорция два пъти повече от масата на рибите. Накрая амфората се затваря и прибира в избата.

Бихме могли да си представим, че при отварянето течността ще има необичаен вкус на „рибено вино“...

Сега собственикът ни завежда в сърцето на своето стопанство. Там са ваните с *garum*. Прилича на място от „Ад“ на Данте. Виждаме много големи вани в редица, пълни с гъста течност с виолетов цвят, от която на много места стърчат рибешки кости. Роби разбъркват течната смес с дълги пръчки. Миризмата е непоносима, остра, навлиза в ноздрите и полепва по дрехите. Мухите са навсякъде, това наистина е страшно място. Отвратеното изражение на Марк е толкова изразително, че е почти смущаващо.

И все пак изглежда, че собственикът се чувства прекрасно. И ни казва, като вдига пръста си и го насочва към амфорите, че тук се произвежда *garum* от най-доброто качество. Това е последната

рецепта, после ще си плюем на петите. Силно осолени вътрешности на риба тон заедно с хрилете, съсиреците и кръвта се оставят в керамичен съд за не повече от два месеца. После съдът се пробива и това, което изтича, е най-висококачественият *garum*... или поне така се смята.

Но как може да се харесва нещо толкова неприятно? Представете си, че на пиршествата сосът се сипва изключително внимателно върху месото и върху много други ястия. Вкусът? Когато са се опитвали да възпроизведат рецептата, се е получавала течност с вкус на изключително солена паста от аншоа. Вероятно солта ѝ е пречила да стане токсична. Представете си, че римляните са я използвали не само като подправка, но и като консервант и дори като лекарство...

Последни размишления. Спомнете си в колко много рецепти в днешно време се добавя паста от аншоа и ще добиете представа за вкуса, харесван от римляните.

Посещението свърши. Сега Марк върви по обратния път и вдишва с пълни гърди свежия въздух, донесен от океанския бриз. Никога повече няма да носи писмо на подобно място. Обаче не си тръгва с празни ръце. Държи малка амфорка *garum*, която собственикът му е подарил. От най-хубавия...

ОТКЪДЕ ИДВА ЗЛАТОТО НА РИМ

Минали са няколко дни. Марк е продължил на север, минавайки през Хиспалис (Севиля) и Италика (където е роден Траян). Областта не се казва още Андалусия, а Бетика, от името на реката Бетис, днешната Гуадалкивир. Ще приеме името Андалусия с падането на Западната римска империя.

Най-сетне стига до целта в крайната северна част, тази, която в съвременната епоха ще бъде наречена Галисия, в бъдещата провинция Галеция, на границата между Испания и Португалия. Тук се намират златните мини.

Всъщност Марк, в качеството си на императорски функционер, е бил изпратен да инспектира добиването на злато в тези мини под открито небе. Те са сред най-големите в империята и се намират в истинска райска градина.

Марк се е събудил рано тази сутрин, преди разсъмване. Целта на дългия поход, който е предприел заедно с колона войници като ескорт и други функционери, е билото на един хълм. Когато стигат там, слънцето се показва на хоризонта, разкривайки невероятна гледка.

Навсякъде наоколо, чак до хоризонта, се простират вълни от заоблени възвишения. По склоновете им се чува шумоленето на зелените корони на кестените. Тук-там изникват като айсберги естествени кули, бразди и долчинки, изваяни от ерозията на платото.

Тази толкова естествена и красива панорама внезапно е нарушена от апокалиптична гледка. В полите на склона, където се е спряла колоната войници и функционери, се разкрива огромна лунна шир, лишена от дървета и живот. Пейзажът напомня дъното на пресушено езеро, но всъщност е дълбока рана, нанесена на земната повърхност разкъсване, което оголва плътта на толкова хармоничната природа.

Всичко това не е дело на боговете. То е дело на човека. На това място от „Ад“ на Данте се движат и суятят като мравки хиляди микроскопични човешки фигури. Те са на работа още с първите лъчи

на зората. Смесен шум от виковете и инструменти стига чак до горе. Може би адът изглежда точно така.

Ето това са големите златни мини на империята.

Височината, на която се намира Марк, ще бъде срината в намиращата се под нея лунна долина. По този начин ще излезе на бял свят златният слой в основата ѝ. За събарянето ѝ ще се използва опустошителен метод, който Плиний Стари е определил като *ruina montium*, тоест буквално „разрушаване на планините“. Име, което само по себе си е програма...

Вече идва ред за новото събаряне. Всичко е готово и от няколко минути е даден сигналът за евакуация на мините.

На различни места по платото около Марк се виждат много „кладенци“, от които един по един започват да излизат първите групи миньори. Те са изтощени, мръсни, с напрегнати лица и широко отворени от страх очи. Още не е дошъл моментът да се събаря склонът, но те не знаят това.

Кои са тези мъже и какво има зад този тъмен отвор, който слиза вертикално в терена на малко разстояние от ръба на стръмнината?

За няколко минути река от човешки същества излиза от мините. Един от миньорите се спъва и е стъпкан от другите. Всички са като полудели. Блъскат се, за да ускорят изкачването си по безкрайния низ от дървени стълби, които ги извеждат извън подземния ад. Някои са голи, други са облечени със захабени парцали, телата им са съвсем слаби, покрити са с кал, драскотини и рани. Лицата им са изпити и брадясали. Липсата на зъби подчертава изражението на безнадеждност.

Веднага ни идва наум, че са роби. Но не са. Този, който работи тук, го прави доброволно, това са свободни, но отчаяни хора. Получават съвсем малко заплащане, колкото да преживеят.

Ситуацията напомня много това, което се вижда днес в някои области на Третия свят, където се добива злато (Африка, Южна Америка и т.н.). Работата е много тежка, условията са ужасяващи, но работниците не са роби, поне официално. И всички се надяват, че ще намерят голям къс самородно злато, който ще промени живота им. Така е и в римските мини.

С Траян мините на Лас Медулас достигат пика на своята експлоатация — като работна ръка са ангажирани не по-малко от 8000 души, разделени според специфичните си дейности — едни копаят, други изнасят материала от галериите, трети пресяват... Излишно е да се казва, че работата е убийствена.

Сега излизат последните миньори. Подкрепят някои свои ранени другари. Изнасят тяло със страшна рана на главата, от която тече обилно кръв. Вижда се светлият цвят на мозъка. Може би човекът е вече мъртъв. Разнася се слух, че е имало пропадане във вторична галерия. Вероятно има жертви. Това са чести инциденти тук. Но римските власти са се научили да не си губят времето с подобни трагедии. Не може да се спре добивът на злато за империята, за да се обръща внимание на съдбата на тези отчаяни хора. Заповедта е ясна — никой няма да слиза да търси изчезналите, евентуално останали живи, още по-малко да се опитва да вади телата на мъртвите. Вече закъсняват с излизането. Такъв е законът на мините. И те са го знаели предварително. Телата им ще потънат след малко заедно с хребета. Дори няма да е необходимо да бъдат погребвани.

КАК СЕ СЪБАРЯ ПЛАНИНА

Марк се приближава до входа на мината. Опитва се да види вътрешността, но погледът му не успява да проникне отвъд първите метри. Мракът и прахта сякаш закрилят това място на отчаянието.

Но ние можем да отидем по-нататък, защото археолозите и учените са намерили останките от тези галерии и са разбрали какво е ставало вътре в тях.

Изтърбушването на платото е продължавало с поколения с впечатляваща точност.

Представете си, че трябва да отрежете парче торта и нагласяте ножа така, че да постигнете желаната големина. Точно това правят римските инженери — пробиват платото на определено разстояние от ръба на наклона, определяйки колко да „отрежат“ от него. После на това място миньорите копаят наклонени галерии със силата на ръцете си. Тези галерии (наречени *arrugiae*) слизат косо надолу и на равни разстояния се разклоняват на други странични коридори, широки малко повече от метър, в които човек трудно може да стои прав.

Инструментите са съвсем прости — лопати, кирки, пики, чукове и клинове. Представете си условията. Работи се на тъмно, като мястото, което трябва да се копае, се осветява с обикновени лампи, а изкопаният материал се слага в кошници и се влачи навън. Въздухът е малко, има много прах, който пълни дробовете, а горещината е задушаваща.

И после какво се случва? Как успяват да съборят цели участъци от платото само с един удар? Днес единственото средство е динамитът. Но по времето на Римската империя той още не съществува. Така че инженерите са намерили наистина гениално разрешение, използвайки елемент, с който могат да работят много добре — водата.

Успели са да използват водата като... експлозив. Сега ще видим как.

Всичко вече е готово. Марк не е престанал да се взира в обширния ръкав вода, изкуствен ръкав, прокаран на малко разстояние от входа на галерията. Прилича на планинско езерце. Бели облаци като кълбета памук безмълвно се оглеждат в него. Малцина знаят, че за да го напълнят, е било необходимо да построят истински шедьовър на хидроинженерството — акведукт, дълъг цели осемдесет и два километра! Той улавя водата от далечните реки и я докарва дотук по канали, наречени *corrugi* (отчасти забележими и днес).

Нашето внимание е привлечено от развяването на шарени знамена. С това се съобщава, че целият персонал и миньорите са евакуирани от долината. Мината също е празна (освен телата на миньорите, мъртви или умиращи). Служителите на дигите на изкуственото езеро чакат само знак, за да започнат операциите.

Procurator metallorum^[1], който е представител на върховната власт, става бавно, като елегантно премята единия край на тогата върху ръката си. Театрално вдига другата и след като произнесе някаква фраза, свързана с императора, я пуска рязко.

Това е сигналът. Зазвучават тръби. И като в звукова щафета следват викове и заповеди. Докато идва решаващата, изкрещяна с пълно гърло към група миньори, голи до кръста, разположени на точно определени места на дигата, които започват да удрят с тежки чукове. Изведнъж дигата се разтваря и освобождава огромната маса вода, която е задържала от месеци. Като някакъв звяр в търсене на плячка, водата следва изкопан за тази цел канал и се насочва към главния вход на галериите.

Множеството затаява дъх — Марк с широко отворени очи, колегите му с отворена уста, дори *procurator metallorum* наблюдава онемял мощта на вълната, която всеки момент ще се стовари върху целта. Отдалече миньорите следят с трепет водната маса — сега ще се разбере дали техните свръхчовешки усилия и загиналите са послужили за нещо.

---

[1] Управител на мините (лат.). — Б.пр. ↑

ВОДАТА, ИЗПОЛЗВАНА КАТО ДИНАМИТ

Водата нахлува с грохот в спускащите се надолу галерии. Силата на вълната разрушава стените, все едно са от пясък. Цели участъци от галерията се сриват. От входа ѝ излиза приглушен мощен шум, сякаш вик на болка на земята, която се разпуква и разкъсва.

И именно в този миг водата се превръща в експлозив.

Тя притиска въздуха, останал вътре в тунелите, точно както прави помпата на велосипеда, когато се запуши отвора с пръст. И когато налягането стане изключително голямо, тунелите експлодират, помитайки скалата.

Сега теренът трепти под краката на наблюдаващите. Марк и колегите му се оглеждат, после свеждат очи към земята. Ясно се чува как галериите избухват. От главния вход избликва истински гейзер от газове, смесени с прах.

Мощен гръм разтърсва въздуха — отстрани на склона се е отворила пукнатина. После друга наблизо, после още една. Ето, задействал се е верижният ефект, който инженерите и миньорите са чакали. Сякаш са се спугали огромни водопроводи, галериите изхвърлят навън водата, като създават зрелищни каскади, които се хвърлят в долината. Но това не е всичко. Хребетът започва да трепери, издавайки глух и враждебен тътен. Прилича на смъртно ранен гигант, разклаща се и се срива до основата.

Цяла част от челото на платото се сгромолясва, произвеждайки апокалиптичен шум — всички усещат ударната вълна. В очите се чете само едно — страх.

„Начупената на парчета планина се свлича с тътен и с движение на въздуха, което човешката мисъл не може да проумее“, разказва Плиний Стари.

Сега се вдига облак в оранжев цвят, смесен с водна пара, и скрива от погледа както долината, така и небето. Слънцето, сякаш изплашено, временно е изчезнало зад стената от отлагащ се прах. Като милувка на копринен воал той се посипва по всяко нещо — дървета, стъбла на треви, тоги, лица...

От изтърбушените галерии продължават да излизат реки от кал и руда, които се разливат като мазно петно в лунната равнина. В следващите месеци ще бъдат насочени в мрежа от изкуствени канали, които ще отведат всичко в големи вани. Там златото ще бъде отделено от седиментите чрез сита. Останалото ще бъде оставено да се разлее в долината, разширявайки още мъртвата територия.

КАК ЗЛАТОТО ДОПРИНАСЯ ЗА ФУНКЦИОНИРАНЕТО НА ИМПЕРИЯТА

От онова, което изглежда като пейзаж от „Ад“ на Данте, блика жизнената лимфа на римската икономика.

За империята тези мини имат огромно стратегическо значение. Те са еквивалентът на нашите петролни кладенци. Златото винаги е било важно за всички цивилизации, но за Рим е от още по-голямо значение, откакто Август е създал монетарна система, базирана на златната монета *aureus*.

Ауреят с всичките си подразделения е бил в римската епоха това, което е днес за Европа еврото или за Съединените щати доларът.

Трябва да се каже, че с времето нещата са се променяли и количеството на златото в ауреите е намалявало. Това разклащало и отслабвало системата, като предизвиквало увеличаване на цените, инфлация и т.н.

Може да изглежда странно да се говори за инфлация в римската епоха, но в свят, толкова подобен на нашия, и проблемите на икономиката и финансите си приличат.

Като следствие откриваме и друга аналогия на римското общество с нашето. Прилика, която преминава през просто, но основно правило — за да може една толкова огромна икономика да функционира, тя трябва да се опира на силна референтна валута, стабилна и призната от всички. И така както днес финансовите системи се равняват по еврото и долара много извън пределите на Европа или Съединените щати, така и ауреят е бил от голямо значение дори отвъд границите на империята.

И точно това е един от проблемите на римските финанси. Огромни количества златни монети преминават отвъд границата, отвъд *limes*, като с тях се заплаща за всякакви стоки, преди всичко най-ценните, като например коприната. И тези монети не се връщат повече

в системата — непрекъснато кръвопускане, от което империята обеднява.

Случаят с коприната е емблематичен. Както се знае, тя е произвеждана в Китай и за да достигне до Запада, минава по различни пътища, сред които прочутият Път на коприната. Но част от териториите между Китай и Римската империя са обитавани от партите, закleti врагове на Рим, които играят ролята на филтър. Така огромни количества злато не само излизат от империята, като частично изпразват касите на държавата, но и отиват в ръцете на нейните най-опасни неприятели на изток. В някакъв смисъл суетността на висшето общество, на патрициите и матроните, подпомага врага. През вековете римският сенат е взимал различни предпазни мерки, за да ограничи придобиването и употребата на коприната. Но изглежда, че те не са функционирали.

Това непрекъснато изтичане на злато не е единственият проблем. Златото е необходимо, за да функционират поне три основни механизма, без които Римската империя би се сринала. Всъщност златните монети служат за издръжката на легионите, за да пазят империята от варварите, за заплащане труда на администрацията, за да обслужва ефикасно огромната империя и за подхранване на финансите и търговията, с други думи, те движат римската икономика.

Необходимостта от все по-големи количества злато е водила дори до военни кампании за завладяване на нови територии. В нашата епоха това би означавало да се започне война за притежание на петролни кладенци. Или по-скоро за контрол над тях, за гарантиране на непрекъснати доставки. Кое то всъщност се случи с конфликта в Ирак.

В периода на нашето пътешествие в Римската империя е станало нещо подобно — Траян неотдавна е завладял Дакия, сегашната Румъния, която е изключително богата на... златни залежи!

Разбира се, причините за тази война са били военностратегически — трябвало е да се изтласка от границите опасен неприятел като даките, предвождани от способния и харизматичен цар Децебал. Трябвало е и да се измие срама от пораженията, понесени преди години от Домициан в тези територии и завършили с мирен договор, унижителен за римляните. Нещо непоносимо за римския дух... Но една от най-убедителните причини, за да се тръгне на война,

в очите на мнозина съвременни историци (и може би за много администратори на тогавашните императорски финанси) е бил гладът за злато, изпитван от Рим. Като дошъл на власт, Траян заварил касите празни и завладяването на Дакия разрешило всички финансови проблеми. Всъщност Рим водил ужасна война, продължила дълги години и изобразена върху прочутата колона на Траян. Но и изживял нов златен период на просперитет. Този, върху който после се е „настанил“ Адриан, дарявайки историята с едни от най-невероятните години на тази цивилизация.

ДА РАЗДЕЛИШ МОНЕТИТЕ НА ДВЕ

Висшият чиновник Марк Валерий Прим е останал в областта няколко дни, за да събере за своите началници цялата възможна информация за добива на злато в мините. После е тръгнал да се връща у дома.

Този път обаче не е заминал от Кадис, а от Таракон (днес Тарагона), град, който се намира на около стотина километра от Барселона. Прим има да изпълнява друга задача, в Сарагоса. Любопитно е, че това странно име на град всъщност е видоизменен през вековете вариант на римското му име *Caesaraugusta*.

По време на дългото пътуване на Марк със задачи на *cursus publicus* храната и спането са били „гратис“ (той се придвижва за сметка на императорската администрация), разходите са били съвсем малки и сестерцията е още в него. Но накрая двамата се разделят.

Това става в дюкяна на продавач на плодове в Тарагона. Марк купува плодове за пътуването си на кораба. И в момента на плащането нашата сестерция сменя собственика си. Продавачът я взима с ръцете си, лепкави от плодовете. Поглежда я разсеяно и я дава веднага на съпругата си, която седи на касата в задната част на дюкяна и гледа строго. Чува се само потропването на монетата, която пада в дървената кутия, и превъртането на ключа в бравата.

Марк поздравява и се отдалечава по пътя към пристанището с все по-нарастващо желание да види отново семейството си. Бил е далеч от него прекалено дълго. Но вече остават малко дни до завръщането му.

Продавачът на плодове е извикан от своя колега от съседния магазин. Трябва да върне ресто на мъж, който също е купил плодове, но няма дребни пари. Така че го моли да му развали един сребърен денарий със сестерции или по-дребни монети. Това е сцена, която непрекъснато наблюдаваме по пазарите или улиците на нашите градове. Но тук ще видим нещо, на което не сме свикнали.

„Неприятната“ жена в задната част на дюкяна отваря отново касата с физиономия, по която се чете неприязън, и избира внимателно

парите със заострените си пръсти. Приличат на пипалата на паяк, който обгръща плячката си. После подава шепа дребни монети на съпруга си, все със същото студено изражение.

Мъжът ѝ ги дава на колегата си с усмивка, той благодари, отваря ръката си, за да преброи парите и да върне ресто на клиента. В шепата му обаче забелязваме нещо необичайно — няколко счупени монети. Това са разрязани на две сестерции, както и по-малки монети като асове, семиси и т.н.

Защо се чупят монетите? И след това още ли са валидни?

Отговорът е любопитен. Колкото по-далеч се отива от Рим и от големите пътища на търговията, толкова по-малък е оборотът на монетите. И следователно е по-трудно да се намерят дребни. Когато те липсват, се чупят сестерциите, за да се използват като ресто.

В римската епоха тези счупени монети напомнят много на нашите „минибанкноти“, циркулирали през седемдесетте години по същите причини. (Тогава в Италия липсваха монети и ви даваха като ресто бонбони, пощенски марки и жетони за телефон — „бартерна сделка“, учудваща за западноевропейска страна. Същото се е случвало и в римската епоха — магазинерите са връщали ресто в натура.)

Да си представим, че днес, за да ви дадат едно евро ресто, счупват една монета от две евро... би било незаконно. В римската епоха обаче — не. Защо?

Причината е, че днес стойността на монетите е символична (тя отразява богатството на една страна, нейните златни депозити и т.н.). Докато стойността на римските монети е била равна на тежестта на метала, от който са изработени (злато, сребро, бронз, мед).

Всъщност, ако се оцени реалната стойност на метала, който се съдържа в монета от едно евро, ще се получи около 15 евроцента.

В много музеи тези половинки монети са изложени на витрините, но без обяснителен текст. И хората си мислят, че това са „счупени“ монети. В действителност зад тях се крие свят, който не е достатъчно описан — светът на ежедневните покупки в по-периферните области на империята. Всъщност монета, еквивалент на половин сестерция, съществува, това е дипондият, но той почти не може да се намери по тези места. Затова практическият дух на римлянина е намерил разрешение.

Да се върнем към нашите продавачи на плодове. В Тарагона, където все пак има процъфтяващ пазар, тези счупени монети идват от време на време от територии, разположени по-навътре в сушата, и продавачите се стремят да се освободят от тях при първа възможност. Както видяхме да прави госпожата.

Клиентът получава рестото и си тръгва, подмятайки като жонгльор една ябълка, която току-що е купил. В неговата торбичка обаче, освен счупената монета, е и нашата сестерция.

Този мъж е помощник на един *haruspex*, жрец, чиято работа е да отгатва желанието и посланията на боговете, като например изследва вътрешностите на принесените в жертва животни. Чака го кола. Пътят ще бъде дълъг и ще ни отведе в областта, която в съвременната епоха се нарича Прованс, в южната част на Франция.

ПРОВАНС

НАПАДЕНИЕТО НА ДИЛИЖАНСА

ПРИСТИГАНЕ В ПРОВАНС

Харуспексът и неговият помощник са тръгнали отново с колата си. Пътят, който трябва да изминат, е дълъг. Чака ги друг харуспекс във *Vasio Vocontiorum* (днес Везон ла Ромен), център на север от (бъдещата) Прованс. Тук ще се строи голям храм и свещенодействията на жреците са от голямо значение.

Град Арелата (днес Арл) е една от спирките им. Когато пристигат там, пред двамата се разкрива необичайна гледка. Дългият мост, който пресича голямата река на града, Родан, в този момент е неизползваем. Под него минава търговски плавателен съд и мостът е вдигнат... Ситуацията напомня някои сцени от филми, в които се виждат редици от автомобили, изчакващи подвижният мост да пусне речния кораб да мине. И тук атмосферата е същата — коли и хора, които чакат края на операцията.

Но как функционира подвижен мост в римската епоха? Най-близката до брега част е от каменна зидария, следващата е дървена и се издига над лодките (чиито носове са насочени по посока на течението). В точката на свързване между двата сегмента има красива иззидана арка. Тя не е за красота, функционира точно като портал на вход на замък с подвижен мост. С помощта на веригите, закрепени на двата пиластъра на арката, постепенно се вдига една част от дървения мост, дълга десет метра, достатъчна, за да пусне да мине товарен плавателен съд.

Подвижните мостове са два и са разположени в двата края. По този начин могат да се пуснат две лодки едновременно, като се избегне задръстването. Освен това мостовете са близко до брега, вероятно защото течението там е по-бавно и съдовете могат да се управляват по-добре.

Докато корабът минава, един човек забелязва харуспекса и го поздравява с уважение. Други се престрашават и му задават въпроси за бъдещето, искат мнението му за едно или друго, разказват му лични случки и го молят да ги тълкува. За него това е истински ад. Всеки път,

когато го видят, се случва едно и също, не го оставят на мира, както днес феновете обсаждат звездите...

Изплющяването на камшика на помощника му слага край на това малко струпване на хора. Мостът се е затворил отново и преминаването на пешеходци и средства за придвижване е възобновено.

На сутринта пътуването продължава и след още няколко спирания колата най-сетне пристига в града, към който се е отправила. И с нея и нашата сестерция.

Именно на една улица във Вазио тя сменя притежателя си. За да купи животно, предназначено за жертвоприношение. Харуспексът иска да получи съвет от боговете, а помощникът му — да си хапне хубаво парче месо...

Така сестерцията отива в ръцете на продавача, който обаче я дава веднага на господаря си, богат мъж от града. Мъж, който отскоро се е впуснал в политиката.

НОВА ДВОЙКА ВЛИЯТЕЛНИ ХОРА

Няма нищо по-хубаво от питка, напълнена с мед и потопена в мляко, за да ти даде енергията, необходима за започване на деня. Ако се добави претопленото месо от снощния банкет и чаша вино... Закуската на човека, тръгнал на път през римската епоха, е пълна с калории. Това е, защото по пътя трудно ще може да хапне добре преди вечерта. Освен това, ако нещо не върви, както трябва, ако колата се счупи, няма да може да се яде до следващия ден. Разумно е следователно да се нахрани хубаво, а и да си вземе нещо в резерва (малко сирене, хляб...).

Нашата сестерция сега е в джоба на важен функционер, назначен отскоро, който трябва да замине със съпругата си, за да присъства на тържественото откриване на голям акведукт, пуснат отново след спешен ремонт. За този мъж на обществена длъжност всяко значително събитие е възможност да се покаже. Пътуването ще бъде дълго, но не и неудобно — хубава карета чака двойката.

Двамата вървят под колонадите на Вазио Воконциорум. За разлика от това, което видяхме досега, тези колонади са построени върху наклон, изкачват се. Това е необичайно. Имат дори и стъпала. Но тук не е могло да се направи другояче — градът се е развил в планинска зона. Всъщност намираме се на изток от Родан, върху първите предалпийски възвишения.

В съвременната епоха тази област на империята ще бъде част от Прованс и ще привлича милиони туристи с мекия си климат и с богатите на римски останки градове като Арл, Ним, Оранж, както и с невероятния акведукт Пон дю Гар.

Вазио Воконциорум също си струва да се включи в обиколката.

Той не е бил малък град, напротив, покривал е 70 хектара и е наброявал 10 000 жители, с къщи, достигащи до 2700 квадратни метра! Белег за голямо богатство. И именно собственикът на една от тези гигантски *domus*, разположена на над 2000 квадратни метра, Квинт Домиций (не знаем цялото му име, защото каменната плоча, намерена

в къщата му с надпис „На Аполон с лавровите венци“, е счупена), притежава сега нашата сестерция.

Под портиците кънтят смеховете на минувачите, смесени с трополенето на обутите им в сандали крака. Двойката преминава покрай много картини от ежедневиия живот — близо до няколко празни кошници две деца играят на ашици на земята, докато малко петнисто кученце ги гледа и маха с опашка. Наблизо минава мъж, който носи ведра с вода, жена се отдалечава от продавач на плодове с торба, пълна с покупки. Много жители на Вазио са запазили чертите на келтите воконти, живели по тези области. Това са груби лица, закалени не от безделието в града, а от живота на полето. Двойката е поздравявана и явно уважавана от всички. И точно след магазина за плодове Квинт Домиций и съпругата му достигат най-сетне до мястото, където ги чака каретата.

В КАРЕТАТА...

За нас това е изненада. Колата е същата като дилижансите на пионерите, които виждаме в американските уестърни. Има квадратна „кабина“ с широки прозорци и четири големи колелета. Единствената разлика е, че пътниците се качват отзад. Каретата е украсена с рисунки и посребрени пластинки, изобщо — истинска лимузина от римската епоха. Името на този вид превозно средство е *carruca*.

Един роб отваря вратата и както е според римската традиция, мъжът влиза пръв, после се качва жената... Заемат удобно местата си вътре в каретата, настанявайки се един срещу друг (като в купе на влак) — той на „трон“, тя на удобен стол.

След като се затваря вратата, екипажът се качва... върху каретата. Освен кочияша, там има човек на Квинт, който сядва в центъра на покрива, и още един „асистент“, който се е разположил върху сандък с гръб към всички и държи нещо като копие, завършващо с кука. То вероятно служи за отместване на ниските клони или си е просто копие, не е съвсем ясно. Всъщност всички са въоръжени, тъй като по пътя е обичайно да се защитават от бандити. Кочияшът също е въоръжен. Той е дебел мъж, навъсен, напълно плешив, с кожени дрехи и тежко наметало.

Има нещо, което веднага забелязваме и което ни учудва — това са наточените остриета, които стърчат над гривите на конете. Истински сърпове, поставени вертикално, с острие, обърнато напред.

За какво ли служат? Не знаем.

Точно във Везон ла Ромен археолозите са намерили изваян релеф върху камък, който изобразява една от тези *carrucae* със сърповете. Наброяват се четири сърпа и се вижда как се извисяват до нивото на кочияша и на другите седнали върху превозното средство мъже. Може би служат за рязане на ниската шума, когато каретата минава под дърветата? Възможно е, но може би има друга цел, както ще видим след малко...

С вик и рязък удар на камшика кочияшът подкарва колата. В началото конете едва задвижват тежката *carruca*, но после, след като

веднъж е тръгнала, всичко става по-лесно. Зад нея потегля друга кола с личния багаж на Квинт и съпругата му (а той е много) и няколко мъже на коне като ескорт. Истинска малка процесия. Минувачите я наблюдават с любопитство и се мъчат да надникнат през прозорчетата, за да разберат кой е вътре. Квинт, както изисква неговото положение, не обръща внимание на никого и гледа напред.

Големите колелета, стегнати с обръчи, драскат каменните плочи, които покриват улицата на града. На някои места, преди всичко на кръстовищата, неравната настилка предизвиква подскоци, които обаче вътре в *carruca*-та са смекчени от тапицерията на седалките.

За няколко минути излизат от Вазио, преминават през много красив мост само с една арка, който пресича малко ждрело, и се отправят на юг.

ПРОВАНС В РИМСКАТА ЕПОХА

Как е изглеждала областта Прованс в римската епоха? Стараем се да разберем, като се показваме от каретата. Покрай нашия конвой преминава пейзаж от планини, гористи хълмове и необработени полета. Не е много различно от днес, освен в едно — докато сега накъдето и да се погледне, се забелязва присъствието на човека (къщи, пътища, електрически мрежи), в римската епоха, точно обратното, има само природа докъдето стига погледът... Градовете са „острови от хора“ в незамърсено море.

От време на време задминаваме бавната каруца на някой селянин теглена от волове. Веднага се разбира, че става въпрос за местен жител, а не за римлянин — заради облеклото. Келтите, които открай време живеят тук, носят панталони, докато римляните се обличат само с туники тип „поличка“.

Понякога минаваме покрай стадо с пастир, облечен с бяла туника — робът на някое близко земеделско стопанство, — и от прозорчетата на каретата нахлува острата миризма на овцете.

В други случаи обаче ноздрите долавят силен и много приятен аромат. Това може би е лавандула? Не можем да разберем. Расте в диво състояние по целия средиземноморски бряг от Испания до Гърция. Вероятно е тя, но със сигурност още ги няма обширните полета с лавандула, на чието ухание се радваме днес...

Междувременно в каретата двамата не са преставали да разговарят, откакто са тръгнали. Имат да обсъждат новостите, свързани с току-що поетата от него длъжност, да говорят за работите, които трябва да се извършат в къщата с идването на летния сезон, а и за онзи роб, купен съвсем наскоро за градинар, който винаги носи лента около челото си и дългите си коси. Дали няма нещо написано, някаква татуировка, която крие? Квинт поклаща глава. Ще трябва да разбере това.

В римската епоха съществували ли са татуировките? Отговорът е не. Поне не такива, каквито ги знаем днес. Варварите, видяхме това, имат много, някои наистина необичайни. Римляните обаче, както и

гърците, смятат татуирането (и изобщо поставянето на някакъв знак върху тялото) за нещо унижително. Татуировката е наричана *stigma*, тоест клеймо, жиг. И това говори много за мнението, на което се радва...

Сигурното е, че на роб, който избяга и бъде заловен, му поставяли на челото клеймо от три букви — FUG (*fugitivus*, тоест „беглец“), за да се знае, че вече е бягал веднъж. Или буквата F, която означавала *fur*, тоест „крадец“, или CF, съкращение на *cave furem*, „Пази се от крадеца!“.

Редно е съпругата на Квинт да се притеснява, често се случва продавачът на роби да вмъкне някой опасен индивид в групата на другите. Ще трябва да се провери.

НАПАДЕНИЕТО НА КАРЕТАТА

Каретата е преминала през една височина и сега започва да слиза надолу. Наоколо е гъста гора. Пътят минава през тунел от дървета. Й точно на това място щраква капанът. Кочияшът е много опитен, но в горския полумрак вижда едва в последния момент опънато въже между две дървета в края на склона.

Опънато е на такава височина, че да повали мъжете, които са на покрива. Но четирите остриета, поставени вертикално над главите на конете, си свършват работата... Въжето е прерязано с шум, подобен на издавания от камшичен удар. В каретата Квинт и съпругата му не забелязват нищо, мислят, че кочияшът е размахал камшика.

Именно той предупреждава своите хора и тези от конвоя. В края на склона, когато пътят започва да се изкачва отново, има дънер, поставен напречно. Невъзможно е да се продължи. Кочияшът едва успява да спре навреме. От гората изскачат деветима мъже, въоръжени до зъби със саби, вили, копия и боздугани. Това са разбойници.

Двамата от конвоя не са успели да реагират. Но къде е третият?

На пътниците е наредено да слязат. Квинт е скрил златния си пръстен в една гънка на тогата и слиза от каретата пръв, оглеждайки от главата до петите нападателите. Съпругата му е силно изплашена. Очите ѝ са широко отворени, направо е онемяла.

На земята лежи младежът с копието с куката. Опитал се е да реагира, но един удар с тояга го е зашеметил. Кочияшът също се е свлякъл до колелото на каретата с дълбока рана на главата.

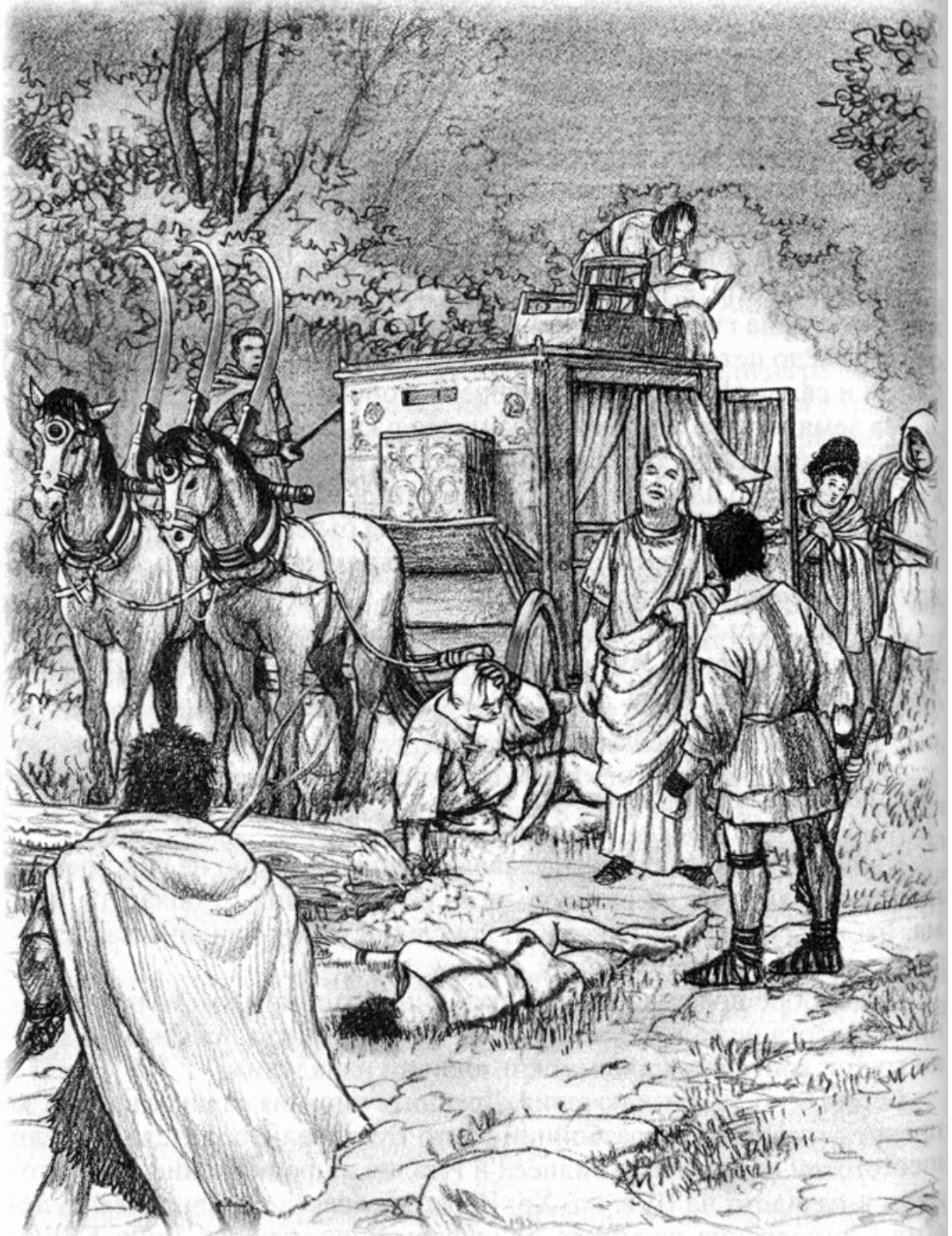
Тези мъже са действали с впечатляваща бързина. Изборът на мястото, техниката, скоростта им дават да се разбере, че са го правили и друг път и че познават добре областта...

Ирония на съдбата. Квинт е бил избран именно защото е обещал повече сигурност по пътищата на провинцията. И сега е изправен лице в лице с проблема.

ЗАНАЯТЪТ НА РАЗБОЙНИКА

Квинт се мъчи да разпознае своите нападатели, но не ги е срещал никога. От вида им се разбира, че са бедни селяни от областта, двама, изглежда, са избягали роби, друг един с меч прилича на дезертьор или на скитащ се войник.

Това добре показва какви са разбойниците по времето на римляните. Никога не са професионални престъпници, а действат на малки групи, които предприемат епизодични нападения.

Естествено, има изключения. Древните писания са ни разказали за прочути главатарии на разбойници като Була Феликс, начело на цели шестстотин мъже, който вилнеел в Италия в продължение на две години в началото на III в. сл.Хр. Избягвал ареста с впечатляваща лекота благодарение на мрежа от информатори. Според Дион Касий, който писал за него, бил толкова умел, че успял дори да освободи двама свои хора, осъдени да бъдат разкъсани от зверове, като влязъл в затвора, представяйки се за магистрат... По време на грабежите взимал само част от скъпоценностите и освобождавал веднага жертвите. Много скоро си извоювал славата на романтичен бандит, нещо като Робин Худ на Античността. Кариерата му приключила, когато император Септимий Север изпратил по следите му силен конен отряд от войската, ангажирана във война по границата с Британия. Заловили го. Как? Привели в действие безпогрешна техника, която през вековете е изпратила в затворите много престъпници, включително и мафиоти. Тя може да се обобщи с изрази: *Cherchez la femme!*^[1].

Това е прочута фраза, много употребявана днес, която, това малко се знае, идва от романа на Александър Дюма баща от 1854 г. „Парижките мохикани“. „Винаги има замесена жена, заявява един от главните герои и продължава: Всеки път, когато ми донесат доклад, аз казвам: *Cherchez la femme*“. Така постъпили и императорските отряди. Открили, че Була Феликс имал връзка със съпругата на друг разбойник, и обещавайки на този разбойник имунитет, успели да заловят Феликс, докато спял в една пещера. Завършил живота си на арената, разкъсан жив от зверовете.

Була Феликс обаче е изключение. Разбойниците в Римската империя обикновено действат на неголеми разпокъсани групи с малко хора в отдалечени и несигурни области и крадат дребните лични вещи, които пътникът притежава — дрехи, монети или ако имат късмет, животните, които води със себе си.

Вярно е, че в някои случаи нападат странноприемници, но обикновено в съгласие със собственика. Всъщност ако не е съучастничеството и дори помощта на местното население, едва ли биха могли да действат дълго.

Способите, които използват, за да се отърват благополучно от силите на реда, са много. Според професор Йенс-Уве Краузе^[2], когато бъдат заловени, мнозина успяват лесно да корумпират този, който ги е

арестувал. Други съумяват да избегнат ареста, като в много случаи се радват на закрилата на високопоставени лица — функционери от администрацията или местни земевладелци, които запазват за себе си част от ограбеното.

Нерядко базата на разбойниците е в латифундиите, където пребивават без знанието на богатите собственици. Обикновено те биват наети от управителя на чифлика и „официално“ са част от работната ръка, като управителят очевидно е в течение на тяхната дейност.

Както вече казахме, разбойниците често са местни жители, имат своя работа или дори са заможни хора, които от време на време правят по някой удар — истински хамелеони, които напомнят образа на дон Диего де ла Вега, официално поземлен собственик, за силите на реда обаче бандит, наречен Зоро...

Една типична характеристика на разбойниците е, че гледат да не убиват своите жертви. Могат да ги малтретират, но убийствата са рядкост, защото не са необходими. Целта е обирът. Спомнете си евангелската притча за добрия самарянин и ще имате пример за обир по римските пътища — мъжът, на когото добрият самарянин се е притекъл на помощ, не е бил убит от разбойниците, а само тежко ранен.

Друга тенденция е да не предприемат прекалено зрелищни и дръзки акции, защото това предизвиква сериозна реакция на държавата, която после ги унищожава. В нашия случай разбойниците са захапали прекалено голям залък. Да нападнеш конвоя на държавен чиновник от ранга на Квинт е грешка. Може би не са очаквали толкова високопоставен човек, нито карета от този тип. Но капанът е бил заложен, така че вече е късно. Поради това вероятно ще отидат докрай... Агресията няма да остане без последствия. Всички добре знаят това. Знае го и Квинт, който се мъчи да разбере кой е главатарят.

Водачът на разбойниците излиза напред. Той е висок и слаб мъж с орлов нос, който предизвикателно гледа функционера. Когато Квинт се опитва да каже нещо, получава удар с юмрук, който го зашеметява. Съпругата му го прегръща. Разбойникът се приближава, протяга ръка и откъсва гердана на жената. Поглежда го и после се взира в нея, накланяйки глава, сякаш иска да каже: „Това не струва нищо, къде си сложила най-хубавите бижута?“.

От каретата слиза един от членовете на бандата. Държи в ръка малка кутия и се усмихва с беззъбата си уста: „Ето къде са...“, казва.

Плячката е значителна. Церемонията, на която двамата трябва да присъстват точно в началото на политическата кариера на Квинт изисква да се носят най-ценните бижута...

Грабежът продължава. Разбойниците отварят багажа, избират най-хубавите дрехи, за да ги продадат, и разхвърлят останалото наоколо.

После нанасят побой на всички членове на охраната и на екипажа. Целта е да предотвратят всякаква съпротива и да ги накарат да им дадат всичко, което крият. По време на грабежа двамата мъже от конвоя често са се споглеждали. В очите им има един и същи въпрос без отговор — къде е техният колега, третият мъж?

Разбойниците взимат оръжията, конете и всичко, което има някаква стойност. Нашата монета също пада в ръцете им. Главатарят си я слага в джоба на панталоните заедно с пръстените и скъпоценностите.

Докато къртят с кинжали сребърните украшения на *carruca*, един от разбойниците вдига глава и се заслушва. Чул е нещо... И друг един наостря уши. Шум на препускащи коне сякаш се чува в далечината. Някой идва... Друга жертва, още плячка? В момента всички си мислят така. Но много скоро в погледите им се появява сянка на съмнение — конете са много, твърде много... Разбойниците се събират инстинктивно в средата на пътя и гледат главатаря си. Какво да правят?

С всяка изминала секунда шумът все повече се превръща в продължителен тътен. Главатарят разбира, че приближават не какви да е пътници, а военни. Извиква на всички да бягат, но вече е твърде късно. В края на пътя се появява голям отряд конници, препускащи в галоп.

Започва безредно паническо бягство. Двата от конвоя се възползват от случая, за да нападат и обезоръжат най-близките разбойници.

Конниците имат пълно надмощие. Бандитите побягват в гората, но не е лесно да се бяга с плячка, а и се намират на дъното на нещо като котловина, наоколо има само възвишения. Мястото е било избрано, за да затрудни бягството на жертвите, но сега се превръща в капан за самите тях.

Всички са заловени много бързо. И лесно. Те не са професионалисти, а обикновени хора с жени и деца. Единствените, които се сражават ожесточено, са двамата избягали роби и войникът. Той ранява един от конниците, преди да бъде надвит от негов колега, който го блокира откъм гърба и му прерязва гърлото със смущаваща бързина. При вида на тази сцена един от разбойниците вдига ръце и се предава.

Накрая са убити трима бандити (робите и войника дезертър), другите са се предали. Главатарят се е спрял чак когато един германски конник с квадратно лице и малки очи му е опрял ножа под брадичката, като му е показал белите си зъби.

Но как са успели войниците да дойдат толкова навреме? Подал е алармата третият мъж от конвоя на функционера, точно този, който липсваше. Малко преди това е влязъл в гората да уринира и когато се е качил отново на коня, е видял нападението. Бил е разумен да не се впусне в схватката, а да се отдалечи тихо и после да избяга в галоп. Достигнал е до *statio*, един от многото малки военни постове, разпръснати по римските пътища на най-несигурните места. Оттам бил алармиран друг, по-голям пост, където бил настанен този отряд конници. Но как са се справили без радио, телефони, джиесеми?

По начин, базиран също на... електромагнитните вълни. Но да го кажем по-просто — става въпрос за светлинните вълни, излъчвани от огъня. Римляните са измислили много ефикасна система за вдигане на тревога, главно на границите. Тя представлява мрежа от дървени кули, разположени на стратегически места. При критични обстоятелства войниците от някоя кула запалват голям факел или буен огън от вече готова купчина дърва.

Всеки път, когато от една кула видят светла точица в далечината върху кула близнак, войниците запалват огън и т.н. Чрез тази светлинна щафета съобщението прекосява за кратко време обширно разстояние (за което биха били необходими часове на кон) и достига до укрепленията в зоната, които могат да отговорят на заплахата. Това е била най-бързата система за комуникация преди откриването на радиото. И бързината на намесата на отряда в нашия случай показва колко е ефикасна.

В действителност не съществуват готови да влязат в действие *turmae* на конницата във всички *stationes* на империята. Тази е била

извикана, защото се е предвиждала намесата ѝ срещу друга банда разбойници от зоната, специализирани в отвличания. Да, защото и такива е имало. Пътуването из империята е криело и тази опасност.

Защо са отвличали хора?

---

[1] „Търсете жената“ (от фр.). — Б.пр. ↑

[2] Професор в Мюнхенския университет, автор на „Криминална история на Античността“. — Б.пр. ↑

ПОХИЩЕНИЯТА НА ХОРА

Plagium (crimen plagii) е думата, с която римляните наричат престъплението похищение. То е често срещано в империята. Целта не е да се иска откуп. И това може да се случи, както е станало с Юлий Цезар, отвлечен като млад. Но не е често срещано.

Истинската цел е робството. Отвличат се хора, за да бъдат заробени.

Не трябва да се мисли, че този феномен е непознат в нашата епоха. И сега много момичета от Изтока биват отвличани, за да бъдат предложени като сексробини на европейския пазар на проституцията. Но това, което е различно в римската епоха, са цифрите. Достатъчно е да си спомним за огромния брой циркулиращи роби в империята, за да си дадем сметка, че десетки хиляди новозаробени трябва всяка година да запълват „дупката“, създадена от умрелите и освободените. Според професор Краузе цифрата вероятно стига до половин милион души... на всеки дванайсет месеца.

Как да се захрани този пазар? По три начина — с войните, чрез закупуване на „човешка стока“ отвъд границите (от ловци на хора, точно както в Африка доскоро) и чрез отвличанията.

Могат да се случат навсякъде, никое място не е сигурно. Видяхме, че дори управителите на големите пекарни в Рим отвличат клиенти. Други места, много опасни за самотните пътници, са извънградските кръчми странноприемници. Съдържателите често помагали на злодеите да похищават собствените им клиенти, които после били продавани в робство. Към края на империята дори домът ще стане опасно място. В Северна Африка групи от сухопътни „пирати“ с ненадейни акции ще нападат изолирани къщи или малки предградия, пленявайки жителите, за да ги направят роби.

Но по пътищата рискът е по-голям. Много отвлечени по пътищата римски граждани свършват в големите земеделски стопанства, където до края на живота си работят като роби. За близките това е голяма мъка — баща или син изчезват, докато се връщат у дома или отивайки на работа, и не се знае вече нищо за тях.

Говорим за най-лошите места, където може да попадне робът. Работата е много тежка, храната не е достатъчна и местата за спане са мизерни. Смъртните случаи, това не би трябвало да ни учудва, са много чести. Точно затова латифундистите непрекъснато имат нужда от роби. И отвличането е начин да ги придобият бързо и без пари.

Феноменът е бил толкова разпространен през цялото съществуване на империята (а и преди), че от Август до Адриан властите правели внезапни претърсвания в домовете на едрите земеделски собственици, за да се търсят похитени римски граждани...

Какво са рискували похитителите? В републиканската епоха само глоба, после принудителен труд (ако принадлежали към някое от ниските съсловия) или изгнание до живот (за привилегированите класи). Диоклециан въвел смъртното наказание. Но тъй като отвличанията не преставали, Константин наложил изключително жестоки смъртни наказания за робите и освободените роби, участвали в похищенията — те или били хвърляни за храна на зверовете, или били убивани от гладиаторите.

Последно вледеняващо сведение — предпочитаните жертви са децата, защото са по-лесни за отвличане и веднъж отведени надалече, не могат да обяснят откъде идват.

Всъщност това е едно от мрачните лица на римското общество. Днес ние излизаме от дома си безгрижни, без да се замисляме. Но всеки, който в миналото е прекрачвал прага на къщата си, е трябвало да включи и нея в списъка на опасностите, дебнещи в света навън.

Ограбеното е върнато на Квинт и съпругата му. Следователно след кратко пътешествие из гората и сестерцията се е върнала при собственика си. Рядко е една монета да се върне при предишния си притежател, но в този случай е напълно разбираемо. Семейството се съвзема от шока — приютено е от богат човек, притежател на вила в околностите.

Рано на следващия ден отново тръгват на път. Квинт е решил инцидентът да не го спира и използва колкото е възможно повече ехото от случилото се в своя полза. При акведукта го очаква истинска тълпа, която го приветства и иска сведения за нападението. Но той публично изразява благодарността си към Меркурий, закрилник на пътешествениците, на пътниците, лекарите, търговците и, по ирония на съдбата, на... крадците!

В действителност заради своята бързина Меркурий е „патрон“ на много човешки дейности, които се извършват бързо — обир, покупки и продажби, печалби. Не е случаен може би латинският термин за означаване на търговеца и неговия свят — *mercator*, търговец и *merx*, търговия...

А ако към крадците и търговците добавим лекарите, на които също е патрон, добиваме представа какво са мислели за тях римляните...

Докато Квинт произнася речта си, ние обръщаме поглед към долината. Пред очите ни се разкрива едно истинско чудо на Античността — акведуктът на три нива, който функционерът е дошъл да открие тържествено.

АКВЕДУКТЪТ НА ПЕТТЕ ЕВРО

Ако Рим е покорил света със своите легионери, с инженерите си е пуснал корени навсякъде. Римляните прилагат във всички завладени територии собствения си урбанистичен модел. А акведуктите са негов основен елемент. Цялата империя е осеяна с тях.

Днес само малко са останали неразрушени. Някои още функционират, като Аква Верджине в Рим, който, представете си, подхранва едно от чудесата на града и света — фонтана Ди Треви. Но захранва и други шедьоври, като фонтана Баркача на Бернини в подножието на стълбището на Пиаца ди Спаня... Изобщо шедьовър на Античността, който „дава живот“ на други шедьоври на изкуството.

Ако в съвременната епоха искате да се възхитите на най-зрелищния римски акведукт, все още прекрасно запазен, трябва да дойдете тук, в Прованс, където Квинт държи своята реч. Говорим за Пон дю Гар.

Съоръжението, което пресича река Гар, е наистина красиво и елегантно. Има три реда арки, един над друг. Изглежда така, сякаш е направено от карти за игра, толкова е хармонично и леко.

Може би никога не сте се замисляли, но този акведукт „се намира“ и във вашите джобове. Ще го видите, ако вземете банкнота от пет евро, всъщност ще видите същия като него. По принцип банкнотите на еврото би трябвало да изобразяват не конкретни паметници, а само архитектурни стилове, символ на европейската култура... И все пак е трудно да не си помислим за Пон дю Гар, като гледаме петте евро.

Неговите реални измерения са колосални. Представете си пет футболни игрища, малко по-тесни от нормалните, строени в редица. Ето, това са пропорциите на акведукта на река Гар. Дълъг е 370 метра и е висок 48. Това, което впечатлява, са трите нива арки — шест в долното ниво (едната от които висока колкото олимпийски басейн, тоест 25 метра), единайсет в средното и трийсет и пет в горното. Защо толкова много?

Зад естетическите съображения се крият точни изисквания на инженерството. Не само свързаните с разтоварването на тежестта и олекотяването на структурата.

Например последният ред арки, най-горният, служи и за да намали повърхността, изложена на вятъра. Все едно да пробие дупки в платно на яхта. А дебелината на арките в основата стига до 6,5 метра — целта е да се даде отпор на течението на реката.

Фактът, че акведуктът е още непокътнат след две хиляди години, свидетелства за гениалността на проекта. Той е реализиран в 19 г. пр.Хр. от Агрипа, зет на Август, за да снабди с вода град Немаузуз (келтско божество), днешния Ним.

На върха има канал, в който е текла водата. Днес прилича на дълъг тъмен и тих коридор с отрязъци светлина там, където липсват плочите от покрива. Но в римската епоха е можело да се чуе ромоленето. Всеки ден са минавали 35 000 кубически метра вода! Числото е толкова голямо, че не можем да си го представим. Затова нека дадем пример — нали ги знаете бутилките от половин литър? Е, добре, съберете на едно място 70 милиона и ще получите количеството вода, което е минавало оттук всеки ден... И това в продължение на шест века непрекъснато.

ТАЙНИТЕ НА АКВЕДУКТИТЕ

Но как са карали водата да тече? Чисто и просто като са използвали наклона на терена. И не какъвто и да е наклон, а 25 сантиметра на километър, нито един сантиметър повече или по-малко. И всичко това 50 километра, на такова разстояние били изворите от града.

Става ясно какво чудо са сътворили римляните. Още повече че почти цялото съоръжение е под земята и само рядко се показва на повърхността, където се строят такива красиви мостове.

Това била тайната на акведуктите — никакви хидравлични системи или помпи. Единствено наклонът, тоест силата на гравитацията, е позволявал на водата да стигне в града.

Затова много акведукти не следват права линия, а описват обширни траектории със завои и мостове като този над река Гар. Целта е да се поддържа постоянен наклонът. Или да се заобиколят земите на някой влиятелен спекулант. Всъщност терените били откупвани на пазарни цени.

За да построят акведукт, на римляните не им трябвало много време. За този над Гар например, дълъг цели 50 километра и почти целия подземен, са били необходими едва петнайсет години. Малко ако си помислите колко време трябва днес за изграждането на отсечка от метро или от магистрала.

И това се е правело със средствата от онази епоха, без булдозери и екскаватори, почти с „голи ръце“. За повдигането на каменни блокове са били използвани обикновени дървени кранове с големи колела, вътре в които „вървели“ робите (същите като колелата на хамстерите). Въртейки се, колелото теглело нагоре или надолу въже с окачена на него тежест.

Обръщаме се към Квинт, който още жестикулира, докато произнася речта си.

След няколко седмици той и съпругата му ще влязат в амфитеатъра на Арелата (Арл) и тълпата ще ги приветства. Ще седнат до управителя на провинцията като почетни гости. И когато след няколко лова и забавни представления се стигне до екзекуциите, Квинт ще бъде отмъстен. Сред осъдените, които ще излязат на арената, ще бъде и главатарят на бандитите с неговите хора. Ще куца и от трибуните ще може да се видят раните на глезените, получени от дънерите, към които е бил завързан. После едно изреваване ще постави край на тази неприятна история.

Но ние няма да бъдем там. Нашата сестерция след малко ще смени собственика си. Горедолу в края на церемонията, когато, смесвайки се с тълпата, Квинт ще я изгуби. Ще я вземе момченце, забелязало, че нещо блести в прахта. Ще я даде на баща си, търговец на *garum*. На другия ден той трябва да замине за Масилия (днес Марсилия), за да посрещне там кораб, който транспортира ценната подправка от испанския полуостров. И ние ще бъдем с него на пристанището и ще чакаме. Ако междувременно корабът не потъне...

Поглеждаме за последен път величествения акведукт над долината. Няколко деца се хвърлят във водата и виковете им стигат до нас тук горе. Под акведукта минава малък плавателен съд с платна. Прилича на бяло перце, паднало в реката и носено от течението.

СЛУЧАЯТ ФОНТЕЙ

Търговецът на *garum* е от много часове на път. Колата му е празна, но на връщане ще бъде пълна с амфори със скъпата подправка. Ще я продаде на дребната местна аристокрация, която обича угощенията ѝ да бъдат максимално изтънчени. Или поне се надява, че ще я продаде.

Рискът от корабокрушение винаги присъства за този, който организира търговия по море. Но може да бъде споделен с други. Много разпространен е обичаят да се споразумяват повече търговци и всеки от тях да плаща част от разноските по пътуването. Така разходите са по-малки и в случай на корабокрушение и загубите са по-малки (въпреки че цялата стока, тъй или иначе, ще е потънала).

Като става дума за пари, пътят Домиция, по който върви нашият търговец, е свързан с един от най-известните скандали в римската история — скандал с модерен привкус.

Домиция е истинска търговска артерия за тази област на империята. Нещо като Магистралата на слънцето. Марк Фонтей, живял почти двеста години по-рано, по времето на Цицерон, трябва добре да е знаел това.

В продължение на три години бил претор на Нарбонска Галия с абсолютна власт, която използвал, за да се обогати за сметка на жителите на региона.

Отклонил огромни суми пари, предназначени за ремонта на пътища, най-известният от които бил именно Домиция.

Дал мандат на администрацията да плати на изпълнителите разходите за несвършена работа. Ясно е, че въпросните изпълнители му донасяли парите.

Получавал подкупи, за да одобри некачествени работи.

Извършвал експроприации и конфискации, като след това принуждавал галите да стават длъжници на банкери лихвари, римляни, негови съучастници.

И налагал високи и произволни такси върху движението на вината.

Общо взето, проявявал се като истински гений на безчестието и корупцията и не можем да не забележим известна „актуалност“ на някои от престъпленията му.

Смята се, че по този начин е заделил към 23 милиона сестерции. Трудно е да се каже на каква сума биха отговаряли днес. Можем да предположим, че на 46 милиона евро (при курс от две евро на сестерция). Ако дори днес сумата ни впечатлява, през онази епоха това били луди пари. Галите протестирали и изпратили делегация в Рим, водена от техния първенец, харизматичния Индуциомар. Така започнал процес срещу корумпирания претор.

Но Марк Фонтей направил нещо изненадващо. Пожелал да бъде защитаван от трийсет и шест годишния Цицерон, най-прочутия адвокат на Рим, благодарение на когото бил осъден по аналогични причини Верес, управителят на Сицилия.

Все едно днес някой корумпиран от Танджентополи^[1] да пожелае да го защитава адвокат от екипа на разследването „Чисти ръце“.

И все пак Цицерон приел. До нас са стигнали непълни негови речи, в които той определя Фонтей, между другото, като „отличен римски магистрат“, „смел и невинен римски гражданин, когото съдиите трябва да защитят“.

Струва ни се, че го чуваме. Представете си мощния му глас, който кънти в тишината пред стотици хора:

„... Нека боговете и хората ми бъдат свидетели! Не, нито една сестерция не е изхарчена неправомерно...“.

Защитната линия на Цицерон следвала много проста концепция. Всъщност Фонтей потискал галите, чиито прадеди изклали римските войници. Докато Верес, безчестният управител на Сицилия, ограбил републиката и римляните, които се установили в Сицилия, а това било далеч по-тежко престъпление.

Резултатът — Цицерон спечелил и Фонтей очевидно бил оправдан, защото се оттеглил в Неапол, където си купил имот за... 130 000 сестерции!

Тоест не бил осъден, нито изпратен в изгнание и дори не заплатил някаква глоба. Но не играел вече каквато и да било роля в римската магистратура.

Изминавайки километри и километри по различни пътища, включително Аврелия (истински кръстопът, белязал историята на завоеванията на империята в Галия), търговецът на *garum* пристига най-сетне в Масилия. Остава там два дни, за да чака пристигането на кораба. Представете си, да отидете на летището да посрещнете приятел и да чакате цели два дни... Толкова много са непредвидимите обстоятелства по пътя на корабите (климат, закъснения и... лоши предзнаменования, както ще видим по-нататък), че човек трябва да е въоръжен с много търпение.

Най-накрая корабът е пристигнал, натоварен с разнообразни ценни амфори с *garum*. И сделката е сключена. На борда на плавателния съд има търговец от Поцуоли. Той е истински търговец на едро, отишъл лично да натовари кораба на испанския полуостров с различни видове ценни стоки — зехтин, вино, осолена риба и... *garum*, разбира се. В залива, където живее, се разиграва сцената „сладък живот“ на богатите римляни и най-ценният *garum* се лее с литри. Там може би е най-светското място в цялата империя. Именно там ще отидем сега.

Дребният търговец от Галия заплаща със звънящи монети амфорите с *garum*. И нашата сестерция е в купа на монетите. Той я представя на шега като малка „инвестиция“ на сина му, който така навлиза в света на търговията. Мъжът от Поцуоли, също баща на момченце, го гледа в очите и се смее. После се обръща, взима статуетка на Меркурий (спомнете си — патрон на търговците и пътешествениците) от изписано дърво и му я дава като подарък за насърчение. Разполага с пълна кутия с такива статуетки, които ще продава в магазините. В морско пристанище като Поцуоли, пълно с гръцки моряци и пътници, Меркурий се харчи добре.

---

[1] Скандал за корупция, подкупи, далавери, обхванали и политиците, развихрил се в Италия през 1992 г., наречен Танджентополи — „Градът на подкупите“. Съдебното разследване е наречено „Чисти ръце“. — Б.пр. ↑

БАЯ
ЛУКС И СЛАДОСТРАСТИЕ

ЗАЛИВЪТ НА НЕАПОЛ... БЕЗ ВЕЗУВИЙ

Пристигането в залива на Неапол е, както винаги, зрелищно. С островите Иския и Прочида вляво, Капри и полуострова на Соренто вдясно, човек има чувството, че излиза на сцената на природен театър, който ви прегръща и обича.

Подтикван от вятъра, корабът продължава мълчаливо да се придвижва към тази прегръдка. Богатият търговец стои на носа, опрял ръце на дървения парапет. Вдишва със затворени очи аромата на... земята. Неговата земя. Утринното слънце топли лицето му.

Като самолети, наредени на опашка, за да се доближат до писта за излитане, забелязваме зад гърба си много други платна, отправени се към Поцуоли.

Сега корабът се насочва към лявата страна на брега, където се забелязват по-големи и по-малки заливчета — там се намира пристанището. Инстинктивно поглеждаме надясно, търсим Везувий... странно, но не виждаме внушителната маса на вулкана. Къде ли е? Истината е, че той... още не съществува (поне във формата, която познаваме днес)!

Но как така? Помпей е бил погребан преди по-малко от четирийсет години...

В действителност нещо, за което малко се говори, е, че не сегашният Везувий е бил убиецът на Помпей и Херкулан, а един различен Везувий, който при изригването си се е раздробил и впоследствие е променил формата си.

Сегашният вулкан се е родил след опустошителното земетресение, като постепенно е нараствал вътре в пояса от останките на античния, докато е достигнал днешните си размери.

Следователно по времето на Траян е вероятно още прекалено малък, за да бъде видян от морето, както на картичките в съвременната епоха. Навсякъде има ясни следи от катаклизма, въпреки че растителността е започнала да превзема създадения от него лунен пейзаж.

Нещо подобно можем да кажем и за Неапол. Той е още скромнен град, много различен от пълната със съблазни метрополия, която познаваме.

Но ако партенопейският град е още малък, около него строителството вече е започнало да завладява брега. На много места забелязваме непрекъсната редица от луксозни жилища. Тук са имали вили Цицерон, Цезар, Луцилий, Крас, Хортензий. Тук идвали и императорите. От Август до Адриан, минавайки през Тиберий, Клавдий и т.н.

Това застрояване е особено добре изразено в залива на Путеоли (днес Поцуоли), където влизаме сега. Не бяхме виждали нищо подобно, преди да направим това пътешествие в империята. Може да се каже, че цялата тази ивица от брега на Кампания е била буквално „циментирана“ от римляните по логиката на ужасяваща строителна кампания. За тях — напълно допустима, те дори казвали: *Voluptas aedificandi*^[1], за да обяснят това, което се случвало — преди всичко в Бая. Бая е местност в залива на Поцуоли, където са концентрирани великолепни вили, гигантски терми, обществени сгради, къщи и хотели и т.н. Можем да я определим като Акапулко на римляните. Това е място за забавления (даже свързани с някои прекалености) на аристокрацията и на богатата класа.

---

[1] „Удоволствието да се строи“ (лат.). — Б.пр. ↑

ПОЧИВКАТА НА РИМЛЯНИТЕ Е РАЗЛИЧНА ОТ НАШАТА

В тези вили има развъдници на риби, както и на стриди (*ostrearia*). Това не е случайно — точно тук се е зародил обичаят да се ядат стриди, да се сервират като луксозно ястие. Този, на когото е дошла тази идея, е бил богат римлянин, живял през I в. пр.Хр., Гай Сергий Ората, същият, който „изобретил“ системата за отопление на термите (така свидетелстват античните извори). Както личи от прякора му, той е развъждал и риби...^[1] Дали е бил гениален изобретател, или способен предприемач, умело надушвал изгодния бизнес? Втората хипотеза е по-вероятна.

Всъщност стремежът към печалба е много интересна тема, свързана с начина на мислене на римляните. Техните вили са замислени за почивка, но не както я разбираме ние, а както я разбират те. Вилата е място, където човек се отпуска и си почива, но тя трябва да носи и сестерции. Следователно, ако се намира в полето, собствениците ще печелят от реколтата, от виното, от зехтина и т.н. А ако е покрай брега, ще носи печалба с продуктите от развъждането на риба и стриди.

В този смисъл собственикът е без съмнение предприемач, който винаги търси облага, даже и от сграда, която ние бихме смятали за предназначена за развлечение.

Няма защо да се учудваме. В начина на мислене на римляните сестерцията е „бензинът“, който помага да се изкачи човек по стълбицата на социалната йерархия. Йерархия, която облагодетелства богатите (дори например когато трябва да отговарят пред закона).

Интересно е как всички тези вили често имат колониади с изглед към полето или развъдниците. За да контролират печалбата си, разбира се, но и за да ги показват на гостите... Не ви ли е познато отнякъде?

Не ви ли напомня за къщите на южняците в „Отнесени от вихъра“?

---

[1] Ората е вид много ценена средиземноморска риба. — Б.пр. ↑

ПРИСТИГАНЕТО

Сега близо до нас минава военна трирема, бърза, тиха, с железен нос, насочен заплашително напред, и гребла, които се движат в съвършен синхрон. Чуваме равномерния ритъм, наложен от моряка, ръководител на гребането. Веднага опровергавахме едно клише — гребците не са роби или затворници като във филмите, а свободни мъже.

Нещо любопитно. „Втора работа“ на сушата, която извършват моряците от военните кораби, е да управляват въжетата на грамадните платнища, които покриват театрите и амфитеатрите, за да правят сянка на публиката. В Рим има голям отряд от флота на този залив. Всъщност то е като да се маневрира с платна, за да се управляват ветровете и възходящите въздушни течения, които се създават вътре в тези постройки.

Триремата продължава бързо да напредва. Излязла е като акула от базата си, от пристанището на Мизенум, малко по-нататък от Бая.

Тази област в Кампания притежава много от характеристиките на римския свят — лукс, култура, военна сила, бизнес... Тук е Бая, морска местност с минерални извори, с вили и развлечения. Тук е Неапол, град на културата, средище на интелектуалци, основан от гърците, с гръцки традиции и език, все още добре вкоренени, със състезания между поети и музиканти. Тук е Мизенум, седалище на една от императорските флоти. Тук е и Поцуоли, търговски град и пристанище.

Още малко и ще стигнем брега. Корабът минава покрай странен, много дълъг вълнолом, 370 метра, който навлиза право в залива. По-скоро прилича на мост — има петнайсетина арки, които се потапят във водата. Никой кораб не акостира там. Всъщност предназначението му е да предпазва пристанището на Поцуоли от бурното море (затова е и малко извит — леката извивка придава по-голяма устойчивост срещу ветровете и морските бури). Арките пък позволяват на водата да минава и възпрепятстват натрупването на пясък.

Освен практическа, вълноломът има и естетическа функция. Отгоре му виждаме две триумфални арки. Първата, по-близо до брега, е украсена с група тритони от позлатен бронз, върху втората има квадрига, управлявана от Нептун и теглена от морски кончета, които блестят на слънцето. Най-сетне върху две колони са изваяни Диоскурите, защитниците на пътуващите с кораб.

СУВЕНИРИТЕ В АНТИЧНОСТТА

Вече сме акостирали. Евтихий скача долу и с една ръка докосва земята. После я поднася към устата си и я целува.

Продавач на сувенири го гледа и се усмихва. След което продължава да се пазари с някакъв клиент. Неговият „магазин“ е каручка, покрита с малък квадратен чадър и препълнена с предмети, предназначени за туристи. Между тях изпъкват стъклени шишенца. Той показва едно на клиента си. Забелязваме, че върху шишенцата са релефно изобразени всички важни сгради, паметници и постройки, които могат да се видят покрай брега от Поцуоли до Мизенум. Затова сега можем да опишем как е изглеждал брегът в римската епоха. Виждат се *ostrearia*, термите, императорските дворци и дългият вълнолом с триумфалните арки и колони.

Тези изящни стъкленици днес могат да се видят в няколко музея в Ню Йорк, Прага, Лисабон, Варшава, Одемира (Португалия), Ампуриас (Испания) и в Италия, в Популония. Напомнят много керамичните стомнички с изрисуван пейзаж и надпис „Поздрави от...“, които днес се продават в много магазинчета за туристи в малките провинциални центрове.

Но какви други сувенири могат да се купят в римската епоха? Лайънъл Кесън е направил любопитен списък въз основа на данните, получени от различните археологически обекти или от античните текстове. Ето един, от Атина — малка статуетка на богиня Атина, сравнима с *Давид* на Микеланджело, който се продава по улиците на Флоренция. Богатите обаче купуват копия на прочутите статуи в естествен размер, за да украсяват вилите си, както ние купуваме репродукции на известни картини или фотографии.

В Афганистан е намерена чаша със сцени от пристанището в Александрия — скромен сувенир, сравним със стъклените кълба с изкуствен сняг, който вали при разклащането им. Кой знае как е стигнала дотам.

Както днес този, който отива в светилищата, си купува статуетки и мадони, за да си ги постави на скрина в спалнята, така и в римската

епоха, в Антиохия, в Близкия изток, можете да си купите Тюхе, богинята на щастливата съдба, във форма на бутилчица, висока една педя. От Египет се носи „светена“ вода от Нил за ритуалите, свързани с култа към Изида, точно както днес хората правят с водата от Лурд.

Освен това има и подаръци, типични за посещаваните места. Ако днес този, който отива в Япония, търси преди всичко последните модели на електрониката на изгодни цени, в римската епоха се знае, че в Александрия ще се намери по-евтина китайска коприна, както и по-евтини подправки като черен пипер, джинджифил, камфор и канела от Индия или Индонезия. От Индия се купува и памук, докато парфюмите идват от Изтока, а тамянът от Арабския полуостров. В Сирия пък можете да се снабдите с килими, бродирани платове и много ценената стъклария.

Естествено, после, на влизане, трябва да минете през митницата...

На пристанището Евтихий е посрещнат от робите си. Те ще уредят митническите формалности. Това става бързо, тъй като Евтихий познава всички митничари и има навик да прави много и хубави подаръци. Ще направи така и този път. Минава само с поздрав, докато митничарите претърсват педантично сирийски търговец, който продължава да жестикулира, редувайки гръцкия със своя език.

Когато си пристига вкъщи, Евтихий заварва съпругата си удобно излегнала се на диван с малко кученце в ръцете си.

И в римската епоха богатите жени притежават малки кученца за компания, точно както ще бъде и през следващите векове, и обичат да бъдат изобразявани с тях. Кое то съдържа и свое послание — кучето е символ на вяроност. Докато котки се виждат малко по тези места (с изключение на Египет). В Европа ще срещнете по-лесно техния заместник — невестулката.

След като е прекарал много време със съпругата си, Евтихий отива във великолепните терми на Бая за заслужена баня — най-сетне в своя град.

ЗАВРЪЩАНЕТО ВКЪЩИ

След банята кожата му е гладка и тялото му е тонизирано от масажите. На сърцето му е леко, защото знае, че след дългото пътуване и отсъствие на вечеря ще може да види приятелите си. Върви по улицата заедно с доверения си роб, който го следва мълчалив като сянка.

Поразява ни последната част от улицата, правата отсечка, която води до неговия *domus*. Доста пуста е в сравнение с тази сутрин. Няма я вече глъчката на минавачите и навалищата около магазините. Тук минават малко хора, само от време на време.

Забелязваме, че вратите на магазините са заключени. Покрай тротоарите се е проточила дълга редица от капаци, затворени с напречни греди. Те са в различен цвят (зелени, кафяви, сини) според различните дюкяни и са избелели от слънцето.

На Евтихий тази гледка му е близка — дългата редица от олющени порти го кара да си мисли: „Върнах се вкъщи“.

Минава куче, вдига крак и се изпишква на тъгла на улицата, където работи продавач на платове. Преди няколко часа щеше да получи ритник. Защо сега няма вече никой?

Дюкяните са затворени от доста време. Като се изключат кръчмарите, антикварите и бръснарите, почти всички римляни преустановяват работа в *hora sexta*^[1] през лятото, от 11 до 12 часа, или в *hora septima*^[2] през зимата, от 12 до 13. Около пладне на форума зазвучават тромби (понякога чисто и просто някой мъж се провиква) и всичко се прекратява — това е сигналът, че работният ден е завършил. Съответства на сирените в корабостроителница. Сделките се приключват, офисите не приемат повече клиенти, политическият живот спира (поне официално, защото после продължава в термите, по време на следобедните срещи между влиятелните хора).

Когато Евтихий прекрачва прага на дома си, заварва сиянието и уханията, които толкова са му липсвали по време на отсъствието му. Следваме го. След като минава по коридора, влиза в *atrium*-а с централния басейн, който отразява синьото небе. Спира се и го гледа

замислено. В отражението на водата, между листенцата на цветята, пуснати да плуват за пиршеството тази вечер, съзира две кафяви очи. Евтихий вдига поглед. Това е синът му, който се усмихва и се втурва към него. Той е към шестгодишен, слабичък, с кестеняви коси и дяволит поглед. Зад него робинята бавачка се усмихва и стои дискретно настрана. През голяма част от деня децата не са с майките си, а с гледачките. На врата си момчето има окачена *bull*a, кръгъл и издут медальон. Вътре в него има амулет, който да го пази от болестите. Прегръдката с бащата е силна и дълга. После детето се освобождава и веднъж стъпило на земята, се затичва към кученцето, което се е показало от една стая.

Евтихий прекосява къщата, за да се увери, че всичко е наред за пиршеството. Впечатляват някои детайли от обзавеждането на този типичен богаташки *domus*. Преди всичко ярките цветове на стените, които придават живот на помещенията, както и мозайките, истински „килими от камък“. И наистина са като килими — с добре очертани бордове, „рамка“ наоколо и в центъра геометрични мотиви, фигури от митологията или квадрати със сцени, често свързани със заниманията в свободното време...

Мозайката, пред която се е спрял Евтихий, за да даде на личния си роб нарежданията си за пиршеството тази вечер, представлява два кораба в редица с делфини, риби и мурени. Сцената, макар и обикновена (реализирана е от бели и черни камъчета), носи важно внушение, защото изобразява завръщането от дълго пътешествие. Корабът вдясно е с опънати платна и е още в открито море, препълнен със стоки. Този вляво е същият кораб в момента на своето пристигане, със свалени платна и моряци, които тичат нагоре-надолу, дърпайки въжетата. Навлиза в пристанище с голям фар. Малко по-нататък във водата има лодка с гребци, може би тя е „влекачът“, който изтегля кораба, или екипажът, който слиза вече на земята, не е ясно. Онова, което е очевидно, е фигурата на мъж, стъпил на земята. Той благодари на боговете за завършилото без корабокрушение пътешествие, докато сипва храна за жертвоприношението върху огъня на малък олтар. Мозайката е била поръчана от Евтихий и изобразява неговия живот — все на път по работа с благоволенieto на боговете. Но показва и източника на богатството му — търговията. Мозайките на римските къщи често служат и за „реклама“ на охолството на собственика...

Сега погледът ни е привлечен от обзавеждането. Не съществуват масивни маси, библиотеки, обемни бюфети. Тенденцията е мебелите да останат на втори план, тоест да заемат малко място, да са най-необходимите, за да не скриват мозайките на пода, фреските по стените, декорациите по тавана и другите красиви вещи.

Една такава вещь в тази стая е хубавата масичка на три съвсем тънки крака, от които се подават тигрови глави. Прилича на изящен паяк, неподвижен, който от един ъгъл наблюдава огромната мозайка, сякаш е неговата паяжина.

Ваза от съвсем тънко стъкло с цветя създава елегантно цветно петно върху черно-белия „килим от камък“. Щрих светлина и елегантност, пожелан от господарката.

Другаде в ъглите има тънки колонки от бронз, които напомнят стойки на дълги абажури без светлина — на върха им има статуи на божества или запалени лампички. Това са „светлите точки“ във всяка стая в римската епоха...

Сега господарят се намира в *peristylum*, красивата градина на къщата, заобиколена от колонада. Навсякъде се виждат добре поддържани лехи и храсти със силен средиземноморски аромат.

Търговецът проверява заедно с роба градинар дали централният фонтан — този с бронзовия елен, който прави скок, преследван от ловни кучета — „работи“ както трябва. Струята вода трябва да е изобилна и да създава приятен звуков ефект, когато пада в басейна. Това е много важно за пиршеството.

Малко по-нататък, зад един паун, този път истински, тича нагоре-надолу момиченце, другото дете на Евтихий, което се хвърля в краката на баща си. После в ръцете му...

---

[1] Шестият час (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Седмият час (лат.). — Б.пр. ↑

ТАЙНИТЕ НА ГОСПОДАРКАТА НА ДОМА

От любопитство отваряме внимателно една врата. В центъра на стая с червени стени откриваме *domina*^[1], седнала с ръце в скута си. Две робини правят фризура на й и върху масата има всякакви предмети, необходими за тази операция, дори гореща маша за къдрене, *calamistrum*. Подготовката на господарката на дома за банкета не трябва да бъде подценявана. Работата е започнала от известно време и ще продължи общо няколко часа. Крайният резултат ще бъде сияещо лице — устни в чувствено червено, очи, очертани от пастелни бои, и много висок фонтан от къдри, който сякаш пада върху челото й. Очевидно, както вече имахме възможност да открием по време на пътешествието, тези къдрици са изкуствени.

Domina внимава да не оцвети в червено косата си. Тази боя, заедно с черното и русото, е много разпространена в римската епоха, но има един проблем — токсична е. Това се знае, но много ще продължат да я използват, докато тя буквално „изгори“ и развали косите им. Разрешение има — перуката. Не е престъпление да я носиш, защото е много модерна, всички римски жени (богатите) си я слагат редовно. *Domina*, която уважава себе си, има няколко на разположение — руса, черна, кестенява, червена... за всякакви вкусове и за всеки случай. Все едно всекидневно да се боядисва в различен цвят.

Кутийки от слонова кост и аксесоари за тоалета са разпръснати навсякъде. Има четчици, игли от кост, кехлибарени купички с цветни прахове за грима.

Друга робиня маха онова, което е останало от маската за красота, поставена предишната вечер. Как се е правила в римската епоха? Рецепта на Овидий ни разкрива тайната. Внимание, защото прилича повече на пиетие на магьосница, отколкото формула за козметичен продукт:

— на кисва се половин килограм фий (подобен на леща) в десет яйца. После се разбърква с половин килограм ечемик (по-добре е, ако идва от африканските колонии);

— изсушава се тестото и после се смила, като отгоре му се посипват около 50 грама прах от рог на елен;

— прекарва се през гевгир, към получения прах се прибавя половин килограм мед, 50 грама от смес от дива пшеница и смола и дванайсет луковици нарцис, обелени и счукани в хаван.

Резултатът, според Овидий, е гарантиран. Кожата на жената ще бъде мека, кадифена и гладка „като огледало“...

Очевидно тази рецепта влиза в стратегията за прелъстяване на римските жени — освен ежедневните бани (преди разпространението на термите се къпели цялостно веднъж в седмицата; през останалите дни само отчасти). „Сапуните“ и почистващите вещества са смятани за много агресивни. Използва се сода, луга или пемза, никога не в една смес. Според Плиний Стари изобретението на сапуна се дължи на галите. В произведението си *Naturalis historia* той е първият, който употребява термина *sapo*^[2], взимайки на заем галското *saipo*. В замяна на това, употребата на маслата и мазилата е много разпространена сред богатите жени — с тях те предпазват кожата си. Парфюмите се използват в изобилие.

Къде си слагаме ние парфюма? Обикновено зад ушите и на бюста. Римската жена (но и съпругът ѝ) си поставят парфюм и на ноздрите, косите и дрехите. Не само. Тази вечер на пиршеството ще се излягат с боси крака върху диваните на триклиниума. Прието е поканените да си парфюмират и краката... *Dominus* от своя страна ще се погрижи да парфюмира и стените и крилата на белите гълъби, които в определен момент ще бъдат пуснати.

---

[1] Господарката (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Сапун (лат.). — Б.пр. ↑

ПОДГОТОВКА ЗА УГОЩЕНИЕ

Затваряме вратата и оставяме *domina* необезпокоявана. Разсейва ни някаква много приятна миризма. Какво е това? Уханието, което ноздрите ни долавят, е само част от оригиналния аромат. Той е загубил много от компонентите си, преминавайки през въздуха, стая след стая. Следваме го като хрътки, минаваме през помещения, където робите оправят възглавниците върху леглата на триклиниума, закачат гирлянди от цветя, проверяват лампите. Забелязваме и група музиканти и танцьорки, които се подготвят в една от стаите на робите.

Постепенно ароматът проявява всички свои качества и накрая успяваме да разберем за какво става въпрос — това е печено месо, но подправките и билките, които са му добавили, напълно са замаскирали миризмата на месото. Затова не можем да го идентифицираме.

Това е една от разликите между нашата и римската кухня. Има много други, разбира се. Газовата печка? Зидан плот, върху който се разпръсква жар от огън. Металните съдини? Тигани от керамика, но и тенджери и казани от мед. Никакви абсорбатори, само решетки близо до тавана. Обикновено помещението за готвене е много малко и робите работят един до друг, за да задоволят нуждите на дома, но това тук има значителни размери. Вероятно Евтихий обича вкусните ястия.

Кухнята е „средиземноморска“, на базата на зехтина и на непознати за нас подправки, като соса *garum*. Както и на кимиона, кориандъра, сусама, джинджифила и други, които се употребяват винаги, точно както ние правим с черния пипер, босилека или ригана.

Затова на нас римската кухня ни се струва твърде „екзотична“, твърде източна.

И наистина понякога се смесват почти напълно противоположни вкусове, като се поднасят сладко-кисели блюда, каквито сме свикнали да опитваме в кухнята на Далечния изток.

Сега *magirus*, робът готвач, с очи, зачервени от пушека на дървата, приготвя нещо специално — натъпква смес от месо в меден съд, подобен на този, който използваме днес за сладкишите. Само че с

форма на животно. Окачен на стената виждаме друг такъв съд. Прилича на заек с опънати крака.

Знаем, че римляните обичат да приготвят кулинарни изненади. Потвърждава го Апиций в своите рецепти. Сготвените храни понякога имат форми, които не отговарят на съдържанието. Точно както днес се прави изкуствена риба със смес от месо на риба тон, картофи и майонеза и се поставя на масата във форма на риба, така и в римската епоха се приготвят аналогични ястия. На мястото на рибата тон и картофите (които тогава са още в Андите и чакат да дойдат в Европа след Христофор Колумб) се използват дроб и месо. Или се сервират „яйца“, които във вътрешността си имат грис.

Това е една от изненадите, приготвени, за да учудят гостите. Желанието да смаеш сътрапезниците се отнася не само до храната. За забавление на гостите ще има и чувствени танци. В най-отдалечените помещения на къщата се преоблича смешник, докато група музиканти заема място в дъното на градината, в определено пространство под колонадата, където акустиката е най-добра.

Всичко е готово, в стаята на триклиниума леглата очакват само гостите.

Менюто тази вечер предвижда глиган, печени сънливци, напръскани с мед и маково семе, охлюви, фламинго, паун, мурени (много търсени) и орати... от развъдника.

Ако днес ни поднесат като деликатес риба от развъдник, а не от морето, бихме се намръщили, но за римляните това е гаранция, че е прясна, след като идва от *piscinae* (вивариумите, свързани с морето) на една от близките вили.

Морските продукти никога не липсват на пиршествата. За римляните те са истинско съкровище.

Съдове от сребро, чаши от фино и оцветено стъкло, старо фалернско вино, както и други, много обичани вина като масикско^[1] и цекубско^[2], ще придадат лукс и престиж на угощението.

Но има едно блюдо, с което ще започне вечерята и което гостите очакват с нетърпение да опитат — стридите. И те са развъдени тук, в Бая. Евтихий ще нареди да ги поднесат върху планина от лед, предизвиквайки одобрението на всички. И как добре ще се съчетаят вкусовете, когато *garum* със силната си миризма ще бъде полят върху ухаещите на море стриди!

На римските угощения, както е известно, не са предвидени прибори, пируващите се хранят с ръце (или кусат супата с малки лъжици). Храната се сервира вече нарязана. Ако не пристигне на парченца от кухнята, тя ще бъде приготвена на място от „роб нож“. Всеки сътрапезник ще получи готови за дъвчене хапки благодарение на сърчните движения на ръцете му...

Евтихий ще се погрижи и за малки подаръци за гостите. Това е римска традиция, спазвана от заможните хора. Наричат се *xenia* (термин, който обобщава правилата на гостоприемството в античния гръцки свят). Става дума за доста луксозни подаръци, понякога сребърни лъжички или малки скулптурки от кехлибар.

Накрая нещо любопитно — по време на пиршеството ще бъде запален тамян. Защо? За да заличи миризмите... С парфюмите за тялото, дрехите и помещенията, с миризмата на пот, на храна, с ароматите на растенията банкетът представлява истинско изпитание за обонянието. Ако се добави и тамян... Самият Марциал ще напише, критикувайки едно пиршество, бедно на блюда, но богато на „аромати“, че е ял малко, но е бил много парфюмиран, до такава степен, че му се е сторило, че е... мъртвец (тъй като и мъртъвците били пръскани с тамян и есенции).

---

[1] Масик е планина между Лациум и Кампания, област, в която се произвежда вино. — Б.пр. ↑

[2] Цекубум е град в Лациум. — Б.пр. ↑

ЗЛАТА, СМАРАГДИ И ТАНЦЬОРКИ ОТ КАДИС

Първите гости са пристигнали — ще бъдат общо деветима. Това е идеалният брой за пиршество според римския обичай.

Интересно е да се видят дрехите им. Той носи червена туника и тога в наситено синьо с елегантна бродерия, извезана със златни конци, която минава по краищата ѝ. Тя пък е облякла изумрудено зелена туника с много златни бродерии. Отдалече дрехата прилича на звездно небе. Елегантна *palla* от бродирана коприна, която обгръща раменете ѝ, бързо ще бъде подадена на роб, за да позволи на жената да покаже великолепно златно колие с перли и смарагди. На ушите ѝ има златни обеци с форма на малки везни, като на мястото на двата съда се клатушкат големи бели перли. Жената наистина е покрита със златни накити, както подобава на богата римлянка. Върху ръцете ѝ блестят гривни с формата на змии, а на пръстите ѝ (освен на средния, оставен напълно свободен от съображения, свързани с правене на магии) златни пръстени, украсени с печати от синьо стъкло с изображение на орел и със скъпоценни камъни като смарагди и сапфири.

Още нещо любопитно. Пръстените не се поставят само в основата на пръстите, а и на другите фаланги — типична привичка на богатите римски жени, която обяснява защо в музеите могат да се видят дамски пръстени с твърде малки размери. Вероятно много от тях са били носени от момиченца, докато някои са украсявали пръстите на краката на матроните.

Съпругата на Евтихий например носи малък и много грациозен пръстен с надпис EVT VXI, съкращение на *Euty chius Uxori*, буквално „От Евтихий на неговата съпруга“... Ще бъде намерен от археолозите и е единственият предмет, който свидетелства за съществуването на тази двойка.

Всички гости вече са пристигнали и са започнали вечерята. Забелязваме някакво раздвижване „зад кулисите“.

Робът, който е рецитирал стихове на гръцки, току-що е напуснал сцената и успокоен, е седнал на табуретка, щастлив, че „номерът“ му

се е харесал много на поканените. Сега е излязъл смешникът със своите мимики и малко непристойните си реплики.

В дъното на градината личният роб на господаря като истински режисьор подготвя едно от най-интригуващите изпълнения на вечерта. Всеки момент ще се появят няколко танцьорки от Кадис. Мълвата за техните танци е достигнала до най-отдалечените краища на империята. Как да ги опишем? Ами да им хвърлим един поглед, това ще е по-добре от всякакви приказки...

Те са много красиви момичета, истински балетен състав на Античността. Имат черни коси, дълги и разпуснати, и носят толкова леки и прозрачни туники, че не оставят нищо на въображението... През тънкия воал на дрехата забелязваме, че всички имат около талията си цветна панделка, чиито краища падат покрай бедрата. Виждаме също, че са напълно обезкосмени, като всички римски жени.

По даден сигнал оркестърът сменя музиката и акомпанира влизането на балерините. От триклиниума, където са се разположили гостите, добре се вижда как се показват в дъното на градината, разделят се и преминават покрай дългата колонада, която я опасва, половината отдясно, половината отляво. Босите им крака не вдигат никакъв шум, ефирните им тела се движат между колоните, осветени от поставените в основата им лампи. Ефектът е удивителен. Върху покритите с фрески стени сенките им се уголемяват и сякаш летят подобни на елегантни тъмни воали. Ето че стигат точно срещу триклиниума и се спират като вкаменени с хванати високо ръце. Отстрани се появяват двама музиканти с панфлейти в ръце — инструментите са с триъгълна форма и с повече тръби от сегашните. Веднага щом свиват устни и започват да свирят, цялата сцена внезапно оживява. Момичетата движат ритмично краката и ръцете си. Така забелязваме, че държат кастанети. Те са различни от нашите, приличат на чаши или купи, може би от дърво. Кастанетите на двете балерини в двата края на редицата обаче са съвсем различни — напомнят лъжици. Момичетата държат по две в ръка като китайски пръчки и ги удрят една в друга в такт с музиката.

Танцът е заразителен и поразително напомня на фламенко. Неслучайно е типичен за областта на Кадис, който се намира в Андалусия. Момичетата се взират в поканените с черните си дълбоки

очи. Погледът им е предизвикателен. Ухажване с очи и с нетърпеливо тяло, което се мята със завладяващ ритъм.

Но този танц има и други характеристики, както виждаме от изключителните релефи и мозайки, върху които са изобразени нашите танцьорки. Лъкатушните им движения напомнят кючека, а позите говорят за пълно изгубване на контрол, за изпадане в състояние на екстаз, както личи от скулптура, открита във Везон ла Ромен.

„Умее да се движи сладострастно под звуците на андалуските [от Бетика] кастанети и майсторски да танцува в ритъма на музиката от Кадис...“, казва Марциал в своя епиграма.

Ако добавим и един много ясен барелеф, намерен при Аквинкум^[1] (Будапеща), в Унгария, ще успеем да възстановим сцената на танца и да забележим, че дрехите понякога са безполезна пречка — изваяната танцьорка минава и без тях.

По даден сигнал жените наистина свалят туниките и започват да танцуват голи. Имат само панделка около талията с краища, които се развяват и се вият като змии. Всяка частица на тялото се движи, точно като при кючека. Снагата кипи, бедрата се люлеят, задните части се извиват, зърната на гърдите трептят. Това е танц с голям еротичен заряд. Той завършва, както е започнал, с кресчендо на кастанетите, които после изведнъж спират така, както и телата на танцьорките, отново с вдигнати ръце и кръстосани крака. Единственото нещо, което се движи, са диафрагмите им, които се свиват и отпускат, жадни за въздух.

После внезапно балерините изчезват под колонадите, изпратени от аплодисментите на поканените, които веднага продължават разговорите си.

Да, никой не се сеща за това, но римляните като нас ли аплодират? Отговорът е — да. Това е изключително древен обичай, появил се много преди тях.

---

[1] Античен град, разположен в североизточната част на римската провинция Панония. — Б.пр. ↑

ЛУКС И СЛАДОСТРАСТИЕ

Излизаме от къщата, оставяме Евтихий с неговите гости. След малко ще започне *comissatio*, тоест надпреварване с тостове. Началото на пиршеството е било между *hora nona* и *decima*^[1] (към три часа), но ще продължи още много, може би шест до осем часа!

Междувременно слънцето е залязло и в небето припламват първите звезди. По-малките улички са тъмни и пусти, главните обаче още не са погълнати от мрака. Покрай тях има много запалени светлини. Те са над входовете на странноприемниците, пълни с пътници, на кръчмите, които се превръщат в тайни комарджийници, на многото публични домове, които в този морски град работят без прекъсване.

Докато се разхождаме по улиците, чуваме говор и смехове от други пиршества зад стените на *domus*-ите, а когато минаваме покрай кръчмите, шумовете се променят — бесните викове на някаква кавга ни карат да се забързаме.

Когато пристигаме на вълнолома, забелязваме, че Поцуоли никога не спи. На светлината на хиляди лампи докерите разтоварват всякакви стоки и цялото пристанище е осветено като коледна ясла. Можем да кажем това със сигурност, защото в съвременната епоха ще бъдат намерени хиляди „използвани“ лампи, подредени в някои помещения на *Portus Iulius*, голямото пристанище близо до Поцуоли, предградие на древния Путеоли, днес под водата.

Може би тези лампи са служели преди всичко за разтоварването на зърното от огромните плавателни съдове, когато са акостирали и тук, освен в Остия. Тази дейност не е преставала. Доставка на жито за Рим е трябвало да бъде непрекъсната през летния сезон. Ето защо се е работело и през нощта. Оттук, както видяхме, много кораби са тръгвали на свой ред към Остия, за да транспортират зърното до складовете. Много скоро стигаме до края на Лукринското езеро. То е нещо като вътрешен басейн до залива на Поцуоли. Дълъг път, Хераклея, минава между него и залива като дига. Облягаме се на един от парапетите. Въздухът е великолепен, вятърът е топъл и на небето

грее пълна луна. Тази област ще остане сред най-хубавите в Италия за много векове напред точно заради своята атмосфера, макар че в последно време застрояването отчасти е унищожило магията ѝ.

Но и в римската епоха нещата не са много по-различни. Както вече казахме, по целия бряг има много красиви къщи, една до друга. Тази област в Кампания открай време е обитавана от богаташите. Преди всичко от новобогаташите. Искате ли да знаете откъде идва името Позилипо, днес хълмист квартал в Неапол? От името на вилата на много богат човек, Публий Ведий Полион, произлизащ от семейство на бивши роби. Тя била толкова пищна (и просташка), че нарекли на нея хълма, на който се издигала — *Pausilypon*, буквално „отдых от тревогите“, като се има предвид панорамата, на която може да се наслаждава човек отгоре.

Но това е само една от вилите, на които можем да се възхищаваме тук. Някои са толкова близо до морето, че според Лайънъл Кесън „достатъчно е да се пусне връв с въдица от един прозорец, за да се налови риба“. Почти всички гледат към залива с много стаи в редица, с колонади, така че всеки да може да се наслаждава на великолепен изглед. Понякога са дори на повече етажи с разположени една над друга колонади. Ако искате да видите „фотография“ на тези места, достатъчно е да разгледате някои от фреските в къщите на Помпей, Херкулан, Стабия или Оплонтис. Там са изобразени измислени пейзажи, но често се виждат брегове с постройки с дълги редици портици и колонади.

Продължаваме да се разхождаме по дългия вълнолом път Хераклея, заслушани в приспивния шум на разбиващите се в скалите вълни. На светлината на пълната луна забелязваме някакъв плавателен съд. Прилича на тъмна сянка върху посребреното море. Виждат се запалени лампи и фигури, които се движат на борда. Разнасят се гласове, смях на мъже и жени... Това не е угощение, а нещо по-различно.

Всъщност, ако се вярва на античните автори, перверзията цари между стените на много богаташки къщи, особено на тези в Бая, на едва километър и половина от Лукринското езеро покрай брега. Това е много посещавана термална местност и стилът на живот на собствениците на вилите (или на техните наематели) поражда дори римляните с най-свободни възгледи. Според Лайънъл Кесън „Бая

привличала в римската епоха всеки, който искал да се забавлява, и си създала репутацията на място за удоволствия, както допустими, така и недопустими. Уважаемите представители на доброто общество плавали спокойно по Лукринското езеро през деня; нощем канели на собствените си лодки жени със съмнителни нрави, къпели се голи и изпълвали езерото с врявата на своите песни“. Същото казвал и Варон, живял по времето на Цицерон.

Варон обаче добавял и други неща, например че „неженените момичета били обща собственост, старите се държали като момчета и изключително много момчета се държали сякаш са момичета“.

Нещата не се променили със следващите поколения, след като век по-късно Сенека казва същото: „Защо трябва да виждам пияни да се клатушкат покрай плажа или да бъда смущаван от шума на забавленията, организирани на лодките?“.

Че тези брегове са място на съблазни и „заразителни“ перверзии, твърди и Марциал в своя известна епиграма. Вижте какво се случва на омъжена жена с големи добродетели:

*Никога не се отклони от пътеката на
добродетелите,
докато не дойде на Лукринското езеро...
и не се разгореци от баните на Бая.
Тогава стана цялата огън и заряза съпруга си,
за да избяга с едно момче;
пристигна в Бая като Пенелопа,
тръгна си като Елена от Троя.*

---

[1] Деветият и десетият час (лат.). — Б.пр. ↑

БОГЪТ КАЙРОС, ИЛИ „УЛОВИ МИГА!“

Следователно за много римляни Бая е място за разюздани развлечения. Очевидно говорим за богатите. Но желанието да се наслаждаваш на живота в периода между последния век преди Христа и първите два века и половина след Христа отговаря и на манталитет, твърде разпространен преди християнството. Римляните не вярвали в отвъдното, а в идеята, че животът е само тук, на земята, и че следователно тук и сега е моментът да се забавляват — не непременно според „обичаите“ в Бая, но и в простотата на ежедневието.

Естествено, съществуват различни философски течения и многобройни религии, така че отношението към живота не е еднакво. Но със сигурност е разпространена максимата *Carpe diem*, „Живей днес“, тоест наслаждавай се на това, което животът може да ти предложи в настоящия миг. Вчерашният ден няма никакво значение, утрешният също, от значение е само моментът, в който живееш.

Интересно е, че точно този подход е в основата на римското схващане за лукса, от пиршествата до крайбрежните вили. Схващане за лукса, както добре го определя Елена Фонтанела^[1], когато подготвя в Торино през 2010 г. интелигентна изложба на тази тема — луксът като овладяване на най-хубавите неща, които времето може да ти предложи в изплъзващия се миг на твоя живот.

Тази идея за живота е представена от божество, както ще видите, наистина единствено по рода си. Нарича се Кайрос. То е от гръцки произход и олицетворява именно... изплъзващият се миг!

Представява младеж с крила на гърба и на краката, символизиращи бързината на отминаващото време; с едната си ръка младежът натиска едната от паничките на везна, сякаш за да каже: „Възможността е на твое разположение, но за кратко“; в другата ръка държи бръснач, на който се крепи цялата везна. Бръсначът символизира възможността нещата в живота да се променят бързо, включително и да завършват със смърт. Прави впечатление прическата на божеството — дълга коса отпред, обръсната на тила. Защо? Това е изненадващият финален обрат на тази философия за живота. Трябва да

се сграбчи за „перчема“ изплъзващият се миг, докато е тук, защото, когато отmine, вече не можеш да го уловиш...

---

[1] Съвременна италианска археоложка и журналистка. — Б.пр. ↑

**СРЕДИЗЕМНО МОРЕ
ПРИКЛЮЧЕНИЕТО „ПЪТУВАНЕ ПО
МОРЕ“**

ПОСОКА КАРТАГЕН

Корабът вдига котва. Посоката е Картаген. Плавателният съд, на който се намира нашата сестерция, е *navis oneraria*, товарен кораб. Монетата е притежание на гръцки моряк. Как я е получил? По най-бързия и незабележим начин — откраднал я е.

Бил в термите и забелязал, че пристига богат търговец с няколко клиенти. Търговецът разправял за банкета, който бил организиран в къщата си предишната вечер, и казал, че главата му още тежи от изпитото вино. Между другото, вино, което току-що бил донесъл самият той от Галия. При тези думи гръцкият моряк разбрал, че този човек трябва да е богат. Освен това забелязал, че е изморен и разсеян заради прекаляването със забавленията до късно през нощта. Идеална плячка. Изчакал го да се нареди на опашка, за да влезе в термите, и с бърз замах на ножа отрязал въжетата на кесийката, закачена на колана му. Класика! Но когато я отворил, разбрал, че търговецът въобще не бил глупав, защото, въпреки богатството си, се разхождал само с две сестерции в кесията. Очевидно добре познавал положението в Поцуоли.

Сега откраднатите неща са на сигурно място в кораба, увити в плат и пъхнати между две дъски. По-добре да не се доверява на колегите.

Морякът хвърля поглед към кърмата. Поцуоли с вилите на търговците, Бая с термите и Лукринското езеро с оргиите бавно се отдалечават. Ако преди е усещал кораба неподвижен под краката си, сега, на дълбокото, започва да усеща дишането на морето, което се надига и снишава. На борда вече няколко души се чувстват зле. Те са от трийсетте пътници, качили се в Поцуоли. Не е удобно да се пътува по море в римската епоха — не съществуват пътнически кораби. Отива се на пристанището и се чака, докато не тръгне някой плавателен съд в желаната посоката. Разбира се, за превоза се заплаща. Но обслужването на борда е много лошо — никакви кабинни, нито легла, нито завивки. Спи се на палубата. И освен това няма никаква храна,

трябва да си я носиш със себе си и да си я приготвяш сам. Пак се тръпи, когато не става въпрос за дълги пътувания.

Римляните, ако могат да избират, предпочитат да усещат земята под краката си. Морето е среда, на която не се доверяват. Вярно е, че е много по-малко изморително да се пътува по море, не трябва да се върви с дни наред. Но мисълта, че можеш да умреш във всеки един момент при корабокрушение, е нещо, с което не могат да свикнат, за разлика от други, много „по-морски“ народи, като гърците и финикийците. Понякога обаче нямат избор заради продължителността на пътуването.

За да се отиде от Поцуоли до Александрия, са нужни около девет дни. Може да изглеждат много, след като със самолет днес трябва само три часа. Но имайте предвид, че става въпрос за дистанция от хиляда мили (морски), тоест малко по-малко от 2000 километра. По суша на римлянина са му необходими минимум два месеца, за да ги измине.

Нашето пътуване към Картаген ще бъде кратко — няколко дни корабоплаване, за да се достигнат бреговете на Африка при скорост от около шест възела, тоест горе-долу 11–12 километра в час (един възел отговаря на една морска миля (1852 метра) в час или малко по-малко от два километра).

Моряците се движат напред-назад върху кораба, който се казва, виж ти каква случайност, *Europa* и има типичната форма на товарно римско плавателно средство (*oneraria*). Тумбест е и на кърмата се издига огромна „къдрица“ с формата на въпросителен знак. Изваяли са я, като са ѝ придали вид на лебед, който елегантно допира човка до шията си. Всички *onerariae* са украсени с такава скулптура.

Корабът има централна мачта с голямо квадратно платно. Над него друго, с триъгълна форма, по-малко, което използва и най-малкия полъх в дни на безветрие.

На носа на *oneraria* е поставена друга мачта, по-ниска, прегънатата напред като копие на конник. Това е бушпритът, който също е снабден с малко квадратно платно, идеално за правене на маневри.

Командващият дава знак на моряците да опънат някои въжета, за да уловят по-добре вятъра. Тези кораби може и да са красиви, но не вървят като модерните яхти, те са транспортни, груби и малко тежки.

Но съществува ли колелото на руля? Не, нито румпелът — лостът, който държите с едната ръка, когато сте на малка платноходка. В действителност има нещо, което учудва. От Средновековието нататък всички кораби са само с един рул в центъра на кърмата. В Античността това „изобретение“ още не съществува. Корабите винаги имат два „руля“ отстрани на корпуса, на кърмата — единият вдясно, другият вляво. Приличат на две огромни гребла, поставени вертикално, които слизат във водата. И кормчията трябва да ги управлява и двете, с двете си ръце, все едно че е мотоциклетист. Така че неговото място е на върха на малка „кула“, разположена на кърмата.

СУЕВЕРИЕТО НА МОРЯЦИТЕ И ПЪТНИЦИТЕ

Морякът прекосява кораба. Минава покрай пътник, който гледа отдалечаващия се бряг и тихо произнася молитви, за да призове закрилата на боговете. Никой на борда не му обръща внимание, тъй като това е нещо нормално — тук няма човек, който да не е суеверен. Такъв е менталитетът на древните като цяло.

На земята, преди заминаването, нито пътниците, нито моряците знаят кога ще тръгне корабът. Понякога се чака с дни. Знаете ли от какво зависи едно отплаване? От вятъра, разбира се, но и от суеверието.

В римската епоха има дни, в които религиозният календар забранява да се работи и да се сключват сделки. Смятало се е, че носят нещастие. Нещо от това е останало и до днес — да си спомним някои поговорки с ясен античен произход, като „В дните на Венера и Марс човек не се жени и не заминава“^[1]. А кои дни са забранени за работа и сделки в римския календар? Например 24 август и 8 ноември.

Но и в останалите дни командващият трябва да извърши първо жертвоприношение на бик или овца, за да види какво казват боговете. В случай че отговорът е отрицателен, заминаването се отлага.

Ако смятате това за нещо отминало, помислете си, че и днес още, за да се постигне благосклонността на боговете, се извършват жертвоприношения на животни. Жертвоприношението на крава, извършено от египетския футболен отбор преди важна среща с Ангола на четвъртфиналите за Купата на Африка, предизвика голям шум на Запад. Кадрите на център-нападател, централен защитник и защитник, облечени за игра, но готови да прережат гърлото на крава, обиколиха света.

Но не само това. Ако всичко е нормално (вятърът е благоприятен, няма никаква религиозна пречка и жертвоприношенията са извършени), идва ред на предзнаменованията. А това е съвсем друга работа.

Списъкът, направен от Лайънъл Кесън, е наистина любопитен.

Лош знак е, ако кихнете на трапа, когато се качвате на борда. Добър знак е обаче, ако по време на жертвоприношението кихнете вдясно.

Ужасен знак е, ако гарван или сврака грачат, кацнали на някоя от мачтите на кораба. Представете си напрежението на моряците, когато ги забележат.

Друго лошо предзнаменование е появата на парчета дърво или останки от претърпял корабокрушение плавателен съд, донесени от вълните преди тръгване.

Освен това има предупреждаващи сънища. Ключ или мътна вода са ясна забрана за плаване. Козата символизира бурно море, бикът или глиганът — буря. Бухали, сови, кукумявки показват приближаването на пирати или на буря. А ако сънуваш, че някой е намушкан с рога, значи ще потъне кораб, но кой точно, не се знае.

Благоприятните знаци са малко, както отбелязва Кесън. Един от тях са птиците, които кацат на кораба по време на пътуването.

Но може би причината за тази оскъдност е очевидна. Морето е толкова непредвидимо, че благоприятните знаци веднага биват опровергавани. Така че наличието на много признаци, които вещаят нещастие, всъщност е нещо добро, защото колкото по-малко се пътува по море, толкова по-малък е рискът от фатален край.

Драмата настъпва, когато някой от екипажа или от пътниците сънува нещо в открито море, когато вече всички са на произвола на съдбата.

Нашият моряк е много суеверен, минава покрай хората и проверява дали се държат по правилата. Лошо предзнаменование е да ругаш, да танцуваш, а когато времето е хубаво, да си режеш ноктите или да си подстригваш косата (които обаче могат да се хвърлят в бурно море, за да успокоят гнева на боговете).

---

[1] На латински вторник, *Martis dies*, означава буквално „денят на Марс“, а петък, *Veneris dies* — „денят на Венера“. — Б.пр. ↑

КАКВО ИМА НА ДОЛНАТА ПАЛУБА

Морякът говори със свой колега, който е полугол. Ако не е студено, почти всички моряци са полуголи в морето, вижда се и от скулптурите. Сега слиза на долната палуба — официално, за да провери товара, но на практика, за да види дали „плячката“ му (нашата сестерция, но и пари от други кражби) е още там. В центъра на кораба има квадратен отвор със стълби надолу. Това е тъмно помещение, необходима е лампа. На слабата ѝ светлина морякът си пробива път първо сред торби, после сред амфори. Те са разположени една до друга на няколко нива. Горните се пъхат между гърлата на долните и така нататък. В трюма се разбира, че формата на амфорите, толкова красива и издължена, в действителност има практическо основание. Заостреното дъно ги прави по-малко чупливи в основата. Тясната и източена форма е измислена, за да ги разполагат в тесни редици и на повече етажи. Ето как някои кораби успяват да натоварят дори десет хиляди. Най-сетне дръжките им позволяват да се спускат и да се вдигат по-лесно при товаренето и пренасянето.

Оглеждаме се наоколо. Бордовете на кораба са солидни. Как се свързват дъските на обшивката? Също както се свързват удълженията на стара маса за хранене, когато идват гости — чрез езичетата, които се пъхат в специални отвори. На кораба това са шпилките и жлебовете. Става въпрос за прецизна игра на захващане, която осигурява здравината на структурата. После се прибъгва до пирони, прегънати три пъти като скоби, за да придадат още по-голяма якост на плавателния съд. Пример за тази техника на корабостроенето може да се види в Музея на морето и на античната навигация в замъка на Санта Севера на север от Рим, издигнат върху древното етруско пристанище на Пирги. Той е малък музей, но е единственият, който представя цялата техника на навигацията в Античността.

Лабораторни изследвания са показали, че за кила и ребрата на корпуса древните са предпочитали твърд и устойчив дървен материал, като дъба или маслината; а за руловете и обшивката се избирал по-лек, еластичен и смолист, като бора, елхата и бориката.

В този музей има една изненада. Това е единственият в Европа реконструиран функциониращ модел на помпа за изсмукване на водата. Всички римски кораби били снабдени с тях, за да ги използват в случай на пробойна (или за да премахват трюмната вода, която се събирала на дъното на плавателния съд).

Реконструираната помпа представлява инструмент, направен от дървени дискове, които минават хоризонтално в дървен цилиндър и се теглят от въже, задвижено от манивела. Това е проста, но изключително ефикасна система. Минавайки през цилиндъра, дисковете отнасят водата, все едно че са задействани много ведра, наредени едно след друго. Резултатът? Устройството е в състояние да изпомпи 200 литра вода за една минута. На корабите в Античността имало още по-големи помпи от този вид.

ОГРОМНАТА ISIS^[1], ЦАРИЦАТА НА МОРЕТАТА

Чуваме викове на мостика. Морякът се качва тичешком. Пътниците сочат някакъв огромен кораб, който се приближава. Вече плаваме от много часове в открито море и е ясно, че този платноход се е насочил към Остия. Той е част от прочутия житен флот. Виждат се и други зад него, строени в редица. Отплавали са преди много дни от Александрия и прекосяват Средиземно море, за да осигурят храна за Рим. Корабите са огромни, величествени, с червени платна и с „къдрицата“ на кърмата във формата на глава на животно. В миналото всеки път, когато в Поцуоли е пристигал кораб с тези размери, хората са се стичали, за да го видят.

Корабът минава близо до нас, на борда всички са онемели. Това е най-големият плавателен съд, който може да се види в Средиземно море. Дълъг е 55 метра, широк над 13 и от най-ниската част на трюма до мостика има 13,5 метра, тоест повече от четириетажна сграда.

Тази царица на моретата има изключително обигран екипаж, да си част от него е все едно да си в морския „национален отбор“.

На носа виждаме изображения на богинята Изида и името ѝ, изписано от двете страни. Всичко е прекалено голямо — котвата, скрипците, лебедките, дори каютите на кърмата. А мъжът на руля е точната противоположност — дребен, полуплешив и с къдрави коси. Но цветът им — косите са бели — свидетелства за много дълъг опит по море.

Въпреки това управлява истински гигант. При цялата условност на сравнението, то е все едно че участва в командването на самолетоносача „Нимиц“...

Според някои преценки капацитетът на кораба надвишава 1000 тона зърно! Би било интересно да се разбере как са били подреждани торбите в трюма — за да не се наруши балансът на кораба, за да се избегне контактът с непрекъснато мокрите стени на трюма... Сигурно са били измислени някакви вътрешни „стелажи“.

Моряците от двата плавателни съда си разменят поздрави.

Isis минава покрай нашия *oneraria* като облак — огромен, безшумен и без да намалява ход.

---

[1] Изиди (лат.). — Б.пр. ↑

БУРЯТА

Паднала е нощ. На борда пътниците се гласят да спят. Някои са се покрили със завивки, за да се предпазят от влагата. Други са се свили в ъглите и само са се наметнали с нещо. Морето е черно като катран. Кормчията или *gubernator* се ориентира единствено по звездите и непрекъснато се съобразява с тях, управлявайки с цялата си опитност. Нашият моряк не казва нищо, но е сънувал лош предупредителен сън. Другите му колеги са се досетили, защото са забелязали, че се е излегнал близо до единствената спасителна лодка на кораба... Всъщност това е обикновена лодчица, която се използва само за маневриране в пристанището и слизване на земята. Може да побере най-много десет-дванайсет души, и то наблъскани. Следователно не е достатъчна за всички. Оглеждаме се наоколо. Няма спасителни пояси и в римската епоха никой не умее да плува, освен тези, които живеят в тесен контакт с водата, тоест моряците. Така че разбираме страха, който изпитват дори те при прекосяването на море като Средиземно, в което за няколко минути може да се разрази убийствена буря. Данните показват, че един от пет кораба, които носят жито в Рим, потъва. Да претърпиш корабокрушение тук означава смърт — не съществува радио, следователно не можеш да изпратиш SOS и никой няма да дойде да те търси. Освен това корабният трафик е много слаб в сравнение с днешния. Ако не се удави, човек бързо умира от студ.

В 5 часа внезапно се събуждаме — морето се е надигнало. Вятърът е силен и вълните плющят по бордовете на кораба. Хората са нервни и притеснени, някои от пътниците се молят и призовават боговете, други отчаяно плачат. В тази ситуация всички трябва да съдействат, включително и пътниците. Маневрира се с ленените платна, за да се избегне разкъсването им. Морето се надига още повече и когато слънцето се показва на хоризонта (за миг, преди да бъде погълнато от черните облаци), вече вилнее буря. Бушуващата вода подхвърля кораба и образува грамадни хълмове, които обикалят като вълци около плячката си. Изведнъж голяма вълна нахлува в кораба,

сграбчва няколко пътници и ги тегли към себе си. За щастие, те се вкопчват във въжетата и с помощта на другите пътници се задържат на борда.

Торби и багажи се търкалят по мостика, но никой не се опитва да ги спре. Всеки мисли само как да спаси живота си.

Корабът прилича на боксьор, удрян непрекъснато от противника си. Но устоява.

Борбата продължава с часове, докато към края на сутринта морето се успокоява като гигант, който отново заспива. На борда проверяват щетите. Пътниците са разтревожени, мокри, измръзнали. Гледат се един друг с тракащи зъби. Но са живи. Това е важното. Някои се кълнат, че обратния път ще го извървят пеша, минавайки през Близкия изток.

Всъщност главната цел в случай на буря е да се задържи корабът на повърхността. Това е и единственото спасение. Разказът за пътуването на свети Павел, сполетян от буря в Средиземно море, е красноречив. С нарастване на яростта на морето най-напред изхвърлили зад борда някакъв кран, после продължили да олекотяват плавателния съд, докато запратили в морето дори товара с жито — целта на курса, по време на който той бил обикновен пътник. Както космонавтите на космически кораб могат да оцелеят само ако летателното средство остане невредимо.

СПАСЯВАНЕ НА КОРАБОКРУШЕНЕЦ

След два часа забелязват нещо в морето. Прилича на голямо парче дърво, което се клатушка на повърхността. Кормчията насочва кораба към тази точка, която от време на време изчезва между вълните. Когато се приближава повече, става ясно, че това е корабокрушенец, вкопчил се в дъските от обшивката на кораб.

Не е лесно да се разреши този проблем — плавателен съд с платна не може да се спре като автомобил. Ще трябва да хвърлят на човека въже, за което той ще трябва да се хване здраво, за да бъде издърпан на борда. Дали ще има достатъчно сили след всичкото това време във водата? Ще е трудно да бъде спасен. Но той е там и маха с ръка.

Корабът се приближава. Както на носа, така и по цялата странична част има много моряци, готови да хвърлят въжета.

Сега корабокрушенецът е точно пред нас. Кормчията е изключително добър, платната се освобождават и започват да се развяват свободно във въздуха. Корабът намалява скоростта. Корабокрушенецът е вече на няколко десетки метра. Вижда се, че е жена. Първият моряк хвърля въжето, но то попада далеч от целта. Вторият успява да „уцели“ жената, въжето обаче е издърпано от кораба, който се придвижва във водата, преди тя да успее да го хване. Всъщност мускулите ѝ са схванати от измръзването заради дългия престой във водата. Хипотермията бавно я убива.

Ред е на третия моряк, който обаче хвърля въжето много близо до кораба. Изглежда, че за жената няма повече никаква надежда. Необходима е голяма маневра, за да се върнат на това място, и не е сигурно, че ще успеят да намерят корабокрушенката. В морето е лесно да се изгуби от поглед предмет сред вълните.

Внезапно от кораба е хвърлено друго въже. Хвърлил го е мъж, който, както после ще се разбере, е ветеран, тоест току-що пенсиониран легионер. Той е завързал здраво дълго въже за едно от греблата на спасителната лодка и го е хвърлил с всичка сила към жената точно както двайсет години е хвърлял *pilum* срещу неприятеля.

Греблото е по-тежко от копие, но жената е близо, освен това хвърлянето е било свършено. Греблото с въжето прелита отвъд жената и пада малко по-нататък. Тя най-сетне успява да го сграбчи, но е твърде слаба, за да се изтегли. Хваща го, и толкова. От кораба всички заедно започват да теглят и успяват да я издърпат близо до борда. Още малко, и вече е горе.

Нахранена и стоплена, жената разказва, че е единствената оцеляла от кораб, същия като техния, поразен от бурята. Имало е много хора на борда, може би шейсет души, плюс екипажа. Повече не е видяла никого. Всички останали са изчезнали в тъмнината на нощта. Тя като по чудо се е натъкнала на тези три дъски, все още прикрепени една към друга, и се е хванала за тях. Тези дъски, отбелязва нашият моряк, не са добър знак, защото са от обшивката. А това означава, че корабът е станал на парчета и сега е на дъното. Всички останали пътници вероятно са мъртви или ще умрат в близките часове. Същото можеше да се случи и с нас.

МИЛИОН ПОТЪНАЛИ КОРАБИ, КОИТО ЧАКАТ ДА БЪДАТ ОТКРИТИ

Това ни кара да се замислим. Ако приемем, чисто теоретически, че в цялото Средиземно море са ставали по три корабокрушения на ден, то това означава, че всяка година са потъвали повече от хиляда плавателни съда, малки или големи (цифра, прекалено ниска, като се има предвид, че въпреки многото месеци, в които корабоплаването навътре в морето спира, малките рибарски плавателни съдове продължават да плават близо до брега). Ако умножим това число по хиляда години, толкова е продължила римската епоха на запад, ще получим милион кораби, заседнали на дъното на морето. Естествено, не само римски, а и картагенски, гръцки, етруски и т.н.

А като знаем, че морето е било преброждано от плавателни съдове много векове преди това, става ясно, че дъното на Средиземно море е огромно гробище с истории, които никога няма да узнаем. Но е и най-невероятният музей на древността на цялата планета. Ако включим в сметката всички цивилизации, които са се появили по неговите брегове (минойци, микенци, гърци, египтяни, финикийци, картагенци, етруски, римляни и т.н.), ще осъзнаем, че на дъното има безкрайна сбирка от предмети, манифактурни изделия и шедеври от всички епохи и култури. Днес не можем да стигнем до тях. Но следващите поколения археолози вероятно ще имат средства, които ние не можем дори да си представим. С тях те ще изследват дълбините на Средиземно море. И ще открият забравено минало, без да трябва да копаят. Именно там чакат статуи на големи гръцки майстори, кой знае, защо не на Фидий или Праксител. Или може би един или повече обелиски на път за Рим.

Началото на следобед е, когато нашият моряк забелязва в далечината земята. Успяхме. Пристанището на Картаген е там и ни чака.

АФРИКА

ИМПЕРИЯ БЕЗ РАСИЗЪМ

ПРИСТИГАНЕ В КАРТАГЕН

Топлият африкански вятър, който гали лицата на моряците и пътниците, носи със себе си аромата на земя, различен от онзи на бреговете на Поцуоли. Той няма уханието на европейските брегове. Тук се усеща сухата и прашна миризма на пустинята.

Картаген е влязъл в историята заради своята мощ и заради своя край. Основан от финикийците, станал суперсила в Средиземноморието със своите потомци, картагенците, той бил зачеркнат от римляните, които го разрушили до последния камък, като изсипали отгоре му дори сол, за да не може нищо от древната картагенска цивилизация да се възроди.

На негово място римляните построили съвсем нов град, който нямал нищо общо с пунийския. Това е било категорично и безвъзвратно обръщане на страницата на историята, едно от най-впечатляващите.

Все пак нещо е останало — пристанището, където сега влиза корабът *Europa*. Римляните го запазили и впоследствие използвали.

Първата част е обширен правоъгълник от седем хектара. Плаваме бавно във вътрешността му, теглени от лодка влекач, представляваща лодка с гребла, управлявана от шестима силни чернокожи. На вълноломите виждаме като във филм редица от закотвени кораби, които разтоварват стоки. Пред очите ни минават безредно много кадри от ежедневието на пристанището — докери с торби на гърба, собственикът на малка компания за корабоплаване, който мъмри свой подчинен, двама приятели, които се прегръщат сърдечно — единият току-що е слязъл от кораба. Мъж си гризе ноктите, седнал върху няколко торби, вързани с въжета, двама роби, един зад друг, носят дълъг прът с клатушкаща се на него амфора точно както правят ловците с отстреляната плячка... Лицата им обаче са характерни. Въпреки че Картаген е „международно“ пристанище, тъмната кожа и къдравите коси определено преобладават. Намираме се на друг континент.

Корабът преминава през правоъгълния басейн и навлиза в ръкав със странна и много оригинална форма — прилича на космическа база от филма „Междувездни войни“. Формата му е съвършено кръгла с кръгъл остров в средата. От доковете наоколо са излизали военните кораби на картагенците. Дълъг покрив е закривал бърлогите на тези морски хищници. Той е съвсем бял и сякаш е дело на модерен архитект. От „кошера“ на тези отвори са могли да се „нароят“ сто и двайсет галери, готови за атака. В центъра, върху острова, е било адмиралтейството.

Римляните са запазили структурата на пристанището, но са променили употребата му — от военно то е станало търговско. На острова са издигнали храм, докато тесните и дълги докове за военните кораби са изчезнали, за да отстъпят мястото си на складовете за стоки. Внушителна колонада от африкански мрамор заобикаля водното кръгло огледало на пристанището. Гледката е великолепна. Представете си да се залее с вода площад „Свети Петър“ с прочутата колонада на Бернини и да се влезе там с платноход. Това е усещането, което изпитваш, когато си в пристанището на Картаген.

Завързваме нашия кораб между други два, единият идващ от Александрия, другият от Крит.

Сега кормчията и моряците са на кърмата, където върху малко олтарче изпълняват ритуал за благодарност за благополучното пристигане. Кормчията дроби някаква храна върху запаления огън и произнася свещени думи. Това се прави на всички плавателни съдове, както на тръгване, така и при пристигане в пристанището. По-късно обаче ще отиде в храм, за да даде оброк за избягнатата опасност. И няма да е единственият, който ще го направи.

ЕДНА ЗВЕЗДА НА РИМСКАТА МУЗИКА

Лицата са изморени, но щастливи. Сега обаче има проблем с жената, спасена в морето. Тя е сама и няма пари. На борда започват да събират волни пожертвувания, за да ѝ помогнат. Събраното не е много наистина, но е достатъчно за подслон, храна и може би нова туника. После ще трябва да се оправя сама.

Последният, който дава своята лепта, е нашият моряк. След като кормчията го потупва по рамото, за да го окуражи, той изважда няколко монети. Кормчията прекрасно знае, че парите не са негови... затова го принуждава да ги даде за справедлива кауза. Така че като заклинание против уроки, защото е подтикван от другарите си и за благодарност към боговете за избягнатата опасност, морякът предлага на жената откраднатите монети. Между тях е и нашата сестерция. Жената е смутена и плахо благодари. Още е в шок.

Мълвата за корабокрушението и за това, че е единствената оцеляла, бързо се разпространява из града. Жената, Елия Сабина, е много специална личност... Тя е музикантка и талантлива певица. *Artibus edocta*, казват за нея^[1]. Всъщност е много ценена в града, в който живее — Аквинкум (Будапеща). Дългите руси коси, светлите очи и ръстът ѝ издават северния ѝ произход още от пръв поглед.

Надгробният ѝ камък ще бъде намерен от археолозите именно в онзи град. От надписа ще се разберат много неща за нея, като например за кариерата ѝ. Започнала да свири на някакъв струнен инструмент, вероятно цитра или предшественика на нашата китара (*pulsabat pollice chordas*)^[2]. И докато докосвала струните, пеела с много хубав глас (*vox ei grata fui*)^[3].

Била толкова талантлива, че преминала бързо към друг инструмент, воден орган, и имала голям успех.

В римската епоха този инструмент съответства на пианото и присъства на не едно събитие. На него се свири на камерни концерти в *domus* за тесен кръг хора, но и в амфитеатрите, когато се бият гладиаторите, за да се създаде нещо като музикален фон на най-драматичните моменти.

За Елия Сабина знаем и друго — тя е бивша робиня, която ще стане съпруга на своя учител по музика (но в този момент е още неомъжена). Красива любовна история. И нещо любопитно — бъдещият ѝ съпруг, който също свири на орган, е легионер от II легион Адютрикс^[4]. Легионът вече е преместен в Британия, а с Траян ще бъде дислоциран в Аквинкум, но отскоро един малък контингент е бил изпратен тук в Африка. Тя е отивала при него, когато корабът е претърпял корабокрушение...

Елия Сабина сега е сама в град, който не познава, в провинция, където не е била никога, и на континент, за който единствено е чувала да се говори. Годеникът ѝ е далеч в пустинята и не знае нищо за нейната драма. Какво може да направи?

---

[1] Обучена в изкуствата (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Докосваше с пръст струните (лат.). — Б.пр. ↑

[3] Имала хубав глас (лат.). — Б.пр. ↑

[4] Помощник (лат.). — Б.пр. ↑

КАК СЕ СТАВА БОЖЕСТВО

За щастие, новината за корабокрушението стига и до ушите на друга жена. Жена с голямо влияние.

Сестия Педуцея, това е името ѝ, дъщеря на Квинт Педуцей Спес, произхожда от знатна фамилия в Картаген.

Тя е висока, тънка жена с очарователна сияйна усмивка. Тъмната кожа и дългите къдрави коси разкриват далечния ѝ пунийски произход.

Тя е жрица, по-точно *flaminica*, тоест жрица, отдадена изключително на култа към специално божество, както археолозите са разбрали от надгробния ѝ паметник.

Срещнахме една в Рим на Портика на Октавия. Тази тук е нейно копие. Нейният култ е към... император Август. Освен към Юпитер, Марс и Квирин, с императорската епоха се раждат култовете към императорите и техните близки, превърнати в божества след смъртта си. Представете си някой наш президент или премиер в момента на кончината си да бъде провъзгласен за божество и да бъде почитан поколения наред — в храмове, от жреци, с тамян, дарове, молби за милост, празници, „коледи“, „великдени“... Това е една от големите разлики между нас и Римската империя.

В римската епоха първият император, Август, и неговата съпруга Ливия, смятани за „съвършената двойка“, дала началото на императорската епоха, са провъзгласени за божества. И вече от десетки години имат храм, посветен единствено на тях, във всеки град на империята. Тези, които се занимават с ритуалите, са именно *flamines* или *flaminicae*. Както тук, в Картаген.

Да си жрец, си има предимства — това е длъжност, към която се стремят всички представители на местния елит, защото ги издига в очите на другите. Особени предимства има за жените, защото в мачисткото общество от онова време те могат само по този начин да заемат важна публична длъжност, каквато обикновено изпълняват мъжете.

Веднага щом разбира за драмата на Елия Сабина, Сестия нарежда на своите роби да я издирят. Не им трябва много време да я

разпознаят. Когато двете жени се озовават една срещу друга, падат всички социални бариери и между жрица и освободена робиня се възцарява съвършена хармония.

Няколко дни Сабина прекарва като гостенка в дома на Сестия и я следва навсякъде. Всъщност домакинята е твърде енергична жена и се занимава с изключително много други дейности в града, освен с религиозната. Преди всичко лансира различни инициативи в полза на Картаген.

ВЛИЯТЕЛНИТЕ ХОРА — СПОНСОРИТЕ НА ГРАДСКИЯ ЖИВОТ

Така откриваме един важен аспект на римското общество — „алтруистичното“ отношение на богатите към града и неговите жители. Жрицата например използва парите на семейството си, за да прави подаръци на Картаген. По същия начин постъпват и други влиятелни семейства, като финансират реставрирането на важни паметници или даряват статуи, или, според годините, заделят огромни суми за колективни начинания, като надбягвания с колесници или гладиаторски игри и т.н.

Всичко това е с цел да се направи добро впечатление в обществото. Така видните семейства си извоюват одобрение и слава, нещо, което, между другото, се случва и днес. Понякога семействата дори се надпреварват кой ще направи най-скъпия подарък.

Но за разлика от днес, когато почти винаги се търси икономическа възвръщаемост (при спонсорирането), в римската епоха даренията са официално „безвъзмездни“ и ползата от тях е само частична — добиване на престиж.

В действителност всеки богат римлянин има моралното задължение да инвестира в града, в който живее, защото именно той, богатият, е призван да дава пример на всички. Той е центърът на тежестта, около който се върти цялото римско общество. *Noblesse oblige*^[1], бихме казали ние, тоест това е социалното задължение на богатия към общността.

Днес подобно поведение е такава рядкост, че го наричаме филантропия. Но в римската епоха е толкова разпространено, че повечето от прочутите паметници, статуи, театри, амфитеатри, разпръснати из империята, са дарени от богатите. Често се виждат дори техните имена, издълбани с ясни букви в мрамора. Ако не беше съществувало това морално задължение на богатия, днес археологическите обекти щяха да бъдат много различни и преди всичко много по-бедни.

Че щедростта е социално задължение, се разбира и от една изненадваща идея на Траян. Той създава в Италия система за подпомагане на бедните деца, преди всичко по селата, като им гарантира редовни дарения, за да си купуват храна. Става въпрос за помощ, предназначена специално за незаконородените, които са без или с малко средства за издръжка. Трябва много да са впечатлили императора.

Естествено, инициативата се отнася само за римските граждани, не за робите. Все пак едно толкова чувствително и „модерно“ отношение към децата в толкова древно общество е наистина поразително. Много съвременни страни в Третия свят нямат програми от този вид (с това се занимават неправителствени организации на доброволни начала).

Въпросната система се нарича *Institutio alimentaria*^[2]. Знаем за нея благодарение и на известната Плоча от Велея, един от най-дългите достигнали до нас надписи върху бронз от римската епоха, открит от археолозите сред руините на този малък град в провинцията на Пиаченца.

Траян е почерпил от своите средства, за да даде заем на земеделските собственици от различните общини в Италия, изисквайки лихва от 5 процента за подхранване на фонда и гаранции под формата на ипотеките на земите.

Парите от лихвите се използват за купуване на храна за нуждаещите се и гарантират непрекъснат приход за осигуряване на бъдещето им.

Развива се и благотворителност в полза на нуждаещите се деца (и императорът дава пример) или се правят дарения за паметници в града, ако човек е богат. И в това също римското общество се оказва различно от онова, което си представяме, когато гледаме филми или четем романи. Оказва се общество, което в някои аспекти доста прилича на нашето.

---

[1] Благородството задължава (от фр.). — Б.пр. ↑

[2] Институция за изхранване (лат.). — Б.пр. ↑

ЦВЕТЪТ НА ИМПЕРАТОРИТЕ

Най-сетне след няколко дни пристига вестта, че е осъществен контакт с годеника на Елия Сабина. Той се намира в пустинна област във вътрешността на континента с подразделение на II легион Адютрикс. Жрицата организира пътуване с кола, за да могат годениците да се срещнат. И ще придружи Елия донякъде. Отдавна иска да види своя брат — той живее в Була Регия^[1], град по маршрута, който ще трябва да се измине.

На следващия ден двете жени и малък придружаващ ги конвой излизат рано от Картаген.

Намират се в една *carruca*, подобна на тази, която видяхме в Прованс, но по-лека, съобразена с климата. Вътре седалките са покрити с елегантни възглавници и цветни воали, усеща се женската ръка.

Покрай пътя Елия Сабина забелязва нещо и се навежда през прозорчето. Това са черупки на раковини, разпръснати покрай пътя — най-напред малко, после все по-многобройни, накрая цели купчини. Огромно количество натрошени раковини, изложени кой знае откога на палещото слънце, което ги е обезцветило. Полетата покрай пътя приличат на сметища под открито небе.

Това е бракът на огромно предприятие за производство на пурпур, „цвета“ на Римската империя.

Пигментът с пурпурен цвят, използван за боядисване на най-скъпи тъкани, се добива от мекотели от семейството на мурицидите, по-специално от обикновения охлюв (*Haustellum brandaris*). Намира се във вътрешна торбичка на тялото му. Но съдържанието е съвсем малко, на практика капчица от всяко животно. Оттам и необходимостта да се ловят огромни количества от тези коремоноги с подводни кошове, разположени покрай бреговете.

Следва сложна процедура — мекотелото трябва да се „изкорми“ ръчно, а ако е много малко, се налага да се счупят черупките, да се изложи месото на слънце за няколко дни и после да се свари в оловни контейнери. Накрая, след като се отстранят нечистотиите, се получава

пигментът. Плиний Стари му дава много точно определение: „... онзи ценен розов цвят, който бие на черно и сияе“.

Зад всеки грам от този пигмент стои истинска хекатомба на мекотели. Това обяснява защо е толкова скъп и защо се смята за лукс, като коприната.

Но за какво служи? Естествено, за да се боядисват тоги и копринени дрехи, но е и символ на общественото положение, както отбелязва пак Плиний Стари: „... отличава сенатора от конника, използван е да умилюва боговете и кара всяка дреха да блести; по време на триумфите се смесва със златото. Затова нека извиним лудостта по пурпура...“.

Всъщност може да се говори за лудост, защото, въпреки че не римляните са открили метода за получаване на пурпур, те са го издигнали до такова „индустриално“ ниво, че са унищожили мекотелите от семейство мурициди в обширни зони на Средиземно море. И това е един от печалните резултати на римската глобализация, която има учудващи прилики с онова, което виждаме днес, когато говорим за въздействие върху околната среда.

Колата минава покрай предприятието и миризмата на десетки хиляди мекотели, оставени да съхнат на слънцето, става непоносима. Това е миризма на „гниещо“ море. И се разнася на километри разстояние. Така откриваме любопитен факт — предприятията са разположени там, където вятърът духа в посока обратна на населените центрове, за да не ги задушава с отвратителните изпарения...

---

[1] Един от най-големите градове на древното нумидийско царство, по-късно станал римски. Днес се намира в Тунис. — Б.пр. ↑

ПЪТУВАНЕ В ИКОНОМИЧЕСКАТА „СЪКРОВИЩНИЦА“ НА ИМПЕРИЯТА

По време на пътуването конвоят преминава през една Северна Африка, различна от тази, която познаваме днес. Всичко е много по-зелено, напомня за част от Испания или за южната част на Италия. А сме в провинцията *Africa Proconsularis*^[1], която обхваща днешния Тунис, част от Алжир и от Либия.

Елия Сабина открива непознат за нея свят. Непознат и за нас. Забелязваме много стопанства, обширни обработени ниви, общо взето, истинска „житница на империята“, точно като Египет. Но има и много овощни дървета, смокини, лозя, боб. Истинският коз на тази област обаче е зехтинът. Като се започне с епохата, в която се намираме, тукашното производство се увеличава толкова много, че прави сериозна конкуренция на италианското и иберийското. Това става ясно от намерените от археолозите амфори при разкопките или на потъналите кораби от този период. Съдовете с африканска матрица постепенно изместват произведените в Италия.

Пътуването продължава и се срещат, също като в наши дни по магистралите, TIR-ове, пълни със стоки, пътуващи към Рим и останалите части на империята. Така разбираме, че Северна Африка изнася много повече, отколкото внася. Тъкани, вълна, съдове, които се добавят към дървения материал и мраморите, тръгващи от брега. Африка е истинска съкровищница за икономиката на империята.

Конвоят се разминава с товарна кола, която пътува в обратна посока. Тя е с колела без спици, подобни на кръгли маси, които скърцат при всяко завъртане. Забелязваме, че пренася големи дървени сандъци. В основата на един от тях се вижда яркочервено петно, явно става въпрос за кръв. Така разбираме, че вътре има заловено животно. Вероятно леопард или друг хищник. Във всички сандъци има зверове за Колизеума. Невероятно нелепо е наистина — необходими са титанични усилия, за да се залови диво животно, да се закара на друг континент... за да бъде убито после за миг на някаква арена.

Малко след това виждаме да минава друга „жива“ стока — роби. Те са африканци с много тъмна кожа. Били са заловени, когато са отивали да вземат вода от близката до селото им река или по време на някой набег... Всеки има различна история зад гърба си. Но всички ги очаква една и съща участ — робството, пълната загуба на свободата, вероятно бързата смърт на някоя арена или по-бавната в някой земеделски чифлик. За няколко години голяма част от тези, които виждаме сега, оковани във вериги и с пръстени около шията, ще бъдат мъртви.

---

[1] Проконсулска Африка (лат.). — Б.пр. ↑

ПОСТРОЯВАНЕ НА ГРАД В ПУСТИНЯТА

Почивката в град Була Регия е свързана и с раздялата на двете жени. На следващия ден Елия Сабина се сбогува с жрицата. Ще продължи сама с друга кола, предоставена ѝ, за да се срещне със своя годеник. Ще има и малък конвой, защото и тук стават грабежи, преди всичко в слабо населените места, през които ще премине. Но къде е годеникът ѝ, легионерът? Той е на работа, участва в осъществяването на един от най-дръзките проекти в римската епоха — построяването на град във вътрешността на Северна Африка.

Всъщност всички главни градове в Средиземноморието възникват в близост до морския бряг или на бреговете на реки. Защо да се строи на плато, на 1000 метра височина и на пет дни път от Картаген? Отвъд няма нищо. Близко сме до границите на империята... Този проект можем да сравним с построяването на Лас Вегас, изникнал в пустинята, наскоро пуста. Ако за столицата на хазарта целта са печалбите, то в случая е Тамугади, така се казва градът (днешен Тимгад), тя е съвсем друга — да се покорят народите. Не с оръжие обаче, както ще открием сега.

Елия Сабина пътува дълго в местност, прегоряла от палещото слънце. Изглежда, че то унищожава всичко, дори и звуците. Полупустинният пейзаж е огромен и тих. Чува се само шумът от копитата на конете и от колелата на колата, които скърцат по отъпканата земя. През целия път Елия Сабина долавя миризмата на нажежени от слънцето растения. За нея това е необичаен, опияняващ аромат.

После, една сутрин, вижда нещо невероятно. Пред очите ѝ буквално от нищото се появява град. Намира се в центъра на леко хълмисто плато, над което се извисява планинският масив Аурарий. Сред природата изникват терми, театър, пазари, магазини, форум, храмове... Прилича на мираж.

Хората от конвоя са видимо доволни и ускоряват ход. Пристигат в селището в галоп. Преди да влязат, един мъж застава почти в средата на пътя, за да ги спре. Той е добре сложен, мускулест, с къси черни коси. Това е годеникът на Елия Сабина. Чакал я е на входа на града. Колата спира, двамата годеници се срещат. Прегръдката им е дълга и пламенна. Сякаш иска да заличи мисълта за онова, което е могло да се случи, ако нашият кораб *Europa* не беше срещнал по своя курс онези няколко дъски с момичето, вкопчило се отчаяно в тях.

Оставяме ги. Дватамата имат много неща да си казват... Тя ще бъде още дълго време тук. В действителност отделението на годеника ѝ е изпратено на това място, за да завърши изграждането на града, плод на работата на други легионери ветерани от III легион Августа.

Вече казахме, че както повелява традицията, когато легионерите излизат в пенсия след двайсет и пет години служба, им се дава диплома, която е извлечение от официален акт, закачен в храма на Божествения Август, близо до римския форум. Заедно с нея получават и парцел земя, където да се настанят със семейството си, да отгледат децата си и да прекарат старостта си. Почти винаги става дума за площи в периферията, понякога току-що завзети, които ще се превърнат в колонии. Така е и на това плато.

От ветераните тук дори е било поискано да изградят ново селище. То е започнато през 100 г. сл.Хр. и вече е придобило своя физиономия, макар и да липсват още много неща. Ветераните са свършили прекрасна работа. Тамугади покрива 12 хектара и е построен с типичната римска прецизност. Сто и двайсет карета постройки са разположени според свършен план с главни улици (*cardo maximus* и *decumanus maximus*), по-малки улици, обществени здания, религиозни храмове... изобщо всички главни сгради на римски град. Истинско копие на Рим в умален мащаб.

За какво е цялото това усилие? Защо Траян е наредил на своите ветерани да дойдат тук?

ОАЗИС В НИЩОТО

Идеята, която стои зад всичко това, е много интересна. Рим е покорявал народите с оръжие и сила, които, както видяхме, са крайно ефикасни. Тук тактиката е различна. Тамугади е град „витрина“ на римската цивилизация. Целта му е да привлече населението от областта с римския стил на живот. Като се започне с използването на водата. В географска зона, където тя е много рядко благо, изведнъж се появява селище с терми — дващест и седем на брой. Навсякъде има цистерни, а канализацията предпазва от болести. Според археолозите градът може да бъде смятан за нещо като цистерна, която събира водите от околностите, филтрира ги и ги прочиства, след което ги изпраща в терми, къщи и чешми по ъглите на улиците. В Тамугади вода не само има, ами тече като поток. Всичко това е благодарение на познанията по хидроинженерство на римляните, които копаят кладенци, откриват извори, строят акведукти и т.н. Има места, където и днес водата се смята за ценно благо, защото на много места е малко, няма го изобилието, на което са се радвали римляните. Изобщо Тамугади е обширен оазис.

Но това е само първата крачка. Още от началото целта на града е съвсем ясна — Тамугади трябва да привлича хората от региона и да ги интегрира, не да ги покорява със сила. Ежедневието ще е това, което ще ги плени и ще ги накара да заживеят в общност, която се радва на удоволствията на живота, на хубавата храна (с невиджани и изискани ястия), на термите, на културата. В някакъв смисъл те ще дойдат, примамени от очарованието на „конsumerизма“. Ето още една прилика със съвременната епоха.

После идва икономическата страна, тази на печалбите с възможност за забогатяване. И подобна перспектива се разкрива пред всички. Тамугади предлага на всеки, без каквато и да било дискриминация, да влезе в римската орбита и да участва в живота на империята. Нещо, което няма да се случи през следващите векове, когато между завоевателя и покорения често ще има ясно разграничение.

Изобщо „интеграция“ е магическата дума, която позволява да се разбере защо е построен този град. Много авангардна визия за епохата.

За да я осъществи, Рим не е прибегвал към сила, тук и другаде в Северна Африка, а е действал чрез посредничеството на града.

Пример за това е театърът. Археолозите са забелязали, че той има 3500–4000 седящи места, прекалено много за жителите на града (8000–10 000) в момента на построяването му. Следователно още от самото му основаване се е знаело, че проектът ще функционира, че ще накара много хора да пожелаят да дойдат да живеят тук.

И точно така станало. Много скоро селището се разпростирало извън своите граници и започнали да се появяват периферни квартали, разположени хаотично, като общата площ се увеличила от 12 на 50 хектара... Успехът бил пълен. След петдесет години римляните били малко, почти цялото население било съставено от местни хора, нумиди. Всичко било в техните ръце — търговията, администрацията на града, ежедневието... Но вече не мислели като нумиди. Вече били поели гръцко-латинската култура и... разсъждавали като римляни.

В Тамугади археолозите са открили графит, който обяснява много неща: *Venari, lavari, ludere, ridere. Hoc est vivere*, което означава: „Да ловуваш, да ходиш в термите, да играеш, да се смееш. Това е животът“.

Разбира се, това е един от аспектите на очарованието на Тамугади за северноафриканските народи. Но би било подценяване да се мисли, че само развлечението ги е спечелило.

Когато Траян дава нареждане да се основе Тамугади, в действителност подхваща и кампания за популяризиране обработването на маслини в Северна Африка.

Тя ще бъде продължена от Адриан. Всеки, който засажда тези дървета, знае, че ако получи и римско гражданство, ще може да има важни фискални предимства и да продава своите продукти навсякъде в империята. Това обяснява защо толкова много нумиди и жители на Мавритания прегръщат без проблеми римския начин на живот.

Резултатът е, че много области на Северна Африка се покриват с маслини и продукцията на зехтин, както видяхме, завладява империята, съперничейки си с иберийската и надминавайки италиийската.

СИЛАТА НА ЗНАНИЕТО

Годеникът на Елия Сабина пише писмо, седнал на малка масичка. То е за любимата му, която още спи след дългото пътуване и дългата нощ, прекарана с него. Исква да ѝ остави няколко реда, които ще намери, когато се събуди. Малко по-нататък на африканското плато го чака негов колега, облегнат на колона от портика. Двамата трябва да се представят на сутрешния сбор.

Приближава се млад мъж, изпълнен с любопитство.

„За какво служи това?“, пита той, сочейки с пръст листа.

Легионерът вдига глава, поглежда го право в очите. Вижда добре сложен нумидиец, с къдрава коса и с очи, любопитни и жадни да открият света на римляните. Идва от планините и произлиза от местен етнос.

Легионерът се замисля малко и после го пита: „Кажми ми нещо, което знаеш само ти и никой друг“.

Младежът казва: „Моята жена чака дете“.

Легионерът написва тази информация на парче лист от папирус. Сгъва го и му казва: „Отиди при колегата ми там долу и поискай да го отвори и да го прочете“.

Мъжът занася листа. Войникът го отваря, прочита го, после поглежда младия нумидиец и му казва: „Поздравления, значи ще ставаш баща...“.

Младежът се вкаменява, ококорва широко очи и отваря уста.

„Но откъде знаеш? Това е магия!“

Двамата легионери избухват в смях... По-късно ще почерпят младежа, за да отпразнуват събитието.

За този, който не знае дори азбуката, писането изглежда като мощен инструмент. Сцени от този род се разиграват (и ще се разиграват) във всички онези гранични зони, където някоя ограмотена цивилизация среща етноси, непритежаващи писменост. И ще се повтаря много пъти в историята. Но в случая с Рим има една разлика — достатъчно е да погледнем надписите по стените на Помпей или онези върху амфорите, или пък текстовете, издълбани върху

паметниците в римските селища, за да си дадем сметка, че в империята почти всички, поне в градовете, знаят да пишат и четат (и да смятат). Това никога не се е случвало преди в историята и в продължение на много векове няма да се случва, като населението през Средновековието през Ренесанса и т.н. ще тъне в невежество. До началото на съвременната епоха. Едва през двайсети век в западните общества нивото на образованост ще достигне и надмине римското. Малко се сещаме за тази черта на римската цивилизация.

ЛЕПТИС МАГНА, МРАМОРНИЯТ ГРАД

Елия Сабина е намерила подслон недалеч от мястото, където е разквартируван годеникът ѝ. Накупила си е гримове — за да се разкрасява за своя годеник. Сега в ръцете ѝ са лопатки, прахчета и мазила, а нашата сестерция е... в ръцете на търговеца, който ѝ ги е продал.

Той е нисък мъж, плешив, с добри очи. Винаги е готов да се усмихне, за да не притеснява клиентите си. Всъщност е много плах и не може да издържа дълго на чуждия поглед.

На следващия ден го няма в дюкяна. Замества го един роб, който казва на Елия Сабина, че на господаря му се е наложило да замине за Лептис Магна. Там трябвало да вземе товар от парфюми и ориенталски есенции, идващи от Александрия. Следователно нашата сестерция отново е поела по нажежения от слънцето път.

Търговецът на парфюми пристига в Лептис Магна, след като е прекарал нощта в странноприемница. Градът му харесва много, той е много различен от Тамугади, по-голям е и по-многолюден. А и въздухът е толкова свеж... Всъщност градът се намира на морето, на бреговете на днешна Либия, далеч от каменистите местности и от прекалено нагорещените от слънцето планини.

А на нас Лептис Магна ни харесва, защото е град от мрамор, богат и пълен с шедьоври. Още не е достигнал блясъка, който ще има след век. Тогава Септимий Север, африканският император, роден именно тук, ще го отрупа с нови паметници. Но още сега е оживено място. Улиците му са покрити със светли плочи, които озаряват тъмните очи на минувачите, с които се разминаваме, и придават на погледите им невероятно очарование.

Две деца се гонят в тълпата и преобръщат най-издадената кошница на магазин за зеленчуци. Собственикът излиза и се опитва да ги настигне, но те са твърде бързи и изчезват сред хората, изплъзвайки се като малки порчета. Затваряме очи и вдишваме въздуха. Парфюмите

на жените, които минават край нас, са различни от тези, които усецахме в Германия или в Прованс. Те са по-екзотични и силни, може би защото сме по-близо до Александрия, откъдето пристигат източни аромати и есенции.

Онова, което забелязваме, е, че хората са по-ниски и имат гъсти черни и къдрави коси. Тук сме наистина в центъра на Средиземноморието. По пътя минават три матрони, телата им са обвити в туники с различни и много ярки цветове — жълто, розово, червено. Имат загладени фигури и не се стараят да ги прикриват, както правят жените в съвременната епоха. Дори изглеждат доволни да ги подчертават с ярките тонове. Всъщност женствените им силуети привличат погледите на много от минаващите мъже. В тази епоха най-харесваната женска физика е именно тяхната — пищни форми, преди всичко на ханша. Не слабите жени са сексимвол, а тези с повече плът (без да е прекалено много, разбира се).

Търговецът на парфюми преминава през пазара на Лептис. Той представлява голям площад с две сгради, подобни на кръгли храмове. И тук сме заобиколени от мрамор. Дори в сектора на продавачите на риба виждаме бели мраморни маси с елегантно изваяни крака с форма на делфини. Отгоре им е натрупана рибата за продан. Поразява контрастът между снежната белота и поточетата яркочервена кръв, капеща от рибите. Приближаваме се до стълб, върху който са издълбани различните мерни единици — там е римската стъпка, египетският царски лакът и пунийският лакът.

Забелязваме и надпис с име — ANNOBAL TAPAPIUS RUFUS. Име наполовина римско и наполовина картагенско... Този пазар е предоставен на града от семейство Тапапи преди повече от сто години, в 9 г. сл.Хр., пак заради социалното задължение да се правят дарения. Но и нека да го кажем, заради желанието да оставиш нещо от себе си за спомен.

Същото е положението с театъра. Има надпис от някой си Тиберий Клавдий Сестий отпреди няколко години (91–92 г. сл.Хр.). Ситуацията е идентична с тази в Картаген — и Тиберий е жрец, посветил се на култа към починал император (Веспасиан) и подарил на народа олтара и сцената на театъра, защото „... обича своята родина, иска да я направи по-красива, обича съгражданите си, обича съгласието...“.

Търговецът на парфюми е пристрастен към театъра. Могъл е съвсем спокойно да изпрати на това дълго пътуване роба си, но любовта му към театралното изкуство е толкова голяма, че веднага щом може, слиза от планините и не изпуска нито едно представление на известните трупи. Да... и това са неща, на които сме свикнали в днешно време.

Театърът на Лептис Магна е великолепен. Идеалната извивка на стъпалата му напомня отворена раковина, а връзката му с морската шир е директна — от последните редове се вижда разпрострялото се до хоризонта Средиземно море. Римските театри са под открито небе. Този предлага съвършено съчетание на противоположности — белотата на мрамора със синевата на морето, твърдостта на стъпалата с мекотата на вълните. Това е специално място, особено в късния следобед, когато слънцето се превръща в червен диск. Място за наслада на очите и духа. И човекът, който сядат тук в съвременната епоха, след две хиляди години, изпитва същите силни емоции.

Театърът се изпълва със зрители. Жените са гримирани и облечени много хубаво, защото, както открихме благодарение на Овидий, театърът е едно от основните „стъргала“ в римските градове. Наоколо вече се разнасят уханията на есенциите. Нашият търговец разбира кои жени са от класа по парфюма, който употребяват. Невинаги са тези, които са облечени най-добре, дори... Сега например два реда по-надолу от нас минава жена с огромна прическа според модата на епохата. Върху косите ѝ между изкуствените масури и завитите като змии плитки има бижута, които висят и се клатят като украшенията на коледна елха. Не разбира, че така изглежда смешна. Но никой не би посмял да ѝ го каже — състоянието, което е наследила след смъртта на съпруга си, я е направило една от най-богатите жени в града и една от най-желаните и уважаваните... Безполезно е да ѝ се намеква, че парфюмът ѝ е прекалено силен и натрапчив. Дори нашият търговец се мръщи.

Оглеждаме се. Лицата на стотиците зрители се отличават много едно от друго и разкриват различния им произход. Разбира се, Лептис е морски град, тук се виждат хора, дошли от всички брегове на

Средиземно море. Но тези в театъра не са моряци, туристи или търговци. Те са жителите на града. И всички са римски граждани.

ИМПЕРИЯ, ОТВОРЕНА ЗА ВСИЧКИ

Тези лица ни позволяват да открием основния механизъм, който гарантира успеха и дълголетието на разпрострелия се върху три континента Рим — интеграцията.

Кратката реч, която ще прочетете сега, е произнесена преди почти две хиляди години от император Клавдий, но би могла да бъде чута в нашия парламент тази сутрин. Отнася се за интеграцията на различни етноси не само в обществото, но и в политиката.

В 48 г. сл.Хр. император Клавдий разрешава на знатните гали да стават сенатори и да седят в сената заедно с римските си колеги. Естествено, римските сенатори се противопоставят на това и ето какво им отговаря той, произнасяйки реч с изненадваща актуалност:

На каква причина трябва да отдадем провала на спартанците и атиняните, макар и силни във военно отношение, ако не на факта, че отблъскваха победените като чужденци?

Чужденци са царували над нас...

... Галите вече са възприели нашите обичаи, култура, сродили са се с нас. Носят ни и златото, и богатствата си, вместо да ги държат за себе си! Сенатори, всичко това, което смятаме, че е много древно, едно време е било новост — след патрициите са се появили магистрати плебеи, след плебеите магистрати са станали и латините, тези на другите италиийски племена са дошли след латините...

В тези думи може да се усети не само търпимост, но и желание да се приеме и интегрира „различното“ в собственото общество. Наистина изненадващо.

В цялото Средиземноморие Рим отваря вратите за подчинените народи, създавайки мултиетническо общество. Мултиетническо, да, но с една-единствена „официална“ култура. Римският закон, римският начин на администриране и т.н. не подлежат на обсъждане. Този, който не извършва жертвоприношение за императора, за да признае неговия

авторитет и оттам целия римски свят, се изправя срещу системата и се смята за неприятел.

И галите, които са ставали сенатори, не са се подчинявали на своите племенни закони, а на тези на римляните. Това е много важна подробност, която позволява да се разбере как Рим е успял да стане истински *melting pot*^[1] на Античността.

А и днес, когато чужденец става гражданин на друга страна, той приема конституцията и законите с клетва (в Италия формулата е кратка и ясна: „Кълна се да бъда верен на Република Италия и да съблюдавам Конституцията и законите на държавата“.). Следователно приемат се правата, но също и преди всичко задълженията. И ако тези задължения бъдат пренебрегнати от страна на който и да е гражданин, се налагат санкции. Такива са правилата на играта.

В определен смисъл да се извършва редовно малко жертвоприношение на скромен олтар, посветен на императора, съответства на клетвата за вярност в съвременната епоха.

Това не е диктатура, защото всеки от поданиците на Римската империя в дома си, но и по улиците, е свободен да говори езика, който желае, да се облича, както иска, да почита божествата на своя етнос (в империята има свобода на изповядвания култ) и т.н. Но основните правила и закони на Рим трябва да бъдат приети и изпълнявани. Те са неоспорими и еднакви за всички.

За да дам пример, представете си, че в днешно време няма един-единствен закон за движение по пътищата, а много, различни, в името на свободата на всички. Какво би станало тогава? Човек не би могъл да измине голямо разстояние с колата си.

В областта на религията обаче подходът на римляните е внимателен и изпълнен с уважение, тъй като вярата много лесно може да се превърне в сериозен проблем.

И в този случай Северна Африка ни предлага интересен пример. Римляните не налагат нищо, те прилагат интелигентен подход, който позволява на местните религии да продължат да съществуват с предишните си ритуали и церемонии. Достатъчно е да се извършват така, че да изглеждат „римски“. Например един местен бог получава римско име. Мъжкото пуническо божество Баал взема името Сатурн, а женското Танит името Небесната Юнона... Общо взето, религията не бива променяна, само се преобразува, така че да изглежда... римска.

[\[1\]](#) Тигел (от англ.); (прен.) смесица от култури. — Б.пр. [↑](#)

ЕДИН РИМСКИ ОБАМА

Има ли расизъм в Римската империя? Като гледаме всички тези хора с най-различни черти, които седят в театъра на Лептис Магна един до друг, отговорът е — не. Всъщност и от етническа гледна точка през римската епоха се осъществява може би най-голямата интеграция в историята. Никой не е дискриминиран заради цвета на кожата си. Така както никой днес не подлага на дискриминация футболен играч или самолетен пилот според цвета на косите му — блондин или брюнет, все едно, стига да си върши добре работата... И за римляните е така.

Единствената дискриминация е свързана със социалния слой, към който едно лице принадлежи, и с парите, които притежава... И тя е жестока.

За да стане сенатор например, човек трябва да има поне един милион сестерции и имоти.

Римското общество е мултиетническо, защото интегрира победените, не ги дискриминира, нито ги изтласква на дъното на общността. Римляните не само не познават расизма, но и смятат етническото разнообразие за богатство, защото е следствие на социални и икономически механизми, които гарантират бъдеще на римската цивилизация. Това е много интересен аспект.

Отново вземаме пример от Северна Африка, тъй като се намираме тук, в Лептис. Римляните позволяват на африканците да натрупат богатство, да постигнат успех и да заемат най-високи властови постове. Очевидно основното изискване е междуременно да са станали римски граждани.

Африканецът има същите възможности да стане император като италиец или гала. И се е възползвал от тях. Ако ви се случи да видите една прочута рисунка върху дърво, която изобразява Септимий Север с цялото му семейство, истинска „семейна фотография“ от епохата, ще се учудите от цвета на кожата му — тя е много тъмна. Бихме могли почти да го смятаме за „Обама“ на Римската империя. И никой не е имал нищо против цвета на кожата му. Нито против факта, че говори

латински с много силен африкански акцент. Сестра му дори не можела да говори латински и била изпратена вкъщи, защото в Рим всички ѝ се подигравали.

И въпреки това Септимий Север е бил един от най-великите императори на Рим, човек, който е умее да защитава границите и да управлява империята много по-добре от други свои „европейски“ колеги.

Римската империя се е оказала способна да постави африканец на най-високия пост. Именно защото представлявала система, отворена към покорените народи, които приемали нейната култура. Това е аспектът, който най-много я отличава от много от по-новите империи като английската, френската или испанската, които не давали на народите от завладените територии достъп до висшите длъжности.

Например никога не е имало кениец с короната на крал на Англия, перуанец с тази на краля на Испания, нито конгоанец е ставал крал на Белгия или полинезиец крал на Франция. В Римската империя това се е случвало много пъти. Самият Траян е бил първият император неиталиец в историята — бил е роден в Испания.

В края на века, който изследваме, една трета от римския сенат ще има африкански произход, вероятно именно заради просперитета и богатството на региона. Никой не е възразявал против цвета на кожата на сенаторите...

СЕСТЕРЦИЯТА СМЕНЯ СОБСТВЕНИКА СИ

Търговецът на парфюми следи всяка реплика от театралното представление, изненадва се от специалните ефекти и при падането на завесата аплодира заедно с другите хиляди зрители. Или по-скоро, при вдигането на завесата... Защото в римската епоха завесата в театрите излиза от предната част на сцената и се развива нагоре като екран, задвижвана от подземен механизъм.

На следващия ден търговецът отива на пристанището и приема стоката. Лесно разпознава плавателния съд на своя египетски съдружник. Корабът е с оранжево платно, а изрисуваните на носа очи, които трябва да отблъскват лошия късмет, са сини и много по-големи от тези на другите кораби. Колкото до египтянина, той е висок слаб мъж с дълги къдрави коси и дълбоки черни очи. Носи само една бяла поличка, над която се виждат добре мускулите на торса му, включително и „плочките“, потрепващи при всяка негова крачка.

В момента на заплащането на стоката нашата сестерция си сменя собственика. След малко ще отплаваме. Посока? Александрия.

ЕГИПЕТ

ТУРИСТИТЕ НА АНТИЧНОСТТА

НА ПЪТ ЗА ЕГИПЕТ

Пристанището на Лептис Магна постепенно изчезва зад гърба ни. Любопитна съдба очаква този град. Ще остане богат и прекрасен още дълго време. Но понеже е прекалено уязвим, още с първите признаци на разпадане на империята и с нашествията на варварите ще бъде бързо напуснат от елита и от жителите си.

Лептис Магна и другите градове като него, създадени по време на римската глобализация, са проектирани да бъдат центрове на търговия и на социален живот. Поради което и те като Ню Йорк нямат градски стени и защитни структури.

След като жителите ги напускат, в опустелите градове се настаняват малки примитивни групи, дошли от вътрешността. След време сред паметниците им ще бъдат открити върхове на стрели — по тези места започват да ловуват. Като в някакъв *rewind*^[1] на историята векове цивилизация ще бъдат превърнати в прах. Атмосферата ще е като във филма *The Day After*^[2]. Но накрая и тези групи ще си отидат. Лептис Магна ще стане град призрак. Представете си пустите колони, в които свири само вятърът, театърът с грабливите птици, които гнездят в нишите му, празните дюкяни, къщите с изтръгнати врати, внушителните терми, някога шумни, сега потънали в тишина... И прекрасните мозайки с цветните сцени от живота, които постепенно изчезват под пясъка...

Всъщност истинският победител ще бъде пустинята. Тя малко по малко ще погребва всичко. На някои места градът ще бъде покрит с дванайсет метра пясък.

Но точно пясъкът ще го спаси от разграбване. Лептис Магна ще се върне на бял свят чак през двайсети век. Тогава италианските археолози ще открият погребания му блясък. Сега градът е един от най-красивите археологически обекти, които могат да се посетят, истински „мраморен Помпей“.

Следващите дни от пътуването протичат спокойно. Корабът спира в градовете Береника и Аполония в Киренайка, после една вечер забелязваме ниска звезда на хоризонта. Египетският търговец ни я

показва. Само че не е звезда, а едно от „седемте чудеса“ на античния свят — светлината на Александрийския фар.

---

[1] Връщане назад (от англ.). — Б.пр. ↑

[2] „На другия ден“ — филм на режисьора Николас Мейер от 1983 г., в който е представен град след ядрена война. — Б.пр. ↑

СЕДМОТО ЧУДО НА АНТИЧНИЯ СВЯТ

Онова, което виждаме, отговаря точно на описанието на Позидип, гръцки поет, живял в Александрия през III в. пр.Хр.:

... извисява се в небето кула, която се вижда от безкрая. В тъмната нощ морякът ще съзре големия огън, който пламти на върха ѝ.

Когато забелязват фара, моряците произнасят ритуални думи на благодарност. Всъщност фарът е посветен на божеството на светлината, както Диоскурите Кастор и Полидевк. Следователно да го видиш, е знак на доброжелателство от страна на боговете.

В действителност той е плод на гениална технология от александрийската епоха, изгубена през Средновековието.

Александрийският фар не е бил просто контейнер със запалено олио на върха на кула. По всяка вероятност направени от изключително лъскав бронз вдлъбнати плоскости са функционирали като параболични огледала и са насочвали към хоризонта снопа лъчи. Така са били видими на 48 километра разстояние! Така свидетелства историкът Флавий Йосиф. Знаем също от описанията, че върхът на фара е бил цилиндричен, и това позволява да се предположи, че плоскостите са се въртели около източника на светлина точно като лампите на полицейските коли и линейките. Така че лъчът „се е въртял“ и е осветявал целия хоризонт на почти 50 километра навътре в морето. Би ли могла светлината да стигне още по-нататък? Не, 50 километра е разстоянието, отвъд което извивката на земната повърхност пречи да се види високото около сто и двайсет метра чудо.

На следващия ден най-сетне влизаме в пристанището.

Фарът се издига на входа му. Той е снежнобял и внушителен. Днес ни е известно как е изглеждал благодарение на монетите, изсечени в Александрия при някои императори (между които и Траян), а също и

от мозайки, лампи и дори стъклени предмети, намерени в Беграм в Афганистан.

Кулата е от три части. Долната представлява масивен 60-метров блок с квадратна основа. На четирите му ъгъла има позлатени статуи на тритони, които духат в големи раковини. Следва осмоъгълна кула малко

по-тясна, и накрая цилиндрична кула с куполовиден покрив. Най-отгоре се издига златна статуя — Хелиос, богът на Слънцето (през гръцката епоха Зевс Сотер, тоест Юпитер Спасител или Посейдон).

Когато се приближаваме към него, забелязваме редица прозорци, разположени вертикално по стените. Във вътрешността му живее малка общност от хора, отговарящи за поддръжката, административен персонал, както и стражи, поради стратегическата му важност. Това ни кара да заключим, че фарът е най-големият „небостъргач“ на Античността, надминал само от пирамидите на Хеопс и Хефрен.

Както вече споменахме, според описанията на древните Александрийският фар би трябвало да достига 120 метра височина. Това означава, че е висок колкото сграда на четирийсет етажа.

Фарът е чудото на Античността, функционирало най-дълго. Построен към 208 г. пр.Хр., той е използван непрекъснато в продължение на повече от хиляда и триста години. После, през Средновековието, мюсюлманите трансформирали последния етаж в джамия. Впоследствие две земетресения, през 1303 г. и 1323 г., сложили край на неговата функция на отправна точка за плаващите. Най-накрая султанът на Египет Кайт Бей го разрушил, за да построи крепост.

Нещо любопитно — кулата била построена върху остров, наречен Фарос, намиращ се пред пристанището на Александрия, откъдето взела и името си. Име, използвано и до наши дни навсякъде в Средиземноморието за обозначаване на кули със същата функция. Така че когато използваме думата „фар“, без да си даваме сметка, споменаваме това чудо на древността.

ПО УЛИЦИТЕ НА АЛЕКСАНДРИЯ

Влизането в пристанището не е лесно. Има само един тесен подход близо до внушителния фар. Нека видим с нашите очи онова, което разказва Флавий Йосиф, за да предупреди моряците — наблизно има скали и морето е винаги бурно заради вълните, които се разбиват върху острова на фара, от една страна, и върху вълнолома, от друга. Нашият кораб се клати много, но хората на борда са свикнали, знаят, че за да влязат, трябва да извършат специална маневра. Така и правят. Веднага след това водите са съвсем спокойни.

На рейд има много закотвени кораби. Минаваме между два от тях и забелязваме във водата мъже, които се гмуркат на равни интервали. Всеки е увил въже около кръста си. Краят му е в ръцете на други, които им помагат от корабите. Това не са ловци на морски гъби, наричат ги с любопитното име *urinatores* (от латинския глагол *urinor*, който означава „гмуркам се под водата“)...

Това са предшественици на нашите водолази. Тоест хора, способни дълго да издържат без въздух, които са използвани за много различни, но винаги опасни задачи — за военни операции срещу неприятелски кораби (като нападатели) или за изваждане на потънала стока. Какъвто явно е сегашният случай. Един кораб е потънал на няколко метра от брега и *urinatores* вадят товара му от амфори. В тази епоха няма не само кислородни бутилки, но и шнорхели и плавници. Всичко е много по-трудно.

Когато минаваме, един от гмурците изплува до нашия кораб. Той е мъж с яко телосложение и с решително изражение на лицето. Вижда ни и ни поздравява с ослепителна усмивка. После поема дълбоко въздух и отново се потапя.

Да се премине през митницата винаги е проблем. Включително защото неизбежно трябва да се подари нещо. Накрая младият египетски търговец все пак се освобождава от митничарите и успява да прекара цялата си стока, най-вече амфори със зехтин от Лептис Магна.

След като е прибрал стоката в складовете си, най-сетне е свободен и тръгва по оживените улици на Александрия.

За няколко минути се озоваваме отново сред тълпата на голям град. Но не на какъвто и да е град. Всъщност след Рим този е вторият най-важен в Римската империя (третият е Антиохия на бреговете на река Оронт, столицата на провинция Сирия). Основан от Александър Велики, Александрия се е превърнал в голям град на Античността. И атмосферата, хаосът по улиците му са като тези в Рим.

Все пак има нещо, което отличава тези улици от римските — хората. Тук наистина се среща всичко. Не само жители от всяко кътче на Средиземноморието, но и „чужденци“ — моряци и търговци етиопци, араби, индуси, персийци. Съществуват дори квартали за чужденците, като във Византион или във Венеция през Средновековието, а и по-късно.

Всъщност заради своите връзки по море с Индия и Африка Александрия е в някакъв смисъл „врата“ на империята. Впечатлението, което оставя, е, че се намиращ на междупланетна станция от филма „Междузвездни войни“... Ето например един търговец от Индия с тъмна кожа и с много елегантни черти. Веднага след това минава етиопец, висок и гъвкав, с много бели зъби. Следващият персонаж е наистина смешен. Той е търговец от Близкия изток, дребен и дебел, с много пръстени на ръцете си и с екзотична туника. Жестикулира оживено, докато разговаря с някакъв продавач. При всяко движение късите му ръце изчезват между гънките на дрехата му и правят сцената още по-комична.

Минават двама нубийци. Мълчаливи, високи като статуи, те носят бели огърлици, които изпъкват на тъмните им кожи. Няма никаква тлъстина по тялото си и при всяка стъпка се вижда как мускулите им пулсират. Облъхнати сме от силна миризма на подправки. Спираме. В магазина от дясната ни страна са изложени множество малки купчинки с най-различни цветове. Собственикът е наблизил, клекнал е и развява парче рогозка като ветрило, за да пъди мухите от стоката.

Дюкяните около нас са многобройни и продават какво ли не. Поразени сме преди всичко от багрите — платовете са много пъстри. Протягаме ръка и се опитваме да ги докоснем. Някои са груби, но един е изключително мек. Той е копринен. Както вече имахме възможност

да кажем, точно по тези улици е най-изгодно да се купува коприната, която идва от Китай. Има много голям избор и качеството е най-доброто.

Спираме на един ъгъл под колонадата и наблюдаваме любопитна сцена — изправен мъж диктува писмо на писар, седнал на земята. Правият се казва Хиларион, той е скромен работник, емигрант от близкия град Оксирих, много по-малък от Александрия, изключително беден и известен с ширещата се неграмотност, наследство от миналото. Приближаваме се и се опитваме да надникнем през рамото на пишещия. Писмото е известие до сестрата на Хиларион, която се казва Алис и очевидно чака дете. Пише ѝ, ако се роди момче, да го задържи. Ако обаче се роди момиче, да се отърве от него, тоест да го остави някъде, откъдето да го вземат... Типично за нравите в египетските села. Всичко това потвърждава още веднъж колко различни са традициите и народите в Римската империя. Писмото ще бъде намерено от археолозите (но не знаем дали се е родило момче или момиче...).

Малко след това вниманието ни е привлечено от груби викове. Те са на жена, която продава риба. Думите ѝ — непристойни и с ясни сексуални намеци, произнесени със силен испански акцент, предизвикват интерес и мнозина се спират да я слушат. Тя е част от „представленията“ на уличната сцена в тези градове.

АЛЕКСАНДРИЙСКАТА ПРОСТИТУТКА

А нашата сестерция, къде се намира сега? В младия египетски търговец, който току-що е свил в някаква уличка, прескачайки мръсна локва. Тук има само отъпкана и прашна земя, никакви плочи като в Лептис Магна.

Младежът отминава една кръчма и се отправя към отворена врата на която се е облегло момиче и си разглежда ноктите, въртейки ръка.

Дрехите ѝ са полупрозрачни, ясно личат гърдите ѝ с едри тъмни зърна. И сякаш това не е достатъчно, туниката ѝ има и големи цепки, за да се вижда по-добре тялото ѝ. Момичето излага своята „стока“ точно както прави търговецът на подправки, когото срещнахме преди това.

Казва се Никè („победа“ на гръцки) и е проститутка. Откакто е видяла младежа да идва иззад ъгъла, веднага е разбрала какво ще иска от нея. Но тя не е сама. В публичния дом има още петнайсет момичета.

Младежът се приближава до нея и се усмихва, осведомява се само дали е свободна, или вече има клиент, дори не пита за цената. Очевидно дните в морето са били много... Момичето се усмихва лениво и влиза в полутъмен коридор. Мястото е обикновено, стените са олющени и покрити с петна и графити. Публичният дом представлява тясно и дълго помещение с много стаички отляво и отдясно. Има малко светлина, мирише на затворено, но това, което е най-смущаващо, са шумовете. Всяка стаичка е закрыта със завеса. Предпазва от нетактичните погледи, разбира се, но изобщо не изолира шума. Чува се задъхано дишане, понякога ритмичното хъркане на клиентите, придружено от фалшивите стонове на проститутките.

Всичко това не притеснява младежа. Той поставя ръка на бедрото на младата жена и я тласка нежно в една от стаичките. Сводникът, собственикът на бардака, кима одобрително от дъното на коридора. Вижда се само лицето му, което изплува от мрака, осветено от лъч светлина. Обикновеният сламеник върху зиданото легло ще е мястото, където ще консумират секса. Желанието на мъжа е видимо. Момичето дърпа завесата и се съблича. Днес той е вече осмият ѝ клиент...

КАК СЕ СТАВА ПРОСТИТУТКА

Проститутките от публичните домове са използвани максимално от сводниците. Това са съвсем млади момичета с дълги къдрави коси и със средиземноморски черти, смятани за много секси и най-търсени от клиентите.

Но как се става проститутка в римската епоха? Огромната част от момичетата са робини или бивши робини.

Понякога ги взимат още като бебета от улицата, от местата, където родителите оставят нежеланите деца, или ги отвлечат, също както се случва сега с много момичета от Изтока. После ги продават на пазарите за роби. Най-големите и най-добре снабдените са тези в Делос. Цената? Варира значително според случаите. Марциал в своите „Епиграми“ (VI, 66) разказва за момиче от квартала Субура в Рим, продадено за 600 сестерции (около 1200 евро), но понякога цените са много по-високи. В един от древните текстове пише, че император Хелиогабал се сдобил с изключително красива робиня за астрономическата сума от 100 000 сестерции (200 000 евро). Но е бил император и е можел да си го позволи.

Когато едно момиче стигне до пазара, то бива купувано от сводник и откарвано в публичен дом. Кариерата му започва на около четиринайсет години, понякога и по-рано.

В някои случаи обаче, ако жената е много красива, може да избегне публичния дом и да стане „компаньонка“ на високо ниво, тоест да отиде да работи у богати клиенти.

Друга много тъжна причина за проституцията е бедността. Често самите родители, когато са от най-бедните слоеве на населението, насърчават дъщерите си да проституират. В такива случаи става дума за свободни гражданки, а не за робини или освободени робини.

Но невинаги е така. Свободните гражданки, които проституират в публичните домове, могат да принадлежат и към по-висши слоеве на обществото!

А съществува и феноменът на свободните проститутки. Обикновено става въпрос за вдовици или неомъжени жени. Всъщност

малкото професии, достъпни за жените (занаятчийството, производството на бижута, тъкането или дребната търговия), не им осигуряват достатъчно средства, за да преживяват, особено ако имат и деца. Така, в случай на загуба на съпруга или на родителите, единственият начин за свободната жена да припечелва, за да живее, е да се продава.

Но има риск. Нерядко тези нещастни жени, избиращи такъв начин на препитание, попадат в ръцете на лихвари или на сводници, които буквално ги заробват.

Въпреки тези опасности, от икономическа гледна точка за много жени този занаят изглежда все пак по-изгоден от нормалната работа. Като се направи проста сметка, става ясно защо. Тарифата е от два или три аса. При пет сексуални акта на ден (робините имат много повече) проститутка на ниско ниво в град като Рим може да спечели и 15 аса. Като се приспадне една трета за сводника, остават 12 аса. Цифра по-висока от осемте аса, които получава тъкачка за един работен ден.

При това, говорим за най-ниските нива на проституцията. Могат да се припечелят и по-високи суми. Но на колко отговарят те днес? Трудно е да се каже. В тази книга за епохата на Траян определихме курс от една сестерция за две евро, което изглежда много близко до реалността. Ако е верен, то сексуалният акт в римската епоха струва около едно евро (един ас е четвърт сестерция). Съвсем малко засега, но малко и за римляните. С тези пари могат да си платят чаша вино. И то не от най-доброто качество.

И вероятно това е друга типична черта на римската епоха. Развлеченията и нещата от първа необходимост за жителите на империята струват малко — хлябът, който дори се раздава безплатно в Рим, виното (може, даже трябва да бъде разрежено с вода, затова е на достъпни цени), състезанията с квадриги, входът в термите (четвърт сестерция), както и сексът са много евтини.

Младият египтянин облича туниката си. Усмивва се на момичето и му дава една сестерция. Доволен е. Тя се усмивва хладно. След миг младежът е повдигнал завесата и е изчезнал в улицата. Момичето става и отива да се измие в дъното на коридора. Разглежда сестерцията, която е получила от младия търговец. С пръстите си гали релефите,

надписите. Кой знае откъде идва и кой я е държал в ръце, мисли си тя. Не знае каква невероятна история има вече зад гърба си тази монета.

После поглежда към вратата на публичния дом. Няма време дори да си сложи прозрачната туника, когато се появява друг клиент. Дебел мъж. Тя поглежда сводника, който ѝ кимва с глава. Другите момичета са заети, а новият клиент и без това иска точно нея. Тя отново се усмихва и дърпа завесата. Ръцете на мъжа са вече върху тялото ѝ...

ТУРИСТЪТ ПРЕЗ АНТИЧНОСТТА

На следващия ден рано сутринта в публичния дом влиза мъж — висок човек с прошарени коси. В сравнение с другите клиенти е много деликатен и грижовен. Уважава жената и ѝ говори дори докато правят секс. Задържа се по-дълго от другите и тя за първи път вижда в него личност, а не клиент без лице като всички останали. Той не е от Александрия. Грък е. Плаща за услугата с един денарий и като ресто между другите монети получава и нашата сестерция. Когато си тръгва, потупва жената по бузата, усмихва ѝ се и изчезва в уличката. Тя гледа след него, не знае защо, но чувства, че ще го помни дълго... Той е единственият, който се е отнесъл към нея с малко човечност и уважение... Общо взето, мъж, различен от другите. Но кой е той?

Сега гръкът е отново по улиците на града. Не е нито моряк, нито търговец, нито войник. Има по-изискани обноски. Той е... турист. Съществуват ли туристи в римската епоха? Да, но малко. Това са обикновено интелектуалци, понякога лекари, чиновници, пътуващи по работа, тъй или иначе, все хора с интерес към културата. И очевидно с пари в джоба... Впрочем, ако искате да срещнете туристи, трябва да дойдете именно в тази област на империята.

Туристът в Античността предпочита източната част на Средиземноморието, не западната. Защо? Причината е проста. „Градовете на изкуството“ се намират в елинистичния свят и в Египет. Всичко онова, което се намира в Западна Европа, на запад от Апенинския полуостров, е малко интересно. Това са нови градове, без история и без паметници с голямо значение. Докато на изток има „всичко“ — от митология до история.

Ако трябва да направим „класация“ на предпочитаните от туристите области, начело е Гърция, следвана от Мала Азия (днешна Турция) и от Египет. За онази епоха те са отдалечени и екзотични дестинации. Каквато за нас е Ориентът. А кои са най-посещаваните маршрути в тези области? Онези, които минават през Гърция и водят към островите Делос, Самотраки и Родос и някои други в Източното Средиземноморие. В Мала Азия се ходи в Ефес, в Книдос, където

туристите се възхищават на прекрасната Афродита, изваяна от Праксител. Но се пътува преди всичко до Троя (точно както и днес). Целта е да се видят местата, където благодарение на Еней е основан Древният Рим. Той изоставил обгърнатия в пламъци Троя, за да достигне с малцината оцелели до бреговете на Лациум. Там поставил началото на род, сред чиито членове после щял да бъде дори Юлий Цезар. Поради това в римската епоха Троя се радва на огромни привилегии, не на последно място и освобождаване от данъци именно защото е смятан за „наследство“ от началото на Рим. Тогава градът гъмжи от посетители и екскурзоводи.

Това са най-честите маршрути, по които са се отправяли древните пътешественици. Към тях трябва да се добавят и някои части на Сицилия (за много туристи отпреди две хиляди години да се изкачат на Етна е било истинско приключение, все едно днес да се изкачиш на Килиманджаро).

Дестинацията, предпочитана от всички туристи, си остава все пак Рим. За да го видят, идват от най-различни краища на империята. Както разбрахме, места за посещение не липсват.

А къде отиват жителите на Рим? Към тях са насочени упреците на Плиний Млади. Той укорява туристите, че предприемат дълги пътешествия в Ориента, за да откриват далечните шедьоври, а не познават красотите, които са пред дома им. „Ние пътуваме по пътища и морета, за да видим това, което не удостояваме и с един поглед, когато се намира пред очите ни... Предпочитаме отдалеченото и оставаме безразлични към близкото...“ Всъщност това е типичното съвременно поведение, което вече е съществувало преди две хиляди години.

За да затворим тази скоба за туризма, можем да кажем, че римляните задраскват напълно някои области, днес много обичани от туристите, като Африка и Индия. В римската епоха те са прекалено отдалечени и пътуването дотам е твърде опасно. Следователно са дестинации повече за търговци, отколкото за туристи.

Гръцкият турист отиде в публичния дом, но и посети много от атракциите, предлагани от Александрия, които са част от „пакета“ обиколки за всеки посетител. Другите места са гробът на Александър Велики, храмът на Серапис^[1], приказната библиотека... Както и районите с нощните заведения, търговската част, кварталите с публичните домове (нашият гръцки турист току-що е изследвал един). Това, което прави Александрия необичайна, са „евтинията“ и културата. По улиците малки групи амбулантни музиканти привличат винаги много хора. Въпреки че е пълна с търговци, проститутки и моряци, тя е и град на любителите на музиката. Експертите и античните извори ни казват, че на концертите на цитра дори най-простите и необразовани зрители са в състояние да усетят фалшивата нота. От тази гледна точка Александрия напомня малко на Парма с оперното изкуство, с големи експерти и пристрастени познавачи на всякакво ниво, най-всхващите страх от които седят горе в галерията...

---

[1] Древно египетско божество на здравето и закрилник на моряците. — Б.пр. ↑

ДА СЕ ИЗКАЧИШ ПО НИЛ

Гръцкият турист е част от компания на философи, които след няколко дни се събират на голям кораб, за да се изкачат по Нил и да посетят неговото невероятно поречие. Всъщност още в римската епоха египетските паметници са смятани за „древни“. Рамзес II е живял хиляда и триста години преди Траян.

Лайънъл Кесън ни разкрива много подробности от този туристически маршрут, изненадващо подобен на сегашния.

Всъщност това е много удобен преход. Вярно е, още не съществуват витлата и моторите, за да се плава срещу течението на Нил като със сегашните круизни кораби. Но се използва друг мотор, дарен от природата — вятърът. За да се изкачат по Нил, се вдигат платната и се улавят ветровете, които духат обикновено в южна посока. А за да се слезе по Нил, е достатъчно да се оставиш да те носи течението...

Нещо, което ни липсва днес при тези пътувания, е тишината, блискането на водата по плавателния съд, шумът на платното, което плющи на вятъра, този на греблото, което удря дървения борд на кораба и плясва във водата...

Това е звуковият фон, на който групата туристи плава по Нил и минава близо до „зоологическата градина“ на амфибиите в тръстиковите насаждения. Там носорози, доведени от Индия, стоят във водата в очакване да бъдат отведени в Рим, в Колизеума.

Задължителна спирка е Мемфис, отправна точка за посещаването на пирамидите. Гръцкият философ успява да се възхити на нещо, което ние никога няма да видим — блясъка на тяхното гладко покритие (днес се забелязва само на върха на пирамидата на Хефрен).

Малката група философи присъства развеселена на геройството на момчетата от селището Бусирис, които за няколко дребни монети се изкачват с изумителна бързина по гладките стени на пирамидите.

Но много по-впечатляващ спектакъл е този на свещения бик Апис, живото възплъщение на бога Птах (или Озирис). Може да се види в Мемфис в специални сгради до храмовете.

Бикът не е единственото животно, на което туристите и пътниците се любуват в Египет. По-нататък по реката се стига до друг религиозен център, където могат да дадат храна на голям крокодил, vyplъщение на бога Себек.

Този свещен център се намира в главното селище на областта Фаюм, която е една от житниците на Египет и следователно и на империята. Вилите и насажденията са много. На борда на кораба се качват три жени и две момчета от местността. Те ще продължат известно време с нас. Отиват на някакъв празник и са много елегантни.

Продължаваме да наблюдаваме новопристигналите, защото ни дават представа какви са египтяните по времето на Римската империя. Изобщо не приличат на тези, които виждаме днес, след толкова миграции и смесвания — хора със силно изразени блискоизточни черти и често с тъмна кожа. Тук, на кораба, биха могли да бъдат сметнати за гърци, всички имат къдрави коси, светла кожа, очите им понякога са дори с лешников или зелен цвят, а когато са черни, погледът им е винаги дълбок, настойчив и чувствен.

Фризуриите на жените са прости, но добре направени. Веждите им обаче, нещо любопитно, са гъсти и в някои случаи дори се сключват над носа...

Първата, слаба и дребна, има буйни коси със съвсем ситни къдрици. Носи красиви златни обици във формата на везни с по три перли, а около врата си — елегантно колие във вид на лента, представляваща мрежа от бели перли.

На втората косата е събрана в кок на тила, има златна верижка, поставена като корона с украсен диск в центъра. Дрехите ѝ са пурпурни и обвиват слабото ѝ и гъвкаво тяло.

А третата жена, видимо по-възрастна, е доста по-пълна и пищна. Истинска матрона. Носът ѝ е по-скоро дълъг и месест, лицето ѝ е пухкаво. Косата, събрана в кок, го обирачва с елегантни къдрици. Поразяват обичите ѝ, които представляват две големи „зърна грозде“ от аметист и се покращат при всяко движение на главата ѝ. Предизвиква възхита преди всичко колието ѝ — то е златно и от него висят гроздове от малки сфери, и те от злато.

Жените говорят с двете момчета, без съмнение братя, като се има предвид голямата им прилика. Така разбираме името на матроната — казва се Алине, но всички я наричат Тенос. Тя е изискана и учтива.

Знаем, че е майка на две момиченца, които се смеят и се шегуват помежду си. После, при пристигането след няколко километра, поздравяват възпитано и слизат, пазейки равновесие по дъската.

Когато ги виждаме така с туниките и столите, се сещаме за Индия. Ако искате да придобиете представа как са изглеждали хората в римската епоха със своите дълги дрехи, помислете си за индуските жени. Движенията, гънките, погледите, парфюмите (а също и кастите) са много сходни.

Това, което видяхме на кораба, могат да го видят и посетителите на някои музеи. Тези жени продължават „да съществуват“ в съвременната епоха благодарение на необикновените портрети, които са поръчали да им бъдат направени приживе, за да ги закачат в къщите си (както ние правим със снимките) и които после са били полагани върху мумиите им. Пустинята идеално ги е запазила и сега са изложени в някои музеи в света (Тенос например е в Берлин). Те са изключително много и днес са наречени с общото име „портрети от Фаюм“. Някои са толкова реалистични, че приличат на фотографии. Бихме могли да ги вземем за портрети, снимани от Оливиеро Тоскани в Античността.

Но и без да ходите в музеите, можете да им се насладите по интернет от вашия дом. Струва си преживяването. Физиономиите ще ви се сторят близки, ще имате усещането, че вече сте ги виждали някъде. Учудващо е да се открие доколко лицата им биха могли да са на някои от съвременните италианци. Със сигурност ще „разпознаете“ колега от службата, близкия магазинер или бивш съученик...

Но това, което поражда още повече, са проникателните им погледи. Те са „живи“, все едно са на хората, които бихме срещнали тук, в Египет, по време на Римската империя. Някои, като Тенос, точно по време на нашето пътуване. Защо не на някоя голяма лодка.

ГРОБНИЦИТЕ НА ФАРАОНИТЕ

Най-накрая пристигаме в Тива (сегашния Луксор). Оттук компанията тръгва на пътешествие, което и днес още привлича милиони туристи с гробниците на фараоните. Може да е изненадващо, но те са били вече известни и посещавани в онази епоха. Доказателство за това, освен античните текстове, са и графитите, които са ни оставили тогавашните туристи. Може да се каже, че туризмът в Античността в източната част на Средиземноморието, като например в Египет, е преживял най-големия си разцвет именно през римската епоха благодарение на установилия се *раx*^[1]. Няма неприятели, няма пирати и от I в. сл.Хр. нататък може да се пътува спокойно (като изключим бурите). С идването на арабите през VII в. сл.Хр. този необикновен период свършва.

След като преминава Нил рано сутринта, групата на философите започва първия етап на обиколката си с разглеждането на две огромни статуи. Те стоят сякаш на стража на пътя, който води към Долината на царете и цариците.

Високи са колкото шестетажни сгради. Изобразяват фараона Аменофис III, един от най-могъщите, който е царувал около 1400 г. пр.Хр. Но римляните (и гърците преди тях) са убедени, че изобразяват Мемнон, митологическа фигура — син на Аврора, цар на Етиопия, който дошъл в Троя със собствена войска, за да спаси троянците, но бил убит от Ахил. Обърква ги това, че статуите нямат физиономии. Едно земетресение почти ги е разрушило. Вижда се само човек без лице, седнал на трон. Но убеждението, че става въпрос за сина на Аврора, идва от стоновете, които една от тях издава всяка сутрин на зазоряване, обръщайки се към майка си Аврора...

Гръцките философи се спират пред двете статуи. Тръгнали са през нощта и сега, заедно с други туристи, очакват да дойде моментът. Междувременно небето от черно е станало синьо и зад гърбовете им хоризонтът е все по-светъл. Най-накрая слънцето се показва, обгръщайки със светлината си релефите върху гробниците на фараоните и техните царици. Някои говорят тихо. После всички

замлъкват. Моментът наближава. Като вярващи на поклонение пред двете странни полуразрушени божества, всички са застанали в полукръг. Най-сетне една от статуите издава звук. Той е с висока тоналност, изглежда почти като резонирането на кордата на музикален инструмент. „Не много силно свистене“, ни казва географът Страбон^[2]. „... прилича много на резонирането на кордата на лира или цитра“, пише Павзаний, гръцкият историк, живял през II в. сл.Хр. За всички това е статуята, която говори. Мнозина, включително философите, са скептични. И Страбон също. Той не е можел да обясни произхода му, но е бил много рационален и е разсъждавал „научно“ като казва: „... в каквото и да е логично обяснение е по-лесно да се повярва, отколкото да се мисли, че звукът излиза от тези камъни...“ (питал се е също дали не го издава някой скрит човек).

По всяка вероятност звукът е предизвикан от скалата при преминаването от нощния студ към знойната жегата през деня. Тъй или иначе, никога няма да разберем произхода му. По време на реставрацията, извършена от Септимий Север, статуята е замлъкнала завинаги.

По това време мнозина се връщат обратно, защото да продължаваш посещението на гробниците, означава да се пъхнеш в горящите гърла на Долината на царете. Но някои го правят, включително и групата на гръцките философи.

И кои гробници посещават?

Гробницата на Рамзес VI, смятана за гробница на Мемнон. После гробницата на Рамзес IV (по някаква причина впоследствие тя ще стане място на християнски култ) и някои други. Най-много тричетири, не повече.

Но как знаем всичко това? Лайънъл Кесън ни разкрива системата, която е позволила на учените да разгадаят навиците и дори имената на много римски туристи. Много от тях, между които и един убиец, са оставили следи (доброволно) във вид на... графити.

По гробницата на Рамзес VI има повече от хиляда! Общо са намерени 1759 графити, издълбани с резец, 300 написани с черно мастило и 40 с червено. След като са разчетени и свързани, се разкриват много подробности.

Разбрало се е например, че хората не са пътували сами, а на групи (общо взето, като нашите организирани пътувания). Става

въпрос за семейства, за чиновници на империята, пътуващи служебно, за войници и за групи от интелектуалци, като например от философи.

Друг интересен факт: идват от всички части на Италия, на Персия, на Мала Азия, на Гърция. Някои дори от Марсилия или откъм Мъртво море. Това потвърждава мнението, че гробниците на фараоните са били известни в цялата империя и извън нея.

Има свидетелства за командващи войската, адвокати, съдии, поети, преподаватели, оратори, лекари (те са почти трийсет) и философи. Все хора образовани.

Тъй като са се подписвали, като са слагали и дати, се е разбрало кога е бил „туристическият сезон“ — от ноември до април... най-добрият период, през който не е много горещо. Точно като днес... В действителност това е бил и сезонът, в който се е прекъсвало мореплаването и който е позволявал дълъг период на обиколки и посещения във вътрешността на Египет.

А какво четем по графитите и надписите? Изречения на удивление от красотата на гробниците и рисунките.

„Уникално, уникално, уникално!“, е написал някой.

„Укорявам се, че не разбрах надписите“, е написал друг, след като се е мъчил да разгадае йероглифите.

„Приключих с моето посещение“, друг турист...

Някои, по-скоро отегчени, започнали да пишат каквото им хрумне. Например анаграми на собствените си имена: „Onipsromse“ (Sempronios), „Onaysisid“ (Dyonisias).

Но графитът, който прави най-голямо впечатление с иронията и модерността си, е следният: „А мама знае ли, че си тук?“.

---

[1] Мир (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Страбон (64 пр.Хр. — 21 сл.Хр.) — старогръцки историк и географ. — Б.пр. ↑

КЪМ ЧЕРВЕНО МОРЕ

Пътешествието по Нил продължава до най-южната точка, Асуан. Близко до първия водопад. Групичката на философите отива и малко по-на юг, за да се възхити на храма на Изидата от Филае^[1], но не и по-нататък. Римското присъствие продължава с няколко гранични аванпоста, малки укрепления, където се живее и диша нереална атмосфера като в романа „Татарска пустиня“^[2]. Това са най-южните военни постове на империята. Притиснати от знойното слънце, засипвани от пясъчните бури, изолирани в края на цивилизацията. За живота в укрепленията в Египет свидетелстват някои писма, намерени непокътнати в пясъка. Те много напомнят писмата от друга граница, на север, тази при Виндоланда. Съдържанието им може да бъде обобщено по следния начин: една трета са военни вести, една трета са искания, свързани с бирата, друга трета се отнася до жените... Животът на легионерите по границите е един и същ, и в ледения Север, и в жежкия Юг...

Но това не е единствената прилика. Спомняте ли си домашните работи на сина на командващия укреплението на Виндоланда, намерени между писмата, запазени като по чудо? Трябвало да напише изречение на Вергилий от „Енеида“ (IX, 473), което неговият учител му диктувал.

Най-невероятното е, че горе-долу в същия период, на хиляди километри разстояние се е случвало същото. От пясъците на Фаюм, в Хавара, изниква папирус с фраза, написана седем пъти от някакъв ученик. И тази фраза е от „Енеида“ на Вергилий. Очевидно той е бил смятан за „класик“ от тогавашните учители. Но този път фразата е друга (II, 601): *Non tibi Tyndaridis facies invisa Lacaenae* (тоест „Не е омразното лице на Елена от Спарта“).

Дали сред ледовете на Шотландия, или в горещата Сахарска пустиня, Вергилий е трябвало да се познава.

Групата на философите се връща от дългото пътешествие и остава в Тива за още няколко дни, после, носена от течението, потегля бавно към Александрия. Един от етапите е градчето Коптос, малко след Тива, което възниква там, където Нил прави голям завой. В него спират за обяд.

Философите сядат на масите на малка гостилница под навеса. Гледката към Нил е великолепна с платната, които бавно се движат. Близко до тях двама войници играят на зарове. Заровете са наистина необичайни. Имат формата на жена, излегнала се върху земята, която се подпира на лактите и притиска колене към гърдите си, разтваряйки крака. Номерата са гравирани върху различни части на тялото ѝ. Това е *hard* версия на заровете, които познаваме (днес могат да се видят сребърни и бронзови екземпляри в Британския музей).

Философът ги гледа и се усмихва, после става и отива да си купи манерка от малко магазинче. Тя е същата като тези в днешно време, само че е от теракота и е защитена от обвивка от растителни влакна. Заплаща я с нашата сестерция. Получава рестото от възрастен човек с хубава бяла брада, който му се усмихва и му пожелава добър път. Малко след това групата на философите става и се връща на кораба, обсъждайки теми, които, изглежда, че нямат разрешение. А сестерцията къде ли ще отиде сега?

Минават два дни и на същата маса сядат набит мъж с едро лице. На пръв поглед прилича на боксьор. Има къса коса, сресана напред, точно като на Траян. И когато слабата сервитьорка му донася сметката, се усмихва и се вижда, че предният му зъб е счупен. Кой знае, може би след някой удар при сбиване. После и този мъж отива да си купи манерка. И тогава му дават нашата сестерция.

Манерката му е необходима — трябва да прекоси пустинята. Това няма да е единствената му резерва вода очевидно, но ще му е подръка. Малко след това се качва на едногърба камила, носи на главата си сламена шапка, манерката е провесил през врата си. Той е част от конвой на едногърби камили, които в индианска нишка започват дълго пътешествие по пътя на керваните. Слънцето е високо в небето и нажежава нашата сестерция.

Пътят на керваните, по който се придвижваме, води извън Римската империя, в Индия... Но как се стига дотам и преди всичко защо трябва да се ходи там?

Този мъж е търговец от Поцуоли и носи в Ориента много търсена стока — червения корал. Но няма да му е лесно. Ще са необходими много дни, за да се стигне до пристанищата на Червено море, откъдето отплават корабите — седем до Миос Хормос (буквално „пристанището на плъховете“) и дори единайсет до мястото, към което сме се отправили, Береника Троглодитика.

За да се консумира по-малко вода, пътуването ще става през нощта и също както в морето, звездите ще водят хората от кервана. Маршрутът ще бъде осеян от кладенци и от... контроли. Покрай целия път ще срещаме кули и укрепления. По това трасе не се преминава свободно. Трябва да се получават пропуски, да се плащат такси. Равносилно е на преминаване на граница, така че стоките са обложени с мита, и то много солени. Целта на границата е двойна — тя дава възможност на държавата да получава приходи, но е и средство за закрила и ограничава изтичането на злато под формата на монети (ауреи), които излизат и не се връщат никога вече.

Една сутрин, след дълъг нощен преход, керванът достига до свещено място, наречено Панейон. Има естествен извор, посветен на бог Пан. Тук се спират всички кервани, като карат камилите да подгъват крака. Върху скалистите стени навсякъде наоколо много търговци са оставили своите писания, които се опитваме да разчетем. Един е на човек на име Лизий, вероятно освободен роб, който, финансиран от господаря си (Аний Плокам), успял през I век да стигне до Цейлон...

Друг един надпис ни поражда — името Гай Петиций (написано на гръцки). Днес Петиций е фамилно име, разпространено в областта Аbruцо. Това означава, че оттук е минал римлянин, произхождащ от Аbruцо! Доказателството се намира в археологическия музей в Киети^[3], в който е изложена надгробна плоча на член от това семейство, като върху нея е изобразен човек на камила, пренасящ амфори... Търгувал е с вино в Индия.

Пристанището Береника се намира на прелестно място. Брегът е пустинен, цветът на пясъка на плажовете е съвсем бял, а морето е в прекрасно турско-синьо. В съвременната епоха тук има туристически селища, чадъри и кайтсърфинг (прочутият курорт Хургада е на малко

разстояние от Миос Хормос). В римската епоха тези места са все едно на Луната — който и да дойде дотук, има усещането, че е оставил огромна каменна пустиня зад гърба си и една още по-обширна от вода пред себе си. За римляните това са мъртви области. Не стават за развлечение.

Като гледаме кристалните води, рибите и коралите, осъзнаваме колко е обширна Римската империя — от едната ѝ страна е Скандинавия, от другата има коралови рифове...

Керванът е разтоварил стоката. Береника Троглодитика е процъфтяващ град. Той е истинската врата към Ориента. Представете си всяка година оттук тръгват цели сто и двацет римски кораба за Индия. Сто и двацет! Доказателство за това, че връзките и търговските отношения между империята и Индия не са спорадични, както се мисли обикновено, а стабилни и непрекъснати. Общо взето, Индия е търговски партньор на римляните.

Но какво се продава на индусите и какво се купува от тях? Достатъчно е да се разходим по улиците на Береника, за да го разберем. В Индия римляните изнасят вино, дрехи, червен корал, стъклени предмети, предмети от обработен метал... А от Индия внасят коприна, скъпоценни камъни като лазурит, перли, слонова кост, есенции, подправки и преди всичко черен пипер. Изобщо луксозни стоки. Но ако поогледаме складовете, забелязваме и други стоки, които преминават през това пристанище — ценен дървен материал, кокосови орехи, тамян и дори цветя!

Слънцето е залязло зад гърба ни. Небето става все потъмносиньо и вече се виждат първите звезди. Наблюдаваме морето пред нас. То е тихо и спокойно, сякаш постепенно заспива. Дали и утре ще бъде така? Корабът е готов, стоката е на борда и ако предзнаменованията са добри, на другия ден ще се отплава.

---

[1] Филае е остров, който е потънал под водите на язовира Насър, а храмът на Изидата сега е пренесен на остров Агилика. — Б.пр.

↑

[2] От Дино Будзати (1906–1972) — италиански писател и публицист. — Б.пр. ↑

[3] Град в същата област. — Б.пр. ↑

ИНДИЯ
ОТВЪД ГРАНИЦИТЕ НА ИМПЕРИЯТА

ПЪТУВАНЕ В ИНДИЯ

Корабът тръгва на зазоряване. Морето е спокойно и пътуването преминава без проблеми. Търговецът от Поцуоли се нарича Юний Фауст Флор. Той не е единственият, има още осем и на долната палуба всеки от тях е разположил стоката си, готова за презокеански „скок“. Но екипажът не е римски. Всъщност в тази част на света се разчита на египетски моряци и навигатори, които на свой ред се опират на еритрейските навигатори. Трябва много добре да се познава Индийският океан, за да се пътува по тези курсове. Корабът ще излезе от Червено море, ще плава покрай бреговете на Арабския полуостров и после, като скачащ във водата от трамплин плувец, ще излети, насочвайки носа си директно към океана, където на хоризонта се вижда само вода... Но как се стига до Индия? Има един „трик“ — ветровете.

Дълго време арабите и индусите са пазили ревниво своята тайна, но в римската епоха тя е вече известна — това са мусоните. От май до септември те духат от югозапад, постоянно, тласкайки корабите отзад, откъм кърмата право към Индия. После от ноември до март духат в противоположната посока, от североизток. И връщат корабите обратно. Все едно да гледа човек някакво парченце дърво, подхвърляно напред и назад от крайбрежната вълна...

Само дето с корабите това трае дълго. Юний Фауст Флор знае, че е нужна една година, за да отиде и да се върне в Поцуоли.

Няма да разберем никога колко кораба са потънали и колко римляни са загинали при тези преходи. Това, което знаем, е, че плавателните съдове са големи, пригодени да пътуват в Индийския океан — 40 метра дължина с повече от 300 тона стоки на борда.

Пристигаме в Индия рано сутринта. Има лека мъгла, дължаща се на тропическата влага в тази част на света. На лицата на всички личи умората, очите са зачервени и с кръгове под тях, като на хора, които са станали твърде рано.

На брега виждаме бял плаж, заобиколен от гъста палмова гора. Има и тъмни пироги, издълбани само от едно парче дърво. Те са на

рибарите, които излизат рано като във всички други части на света... Една от тях минава близо до кораба. Забелязваме много тъмните кожи и съвършените усмивки със снежнобели зъби на хората на борда. Те сочат към Юний Фауст Флор и неговите другари. Светлият цвят на кожата тук означава само едно нещо — пристигнал е римлянин.

Големият кораб хвърля котва в открито море, за да не затъне в пясъчното дъно. От пристанището пристигат лодки за прехвърляне на стоката и водата наоколо се оживява.

Когато Юний Фауст Флор слиза на брега, все още не му се вярва, че има земя под краката си. И продължава да му се вие свят, този път от „земната болест“^[1].

Не минава много време и друг човек от Запада идва насреща, проправяйки си път в тълпата индуси, които заобикалят него и останалите, току-що слезли от кораба римляни. Поздравява го с широка усмивка и двамата се прегръщат приятелски — и той е от Поцуоли.

Във всяко пристанище на Индия римляните образуват малки общности. Създали са няколко търговски центъра покрай брега. Сега се намираме в южния край на Индия, от западната ѝ страна. Мястото се нарича Музирис. Нанесено е и на *Tabula Peutingeriana*^[2], единствената карта на Римската империя, стигнала до нас. Всъщност става въпрос за средновековно копие на загубения римски оригинал. Но е вярно „фотокопие“ (дело на монаси писари), което разкрива изключително много изненадващи неща. Да започнем с формата. Тя не се сгъва като класическите карти, които употребяваме в отпуската и които често ни подлудяват... Представлява дълъг седем метра лист, който се навива на руло и се поставя в кожен тубус. Тоест била е „пътна“ карта, която да се носи на коня и докато човек е на седлото, да се развива с две ръце (едната развива, другата навива, като касетите с филмова лента), за да се намери търсеното място. Това, което поразява, е, че е замислена по принципа на модерните навигатори за кола. Указани са преди всичко пътищата, реките, градовете, пощенските станции, странноприемниците, не и физическата география. Горите и планините са само загатнати или стилизирани. По концепцията си напомня чертеж, направен от ваш приятел, с който ви обяснява пътя, за да му отидете на гости във вилата. Пропорциите често са сбъркани, но

информацията е ясна и подробна (етапи, брой на милите, завоите и т.н.).

Разглеждайки картата, с изненада установяваме, че римляните познават Шри Ланка и част от бреговете на Индия, отвъд най-южната ѝ точка. През четирийсетте години, по време на разкопки, извършени от тази страна на брега (Арикамеду), английски археолози са открили аретинска керамика (така наречената „сигилатна“) с надписи на латински и други римски находки, като лампи и стъклени предмети. Това предполага, че един или повече търговски центрове са се намирали и на източния бряг на полуострова.

От *Tabula Peutingeriana* можем да разберем какви знания за Индия са имали римляните. Познавали са Ганг и са отбелязвали разстоянията по пътищата не в римски мили (1480 метра), а в индийски (3000 метра). Това означава, че не само са минавали оттам, но и са указвали на евентуалните пътници различните етапи според системата на „местните“, за да могат да се придвижват по-лесно.

На картата, близо до Маузирис, е изобразен римски храм с надпис *TEMPLUM AUGUSTI* — религиозна сграда, посветена на паметта на Август. Насред индийската територия! Наистина впечатляващо!

Не липсват надписи, като *IN HIS LOCIS SCORPIONES NASCUNTUR* („По тези места се раждат скорпионите“) и *IN HIS LOCIS ELEPHANTI NASCUNTUR* („По тези места се раждат слоновете“) и т.н. Или *INSULA TAPROBANE*, така наричали Шри Ланка.

Най-сетне има две думи, които те карат да се размечтаеш, защото са безспорно свързани с коприната: *SETA MAIOR*^[3]. По всяка вероятност са поставени, за да обозначат Китай или част от него.

Темата за появата на коприната на това място е много интересна. Коприната пристига в Европа по два маршрута — по суша, където е контролирана и „филтрирана“ от най-опасните неприятели на Рим, партите, разположени в настоящите Иран и Ирак; и по море, където влиянието на Рим е по-голямо. Морският път е доста по-изгоден, защото търговските кораби могат да транспортират много по-големи количества, отколкото по Пътя на коприната. Затова римляните се разпростират все по-на изток, стремяйки се да достигнат до „извора“ на тази ценна тъкан, Китай. Според Лайънъл Кесън, в края на II век

започват да търгуват с Молукските острови, Суматра и Ява. Така улесняват доставката на подправката карамфил, позната много векове преди римляните.

Китайците ще се отдадат на корабоплаване едва през следващите векове. Следователно римляните са били тези, които първи са „почукали“ на тяхната врата. Знаем „официалната“ дата на този начален контакт и тя е, както вече споменахме, 166 г. сл.Хр. През тази година римска делегация е била приета от императора Хуан Ти. Вероятно е ставало въпрос не за посланици, изпратени от император Марк Аврелий, а за обикновени търговци. Доказателството е, че сред подаръците, които донесли (слонова кост, рога на носорог и черупки от костенурки), стриктно описани в китайските архиви, няма нито скъпоценности, нито злато. Тоест това не са дарове, предложени от делегация, изпратена от императора. Според Лайънъл Кесън тези търговци се опитвали да се преборят с конкуренцията, купувайки плата директно от Китай, без посредници...

---

[1] При дълго пътуване по море, когато слезе на сушата, човек се чувства зле, като при морска болест. — Б.пр. ↑

[2] Пойтингеровата карта е копие на римска карта, изготвено през XIII в. сл.Хр. — Б.пр. ↑

[3] Буквално: много коприна. — Б.пр. ↑

ЗАВРЪЩАНЕ В РИМСКАТА ИМПЕРИЯ

Ясно е, че извън Римската империя са се водели големи търговски „битки“. Следите от този интензивен икономически обмен с Ориента изплуват от време на време и с откриването на римски монети. Представете си, че монетата, намерена най-далеч, е от... Виетнам, в делтата на Меконг!

А в Индия до днес са открити поне 2000 златни монети (ауреи) и 6000 сребърни (денарии). Без да се броят по-малките. Поразява фактът, че някои от тези монети имат дълбок разрез, направен от индусите, които искали да се уверят, че са златни и отвътре, а не са „тенекета“. Сигурно са гледали на всеки пристигнал римлянин като на Дядо Коледа, след като древен тамилски текст ни казва, че в едно пристанище, наречено Мукири (тоест Музирис), пристигали редовно кораби със злато и делви с вино, които си тръгвали натоварени с черен пипер.

Пристанището Музирис, споменавано и от Плиний Стари, и от Птолемей^[1] и център на търговия с други етноси и цивилизации, е било отъждествено едва наскоро с малкото градче Патанам. Там археологически разкопки са извадили на бял свят римски монети, изключително много фрагменти италийска и египетска керамика, лодка, дълга шест метра, и дори малък кей от антични тухли със структури за привързване на плавателни съдове.

Именно там се намираме сега. Минали са няколко месеца, ветровете са сменили посоката си и Юний Фауст Флор току-що се е качил на лодка, която ще го отведе на големия търговски кораб, закотвен в открито море. С него ще се върне в Червено море, откъдето ще може да се прибере в Поцуоли. Човекът, който гребе и го изпраща, е индус. Дватамата са станали големи приятели и при бъдещите търговски размени индусът ще му бъде „кореспондент“. Преди да се качи на кораба, Юний Фауст Флор се обръща, прегръща другаря си и му дава нашата сестерция в знак на приятелство. Предишната вечер мъжът е бил заинтересован от лицето на Траян и е поискал римският

му приятел да му разкаже за своя „цар“. Това е хубав спомен от мъжа от Поцуоли, който си струва да бъде запазен.

---

[1] Египетски географ и астроном, живял в Александрия. — Б.пр.

↑

МЕСОПОТАМИЯ СРЕЩА С ИМПЕРАТОР ТРАЯН

СРЕЩА С ИМПЕРАТОРА

Индуският търговец прибира сестерцията в кутия и я изважда чак когато заминава на дълго пътешествие към Персийския залив, към устието на Ефрат. Чул е от араби, с които редовно си разменят стоки, че в Месопотамия нещата са се променили, че властта на партите залязва. Има голямо объркване, римляните са превзели северната част и триумфално напредват навсякъде. Вероятно ще я завладеят цялата (нещо, което наистина ще се случи). Индусът знае, че римляните много ценят стоките, които той може да достави (и плащат добре), говорил е надълго за това с Юний Фауст Флор и с другите търговци. Затова е решил да замине. Може би ще може да установи нови контакти и да сключи изгодни сделки. А ако римляните стигнат до южната част, той иска да бъде сред първите, за да си осигури най-добрите канали. Това е качествена промяна, която би могла да го направи много богат. Трябва да опита.

Така че се качва на кораб с арабски търговци, които познава и които се връщат там. Монетата е отново на път...

Пътуването до Персийския залив минава без проблеми.

След това корабът се насочва към най-южната част на Месопотамия, където водите на Ефрат и Тигър се сливат в обширна влажна област (днес крайната точка на Ирак). Там се намира пристанищен град от „Хиляда и една нощ“. Това е Харакс, истинско място за среща на два свята. Тук се контролира целият поток от стоки, който от Месопотамия отива към Индия по море и обратно. Градът е толкова важен, че е независим, нещо като самостоятелно царство, Монте Карло на Персийския залив. И точно в него нашият търговец очаква римляните.

Правилно е прозрял. В разстояние на няколко месеца желанията му ще се сбъднат. Ситуацията в Месопотамия се променя главоломно. Траян прилича на трамбоващ валяк. Новините се следват във френетичен ритъм.

Императорът продължава своето нашествие, започнало предишната година. От бреговете на Средиземно море е пренесъл,

дори през пустинята, предварително сглобени мостове, чрез които е преминал през Ефрат. Колосално начинание. Войската му е превзела градове с известни имена като Ниневия и Вавилон...

После флот от петдесет кораба слиза надолу по Ефрат. Плавателните съдове са теглени с валяци и други съоръжения над 30 километра по сушата, за да преминат от Ефрат в Тигър. Така изненадващо превземат град Селевкия и столицата Ктезифон... Царят на неприятелите панически избягва, като изоставя в града и златния си трон, и дъщеря си, взета в плен от Траян.

Римският император става абсолютен господар на Месопотамия. Знае се и от монетите с надпис PARTHIA CAPTA^[1] (Партия била царството на партите, най-върлите врагове на Рим, сега пометени).

Римляните побеждават благодарение на военната си организация. Дори днес да се влачат мостове и лодки в пустинята не е лесно начинание. Но за победата им допринасят и разногласията в царството на партите.

Траян е на върха на кариерата си. Империята е достигнала най-голямото си разширение. Това се случва именно в този момент, през тези месеци — между пролетта и есента на 116 г. сл.Хр.

Не минава много време и в Харакс пристига друга вест, още по-гръмка — императорът е на път към града...

Настава трепетно очакване. Досега само един владетел от Средиземно море е стигал дотук, преди повече от четиристотин години. Това е бил Александър Велики. Именно той е основал града, като му е дал името... „Александрия“, както е правел винаги. Сега пристига Траян.

Римският император е вече в града. Неговият цар, Атамбел, е изпълнил ритуал за подчинение и царството му официално се е задължило да плаща данъци на победителя. В Персийския залив се появяват военните знаци на Рим.

Сега Траян се отправя към пристанището. Цялото население от ниската част на града е по прозорците или се трупав навън, за да го посрещне. Първи пристигат конниците, войниците и легионерите, които овладяват пристанището. Няма напрежение, но все пак е война и не може да се рискува. Накрая, ето го и Траян. Пристига на кон, ограден от своите телохранители, също на коне. Носи великолепа лъскава ризница с украшения, които проблясват при движението на

коня. Траян поражява с... нормалния си вид. Тук хората от хилядолетия са свикнали да виждат всемогъщи царе, които са подчертавали по всякакъв начин, че нямат нищо общо с обикновените хора. Траян е различен. Не се прави на могъщ владетел, а се държи като всеки друг, усмихва се, вдига ръка да поздрави тълпата. Хвърлят му цветя и хората го приветстват. Както биха правили с който и да е победител в крайна сметка. Нещо, което присъстващите забелязват, са белите му коси. Траян ги има от много години, побелял е преждевременно. Белег, който позволява на всички да го разпознаят на бойното поле. Включително и неприятелите. След няколко месеца, по време на конна атака, която ще командва той самият срещу град Хатра, вражеските стрелци ще забележат побелялата му глава и ще се опитат да го убият. Вместо това ще поразят няколко души от личната му гвардия. Това позволява да се разбере от какво тесто е замесен Траян. Той е на шейсет и две години и не се щади. Сражава се с открита глава, втурва се в атака на кон, върви пеш, храни се заедно с хората си и заедно с тях понася несгодите. Затова е много обичан. Но и затова изглежда доста по-възрастен. Има много бръчки, очите му са хлътнали.

Забелязва го и индуският търговец, който е в първата редица покрай пристанището. Пристигнал е тази сутрин, за да изпрати сънародниците си, отпразвили се точно към Музирис. Вероятно това е последното превозно средство, което заминава, после ветровете ще се обърнат в обратна посока. Данданията, създадена от пристигането на римския император, го е спряла на вълнолома, близо до кораба. Но сега той е отплавал и бавно се отдалечава.

Търговецът с безпокойство забелязва, че шествието с императора и неговия конвой се насочва точно към него и се спира на няколко метра. Той, както и всички наоколо, стои неподвижен и го гледа вцепенен. От шествието забелязват отдалечаващия се кораб. Казват на Траян, че това е последният за този сезон за Индия и че насмалко е нямало да го види.

Докато войниците правят кордон с насочени за бой оръжия, императорът слиза от коня и се приближава до ръба на вълнолома, заобиколен от телохранителите. Гледа водите на залива, платното, което се плъзга върху водата, и възкликва: „Много съм стар, за да отида в Индия като Александър Велики!“. Казва го сякаш на себе си,

но достатъчно силно, за да го чуят всички и за да бъде тази негова мисъл записана и да достигне до нас.

Индуският търговец разбира, че пред него се разкрива невероятна възможност и че трябва да направи нещо. Не говори латински, но може да даде да се разбере, че има контакти с римския свят. Изважда нашата сестерция и я държи високо, като я показва на антуража на Траян.

Императорът се обръща, за да се върне при коня, но забелязва блясъка ѝ. Разбира, че става въпрос за римска монета. Любопитно му е, че вижда тук сестерция, затова прави знак на един от стражите, като посочва търговеца. Здрава ръка издърпва от ръката му сестерцията и я подава на императора. Сега Траян я държи и я разглежда, като я върти. Усмива се. Спомня си добре периода, когато е изсечена. После я стиска в юмрука си и се взира в морето с онова платно, което се насочва към Индия. Не знаем за какво си мисли. Но много историци смятат, че една от причините, тласнали Траян да стигне дотук, до тези толкова отдалечени от Рим брегове, намиращи се между днешния Кувейт и Иран, е и икономическа.

Прогонвайки партите, които са изпълнявали ролята на филтър за всички стоки, идващи от Ориента, той е постигнал три цели: победил е много голям враг; премахнал е огромните надбавки в цените, налагани от партите за всеки продукт, минаващ през ръцете им (това са приходи, които после служат за финансиране на войните срещу Рим); овладял е търговския трафик от Индия, от Китай и от Далечния изток.

Всъщност точно това е направил и с нахлуването в Дакия — сдобил се е със златните мини и е прогонил яростен неприятел.

Изглежда, че след посещението си в пристанището на Харакс Траян се е върнал във Вавилон, за да уреди икономическия аспект на директния пазар с Ориента, като между другото е определил данъците и тарифите, които трябва да се плащат по прекия път между Рим и Индия (и Китай).

Траян дава монетата на един от телохранителите си и се качва на коня. Войникът я подхвърля на търговеца. Много скоро шествието се отдалечава, като оставя индуса замаян от срещата.

Сестерцията, минала досега през толкова много ръце, от тези на роби до тези на философи, проститутки и legioneri, не е завършила още своя път.

Индуският търговец има силен нюх за сделки и след като е установил някои обещаващи контакти, се е освободил от сестерцията. Тя е напълно безполезна в Индия, защото има малка стойност (ако ставаше дума за златна монета, нещата щяха да бъдат съвсем други). Така че една сутрин в едно магазинче в Харакс търговецът заменя красива метална кутийка с римска ключалка и малка скулптура от слонова кост на неговия град, към която добавя и нашата сестерция.

Ръката, която поема монетата, е убила много хора през тези седмици. Тя е на центурион. Храбър мъж, който ще се помни и в съвременната епоха с един свой подвиг. Бил пленник в Аденистра, когато римските войски се показали на хоризонта, за да атакуват града, и успял да се освободи заедно със своите войници, да убие командващия на вражеския гарнизон и да отвори големите порти на селището. Така дал възможност на легионерите да влязат и да го превземат.

Центурионът ще се върне във Вавилон. Ще види Траян да извършва жертвоприношение в големите царски дворци, по-точно в стаята, където повече от четири века преди това е умрял Александър Велики. После ще присъства, когато ще пристигнат вестите за едновременните бунтове срещу римляните в много области на Месопотамия, и ще е свидетел на усилията на императора да си възвърне контрола над положението. Това ще бъдат мрачни месеци с масови избивания и от двете страни. И неговите ръце ще се изцапат с нова кръв, когато бъдат изравнени със земята градове като Низибия, Едеса и Селевкия. Войници, военнопленници, жени, старци и деца ще минат под меча без милост...

Точно като войските на САЩ в началото на инвазията в Ирак, римляните са се „разпрострели“ прекалено много, без да си осигурят тила в превзетите области. Атаките на партите, които са успели да се преустроят, са се оказали убийствени.

Траян побеждава главния си враг в голямо сражение, но не е в състояние да контролира толкова обширна територия. Затова ще реши да постигне с дипломация това, което не може да направи с оръжие. Ще постави начело на територията на Партия цар Партамас, васал на Рим, и ще се прибере „вкъщи“, в Римската империя. Много историци смятат, че е имал намерение да се върне в Месопотамия следващата година, за да разреши един път завинаги проблема.

Писмото, което ще изпрати до сената, е красноречиво. „Тази територия е толкова обширна и безкрайна и е толкова неизчисливо разстоянието, което я отделя от Рим, че нямаме как да я управляваме. Но даваме на народа цар, който е подчинен на Рим.“

И така, нашата сестерция ще поеме пътя към дома с римските легиони чрез дълги преходи през безкрайните пустини на Близкия

изток. Докато стигне до бреговете на Средиземно море. Докато стигне до Антиохия.

[\[1\]](#) Превзетата Партия (лат.). — Б.пр. [↑](#)

АНТИОХИЯ

Това е третият град на Римската империя и е разположен на бреговете на река Оронт, недалеч от *Mare nostrum*^[1], Средиземно море. Град, от който днес, за съжаление, не е останало почти нищо друго, освен прекрасни мозайки. А в Античността се е славел като „Великата Антиохия“, „Красивата Антиохия“. Юлий Цезар го издига до ранга на главен град и всички императори го разкрасяват с величествени сгради, включително и пищен императорски дворец. По оцелелите мозайки от дворците и термите се виждат някои части от града с улици и къщи, театър, фонтани, площи, пълни с хора, деца, които тичат, жени, които се разхождат, хамали, сергии, кръчми и т.н. Има и къщи на повече етажи. Точно тези, които виждаме сега, като вървим след центуриона. Той, след като се е настанил в своя лагер и дълго време се е къпал в термите, вече е свободен.

Градът обаче е наранен. Още носи следите от много силното земетресение, което го е поразило, когато нашата сестерция още се намирала в Индия. Една трета от него е била изравнена със земята. Било е трагедия с ужасяващи последствия.

В онези дни Антиохия е била по-оживена от обикновено. Траян се е настанил в града с войските си. Следователно е имало изключително много войници, а също и много обикновени граждани, дошли откъде ли не, за да поискат да бъдат изслушани, да сключват сделки или просто любопитни, желаещи да видят императора.

Римският историк Дион Касий описва трусовете много подробно и читателят има чувството, че е присъствал на катаклизма. Това е разказ на човек, който няма научни познания за земетресенията, както се разбира от някои примери, но по удивителен начин улавя динамиката им.

Първо се разнесе глух подземен тътен. След това земята рязко се раздвижи. Подскочи нагоре и изхвърли къщите във въздуха. Някои само се надигнаха, за да паднат отново върху самите себе си и да се разтрошат на хиляди

парчета, други пък бяха тласкани във всички посоки и преобърнати... Вледеният шум на гредите, на керемидите и на камъните, които се разбиваха и разтрошаваха, както и огромното количество прах, който се беше вдигнал, не позволяваха да се говори, чува и дори да се вижда каквото и да било... Много хора бяха наранени, дори тези, които се намираха извън домовете си... Мнозина бяха осакатени, други убити. Дори дърветата с всичките си корени бяха изхвърлени във въздуха. Невъзможно е да се установи числото на останалите в къщите и убити там. Изключително много умряха под срутванията или бяха задушени от развалините. Най-тежка бе участта на заклещените от камъни или греди, защото загинаха от бавна смърт. Мнозина бяха извадени живи от развалините, както е нормално да става при тези случаи, но носеха белезите на драмата. Едни бяха загубили крайниците си, на някои главата им беше счупена, други повръщаха кръв поради вътрешни наранявания. Педон, консулт^[2], беше сред тях и умря след известно време...

Тъй като трусовете продължиха с дни, останалите заклещени не можеха да получат помощ. Много от тях загинаха, притиснати под тежестта на срутените сгради. Други, спасили се под греди или до несрутили се колони, умряха от глад. Когато опасността отмина, един мъж, който рискува, като се качи на развалините, видя заклещена още жива жена. Не беше сама. Имаше дете със себе си. Бяха оцелели, като и тя, и детето пили от млякото й...

Траян се спасил по чудо, като избягал през един прозорец на стаята, в която се намирал... Имал само леки наранявания. Заради вторичните трусове, които продължиха дълго, се разположил на лагер в хиподрума...

Това земетресение съвпаднало с кръвопролитен еврейски бунт, който в бъдеще ще бъде наречен „втора еврейска война“ (първата, може би по-известната, избухнала петдесет години преди това, по времето на Нерон, и била потушена от Веспасиан).

Според някои разрушаването на града било предсказано — ставало дума за един от знаците за предстоящото появяване на Месията. Затова земетресението „възпламенило“ най-ниските слоеве на еврейските общност, особено в селата, където отприщило бунт, изненадал всички. Не само римляните, но и самия еврейски елит.

В действителност, според изследванията, причините били други. Преди всичко тежестта на *fiscus Iudaicus*^[3], данък, наложен от Веспасиан след разрушаването на храма, което се отразило тежко на еврейското население в цялата империя.

Друга причина е била силното напрежение между еврейската и гръцката общност, преди всичко в Египет. Гръцката успяла да убеди римските власти да наложат големи дискриминационни правила в ущърб на еврейската, чиито представители се почувствали третирани като хора от втора категория. Това обяснява ожесточението на еврейските бунтовници към гърците. Земетресението било изтълкувано от най-интегристки настроените от тях като сигнал за въстание и допринесло за развихрянето на бунта.

Настанали неописуеми кланета на цивилни хора, на гърци, на християни, били разрушени и подпалени цели градове от Киренайка (откъдето тръгнало всичко) до Кипър, Месопотамия, Египет. Самата Александрия, благодарение на стените си се превърнала в „крепост“, където хиляди хора, предимно гърци, се приютили, бягайки от селата. Градът устоял и не бил превзет. Отдалечеността на император Траян, заел в Месопотамия, със сигурност дала кураж на бунтовниците.

Потушаването на бунта от римляните било жестоко и безмилостно. И все още продължава и сега, когато сме в Антиохия, с истинско преследване на жителите в селата на Египет и във всички области на бунта.

Кой знае колко от хората, които видяхме и с които се запознахме в Египет и Северна Африка, са били убити. Празнично облечените жени на лодката, гръцките философи... И търговецът от Поцуоли, Юний Фауст Флор... Всъщност той се е завърнал в Египет в неподходящия момент, по време точно на това въстание. Може би е останал блокиран в Александрия, може би веднага е взел кораб. Никога няма да го разберем. Но бунтът е бил истински пожар, който е

прекосил много области в империята. Дори в Месопотамия се надигнали еврейските общности.

Еврейското въстание не е единствената лоша новина. По време на пътуването ни в империята са се случили и други неприятни събития.

Възползвайки се от военните несполуки на Траян в Месопотамия и от отсъствието на граничните войски, мобилизирани за тази война, много народи отвъд империята започнали да я атакуват. Това се случило в Мавритания, по долното течение на Дунав. Имало набези дори от страна на някои племена от Британия. Точно там, където се намирахме преди няколко глави...

Изобщо ситуацията, в която се намира сега Рим, не е спокойна. Но ежедневието продължава, както винаги.

---

[1] Нашето море (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Марк Педон Вергилиан. — Б.пр. ↑

[3] Еврейски данък (лат.). — Б.пр. ↑

УБИЙСТВО

Сега центурионът минава през все още незасегнат квартал на Антиохия. Тук високите сгради като че ли са понесли по-малко щети, отколкото в други части на града.

Изведнъж чува вик. Вдига глава и вижда нещо, което си мисли, че е бяла завивка, която пада долу от сградата. За част от секундата забелязва, че платното е женска туника и че в нея има жена, която жестикулира и крещи. Улавя последния ѝ ужасен поглед преди удара. Сблъсъкът е изключително силен, придружен с глух шум.

В продължение на няколко мига центурионът, въпреки че е виждал много пъти смъртта отблизо, стои, замръзнал на място, като всички други на улицата. После се втурва към бездиханното тяло.

Жената е мъртва, лицето ѝ е отпуснато, косата ѝ е разпиляна. Прилича на заспала. Само пръстите на ръцете и краката ѝ се движат в последни спазми. Кръвта започва да се разлива обилно по настилката около главата ѝ.

Всички се мъчат да разберат откъде е паднала. Докато тя е летяла надолу, центурионът е зърнал да се показва едно лице. Сега това лице се е появило отново за част от секундата. То е на съпруга.

След няколко минути двама въоръжени стражи разпръсват тълпата, която наблюдава тялото с нездравото любопитство, което в такива случаи с нищо не помага, а само накърнява достойнството на починалия.

Никой не се сееща да я покрие с чаршаф. Това общество, в което смъртта по улиците и публичните места е ежедневие, като в големия амфитеатър на Антиохия (където могат да се видят хора, разкъсани на парчета от зверовете), не изпитва подобна нужда. Все едно да се покрие с чаршаф коте или птиче, умряло на улицата.

Водени от центуриона, двамата стражи се качват бързо в сградата, откъдето е паднала жената. Чукат много пъти и после, с помощта на военния, избиват вратата. Малкият апартамент (*cenaculum*) е обърнат с главата надолу, има видими следи от ожесточен скандал. Появява се и съпругът. Той е разстроен и се мъчи

да ни убеди, че тя се е подхлъзнала, докато се навеждала през прозореца, за да простре прането. Но две дълги успоредни драскотини по бузата му разказват друга история... Какво ще стане сега?

Убийството на съпругата в римската епоха е често престъпление. Както, за съжаление, е все още и в нашето общество. На всеки два дни в Италия бива убивана жена от приятел, съпруг, годеник или бивши такива.

Достатъчно е да прочетем и някои надписи по римските надгробни паметници, за да го разберем:

Реститут Писцин и Прима Реститута в памет на
скъпата си дъщеря Флоренца, внезапно хвърлена в Тибър
от съпруга си Орфей.

Постави зет ѝ Децембер. Живя 16 години.

Междувременно долу на улицата се е събрала голяма тълпа. Всички си спомнят за нашумяло събитие, станало точно преди век, когато е управлявал Тиберий. Бил е замесен дори един претор, Плавций Силван, обвинен от тъста си Луций Апроний, че е бутнал жена си от прозореца.

Имало е процес, очакван с голямо нетърпение, в залите на една от базиликите на римския форум. На него обвиняемият се защитил, като казал, че е невинен, защото съпругата му се била хвърлила доброволно, за да се самоубие... Събитието се обсъждало от всички римляни. Интересът към процеса нараснал до такава степен, че се наложило да се намеси император Тиберий. Той лично отишъл в спалнята на убитата жена, където още можели ясно да се видят следите от отчаяната ѝ съпротива. За да избегне смъртната присъда и за да не обезнаследят семейството му, Плавций Силван бил посъветван да се самоубие.

Това убийство е повод да се запитаме дали в римските градове е имало много насилие. И доколко римското общество е било склонно към насилие в сравнение с нашето. Както ще видим, има изненади.

РАЗПРОСТРАНЕНО ЛИ Е НАСИЛИЕТО В РИМСКИТЕ ГРАДОВЕ?

Да вземем за пример Рим. Той е най-голямото населено място и следователно има повече проблеми със сигурността. Антиохия и Александрия също не изостават с репутацията си на два от най-опасните градове на империята. Но за Рим имаме по-голямо количество данни и сведения от Античността.

Трябва да си луд, за да вървиш по улиците на Рим през нощта, без да си си направил завещанието, твърдят древните. Всъщност Рим е бил най-гъсто населеният град в историята на Европа до индустриалната революция — имал и около милион или повече жители. Всички негови проблеми били четирикратно по-големи от тези в другите селища. Включително и проблемът с насилието.

Кога се появявало то? При най-различни обстоятелства. Да се опитаме да ги анализираме едно по едно, както е направил професор Йенс-Уве Краузе.

Сцени на насилие се наблюдавали при събирането на задължения от страна на кредиторите. Но и по наистина незначителни причини. Например правото на предимство на някоя улица. В общество, в което, както днес в Индия, се отдавало много голямо значение на разликата в произхода и ранга, било почти нормално да започне юмручен бой, налагане с тояга или замерване с камъни при първия удобен случай. Вследствие на това повечето от кавгите ставали на обществени места (за развлечение на минувачите) — по улиците, на пазара или в термите.

Известен е случаят, цитиран от Плиний Млади, на член от коннишкото съсловие, който в термите бил леко побутнат от роб, желаещ да направи път на господаря си. Конникът се нахвърлил не върху роба, а върху господаря му. Оставил го да лежи в безсъзнание за това, че е нарушил достойнството му, като е накарал роба си да го докосне.

Разбира се, подобни ситуации са трудноразбираеми за тези от нас, които живеят в различно общество. В Индия обаче, където

системата на кастите създава истински затворени врати в обществото, биха намерили за нормална такава реакция.

Ако такива неща се случват и днес в една от най-големите демокрации на света (тя, трябва да се каже, е забранила дори със закон кастите, които обаче се оказват непокътнати в ежедневието), защо да се чудим на поведението на римския конник?

Термите били място, където можело да избухне свада и заради обирите. Знае се за съпруга и нейната свекърва, нападнати и обрани от други жени по време на баните.

Причина бил и алкохолът, което се отнасяло преди всичко за младите мъже. Сбиванията в кръчмите били много чести. Освен това, докато се прибирали по домовете си, групите пияници нападали минувачите.

Затова и съветите, които се давали в онази епоха, били да не се разхождате никога сами през нощта, а само придружени от други хора с факли и лампи, за да осветяват добре тъмните улици.

Славата на таверните, гостилниците и странноприемниците през нощта била много лоша. Самите собственици не се ползвали с добро име и техните заведения, освен че приютявали клиенти, винаги готови да се възползват от някоя кавга, за да размахат юмруци, приемали и непорядъчни хора, като убийци, крадци и избягали роби. Поне така ни казва Ювенал.

Друга опасност по улиците на Рим представлявали младежките банди. Ако сега с този термин обозначаваме почти винаги млади хора от ниските слоеве на обществото, в римската епоха невинаги било така. Дори често ставало точно обратното — групи момчета от богатите семейства, трезви или пияни, изтръгвали вратите на публичните домове и извършвали групови изнасилвания на проститутки или на сами жени по улиците. Нападали минувачите или крадели в магазините. Нещо, което, без да се прикрива, правел и Нерон като млад с приятелите си, като биел минувачите.

Освен това трябвало да се внимава за обирите. През нощта тъмните улици били идеалното място за извършването им. Били нападани преди всичко изолирани групи или пияни хора. Имало и убийства.

За разлика от днес, ежедневно насилие било разпространено не в покрайнините или в известните с лошата си слава квартали, а преди

всичко в центъра на града и на публични места.

Въпреки това римските улици били по-малко опасни от тези в нашите градове.

Ето някои интересни данни. Към края на републиканския период заради голямата несигурност изключително много хора носели оръжие. Ножове, ками и мечове били винаги готови да бъдат употребени. С времето положението в обществото станало по-спокойно. Освен това със създаването на империята Август издал закон, който забранявал притежанието на оръжие, освен за лов или при пътуване (*Lex Iulia de vi publica et privata*^[1]). Човекът, когото хванели на обществено място с оръжие, без да може да оправдае носенето му, със сигурност щял да има проблеми. Точно както днес — опитайте се да се движите сред хората с автомат на рамо или да се перчите с пушка и ще видите какво ще се случи... Всичко това довело до намаляване на оръжията в обръщение. Ако през Средновековието или в днешно време те са в изобилие, като в резултат на това при кавги, сблъсъци или обири се появяват трупове, в Римската империя не било така. Заради ограниченото им разпространение при сблъсък се използвали юмруци, тояги и каквото било подръка, като камъни и т.н. И жертвите били по-малко.

От триста загинали в Херкулан при изригването на Везувий само един притежавал оръжие — меч. Бил е войник и следователно е имал правото да бъде въоръжен.

---

[1] Юлиев закон за общественото и частното насилие (лат.). — Б.пр. ↑

КАКВО РИСКУВА УБИЕЦЪТ

Естествено, в римската епоха има убийства. Все пак по това време Рим е град с около милион жители.

Какво наказание се предвижда за убиеца? Ако съдим по това, което се случва през IV век в случай на смърт при разпра, излиза, че законът „не е еднакъв за всички“, а е „по-еднакъв за едни и не толкова за други“...

Зависи от социалната прослойка, от която произлиза убиецът. Ако принадлежи към най-ниската класа (*humiliores*), на практика наказанието е смърт — *ad metalla*, тоест в мините или каменоломните (докато умре) или *ad gladium* (*damnatio in ludum gladiatorium*), тоест на Колизеума да се бие с други осъдени като него, или в гладиаторската школа.

Ако обаче е от по-висок обществен слой, бива изпращан в изгнание и половината от имуществото му се конфискува.

Изобщо принципът на индийските касты е добре спазван.

Убийства се случват и в семейството. Видяхме жена, хвърлена от прозорец. Семейното насилие е много разпространено. Жестокостта на *pater familias*, който физически наказва роби и деца, в действителност не се преследва от закона, освен при драстични случаи. Същото важи и когато жертвата е съпругата — удари с юмруци, тояги и пръчки не са изключение. Според професор Краузе към края на Римската империя повечето жени от африканските градове са редовно бити от своите съпрузи. Ако за мъжа римлянин алкохолът и афектът (заради прелюбодеяние или друго нещо) са пружината, тласкаща го да убие жената, с която живее, за съпругата това не е така.

Като се направи уговорката, че според документите процентът на жените, които извършват убийство, е много по-нисък от този на мъжете, методите, използвани от тях, са далеч „по-рафинирани“. Няма афект, а предумисъл. Съпругата обмисля търпеливо начина и момента на убийството (често за да може да заживее с любовника си). Освен това нейното предпочитано „оръдие на престъплението“ е много специално: отровата...

В Рим по време на републиката били разкрити серия от такива убийства, извършени от повече от 150 жени. Самият Катон Стари заклеймил тази привързаност към отровата с прочута язвителна забележка — всяка жена прелюбодейка е същевременно отровителка...

„ИНСПЕКТОР КОЛОМБО“ В РИМСКАТА ЕПОХА

Професор Краузе привежда интересни данни. Ако не е от семейството, убиецът обикновено принадлежи към семейния кръг. Иначе не би могло да бъде обяснено защо робите на жертвата са разпитвани и изтезавани. Вероятно защото се смята, че убиецът им е известен, тъй като е от семейния кръг или е познат.

Емблематичен случай е имало в Сирия към края на Римската империя. Мъж е убит през нощта в двора на къщата си. Робите не само не го защитили, но се скрили, така че убийците да могат да изчезнат. Наследниците на убития внесли случая в съда, след което били арестувани петима съграждани на жертвата. Те останали в затвора да чакат смъртта си, без да бъдат внесени достатъчно доказателства за вината им.

Два факта в тази история хвърлят светлина върху правосъдието в римската епоха. Първият е, че затворът не е вид присъда, както в наши дни.

Присъдата по онова време е проста — или си обявен за невинен, или си осъден на изгнание, да бъдеш разкъсан от зверовете в амфитеатъра (*ad bestias*), да бъдеш убит от гладиаторите, да умреш в мините и т.н. Никой не лежи в затвора като днес. Римлянинът не би повярвал на ушите си, ако му кажат, че подобно изкупление на вината е възможно, тъй като би го сметнал за твърде леко. Затворът в римската епоха е само място за задържане в очакване на присъдата.

Друг интересен факт е начинът, по който се попада в съда в случай на престъпление (обир или убийство). В римската епоха не съществува организирана полиция, нито полицейски отряди за бързо реагиране, които да пристигнат с надути сирени. Има, разбира се, пожарникари, които заедно с викомагистрите^[1] патрулират по улиците. Август въвежда в Рим неголеми постове на градска полиция (*cohortes urbanae*^[2]), съответстващи на нашите полицейски участъци, но за контрол на улиците. За разследванията се прилага много разпространеното „направи си сам“. Обикновените хора сами се справят с участниците в свади, контролират чужденците и т.н.

Не съществуват фигури като „инспектор Коломбо“, които да разследват престъпленията. Близките на жертвата го правят за своя сметка, като разпитват робите, съседите, събират доказателства и т.н. После идентифицират виновника, обръщат се към адвокат и отиват направо в съда. Тогава се задвижва механизмът на римското право с дуела между обвинението и защитата.

Понякога се избягва ходенето в съда, като страните се споразумяват предварително — обвиняемият, за да не рискува някое тежко наказание, обвинителят, за да избегне разходите по процеса и да получи някаква съблазнителна компенсация, например пари.

Това се случва често при сексуално насилие над момиче от бедно семейство от страна на член на богата фамилия.

По-късно ще се появи и друга инстанция, която да разрешава проблемите, преди да се стигне до съд — Църквата. Религиозните служители ще провеждат много разговори, като ще помиряват страните или ще произнасят собствени религиозни „присъди“ поради тежестта, която имат в общността. Впоследствие, в късната Античност ще бъдат въведени истински „епископски съдилища“.

---

[1] Нещо като квартални полицаи. — Б.пр. ↑

[2] Градски кохорти (лат.). — Б.пр. ↑

КУЛТУРА, ПО-МИРОЛЮБИВА ОТ НАШАТА?

Сега вече може да се направи равностойка за престъпността по улиците на Рим и в градовете на империята, като бъдат разрушени много митове.

Първото заключение е, че не съществува, както разкрива професор Краузе, криминална прослойка в римското общество. Тоест не съществува фигурата на „професионалния“ престъпник в стила на Ал Капоне или на бандата от Маляна^[1]. А ако съществува (като разбойниците по пътищата), все пак е повече изключение, отколкото правило.

Който краде, го прави по необходимост, появила се „неочаквано“. Например занаятчия или дребен търговец използва някаква удача му се възможност, в повечето случаи принуден от нуждата, и после се връща към занаята си. Или човек става престъпник „временно“, по някаква специална причина (например роб, на когото е поръчано престъпление).

В Рим, общо взето, не съществуват организирани банди или криминални сдружения като мафията, андрангата, камората, организациите от Изтока, китайските и т.н. Това е и първата голяма разлика с нашето общество — римските престъпници обикновено действат поединично или с помощта на някой приятел или роднина. Нашите в повечето случаи създават криминална мрежа чрез банди, семейства и т.н.

Второто заключение е, че в римската епоха, въпреки че обществото добре познава физическото насилие (побои над роби, в семейството, при кавгите...), циркулират, както вече казахме, по-малко оръжия от днес. Следователно противно на разпространеното мнение, разприте, грабежите и нападенията са значително по-рядко свързани с проливане на кръв от тези през съвременната епоха.

От броя на хората, които се обръщат към съда, за да разрешат свой проблем, произтича и третото заключение: 1. римлянинът се стреми да не раздава сам правосъдие, използвайки насилие; 2. римлянинът има доверие в правосъдието. Въпреки че, трябва да го

припомним, то не е „еднакво за всички“, защото привилегирова и закриля висшите класи в обществото. Но все пак обикновените хора отиват в съда, без да стигат до саморазправа...

Всъщност прибягването до правото на отмъщение и фамилните вендети, изключително често срещано през Средновековието (сред франките например), е непознато в Рим. Именно заради доверието в законите и в съдебната система.

Ако е искал да си отмъсти за понесена несправедливост, човек се е обръщал към съдебните власти.

През Средновековието и Ренесанса този, чиято чест е била засегната, е вадел сабята си, докато римлянинът е отивал в съда.

Става ясно, общо взето, че в ежедневието си римското общество е много по-миролюбиво, отколкото се мисли, много повече от обществата, които ще го наследят.

Изненадващи данни, които са в контраст с образа, наложен ни от толкова романи и холивудски филми, представящи го като свят, в който зад всеки ъгъл дебнат насилието и интригите, а мечовете се вадят по най-малкия повод. Разбира се, това е била епоха много по-различна от нашата, нещо като друга планета, където робството, педофилията и смъртното наказание са били част от ежедневието. Но, колкото и да е парадоксално, римското общество е било по-цивилизовано, миролюбиво и демократично от това на замъците, на дамите и кавалерите и на куртоазията, известно ни от романите за приключения и рицари...

---

[1] Криминална организация, възникнала в средата на 70-те години и получила името си от квартала Маляна в Рим, където живеели някои от нейните членове. Занимавала се с разпространение на наркотици, отвлечения на хора, атентати. — Б.пр. ↑

ЕФЕС
МРАМОРИТЕ НА ИМПЕРИЯТА

ЛИЧНАТА ВОЙНА НА ЦЕНТУРИОНА

Центурионът отива в една кръчма, за да хапне нещо. Заведението е пълно с хора, преди всичко мъже. Влизането на въоръжен човек кара повече от един клиент да се обърне. Съществува някаква нетърпимост към всички военни, които обикалят из града след връщането на Траян от Месопотамия. Но е само въпрос на време населението да си възвърне старите навици.

Центурионът сяда встрани, на малка свободна маса, и си поръчва питка, маслини и дребни рибки в саламура. Това е самотен обяд, разбира се, но си струва да му се наслади докрай. Докато си посрббва от виното, той притваря очи и си мисли за своето пленничество в онзи далечен град на Месопотамия. За това как е нямало да бъде тук, ако не е била поредицата от особени събития — нападението на града от римската войска, моментът, в който неприятелите парти тичали във всички посоки по защитните стени, за да се подготвят за атаката. И после, когато и надзирателят избягал на стените, надявайки си много бързо шлема, като забравил ключовете на масата. А тя се намирала толкова близо до шпионката на килията... Счупването на голямата маса, служеща за легло, и „улавянето“ на ключовете от шпионката са били детска игра. После отварянето на вратата, освобождаването на другите войници и тичането надолу по стълбите, отнемането на оръжията на враговете... Центурионът изживява отново момента, в който е отворил широко вратата на стаята на командващия враговете точно докато той си е обличал ризницата. Отново усеща цялата енергия, която е имал в онези мигове. Превърнал се бил във фурия, в животно. Острието му е уцелвало вражеските тела със светкавична бързина. Накрая, когато го забил в хълбока на командващия, онзи дебел мъж с черна брада и плешива, вечно потна глава, се почувствал отмъстен за всички побои, нанесени му в затвора. С чашата вино, замръзнала във въздуха, пред очите му минават всички картини от онези моменти — тичането към портите на града, отварянето им и възбудените, почти освирепели лица на първите римски войници, които влезли... Някой любезно докосва ръката му. Това е келнерката.

Погледът ѝ е мил, но решителен... Центурионът трябва да плати и да освободи масата. Има други чакащи клиенти. На него му трябва още няколко секунди, за да излезе от бляна си. После изважда една монета и става. Усмивка се почти смутено и излиза от заведението. Усеща мускулите на краката си напълно сковани. Войната продължава да преминава през тялото му и внезапно изскача навън. Това е така нареченият посттравматичен стрес. Кой знае колко други legionari, връщащи се от кампанията в Месопотамия, трябва да са се сблъскали със същите проблеми като войниците от Виетнам или Ирак. Никога няма да го разберем. Със сигурност духът, близостта, която ги свързва един с друг, помагат много, позволявайки на всеки да се разтовари, като говори с другарите си. Да се подлага, общо взето, на „групова терапия“...

Монетата е поета от момичето. Занесена е на собственика на касата. Там остава само няколко минути. Толкова, колкото са необходими на новите клиенти, седнали на масата, заета преди тях от центуриона, да се нахранят. Когато плащат, като ресто им дават точно нашата сестерция.

СМЪРТТА НА ИМПЕРАТОРА

Този, който взима сестерцията, е симпатичен на вид мъж с посребрени коси, с предразполагаща усмивка, с трапчинки на бузите. Казва се Алексис и е търговец на мрамор. Заедно е със свой колега, слаб човек с къдрава коса. Това е последният им обяд в Антиохия. Корабът им трябва да отплава след малко. Всичко е било наред — от сънищата до божествените знаци, до свещенодействията... Има разрешение от боговете да се замине.

След два часа са на големия търговски кораб, който вдига платната и се отдалечава от брега. Събличат хубавите си дрехи. На борда те не са необходими, само се развалят. Както и обувките — и двамата носят *caligae*. Когато ги събуват, забелязваме нещо любопитно — стъпалата им са на цветни „ивици“. Това е детайл от ежедневието, за който обикновено не можем да прочетем в учебниците по история. Тънките ленти от кожа, които овързват краката на римляните, не им позволяват да почернеят целите от слънцето и оставят бели следи по тях.

По този повод, при вида на всички тези кожени връзки и ленти спонтанно възниква въпросът: не е ли малко трудно да ги слагаш и сваляш тези сандали? Отговорът е: не. След като веднъж се пъхне кракът и се стегнат връзките така, че да не пречат, човек върви спокойно. Когато пожелае да си ги свали, достатъчно е просто да се разширят първите ленти и да се измъкне кракът като от обикновена обувка. Всъщност сандалите на римляните са просто кожени обувки с много „отвори“.

Да стоят голи на борда е нещо нормално, особено при този климат.

По време на плаването трябва много да се внимава за лъжливите нощни фарове. Селяните, рибарите и овчарите често палят огньове. По този начин, когато падне мрак, моряците мислят, че там има пристанище. Всъщност това са места, където корабите могат да заседнат, така че да бъдат нападнати и обрани както хората, така и товарите. Тези набези са невероятно честни. Затова император Адриан и

още повече неговият наследник, Антонин Пий, ще издадат много строги закони. Специално Антонин Пий ще постанови, че ако нападението е извършено с много насилие и ако стоката има голяма стойност, извършителите ще бъдат осъдени на бой с тояги и изпратени в изгнание за три години, ако са свободни и заможни. А ако са бедни, на три години принудителен труд. Ако са роби, отиват направо в мините... Законът, както вече имахме възможност да кажем, съвсем не е еднакъв за всички, той е „еднакъв“ само за висшите класи...

Алексис, търговецът на мрамор, се е излегнал на кърмата под тента, опъната, за да прави малко сянка. Люлян от движението на плавателния съд, той наблюдава отраженията на светлината върху кила. Приличат на пламъци от огнище и създават впечатлението, че корабът се движи върху огнено легло. После постепенно затваря очи и заспива. От дясната му страна бавно се плъзга брегът на бъдещата Турция.

Събуждат го възбудените гласове и вълнението на екипажа. Всички сочат голяма група кораби, пуснали котва на рейд в залива на Селинунт (днес Газипаша). Това е флотът на императора. Какво прави тук, на това толкова безлично място? На брега няма светилища, нито дворци. Има само гори и тихи плажове, където костенурките идват да снесат яйцата си. Защо Траян е тук? На борда всички си задават този въпрос, но не могат да му отговорят.

В действителност на сушата се развива драма. Траян умира. След завръщането си от Месопотамия в Антиохия е получил удар, от който се е парализирал частично. Поверил е контрола на операцията на изключително добър командващ. Това е Адриан, бъдещият император. После е потеглил с флота заедно с императрицата Плотина, за да се върне в Рим и да се радва на заслужения триумф в своята столица. Но по обратния път състоянието му се е влошило. Наложило се е да потърсят най-близкото пристанище, за да го свалят на сушата.

За мнозина това не е изненада. Здравето му се е разклатило видимо в последно време. Един необикновен бронзов бюст на император Траян, изложен на форума в Анкира (днешна Анкара) и намерен от археолозите, ни го показва може би в последните седмици от живота му. Той е много различен от статуите и портретите, които се виждат върху монетите (включително и нашата сестерция).

Лицето му е опънато, под очите кръгове, бузите хлътнали, скулите изпъкнали, носът стърчи, няма я хармоничността на чертите от младежките години. Кожата му е изтъняла и бръчките са набраздили челото му. Разбира се, това са белезите на възрастта на човек, който е стоял под дъжда, брулен от вятъра и от бурите в пустинята, докато е воювал рамо до рамо с legionari с четирийсет години по-млади от него. И въпреки това изглежда доста по-стар за своите шейсет и две години. Има много физически проблеми и е изисквал прекалено много от своя организъм.

Почти сигурно е, че накрая се е предало сърцето. При липсата на подходящи лекарства пациент като него, поразен вече от удар, е нямало как да се справи...

Според Джулиан Бенет^[1] възможно е да го е поразила силна инфекция в Месопотамия. Античният историк Флавий Евтропий смята, че е страдал от вътрешни кръвоизливи. Фактът, че един от неговите най-близки и доверени ординарци, Марк Улпий Федим, е починал едва три дни след него само на двацет и осем години, би могъл да означава, че наистина е ставало дума за инфекция. Която е нанесла последния удар на един вече много отслабен организъм.

Траян никога не е посочвал ясно свой приемник. Но непосредствено преди смъртта си осиновил Адриан, откривайки му пътя към императорския трон. Това твърдение не е доказано. Дълго време се е смятало, че неговата съпруга Плотина, императрицата, е организирала тази приемственост, обявявайки, че е направил този завет на смъртното си ложе. Никога няма да узнаем истината...

Заливчето с пристанището на Селинунт изчезва от погледа ни, а с него и императорският флот. След ритуалните церемонии тялото на императора ще бъде кремирано тук и златната урна с праха му ще бъде занесена в Рим с неговия кораб. За да бъде поставена в основата на Колоната на Траян в сърцето на града. Траян, макар и мъртъв, ще „изживее“ своя триумф. Ще бъде организирано голямо триумфално шествие, което ще пренесе неговото изображение през Рим...

Така умира *optimus princeps*. Този, който ни позволи да направим уникалното пътешествие по време на апогея на Римската империя, този, който я направи повече от всякога богата, обширна, могъща и всяваща страх.

Бил е различен от всичките свои предшественици. Всъщност той е бил първият провинциалист (въпреки че император Клавдий, родом от Лион, не е бил точно „италиец“), дошъл е от Испания с изненадваща глобална и „модерна“ визия за империята. Поразява преди всичко с личността си. Бил е обикновен войник, свикнал на трудностите и на дисциплината. И е бил преди всичко скромнен човек, способен да сяде сред публиката в Циркус Максимус, да се задоволява с дажбата на войниците и да се храни заедно с тях. Бил е способен дори да даде от личните си средства, за да помага на децата в нужда.

Данте ще го спомене в X песен на „Чистилице“. А обикновените хора ще го помнят в продължение на векове като справедлив човек, най-добрия от императорите, *optimus princeps*.

---

[1] Британски археолог. — Б.пр. ↑

МРАМОРИТЕ НА ЕФЕС

Адриан ще отреже главите почти на целия антураж на Траян (част от който е бил и той), ще помете върховете на военното командване, ще накара да избият или ще отстрани най-добрите военачалници. Дори Аполодор от Дамаск ще намери смъртта си — архитектът на Траян, истински Микеланджело на онази епоха, автор на моста над Дунав, на Форума на Траян в Рим и на неговата грандиозна и изключително оригинална колона...

Но Адриан най-вече ще се откаже от почти всички завоевания на Траян в Месопотамия. Ще накара Дион Касий да каже: „Римляните, за да завоюват Армения, голяма част от Месопотамия и за да победят партите, са се сблъскали с ужасяващи трудности и опасности... за нищо!“.

Това ни кара да се замислим — нашата монета е могла да се върне в империята благодарение на този съвсем кратък интервал, в който Рим е достигнал до азиатския свят. Иначе по всяка вероятност щеше да остане в Индия, за да бъде после, евентуално, намерена от археолозите.

Докато историята обръща страницата, корабът на Алексис продължава курса си към Ефес. Пристига там след няколко дни спокойно плаване.

След като изпълняват бързо формалностите, свързани със закотвянето и митницата, двамата търговци на мрамор слизат на сушата. Вървят и разговарят в града, който е един от най-богатите и красивите в Античността.

Дори сега, в съвременната епоха, хората остават със зяпнала уста пред неговите руини.

В Римската империя Ефес достига своя апогей — пристанището и стратегическото му положение в Средиземно море го превръщат в център с изключително голямо значение. Докато придружаваме двамата търговци, забелязваме, че градът е много богат — улиците му са покрити с чист мрамор.

Тук живеят над 200 000 жители. Виждаме покриви с червени керемиди, арки, храмове, агора и много обществени сгради.

Прекосяваме огромния форум, до който се издига колосална базилика, дълга почти 200 метра и разделена на три кораба. Докато минаваме покрай нея, някаква глъчка привлича вниманието ни. Надникваме от входа и виждаме сцени от „обществения“ живот — хора, облечени в тоги, сключват сделки помежду си. Всъщност в римската епоха под базилика не се разбира църква, а сграда, която служи за съд, „търговска лоджия“, палата за сключване на сделки. Следователно тя е един от центровете на града.

Продължаваме да вървим сред тълпата, която жужи като кошер. Възхищаваме се на дворци и религиозни постройките с невиждано великолепие. Минаваме пред храма, посветен на император Домициан. Значението на един римски град се измерва и с броя на светилищата, в които императорите се почитат като божества.

Не е лесно обаче да се издигне храм в чест на император. Трябва да се получи неговото съгласие и да се пребори конкуренцията на другите градове. Така че всичко е в ръцете на много енергични адвокати. Един по-специално е поставил плоча тук, в Ефес, от която научаваме за направените от него постъпки. Ходил е няколко пъти в Рим при императора. После го е последвал в Британия, в Германия, в Панония, във Витиния и дори в Сирия. Упоритостта му се увенчала с успех... Представяме си, разбира се, дипломатическите му дарби, хитростта и угодничеството му. Но сигурно е бил и голям досадник...

ДРУГИ ЧУДЕСА НА АНТИЧНИЯ СВЯТ

Изблъскани сме от някакви поклонници, които продължават пътя си, без да се обръщат. Идват от Египет и са се отправили извън града, към... храма на Артемида, който е едно от седемте чудеса на античния свят! Да, чрез нашата сестерция откриваме второ такова чудо. Защо храмът е издигнат точно тук? Това е много любопитна история, която ни отнася назад във времето.

Още преди три хиляди години на това място съществувало примитивно светилище, вероятно свързано с някакъв извор на сладка вода, нещо рядко по морския бряг. Говорело се, че бил дело на богиня, която давала подслон на нуждаещите се.

Много скоро тази богиня била идентифицирана с Артемида, гръцко божество с безброй много гърди, или, според друга версия, тестикули на бик, закачени като дарове. Има и още една хипотеза — че това са пчелни яйца. Девствеността на богинята била символ на неуязвимостта на убежището, което предлагала на всички преследвани. Мястото станало защитена зона и за всеки, който търсел начин да се спаси от политическо преследване. Територията на Артемида била свещена и неприкосновена.

С времето даровете ставали все по-ценни и донесли в Ефес огромни богатства. И това довело до възникването на една от най-удивителните постройки на античния свят. Преди две хиляди и петстотин години Крез, който впоследствие ще наследи баща си на трона на Лидия, поискал назаем 1000 златни монети от богат жител на Ефес, за да може да наеме войници и да тръгне на война. Заклел се на Артемида, че ако стане цар, ще ѝ построи храм с невиждана красота. И спазил обещанието си.

Последната версия на храма представлявала внушителна постройка с цели сто двацет и седем колони. Покривът ѝ се извисявал на повече от 20 метра височина и бил покрит с прекрасна украса. Всяка от колоните имала в основата си бронзови релефи и се опирала на огромен мраморен блок.

В един момент тази великолепна постройка била сериозно увредена. Разказва се, че била подпалена от някакъв луд, Херострат, с единствената цел да стане известен и да влезе в историята (нещо, което е успял, след като го споменаваме). Но е по-вероятно мълния да е поразила сградата, разрушавайки покрива, който целият бил от дърво. Впоследствие храмът бил възстановен.

Днес от това чудо на Античността е останала само една колона, която се издига от блатото. Смята се, че идеята храмът да бъде построен в блато била на неговия архитект Херсифрон, като целта била да се намалят последствията от земетресенията, много чести по тези места.

Докато влизаме в прекрасните терми на града, гласовете на Алексис и на неговия приятел се заглушават от глъчката на тълпата. Двамата отиват да си направят една хубава баня. А ние изчакаме между колоните и наблюдаваме минаващите. Те са от всякакви националности и прослойки. Има обикновени хора, но и знатни, които пристигат с опашка от клиенти.

Невероятно е, като си помислиш колко известни личности са свързани с този град. Тук се е родил прочутият философ Хераклит, който е провъзгласил, че нещата са променливи — *panta rei*^[1]... Тук са идвали Цицерон, Цезар, Марк Антоний и... Клеопатра! Чуйте тази история.

Марк Антоний (тогава управител на римските провинции в Ориента) си избрал да живее именно в Ефес и накарал и Клеопатра да дойде при него. Както се знае, тя била много очарователна жена, а и много умна. Пристигнала в Ефес не само заради своя любим, но и за да убие сестра си Арсиноя, която била намерила убежище точно в храма на Артемида, на неутрална територия. С помощта на Марк Антоний уредила да я изведат от храма и я убила. Никога преди това светилището не било осквернявано по толкова зрелищен начин.

В ранния следобед двамата търговци напускат мраморните терми, като поздравяват пищно облечен мъж, почитан от всички, но с лоша слава — той организира и координира гладиаторските игри в Ефес. Изключително богат е, живее в прекален лукс и води живот с непрекъснати празници и угощения... като тазвечерното, на което са поканени Алексис и неговият колега.

Ще ги намерим след няколко часа в пищната му вила сред напарфюмирани слуги и знатни жени, които излагат на показ масивни бижута и носят дрехи от фина коприна.

---

[1] „Всичко тече...” (старогр.). — Б.пр. ↑

АДЪТ НА КАРИЕРИТЕ

Рано на следващия ден двамата търговци са отново на борда на кораба, насочил се към една мраморна кариера. Около Ефес има поне четирийсет, включително прочутата кариера на Теос (днешния Сигачик), където се добиват две специални разновидности мрамор — африкански и сив африкански. Това е съвършено различен свят, самото преддверие на ада.

Кариерата се намира зад скалист хребет, там, където свършва пътят. Но вече се чува шумът от ударите с чук на робите, които работят. След като преминават през хребета, двамата достигат до мястото на охраната при входа на кариерата. Спира ги мъж с дълга брада и с оцелял кичур коса на оплешивяващата глава. Той е въоръжен и им иска акредитивни писма. После, след като прочита пропуските им, ги пуска да минат.

Търговецът със сестерцията не се чувства комфортно, няма да свикне никога с тези сцени. Десетки, може би стотици роби са впрегнати в работа. Някои в сянката на стената, някои на слънцето, което започва вече да напича скалата. До тях минава ранен мъж, подпомогнат от други двама, които го водят към бараката на охраната. Мъжът е почти припаднал — парче скала се е забило в окото му.

Работата тук е изключително опасна и не допуска спиране. Истинска поточна линия.

Първият етап е да се издълбаят бразди с най-обикновени секачи и чукове. Това е най-убийствената работа. После в браздата се пхат дървени клинове и отгоре им се полива вода. Дървото постепенно се издува и разцепва скалата точно на определеното място, като отделя от нея огромни блокове от по пет-шест тона. После блоковете се преместват, като се използват дървени лостове или малки кранове. Да те заболи сърцето, като гледаш да работят деца, слаби, лишени от бъдеще. Това е нечовешко. В тази епоха има много чудеса, но и много голяма жестокост...

Едно момченце си избърсва носа с ръка и после се затичва да вземе вода за възрастен роб. Някакъв пазач му крещи, взима камък и го

замерва, но не го уцелва. Малкият е по-пъргав от неговата злоба. На тези места стражите се отнасят много жестоко към робите. Охранителите често се превръщат в истински надзиратели по силата на онзи перверзен психологически механизъм, който кара някои хора да изпитват удоволствие от чуждото страдание.

Алексис и колегата му са дошли да вземат няколко постаментата и капителя, които са поръчали. Минават покрай сектор, където роби в редица удрят с кирки скалата, издълбавайки дълбоки бразди. От малко повече от двайсет години в римските кариери има нова технология за увеличаване на производителността. Въведена е кирка с по-остър връх и по-тежка, така че да навлиза по-дълбоко в твърдия мрамор. Използвайки този инструмент и нареждайки се в редица, робите работят по-ефективно. После блоковете биват остъргвани, без да се завършват докрай. Голямото нововъведение е това, че не се чакат специални поръчки, а предварително се оформят по шаблон незавършени колони, капители, саркофази. Правят се серийно, складира се и се изпращат на различни места в империята, където в малки работилници каменари ще ги доизработят според вкуса на поръчителите. Едната страна на саркофазите е двойно по-плътна от другата. В тази дебелина е включен капакът, който каменарите от работилниците на съответния град ще „извлекат“ с чукчета. Всъщност това е преиндустриална система на серийно производство по калъп, не, разбира се, по отношение на технологията, а по концепцията.

Двамата търговци са привлечени от любопитна дървена структура, която вдига голям шум. Приближават се. Прилича на въртящо се водно колело, задвижвано от поток, като при мелниците. Но е различно. Чрез система от зъбчати колела, която много напомня механизмите на Леонардо да Винчи, движението на колелото задейства трион, който постъпателно реже на парчета мраморен блок. Изненадани сме. Та това е машина за разрязване на камък... Следователно древните са били напълно в състояние да я изработят и да спестят труда на хората. Има само един роб, който работи с нея. Защо не са прилагали тази технология повсеместно?

Съществуват все пак някои примери за „автоматизация“ на дейности в римската епоха. Например в Барбегал, Франция. Там система от колела, задвижвани от вода, привежда в действие няколко

мелници, както и нещо като „влек“ с плъзгачи, който пренася торбите със зърно.

Основното възражение на римляните би било: за какво ни е автоматизацията? Имаме си робите, които извършват същата работа, без никакво заплащане... Може би именно това е възпряло разпространението на технологиите, които, както показват археологическите находки, не са им били чужди.

Автоматичната система за рязане на мрамор е изобразена върху саркофага на мъж, живял именно в Ефес. Саркофаг... естествено, от мрамор.

Поръчката на двамата търговци е изпълнена — трийсет и осем коринтски капителя с грубо изчукани листа, които подлежат на довършване. Няма да е необходимо много време да ги натоварят на техния кораб, само няколко часа. Ще ги прекарат под навеса на малка странноприемница, където обикновено купувачите остават през нощта. Тук, докато търговецът, в когото е нашата монета, чака, като си приказва и пие вино, другият се уединява с келнерката и я завежда на горния етаж. Това е нещо нормално, очаква се всички келнерки и собственички на заведения да са готови да правят секс, точно като проститутки.

КОРАБОКРУШЕНИЕТО

Плавателният съд вече е натоварен. Капителите са обърнати като чаши върху основите на колоните. Подредените една до друга мраморни „купи“ напълват трюма. Когато отново навлизат в открито море, корабът е много натежал и се движи трудно. Курсът ги води на север, покрай брега.

Вече се смрачава и водата започва да се надига. Тъмни облаци закриват звездите, а морето се вълнува все повече. Невъзможно е да се продължава напред. С приближаващата се нощ би било лудост да се упорства. Екипажът се опитва да намери подслон в спокойните води между два носа.

Но вятърът и вълните тласкат кораба към брега. Платната са събрани, един от екипажа продължава да хвърля и да изтегля лота от водата. Това е въже с оловна тежест в края. То позволява да се установи дълбочината, като се измерва колко от него е потънало, когато тежестта стигне дъното.

Друг моряк върти манизелата на помпата, изчерпвайки водата, влязла в трюма. Но корабът вече опасно се е приближил до сушата. В полумрака Алексис и другият търговец ясно виждат бялата пяна на прибой върху бреговата ивица.

Един член на екипажа хвърля котвата, за да се помъчи да задържи движението на кораба. Но това се оказва безполезно. С кърма, обърната към сушата и нос към водната шир, той подскача като в някакво „родео“ върху вълните, които морето запраща срещу него.

После настъпва изненадващ обрат. Килът се удря в нещо, вероятно в скала на дъното. Плавателният съд се завърта и се наклонява на една страна, блъскан от вълните. Товарът се премества в единия край на трюма и равновесието се нарушава.

Алексис с ужас забелязва, че корабът продължава да се накланя. Ударът трябва да е разкъсал борда му, защото той като че ли „присяда“ в морето. От помпата излиза обилна струя. Сякаш от някакъв вътрешен кръвоизлив...

Прекалено късно е да се правят други маневри, водата вече залива палубата. Когато достига до големия отвор, който води към трюма, нахлува с грохот вътре. Това е краят. Да се спасява кой както може... Корабът потъва в морето като камък.

Алексис и всички останали сега са във водата. Не е било необходимо да се хвърлят в нея, морето само е дошло на борда да ги „прегърне“. Всичко това се случва в мрак. Мъжете са на повърхността на бурните вълни и течението. За щастие, всички се спасяват. Плажът е много близо.

Плавателният съд поляга на дъното, което нежно го приютява. За няколко десетки години той ще изчезне, изяден от морето и от мекотелите, наречени „червеите на корабните останки“. От това злощастно пътуване ще остане само товарът. Той е още там.

Онова, което поразява, е колко много е променен пейзажът около останките на кораба. Там, където се е случила драмата, сега има дълъг плаж, изключително елегантен, близо до град Чешме, с чадъри, беседки, павилиони и дори танцъорки, които привличат клиентите. Но достатъчно е да се отдалечи човек на 50 метра от брега, за да открие на дъното великолепните капители само на четири-пет метра дълбочина. Това е едно от най-хубавите видения, които могат да се появят пред човек, който плува или се гмурка.

Не е много ясно защо товарът не е бил изваден. Вероятно, тъй като всичко се е случило през нощта, не са могли да открият кораба. Или, като се има предвид близостта на кариерите, са преценили, че ще струва по-малко да се поръчат нови капители, отколкото да се губят пари и време в опити да се извади товарът от прочутите *urinators*...

Алексис и неговият приятел са се спасили, улавяйки се за малката лодка на борда. И сега, в шок, седят на брега измръзнали, докато в морето бушува буря.

Много скоро ще тръгнат към пристанището, към което се бяха отправили, за да потърсят помощ. А нашата сестерция къде е отишла? На дъното на морето ли? Не, тя е още в търговеца — останала е в кесийката, окачена на колана му. Но много време е била потопена в студените и тъмни води.

След дълго вървене двамата търговци на мрамор и екипажът са приети и подслонени в малкото пристанище. И точно по време на този престой се е наложило Алексис да си купи чисти дрехи.

Така сестерцията е преминала в нови ръце. Сега се намира в платнена торба заедно с други монети и дрънка по пътя в ритъм с крачките на един мъж.

Мъжът е управител на магазина, освободен роб, и носи парите от деня на собственика, своя господар. Този вид отношения са много разпространени. Те са полезни и за двамата, преди всичко за освободения роб, който по този начин е получил едно рамо от своя бивш господар, за да навлезе в „света на работата“...

Собственикът е богат мъж, който развива много дейности и притежава пет плавателни съда, чрез които търгува с главните пристанища на Егейско море. Утре, след като отмине лошото време, и той ще се качи на кораб за Атина. Ще носи заедно с другите стоки ценна партида коприна, идваща от Александрия, и бродерии, току-що пристигнали от Антиохия.

ПЪТУВАНЕ КЪМ АТИНА

Пътуването през Егейско море ни разкрива наличието на учудващ трафик. На хоризонта винаги се виждат платна.

На борда има и стоки, но преди всичко пътници. Кой са те и къде отиват? Много от тях са търговци или пътуват по работа (чиновници, администратори, войници и т.н.), други отиват на гости на роднини. Понякога и пътниците са стока, като робите, водени в Делос, за да бъдат продадени.

Има и туристи. Любопитно е, че за разлика от нас те ни най-малко не се интересуват от красивата природа. Дори често я смятат за източник на опасности (вълци, малария и т.н.). В краен случай проявяват интерес към онези поддържани местности, където се чувства „присъствието“ на някое божество — извор (защото кой друг, ако не висша сила ще накара водата да блика от почвата?), свещена гора със своята тишина, серни залежи с адските си изпарения и т.н. Туристите от римската епоха, общо взето, предпочитат по-ограничените пространства, не величествените пейзажи или панорамните гледки.

И много често смесват античната история с митологията. Така освен че се покланят пред гробовете на Вергилий в Неапол или на Сократ в Атина, туристите посещават и тези на митологични персонажи като Ахил и Аякс, или в Спарта мястото, където Пенелопа е решила да се омъжи за Одисей...

В този смисъл не липсват екскурзии до места със странни „реликви“. В Аргос например под надгробна могила „лежи“ главата на Медуза. На остров Родос е изложена купата, с която пиела Елена от Троя, с форма на една от гърдите ѝ. Във Фаселис в Мала Азия се възхищават от копието на Ахил и т.н. Хората отивали да видят тези реликви точно както днес се ходи при тези на светците.

При липса на научни обяснения е много лесно някои артефакти да станат обект на фантастични тълкувания. Като фосилите на праисторическите слонове, смятани за кости на гигантите (или на циклопите в Сицилия).

Сред пасажерите на борда на корабите има и хора, които отиват на поклонение в свързаните със здравето храмове или за да получат отговор от оракулите.

Три светилища по-специално са истински „двигатели“ на тези посещения — това в Епидавър, в Пергам и на остров Кос. Но как се е провеждало лечението?

Например чрез терапията на съня, както ни разказва Лайънъл Кесън. След пречистваща (или хигиенизираща) баня пациентите влизат в храма, молят се и после им предлагат да се излегнат на земята или на някаква постеля. Понякога това са обширни помещения, където всички заедно прекарват нощта. Сънят им дава съвет... медицински, понякога ясен, понякога по-загадъчен, който жреците тълкуват. Лечението винаги е просто — храни, които да приемат или от които да се въздържат, бани, упражнения.

Било по море, било по пътищата непрекъснато се срещат болни поклонници, тръгнали към тези места.

И за да завършим, сред различните хора, които корабите превозват, са и олимпийските атлети. През 117 г. сл.Хр. (годината, в която се намираме) в Гърция започва 124-ата Олимпиада...

АТИНА

Нашият богат предприемач е слязъл в пристанището на Пирея и сега се намира в Атина.

Хелиодор, това е неговото име (буквално: „дар на Слънцето“), се е излегнал вяло на носилка, носена от четирима яки роби. Това е удобен начин на пътуване. За нашето модерно мислене е може би малко притеснителен. Все едно да ви вдигнат леглото, на което сте си полегнали, и да ви разнасят из града, за да си вършите работата. Как бихте се почувствали?

Докато се придвижва сред тълпата (по-скоро „над“ тълпата), Хелиодор гледа разсеяно към Акропола. Интересното е, че общият му вид ще се промени съвсем малко през вековете и следователно онова, което Хелиодор вижда, много напомня на това, което виждаме ние днес. Партеонът тогава, както и сега, се извисява със своята гора от бели колони.

Малкото шествие с носилката стига до място, от което гледката към Акропола е изключително внушителна. Днес то би било идеално за снимка. И именно това правят няколко римски туристи.

При липса на фотоапарати се използват „заместителите“, които са вършели тази работа хилядолетия — художниците. За малко пари те бързо нахвърлят на лист от папирус портрета ви на фона на Партеона. Туристите са обсаждани и от *exegetai*, местните екскурзоводи, досадни и от мухите.

КАМЕННИТЕ БЛИЗНАЦИ

След няколко обиколки из града остава една последна задача, която Хелиодор трябва да изпълни. И може би тя му е най-приятна — трябва да мине през работилницата на скулптора, на когото е поръчал да му извае бюст.

На входа има всичко. Изложени са няколко статуетки на божества за украса на домовете, мраморни вани и хаванчета, дори слънчев часовник с формата на легенче, който да се постави в градината. Влизаме. Всичко е покрито от много фин прах и под краката си усещаме скърцането на парченца мрамор.

Учудва ни голямото количество необработен материал, който чака купувач, за да бъде завършен. Съответства точно на онова, което видяхме в кариерата. Но ако там имаше големи предмети (капители, колони, саркофази и т.н.), тук става въпрос за по-малки парчета мрамор. Пред очите ни се редуват надгробни паметници, които остава да бъдат надписани, олтари без посвещение, два саркофага само със загатнати фигури на мъртъвците, дори статуи с едва набелязано лице, които чакат окончателните си черти. Всичко говори за артистичен „полуфабрикат“. Това е нещо, което не се е случвало никога в древността — никой не е правил серийно предмети, чиито последни щрихи са всеки път различни.

Следваме Хелиодор в задното помещение на работилницата. Скулпторът работи, но веднага става от табуретката, маха си баретата от главата и се обръща към богатия клиент.

Знае защо е тук и му посочва бюст, покрит с платно. Когато го отмества с театрален жест, Хелиодор повдига вежди. Приликата е изключителна. Няма какво да се каже... този гръцки скулптор е наистина добър. Произведението е почти като негов близък от камък. Единственото малко по-различно нещо е косата. На Хелиодор е друга. Но и така е добре, защото прическата е като на официалните бюстове на Траян.

Интересно е да се забележи, че както мъжете, така и жените искат да бъдат изобразявани на статуите и портретите с фризури на

първата дама и на императора. Това означава, че в музеите можете да разберете от коя епоха е бюст или статуя, като просто гледате косите (и брадата). Проблемът е, че Траян е починал наскоро. Дали прическата на Хелиодор ще бъде все още на мода, като дойде новият император?

КАК СЕ ПРАВЯТ СЕРИЙНО БЛИЗНАЦИ...

Докато двамата обсъждат цената на други копия, които клиентът възнамерява да поръча, ние се отдалечаваме и излизаме в двора на работилницата. Привлечени сме от звука на удари върху мрамор. Като отместваме тежка завеса, откриваме „момчетата“, които работят.

Те са застанали в редица и извайват всички един и същ субект. Правят серийно бюстове на един и същ човек, важен правителствен функционер. Изключително способни са в копирането. Статуите са учудващо еднакви.

Тези скулптори са автентични триизмерни „копирни машини“. Но как успяват да правят това?

Ще се помъчим да разкрием тайната им. И ще разберете защо, като минавате днес от един музей в друг, в различни страни, можете да се възхищавате на точни до най-малкия детайл копия. Император Адриан например притежава не по-малко от трийсет „близнаци“ от мрамор, разпръснати в музеите по целия свят.

Римските скулптори използват, така да се каже, „геометрична“ техника.

Ако една статуя представлява някакъв император (например Адриан) с бюст във фас и лице, обърнато леко встрани — класическа поза, — този, който копира, първо оформя от мрамора един куб за главата и един голям блок за раменете. После извайва куба като овал и отгоре отбелязва няколко ключови точки за очертанията на бъдещото лице, като края на брадичката, долната част на ухото, най-дългата къдрица на брадата — всички трябва да са еднакво отдалечени от една-единствена точка на върха на челото, която съответства на средната къдрица на косата. Тази точка се определя с голяма точност чрез специален инструмент — калибър.

След това се очертават основните повърхности на лицето — челото, бузите, страните на носа... Постепенно от мрамора се появява фигурата на мъж с решителни черти и много изразително лице. Но има нещо още по-важно — това произведение лесно се копира именно

защото различните черти на лицето са изразени по „математически“ начин на разстояния, които могат да бъдат измерени...

Занаятът на скулптора и на кописта е бил много важен в римската епоха. Обърнете внимание, че в музеите повечето статуи от Античността са римски. Защо?

Главната причина е, че в римската епоха те били поставяни навсякъде, тъй като имали много функции. Преди всичко за прослава — серийните копия на някой император ще се поставят на много публични места точно както фотографиите на днешните президенти на Република Италия се окачват в казармата на карабинерите. Но статуите са имали и друга цел — да създават определени внушения.

Например в нимфеите те трябвало поединично или на групи да съдържат някакъв „мотив“, който да предизвика разговори на различни теми, от войната до любовта (Лаокоон, Къпещата се Венера и т.н.), или да служат за сцена на религиозни ритуали (статуя на Юпитер), или да се използват при публични чествания (статуя на Август или на други императори, божества, свързани с решения, които трябва да се вземат, и т.н.).

С други думи, статуите били не само украса за градовете, като например декоративните растения, а истински участници в много моменти от ежедневието.

Търсенето било огромно и не било възможно да се задоволят всички с оригинални гръцки произведения. Затова от V-IV в. пр.Хр. работилниците започнали да правят техни копия в индустриални количества. И фигурите на скулптора и на кописта станали много важни.

Така постепенно храмовете и обществените места се изпълнили с копия на гръцките шедьоври от V-IV в. пр.Хр., макар и с малки „римски“ вариации по темата, а собствениците на вили и домове излагали в своите градини герои, философи, поети, гръцки и римски управници.

Ясно е, че при това положение притежаването на собствена статуя се превърнало в символ на социалния статус. Ето защо видни личности или хора с дори не особено високо обществено положение започнали да поръчват бюстове и статуи на самите себе си и на своите близки.

Музеите са пълни с тях и това, което изненадва, е необикновенният реализъм на лицата и дрехите. Това са наистина триизмерни фотографии от камък. Римляните, за разлика от гърците или египтяните, показвали и дефектите си — плешивост, торбички под очите, двойна брадичка, пълно лице и т.н. Тази обективност има своята любопитна причина. Когато умираше човек, се правела отливка на лицето му и после се извайвал „оригинал“, който се поставял в дома, в някой отдалечен ъгъл, заедно с тези на другите предци. Това били техните портрети. На погребението на римлянин от изтъкнато семейство носели зад починалия „лицата“ на неговите предци, за да покажат на всички знатния му произход. Тази традиция, свързана с „истинските“ изображения, поставила началото на реалистичния стил на римските скулптури.

Още нещо любопитно. Много статуи и релефи били боядисани — косите, очите, устните, украсата на дрехите. Защо тогава тези в нашите музеи са бели? Чисто и просто цветовете са изчезнали, но това не се е знаело през Възраждането. Не го е знаел Микеланджело например. Затова всички статуи от този период са изваяни от съвсем светъл мрамор — скулпторите се влияели от „белите“ римски статуи.

СТРОГИЯТ ПОГЛЕД НА АВГУСТ

Като се връщаме в работилницата на скулптора, виждаме в един ъгъл повреден бюст на Август и близо до него на Нерон, очевидно вече без „приложение“. Забелязваме голяма разлика в изражението им. Нерон изглежда като жив, все едно е човек, когото познаваме. Докато Август излъчва студенина в погледа, която изненадва.

Това не е случайно. Имало е еволюция. Майсторите в работилниците от времето на Август произхождали почти всички от Атика и увековечавали класическия стил на гръцките статуи. Той е бил съвършен, разбира се, но и строг, скован, лишен от живот. С времето вкусовете в Рим се променили, вероятно под въздействието на дошли от Изтока майстори. Скулптурите придобили топлина и динамика, а чертите им са толкова живи, че когато днес им се възхищаваме в музеите, понякога си мислим: „Ама аз този господин съм го виждал вече някъде...“.

Всъщност статуите в музеите отправят към нас малко предизвикателство. Ако го приемем, посещенията ни ще се окажат много по-забавни, ще се превърнат в игра, чиято цел е да разберем в коя епоха са изваяни. Сещате ли се за модата? Разбирате кога е правена старата снимка по прическите и дрехите. Мислите си за шейсетте, седемдесетте или осемдесетте години и за това колко различно е сега всичко... Със статуите се случва същото. Стилите и прическите са се променили с поколенията, така че по дрехите и стила можете да определите към коя епоха принадлежи дадена статуя.

След „веризма“ на Веспасиан, Тит и Домициан, при Траян и Адриан скулпторите се връщат за кратък период към „студения“ стил. Погледите са отчуждени и като че ли не се интересуват от този, който стои пред тях (човек дори изпитва някакво неудобство). За щастие, този стил е изоставен почти веднага. Следващите императори, Марк Аврелий и Септимий Север, отново поръчват да се извайват „живи“ фигури, но с важно нововъведение — ефекта на светлосенките. Гениално откритие. Ако се приближите до саркофазите или до статуите от този период, ще забележите много „отворчета“ в косите,

брадите, устните, ушите. Приличат на дупки от червеи... В действителност са направени с трепан. Но как, не са ли били скрити чрез полиране? Не, оставени са нарочно да се виждат, за да се създаде ефектът на светлосенките...

Статуите не са вече целите гладки. Скулпторите оставят набръчкани пространства до полираните, за да се постигне игра на светлината. Внимават дори със структурата на кожата... Променя се и погледът. Ако очите на статуя на Цезар са празни, „без зеници“ (защото са били нарисувани), сега зениците се гравират. Погледът става много по-дълбок (тази техника вече се е прилагала по времето на Адриан, който имал проникателни сини очи, ако можем да съдим по остатъците от стъклена маса на негов бронзов бюст, запазен в Археологическия музей на Александрия).

Оптическата илюзия е свършена, статуите придобиват по-голяма правдоподобност. Въпреки че са само скален блок или бронз... Това е античният еквивалент на триизмерната компютърна графика, използвана за създаване на динозаврите от „Джурасик Парк“.

В продължение на векове тази техника е имала огромен успех. Въвели са я вероятно скулпторите от школата в Афродизия, днешна Турция.

Нещо любопитно. Променили се и размерите на бюстовете, което позволява да се „датират“ статуите с голяма сигурност. Отначало те стигали до основата на шията. После, във II в. сл.Хр. скулпторите включили и горната част на гръдния кош и ръцете. Впоследствие, от III в. сл.Хр. нататък решили да извайват целия торс.

Понякога използвали повече видове мрамор в една фигура — главата от съвсем бял камък, дрехите от зелен, червен или пъстър. Елегантен и много харесван ефект.

От определен момент нататък обаче изпълнените с живот статуи започнали да изчезват. Постепенно извайваните лица „се вдървили“ като мъртъвци, очите оставали широко отворени, погледът празен. Докато се стигнало до византийския стил, който така представял властта на императорите и по-висшата реалност на вярата. И този стил нямал нищо общо с ежедневието на обикновените хора.

ЗАВРЪЩАНЕ В РИМ ПЪТУВАНЕ ВЪВ ВРЕМЕТО

Хелиодор излиза от работилницата доволен. Не знае, че с новия император Адриан, вече на власт, всичко ще се промени. Не само подстригването на косата ще бъде различно, но и ще бъде въведена модата на брадата. Брада с точно определено значение — не тази на войника, а на философа. Общо взето, мраморният бюст на търговеца е престанал да бъде „модерен“ още преди да излезе от работилницата. Но той не се интересува от това, то е детайл. Важни са парите. А сключените от него сделки са прекрасни. Пласирал е цялата си стока с голяма печалба. Търговията му върви с издути платна.

В Пирея се спира пред магазина на много способен ювелир. Погледът му е попаднал на поставена на входа малка статуетка на Афродита в чувствена поза. Тя от години е символът на дюкянчето, тъй като с лекота привлича погледите на потенциалните клиенти. Въпросът на Хелиодор е прост — имат ли пръстени с печат, изобразяващ Афродита? В този момент той мисли за дъщеря си, за хубав подарък за рождения ѝ ден.

Продавачът кимва, тършува из работното си място и намира дървена кутийка. Отваря я и му показва два еднакви пръстена. Преговорите между тези две егейски души, свикнали да се пазарят и за най-баналния предмет, продължават дълго. Накрая като символичен жест Хелиодор добавя една сестерция към сумата, която предлага. Занаятчията се усмихва. Сделката е сключена.

По някакъв начин сестерцията позволява на Афродита да прелети Егейско море, но в същото време богинята ѝ дава възможност да замине на ново дълго пътешествие. Магазинерът веднага я връща като ресто на римлянин, който купува другия пръстен на Афродита. Новият клиент е изчакал да свърши пазарлъкът между двамата, чул е договорената цена и е платил и той толкова, без да се налага да се надприказва с търговеца. Много буден младеж е този римлянин! А пръстенът е подаръкът за жената, която обича.

Казва се Руф и сега нашата монета подновява пътешествието си с него. За къде? За Рим.

Завръщането с кораба трае няколко дни. Преминава се и през прочутия Коринтски провлак. Изключително тесният канал, който днес използват плавателните съдове, е изкопан едва през 1892 година. Преди това те са били теглени от едната до другата страна на провлака. На Руф се е наложило да мине пеш. После се е качил отново на кораба за Бриндизи.

В Бриндизи мъжът е поел по пътя Апия, в последния му вариант, осъществен от Траян, и бързо е прекосил южната част на полуострова. Накрая е стигнал до Рим.

Когато пред очите ни се появяват отново неговите покриви, храмове, колони със статуи, имаме усещането, че се е затворил един кръг. Оттук сме заминали рано една сутрин, тук се връщаме в началото на една вечер.

Улиците, сокаците, атмосферата са останали същите. Изглежда, че са изтекли само няколко часа, откакто сме потеглили, а всъщност са минали няколко години...

Руф е оставил коня в един обор при портите на Рим. Улиците в късната вечер са се обезлюдявали и всички са се прибрали в *insulae*. Сега много прозорци са осветени от мъждивата светлина на лампите. Това е необичайна картина, на която ние, съвременниците на електрическата крушка, не сме свикнали. Огромните сгради напомнят на вертикална коледна ясла. И продължават да пулсират от живот. До нас достигат гласове, смехове, кавги, които по-късно постепенно затихват. Остава само врявата на отворените кръчми с техния свят от пияници, комарджии и проститутки.

Руф достига до широка улица, от двете страни на която има затворени дюкяни. Тишината е недействителна, чува се само шуртенето на квартална чешма с изваяно лице на Меркурий, от чиято уста излиза струйка вода и се стича във ваната. Отдалече долитат шумове и тропот, заглушавани от сградите. Те идват от колите на доставчиците, които работят нощем. Някъде лае куче. Пред нас мрежата от базалтови плочи, осветена от луната, прилича на черупката на костенурка.

Продължаваме. Стигаме до кръстопът и в центъра му виждаме фигура, която ни наблюдава с лека усмивка. Тя е със светла кожа,

събрани коси, с панделка около челото. Немирен кичур пада на рамото ѝ. Ръцете ѝ са протегнати към нас. Очите ѝ гледат в безкрайността, сякаш е обсебена от някаква мисъл... Един момент! Този поглед го познаваме. Тази статуя вече сме я виждали.

Срещнахме я по време на нашето пътешествие по улиците на Рим в другата книга. Това е Матер Матута, „милостивата майка“, божеството на доброто начало, на плодородието, на зората.

Руф поднася ръката си до устата, целува пръстите си и после ги докосва до крака на статуята, като я гледа в очите. Благодари ѝ, че се е завърнал жив.

После чука с юмрук на някаква порта. Минават две-три секунди и един глас го подканя да се представи.

— Руф! — извиква той.

Чува се отчетливият шум на резето, после вратата се отваря със скърцане.

В тъмнината се появява осветеното от лампа лице на портиера на сградата. Доволен е да види Руф отново. Широка му усмивка се разтваря като завеса и открива малкото останали му зъби. Те сякаш са малцината зрители на представлението на неговия живот.

Кимва нагоре към апартамента му.

— Всичко е наред — казва и намига.

Руф изкачва стълбите и когато отваря вратата, усеща опияняващо ухание. Усмива се. Остава торбата си и навлиза в полумрака. В центъра на малкия хол вижда изправена жена. Силуетът ѝ се откроява в рамката на отвора към терасата. Светлината на луната, която влиза от прозореца, извайва драпериите на туниката ѝ.

Внезапно дрехата се плъзга на земята и открива тялото на жената. Лунните лъчи, които минават през рогозките на прозорците, милват бедрата и бюста ѝ и рисуват по тялото ѝ татуировки от светлина. Не е нужно много време, за да се впишат в тази симфония от лъчи и ръцете на Руф.

Очакването, дългите седмици, страхът, че няма да се видят повече, сега отстъпват място на чистата любовна енергия. На шахматната дъска, създадена от петната светлина и сянка, телата им се прегръщат, извиват се, сливат се.

Сега си почиват. Неговата глава лежи на рамото ѝ. Нещо проблясва върху тялото на жената. Тя поднася ръка към гърдите си и,

сякаш откъсва цвете, взима оставения от него един златен пръстен със символа на Афродита.

Отново е топла нощ. Двамата прекосяват стаята прегърнати. При всяка крачка светлината се плъзга по кожата им като завивка и ги придружава до терасата. Там остават дълго един до друг, загледани в грандиозната панорама на Рим.

Там някъде долу, в адската горещина на обширни зали силни роби нанасят удари с чук върху щемпелите, държани от техните колеги. Така се раждат сестерциите с лицето на новия император.

Утре сутринта те ще заминат с куриерите, кой знае, може би със същия преторианец. Дори бихме могли да се обзаложим, че той ще направи всичко възможно да е така. Има си причина да се завърне в Шотландия.

С тези сестерции ще се заплетат нови истории и нови маршрути ще прекосят империята в посоки, които можем само да си представяме, както направихме в тази книга. Трябва да се знае, че всички жители редовно използват сестерциите. Дори най-бедните, дори робите ще ги докоснат поне веднъж в живота си. И сестерциите ще следват своите траектории в продължение на месеци, години, поколения и векове. Както и много време след като Римската империя изчезне, ако е вярно, че са се употребявали до края на деветнайсети век.

Така че една сестерция повтаря до безкрайност своите обиколки, докато, по някаква причина, прекрати странстванията си. Например, ако бъде загубена, ако се озове под повърхността на земята или на дъното на морето.

А нашата сестерция? Тя е част от тези, които стигат до края на пътуването си.

След три дни Руф се озовава пред бездиханното тяло на своя учител, този, от когото е научил всички тайни на занаята на *aquarius*, тоест на хидроинженера. Въпреки младата си възраст, той вече е много уважаван в тази област заради способността си да открива скрити извори и да поддържа в изправност акведуктите.

Дължи всичко на този човек, който сега лежи в обикновен дървен саркофаг, увит в ленено платно. Преди да бъде затворен ковчегът, забелязват, че никой не е поставил в него монета — обол за Харон, превозача на мъртъвците в отвъдния свят. Обзетите от скръб роднини са забравили.

Руф пъха ръката си в малката кожена кесия, закачена на колана му, и изважда... нашата сестерция!

Внимателно я поставя в устата на учителя си. После затварят капака на дървения саркофаг.

Церемонията е скромна, гробът се намира покрай един от консулските пътища, веднага след като се излезе от Рим. Когато всичко свършва и мъртвецът е поставен в земята, близките си тръгват.

Остава само Руф, който се взира в надгробния камък с отнесен поглед. Там долу лежи част от него. Прошепва последно сбогом на своя учител и си тръгва. След няколко крачки достига жена — красива, висока, изискана. Тя носи пръстена на Афродита. Сега могат да се показват на обществени места. Бившият съпруг вече не е проблем, вече го няма.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Минали са 1893 години... сега сме в 2010. Гробът на Руф и Домиция разкрива, че са се оженили и че са имали деца. Тяхната ДНК е преминала през вековете, поколение след поколение. И сега може би част от нея е в някого от вас, които четете.

Всички герои на нашия разказ отдавна са се превърнали в прах. Прах са и конете, които са ни придружавали. Корабите и дървените коли, с които прекосихме империята, са изгнили. Градът Рим, в който се разхождахме, е погребан под новия... Самата империя, територията на първата голяма глобализация, е изчезнала.

Но част от това древно минало ненадейно се връща.

Млада жена се е навела над земята. Държи четчица, с която внимателно отстранява прашинка след прашинка. Тя е археолог. За нея това не е толкова професия, колкото страст. Иначе не би понасяла неизгодните договори с администрацията, прахта, болката в коленете и в гърба, причинена от неудобната поза.

Занимава се с този обект заедно с други свои колеги.

Това, което изваждат на бял свят, е гроб от периода между I и II в. сл.Хр. Скелетът, който се появява от земята, е на зрял мъж, вижда се от изхабените зъби, от вече срасналите се шевове на черепа, от износените стави на крайниците и от прешлените на съсипания гръб.

Черепът, който изваждат, е с отворена уста, сякаш крещи. В действителност това е знак, че тялото се е разложило в „празна“ среда (саркофаг), в която челюстта е увиснала. После през вековете дървото постепенно е изгнило, земята е навлязла в гроба и са останали само ръждясали пирони.

Почиствайки пръстта около главата, жената забелязва нещо. Някакъв зелен предмет. Четчицата внимателно освобождава предмета от захапката на земята. Пред очите ѝ е монета. След като я е снимала и я е описала, тя я взима в ръка. Това е необикновено усещане, което може да се изрази само по един начин — установил си „контакт“ със свят, който вече не съществува, отворил си прозорец към миналото.

Тази монета е нашата сестерция. Цялата е покрита със зеленикава патина, дължаща се на окисляването, но е в перфектно състояние. Жената я върти в ръцете си и разпознава лицето на Траян. В този момент, без да знае, е задвижила отново онзи механизъм на „преминаване от ръка в ръка“, който е позволил на сестерцията да прекоси цялата империя. В някакъв смисъл ѝ е върнала живота. След всичките хора, които видяхме в римската епоха, сега историята продължава с други в съвременната.

Находката е показана на колегите от разкопките. Всеки я държи малко в ръка, после я подава на друг. След това в лабораторията е разгледана от експерт, който установява датата на изсичането ѝ. Най-накрая е прибрана в склада. Но само за кратко. Понеже е отлично запазена, взима се решение да бъде изложена в една от витрините на голям музей в Рим. Така след известно време тя отново е на бял свят, отново е сред хората.

Въпреки красотата ѝ обаче, малцина са тези, които се заглеждат в нея — само любителите. Повечето от посетителите ѝ хвърлят разсеян поглед и минават покрай нея, без да спират.

Никой не познава миналото ѝ и никой не може да си представи невероятното ѝ пътешествие, одисеята ѝ в империята. Тази монета, както всички други около нея във витрината, е докосвана от десетки хора и техните истории са, така да се каже, „изкристализирали“ в нея, превръщайки я в малка лодка на времето.

Постарахме се да ги съберем и да ги изслушаме — всяка от тях ни разказа какъв е бил светът в началото на II в. сл.Хр.

И ни позволи да попътуваме из най-изненадващата и „модерна“ империя на древността — Римската империя.

БЛАГОДАРНОСТИ

Искам да благодаря на всички, които ми помогнаха в това дълго пътешествие в империята. Преди всичко на професор Ромоло Аугусто Стаколи за внимателното изчитане на текста, за задълбочените му знания за римската епоха и за неговата заразяваща страст към тогавашното всекидневие.

Бих искал да благодаря и на професор Антонио де Симоне, който чрез знанията си за римския свят, преди всичко за Помпей, ми помогна да се потопя в начина на живот и да разбера битието на древните римляни.

Признателен съм и на професор Патриция Калабрия, която ми разкри много „тайни“ за сестерциите и римските монети, помагайки ми да бъда по-точен в моето изложение.

Истински съм благодарен и на професор Джандоменико Спинола за проучванията, които ме подтикна да извърша на редица археологически обекти. Благодарност и на професор Патриция Басо за ценната информация относно пътуванията на римляните.

Настоящата книга обхваща обширен тематичен и географски материал. Затова бих желал да изразя своята признателност към изследователите и учените, които с коментари, наблюдения и различна информация ми помогнаха в тази авантюра.

Няма да успея да спомена всички, за което се извинявам. Ще назова все пак Алесандра Бенини, Никола Касоне, Брита Халман, Джанпиеро Орсингер, Алесандра Скуаля...

Очевидно тази книга не би могла да бъде написана без труда на поколения изследователи, които със страст и безмълвни лишения, чрез разкопките си, работата си и интуицията си са „върнали към живот“ много места и моменти от всекидневието на империята.

Искрена благодарност и към Габриела Унгарели и Алберто Джелсумини (за ентусиазма и многото идеи) от издателство Мондадори, които повярваха и в тази втора книга за римската епоха. И,

естествено, към Емилио Квинто за неговата изследователска работа и редакция и към Студิโอ Графейн за големия професионализъм.

Признателен съм и на Лука Тарлаци, истински „репортер с молив“, който илюстрира — в тази книга, както и в първата — много моменти от всекидневието на древните.

И, *dulcis in fundo*^[1], искам да благодаря на моята съпруга Моника за съветите и ценните забележки по текста, който постепенно придобиваше форма. И преди всичко за търпението, което проявяваше, когато прекалено често мислено пътувах из някое отдалечено кътче на Римската империя... Сега вече се завърнах вкъщи!

---

[1] Десертът накрая (лат.). — Б.пр. ↑

Издание:

Автор: Алберто Анджела

Заглавие: Imperium

Преводач: Юдит Филипова

Език, от който е преведено: италиански

Издание: първо

Издател: ИК „Колибри“

Град на издателя: София

Година на издаване: 2014

Тип: Историография

Националност: италианска

Печатница: „Симолини“

Излязла от печат: 20 януари 2014

Редактор: Росица Ташева

Художник: Стефан Касъров

Коректор: Донка Дончева

ISBN: 978-619-150-257-8

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/7025>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.